



Sveučilište u Zagrebu

FILOZOFSKI FAKULTET

Drago Župarić-Ilić

**UTJECAJ PROMJENA U OKOLIŠU
NA NASTANAK
(NE)DOBROVOLJNIH MIGRACIJA**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2015



University of Zagreb

FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Drago Župarić-Ilić

**IMPACT OF ENVIRONMENTAL CHANGES
ON GENERATING OF (IN)VOLUNTARY
MIGRATION**

DOCTORAL THESIS

Zagreb, 2015



Sveučilište u Zagrebu

FILOZOFSKI FAKULTET

Drago Župarić-Ilić

**UTJECAJ PROMJENA U OKOLIŠU
NA NASTANAK
(NE)DOBROVOLJNIH MIGRACIJA**

DOKTORSKI RAD

Mentor: dr. sc. Milan Mesić, red. prof.

Zagreb, 2015



University of Zagreb

FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Drago Župarić-Ilić

**IMPACT OF ENVIRONMENTAL CHANGES
ON GENERATING OF (IN)VOLUNTARY
MIGRATION**

DOCTORAL THESIS

Supervisor: Prof. Milan Mesić, Ph.D. Full Professor

Zagreb, 2015

ZAHVALE

Ovaj doktorski rad rezultat je višegodišnjeg bavljenja temom nedobrovoljnih, naročito prisilnih migracija, iako je usmjerenost na istraživanje migracija potaknutih promjenama u okolišu relativno novijeg datuma, od jeseni 2011. Tako ova disertacija mnogo duguje svim onima koji su me potaknuli, usmjeravali i vodili na tom istraživačkom putu i poduhvatu, jer su njihova podrška i pomoć bili vrijedan doprinos njenom nastanku. Prvenstveno najveću zahvalnost dugujem svom mentoru prof. dr. sc. Milanu Mesiću zbog njegovog prepoznavanja značaja ove istraživačke teme, podršci oko njenog odabira, kao i svakog daljnjeg usmjeravanja mojih specifičnih istraživačkih interesa, pomoći oko razrade ideja i koncepcija, te privođenja doktorskog rada svom završetku. Također mu iskazujem zahvalnost na suradnji u pisanju objavljenog članka kojim smo u 2014. obradili dio ove uistinu široke teme, punih 22 godine nakon što je on objavio prvi tekst na ovu temu na našim prostorima.

Zahvalnost iskazujem i članovima komisije za obranu sinopsisa prof. dr. sc. Ognjenu Čaldaroviću i kolegi dr. sc. Aleksandru Vukiću, koji su ujedno bili i članovi povjerenstva za ocjenu i obranu ove disertacije, zajedno s doc. dr. sc. Draganom Bagićem, kojemu također hvala. Svima im zahvaljujem na ažurnosti i pomnosti čitanja, te na vrijednim i konkretnim komentarima, kritikama i sugestijama. Sve to dodatno je poboljšalo sam finalni tekst ovog rada, a meni omogućilo nova vrijedna teorijska, metodološka i praktična saznanja za daljnji istraživački rad u ovom području.

Zahvale dugujem i svojim kolegicama i kolegama iz Instituta za migracije i narodnosti koji su me podržavali i bodrili na ovom istraživačkom putu te mi omogućili prostora i vremena za rad na dovršetku doktorskog studija. Posebno hvala dr. sc. Sonji Podgorelec i Suzani Kovačević na svojoj podršci, brizi i dostupnosti. Veliko hvala dr. sc. Mariu Bari i dr. sc. Sanji Klempić Bogadi jer su bili dobri cimeri i kolege na projektu, kao i Snježani, Margareti, Dubravki, Simoni, Viktoriji i svima ostalima bez kojih bi ovo bilo teže ostvarivo i manje zanimljivo. Također, zahvaljujem dr. sc. Dragutinu Babiću i dr. sc. Ivanu Lajiću za dosadašnju suradnju na projektu te prof. dr. sc. Jadranki Čačić-Kumpes za mentorstvo tokom doktorskog studija.

Zahvalnost ide i drugim suradnicima/cama, posebice onima iz Centra za mirovne studije, kao i onima iz Mahanirban Calcutta Research Group, iz Kolkate, na čijoj sam „zimskoj školi“ prvi put opsežnije upoznao ovu temu. Nažalost, i ove godine sile su prirode, potresom u Nepal, pokazale svoju premoć te ukazale na sveltremenu aktualnost teme. Svim mojim prijateljima i prijateljicama odsvakuda, dugujem zahvalnost na podršci, strpljivosti, nesebičnosti i zrcima mudrosti te čašicama stvarnih i virtualnih druženja i razgovora koje smo dijelili. *Namaste!* Naposljetku, najviše hvala mojoj obitelji za svu ljubav, brigu i povjerenje koje su mi iskazali i ukazali: ocu Franji i majci Ani (za svaku roditeljsku i životnu školu), bratu Leonu i sestri Jeleni (za sve radosti i nepodopštine).

Iskusili smo silu i moć prirode i okoliša koja se nepovratno mijenjaju također i u svom dvorištu. *Natura habet sua iura.* Ipak, ne ponovilo se! Ovu disertaciju posvećujem svima onima koji su na bilo koji način stradali u prošlogodišnjim poplavama na području županjske Posavine te iskusili dane izmještenosti, raseljenosti i straha. Želja mi je da solidarnost kakva je svjedočena tih dana bude podsjetnik na što smo sve kao ljudi udruženo, zajedničkim snagama, spremni i sposobni, u svakom daljnjem osobnom rastu i povezivanju, ekološkom osvještavanju i radu na društvenoj promjeni.

SAŽETAK

Ovaj doktorski rad bavi se analizom fenomena migracija uzrokovanih tj. potaknutih globalnim promjenama u okolišu. U radu polazimo od dosadašnjih teorijskih spoznaja o povezanosti fenomena promjene okoliša i migracija te ih kritički analiziramo, nastojeći razumjeti povezanost i način na koji okolišni čimbenici utječu na nastanak (ne)dobrovoljnih okolišnih migracija. Raste broj znanstvenika koji prepoznaje da okolišni, klimatski, ekološki i tehnološki faktori postaju sve važniji pokretači migracija i raseljavanja u svijetu, uz već poznate ekonomske i političke uzroke. Stručnjaci ovoj problematici pristupaju unutar različitih paradigmi, teorijskih pravaca i perspektiva, ne slažući se temeljno oko: utjecaja okolišnih promjena na ljudska društva; značaja okolišnih čimbenika na nastanak migracija; sadašnjih brojki i projekcija budućih okolišnih migracija i raseljavanja; kao niti oko načina na koje bi se moglo zaštititi osobe ugrožene i raseljene zbog okolišnog stresa i rizika.

Rad je usmjeren na opis i analizu karaktera promjena u okolišu te analizu stupnja i načina na koji one danas utječu na nastanak (ne)dobrovoljnih migracija u svijetu. U predloženoj tipologiji u promjene u okolišu ubrojili smo ekstremne vremenske prilike i prirodne katastrofe, ekološku neravnotežu i degradaciju okoliša uzrokovanu ljudskim faktorom, te tehnološke katastrofe. Sve navedene promjene različite su po brzini i učestalosti pojavljivanja, intenzitetu pojave, trajanju, kao i utjecaju koji imaju na ljudska društva, a time i na migracijske obrasce. No, predmet našeg istraživanja upravo su promjene u okolišu koje djeluju kao 'potisni' čimbenici te tako rezultiraju okolišnim migracijama i raseljavanjem. Procjene danas govore kako okolišni faktori uzrokuju prisilnu migraciju koja je po obimu često veća nego tokovi (političkih) izbjeglica i interno raseljenih osoba, a broji se u desecima milijuna okolišno raseljenih osoba, dok se brojke promjenama pogođenih na godišnjoj razini penju i na više od 200 milijuna osoba. Nesumnjivo, to je važan društveni i istraživački izazov.

Rad počiva na teorijsko-konceptualnoj, deskriptivnoj i kritičkoj analizi okolišno-migracijskih fenomena. U obradi i interpretaciji rezultata istraživanja korištena su, analizirana i evaluirana, različita interdisciplinarna teorijska i konceptualna polazišta i relevantne spoznaje unutar nekoliko istraživačkih paradigmi (iz migracijskih, azilnih i sigurnosnih studija), ali posebice u polju Studija prisilnih migracija, Izbjegličkih studija i Studija okoliša.

Uvodno poglavlje određuje predmet, hipoteze, metodologiju i ciljeve istraživanja. Pregled povijesne povezanosti klimatskih i širih okolišnih promjena pri utjecaju na ljudska društva, u drugom poglavlju, upućuje na daljnju analizu promatranih društvenih fenomena i procesa, posebice na nastanak migracija potaknutih tim promjenama, koje smo nazvali okolišnim (ne)dobrovoljnim migracijama. Naredna tri poglavlja prikazuju teorije i rasprave o

utjecaju okolišnih promjena na društvo, iz perspektive prirodnih znanosti, sociološke tradicije, te unutar raznih pristupa ostalih društvenih i humanističkih znanosti. Predloženom tipologijom promjena u okolišu, u šestom poglavlju, detaljnije opisujemo okolišne faktore kao uzročnike i pokretače migracija i raseljavanja. Potom analiziramo tri identificirane stručne perspektive (tehnokratsko-ekspertna, alarmantno-katastrofična i skeptično-kritičarska), kao i javno-političke i medijske diskurse, o okolišnim migracijama i raseljavanju.

U nastavku, nastojimo pružiti dokaze da se migracija može javiti ne samo kao krajnji prisilni odgovor na promjenu okoliša, nego i kao efikasna i anticipirajuća strategija prilagodbe na promjenu. Na temelju rezultata iz dosadašnjih istraživanja, predlažemo moguću tipologiju okolišnih migranata. U analizi fenomena okolišne ugroženosti, uz okolišne migrante, okolišne raseljenike te okolišne izbjeglice, ta tipologija podsjeća i na važnost 'okolišnih nemigranata'. U osmom poglavlju analiziramo pravne instrumente i institucionalne mehanizme koji potvrđuju, ili niječu, potrebu i opravdanje pružanja zaštite okolišno ugroženim, raseljenim i nemobilnim osobama. Na temelju opisa posljedica poplave, koja je u 2014. pogodila dio Hrvatske, uključujemo i osobno iskustvo, te ilustriramo i analiziramo neke od prethodno obrađenih tema i razmišljanja, napose o evakuaciji i prisilnom raseljavanju. Na temelju svih prikazanih i analiziranih podataka, na kraju donosimo sintezu konceptualizacije utjecaja promjena u okolišu na nastanak (ne)dobrovoljnih migracija, te sažimamo zaključke rada.

Promjene u okolišu, u prošlosti kao i danas, uzrokuju znatna migracijska kretanja, a i dalje će poticati nastanak sve značajnijih, masovnijih i različitijih migracija koje nazivamo (ne)dobrovoljne okolišne migracije. Promjene okoliša (naročito one štetne - okolišni hazardi i rizici, ili okolišni stres) djeluju na život, blagostanje i sigurnost ljudi, čineći ih okolišno ranjivima. To je, uz izloženost promjenama, preduvjet nastanka, ili pak izostanka, migracije ili raseljavanja. No, utjecaj promjena nije izoliran, jedini, isključivi, često ni najvažniji uzrok migracije, nego je (gotovo) uvijek povezan sa širim ekonomskim, društvenim, političkim, demografskim, kulturnim, i drugim uzročnicima i pokretačima migracija. Bijeg i raseljavanje češći su odgovor na iznenadne, intenzivne, ekstremne događaje, dok migracija može biti i strategija prilagodbe na postupnu degradaciju. Premda često korišteni, termini 'klimatske' ili 'okolišne' izbjeglice nemaju pravno utemeljenje, no ipak potvrđuju sociološku validnost, jer se njima nastoji razumjeti sličnost iskustva 'klasičnih' izbjeglica i 'okolišno raseljenih osoba'. Tako promjene u okolišu (p)ostaju jedan, sve važniji, pokretač migracija u današnjem svijetu.

Ključne riječi: promjene u okolišu, okolišne migracije, okolišni migranti, okolišno raseljene osobe, okolišne izbjeglice, klimatske izbjeglice

SUMMARY

This doctoral thesis will analyse the phenomenon of migration and displacement caused by global environmental change. The thesis is based on current theoretical insights on the connection between environmental change and migration. It scrutinizes and critically analyzes that insights with purpose to understand the relation and the ways in which environmental factors generate (in)voluntary migration. There is an increase in the number of scientists who recognize, along with the accepted economic and political factors, the increasing effects of environmental, climate and technological factors on migration and displacement. Experts approach the issue using different paradigms, theoretical schools of thought and perspectives while not agreeing on: the impacts of environmental change on human societies, the importance of environmental factors in migration, the current figures and projections of future environmental migration and displacement, and the means of protection of those at risk of displacement due to environmental stress and threats.

This thesis is focused on describing and analysing the environmental change characteristics as well as the degree and way in which they cause (in)voluntary migration worldwide. In the suggested typology environmental changes include extreme weather conditions and natural disasters, ecological unbalance and environmental degradation caused by human activities, as well as technological disasters. All stated changes vary in speed and occurrence, intensity, duration and the impact they have on societies and migration patterns. However, the subject of this research is environmental change as a ‘push’ factor which results in migration and displacement. Current estimates state that environmental factors cause forced migration which often includes more people than the combined amount of political refugees and the internally displaced persons. The number of the annually ‘environmentally displaced persons’ is counted in tens of millions, while the number of those affected by environmental change is approximately even more than 200 million people. Such numbers certainly constitute an important social and research challenge.

This dissertation is based on theoretical-conceptual, descriptive and critical analysis of the phenomenon of environmental migration. Analysis and interpretation of the research's results is conducted by utilizing various interdisciplinary theoretical and conceptual perspectives along with relevant discoveries of certain research paradigms (from Migration, Asylum or Security studies), but especially those in the field of Forced migration studies, Refugee studies and Environmental studies.

The introductory chapter determines the subject matter, hypothesis, methodology and goals of the research. The second chapter presents the overview of the historical connection of

climate and broader environmental changes which affect human societies. This calls for further analysis of the observed social phenomena and processes, especially in regards to migration caused by those changes which are here named as “environmental (in)voluntary migrations”. The following three chapters disclose theories and discussions on environmental influences on society from the perspective of natural sciences, sociological tradition and different approaches of other social sciences and humanities. The suggested typology of environmental change, in chapter six, describes in detail the environmental factors as causes and initiators of migration and displacement. Later, we proceed with analyses of three identified ‘expert perspectives’ (named: expert-technocratic, alarmist-catastrophic and sceptical-critical). Furthermore, we analyze some mainstream political and media discourse on environmental migration and displacement.

Afterwards, evidence will be given that migration may not only manifest as a final ‘forced’ reaction to environmental change, but as an effective anticipation and adaptation strategy as well. Based on current studies we purpose a possible typology of ‘environmental migrants’. Within the analysis of the phenomenon of environmental vulnerability, along with environmental migrants, environmentally displaced persons and environmental refugees, this typology reminds of the importance of “environmental non-migrants“. Chapter eight analyzes legal instruments and institutional mechanisms which confirm, or negate, a need and justification of providing care and protection for environmentally endangered persons, displaced persons and the non-mobile population. Based on records of flood disaster in 2014 in Croatia, including personal, first-hand experience, next chapter illustrates and analyzes some earlier discussed subjects, especially those concerning evacuation and forced displacement. In closing, taking into consideration all formerly analysed and mentioned data, the dissertation gives a synthesis of conceptualization of environmental causes of (in)voluntary migration and summarizes all conclusions.

Environmental change, past and present, causes considerable migration shifts and will continue to cause significant, massive and various (in)voluntary environmental migration in the future. Environmental change (especially the endangering kind – environmental hazards and risks or environmental stress) affects living, well-being and safety, making populations environmentally vulnerable. Exposure to such changes constitutes a primary precondition for migration and displacement, or an absence of it. However, the impact of said changes is not an isolated, sole, exclusive nor, often, main cause of migration. It is (nearly) always connected to broader economic, social, political, demographic, cultural and other migration factors and causes. Fleeing and displacement are more often results of sudden, intensive, extreme events

while migration may also be an adaptation strategy for gradual degradation. Although regularly used, the terms “climate refugees“ or “environmental refugees“ do not have a legal basis, but nonetheless have a sociological validity. They are used to establish an understanding of the similarity of “classic refugees” and “environmentally displaced persons“ situation and experience. Thus, environmental changes become a modern global migration factor of a growing importance.

Key words: environmental change, environmental migration, environmental migrants, environmentally displaced persons, environmental refugees, climate refugees

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. Obrazloženje teme	1
1.2. Predmet istraživanja	3
1.3. Metodologija istraživanja	4
1.4. Hipoteze istraživanja	5
1.5. Ciljevi istraživanja	6
1.6. Struktura rada	6
2. PROMJENE U OKOLIŠU, LJUDSKA DRUŠTVA I MIGRACIJE	9
2.1. Uvod	9
2.2. Promjene u okolišu i migracije – svezremenska povezanost	9
2.3. Promjene u okolišu i migracije – interdisciplinarnost područja istraživanja	14
2.4. Definicije osnovnih pojmova	16
3. KLIMATSKE I OKOLIŠNE PROMJENE I NJIHOV UTJECAJ NA DRUŠTVO IZ PERSPEKTIVE PRIRODNIH ZNANOSTI	19
3.1. Uvod	19
3.2. Utjecaj klimatskih promjena i varijabilnosti na prirodni okoliš (fizički svijet)	19
3.2. Kontroverze oko antropogenog izvora klimatskih i okolišnih promjena	24
3.3. Strategije odnošenja spram promjena u okolišu: sprječavanje, ublažavanje, ili prilagodba?	27
4. SOCIOLOŠKA TRADICIJA I PITANJA PROMJENA U OKOLIŠU	32
4.1. Uvod	32
4.1. Klasici sociološke misli i promjene u okolišu	32
4.2. Sociologija okoliša u 20. stoljeću	34
4.2.1. Nova ekološka paradigma i promjene u okolišu	36
4.2.2. Sociokonstruktivistička perspektiva na promjene u okolišu	37
4.2.3. Luhmannova sistemska teorija, odnos sustava i okoliša	39
4.2.4. Društvo rizika i promjene u okolišu	41
4.2.4.1. Izloženost okolišnim hazardima i okolišnim rizicima	44
4.3. Demografski čimbenici i okolišne promjene	47

5. PRISTUPI OSTALIH DRUŠTVENIH I HUMANISTIČKIH ZNANOSTI U ISTRAŽIVANJU POSLJEDICA PROMJENA U OKOLIŠU PO LJUDSKA DRUŠTVA	51
5.1. Uvod	51
5.2. Promjene u okolišu iz perspektive pravnih znanosti i razvoj okolišnog prava	51
5.2.1. Okolišno pravo i pitanja okolišne pravde	54
5.3. Promjene u okolišu iz perspektive političkih znanosti	56
5.3.1. Promjene u okolišu i sigurnosne studije	57
5.3.1.1. Utjecaj promjena u okolišu na generiranje vojno-političkih sukoba ..	58
5.3.1.2. Državna sigurnost, ljudska sigurnost i okolišna sigurnost	61
5.4. Okolišna geografija	63
5.4.1. Utjecaj promjena u okolišu na ljudske habitate	63
5.4.2. Utjecaj promjena u okolišu na zdravlje i kvalitetu života	65
5.5. Promjene u okolišu iz (eko)historijske i antropološke perspektive	67
6. MIGRACIJE POTAKNUTE PROMJENAMA U OKOLIŠU	70
6.1 Uvod	70
6.2. Kratki pregled glavnih karakteristika globalnih migracijskih trendova	70
6.2.1. Glavna obilježja današnjih migracijskih tokova u svijetu	73
6.3. Okolišna ugroženost i neravnomjernost utjecaja promjena u okolišu na nastanak migracija i raseljavanja	76
6.3.1. Okolišna ranjivost	80
6.3.2. Okolišna otpornost	82
6.4. Promjene u okolišu kao generatori okolišnih migracija i raseljavanja	84
6.4.1. Ekstremne vremenske prilike i prirodne katastrofe kao generatori migracija ...	88
6.4.1.1. Ekstremne vremenske prilike	91
6.4.1.2. Prirodne katastrofe	93
6.4.2. Ekološka neravnoteža i degradacija uzrokovana ljudskim faktorom kao generator migracija	98
6.4.3. Tehnološke katastrofe kao generatori migracija	104
6.4.4. Ostali faktori iz okoliša kao generatori migracija	109
6.4.5 'Privlačni' faktori iz okoliša kao generatori migracija	111
6.5. Promjene u okolišu i okolišna ranjivost kao posljedice migracije i raseljenosti	112
6.6. Probabilistički scenariji buduće okolišne ugroženosti u svijetu	114

7. TEORIJE (NE)DOBROVOLJNIH OKOLIŠNIH MIGRACIJA, TIPOLOGIJA (NE)DOBROVOLJNIH OKOLIŠNIH MIGRANATA	119
7.1. Uvod	119
7.2. Konceptualizacije (ne)dobrovoljnih migracija s obzirom na promjene u okolišu, uz naznaku nekih metodoloških poteškoća	119
7.2.1. Tehnokratsko-ekspertna perspektiva o povezanosti promjena u okolišu i migracija	122
7.2.2. Alarmantno-katastrofična perspektiva o povezanosti promjena u okolišu i migracija	128
7.2.3. Skeptično-kritička perspektiva o povezanosti promjena u okolišu i migracija	131
7.3. Diskursi o okolišnoj migraciji i raseljenosti, i njihova kritika	136
7.3.1. Diskursi straha i nesigurnosti	137
7.3.2. Diskursi krize i hitnosti	140
7.3.3. Diskursi humanitarizma i ranjivosti	141
7.3.4. Kritičarski diskursi	143
7.4. Migracija kao strategija prilagodbe na promjene u okolišu	145
7.4.1. Rodna perspektiva na okolišnu ranjivost i migraciju kao strategiju prilagodbe	149
7.5. Tipologija okolišno uvjetovanih migranata	150
7.5.1. Primjeri tipologije okolišnih migranata iz dvaju istraživanja	153
7.5.2. „Okolišni (dobrovoljni) migranti“	154
7.5.3. „Okolišni (nedobrovoljni) raseljenici“	157
7.5.4. „Okolišne izbjeglice“	160
7.6. „Okolišni ne-migranti (Okolišno nemobilne osobe)“	162
8. MOGUĆNOSTI ZAŠTITE OKOLIŠNO UGROŽENIH I RASELJENIH OSOBA	165
8.1. Uvod	165
8.2. Međunarodni režim izbjegličke zaštite	165
8.2.1. Postojeći pravni instrumenti zaštite izbjeglica i raseljenih osoba unutar izbjegličkog režima, u odnosu na okolišnu raseljenost	167
8.2.2. Ostali mehanizmi zaštite okolišnih raseljenika/izbjeglica u instrumentima međunarodnog prava	174

8.3. Mehanizmi zaštite u instrumentima međunarodnog okolišnog prava	178
8.4. Institucionalni mehanizmi pomoći okolišnim migrantima, raseljenicima, izbjeglicama i nemigrantima	180
8.5. Europska unija i pitanja zaštite raseljenih zbog promjena u okolišu	184
8.5.1. Mogući mehanizmi zaštite okolišnih raseljenika u Europskoj uniji	186
8.5.2. Mogućnosti zaštite okolišno raseljenih osoba u Hrvatskoj	190
8.6. Razumijevanje okolišnog izbjeglištva u Studijima prisilnih migracija i Izbjegličkim studijama	191
8.6.1. Redefinicije „starih kriterija“ ili potreba za novim instrumentima zaštite?	194
8.6.2. Jedan prijedlog novog instrumenta zaštite (F. Biermanna i I. Boas)	197
9. POSLJEDICE POPLAVA NA PODRUČJU JUGOISTOČNE EUROPE U 2014.	200
9.1. Uvod	200
9.2. Opis događaja i štete nastale poplavama 2014. u Hrvatskoj, Bosni i Srbiji	200
9.3. Faza oporavka, obnove i povratka nakon poplave u Hrvatskoj	204
9.4. Okolišna ugroženost kao multiplikator ostalih čimbenika ugroženosti u područjima povratka	206
9.5. Okolišno raseljavanje u post-ratnim i povratničkim područjima - potrebe za daljnjim istraživanjima	208
9.6. Drugi mogući slučajevi potencijalne okolišne ugroženosti u Hrvatskoj	210
10. SINTEZA KONCEPTUALIZACIJE UTJECAJA PROMJENA U OKOLIŠU NA NASTANAK (NE)DOBROVOLJNIH MIGRACIJA	213
10.1. Uvod	213
10.2. Zaključna razmatranja o utjecaju promjena u okolišu na ljudska društva	213
10.2.1. Utjecaj promjena u okolišu na pitanja sigurnosti	214
10.2.2. Utjecaj promjena na ljudska društva i strategije prilagodbe	216
10.2.3. Tipologija promjena u okolišu i njihovog utjecaja na ljudska društva	218
10.3. Zaključna razmatranja o utjecaja promjena na nastanak okolišnih migracija i okolišnog raseljavanja	221
10.3.1. Tipologija migracija i raseljavanja s obzirom na promjene u okolišu	223
10.4. Zaključna razmatranja o mogućnostima asistencije i zaštite okolišno ugroženih i raseljenih osoba	228

10.4.1. Tipologija prijedloga rješenja za asistenciju i zaštitu spram okolišno ugroženih i okolišno raseljenih osoba	230
10.5. Relevantnost novih koncepata okolišnih (ne)dobrovoljnih migranata u području sociologije migracija	234
10.5.1. Rezultati istraživanja kao mogući doprinos daljnjoj razradi teorije u polju okolišno-migracijskih studija	236
10.6. Relevantnost predloženih koncepata za migracijske politike (upravljanja okolišnim migracijama)	238
10.7. Relevantnost novih koncepata za zaštitu nedobrovoljnih okolišnih migranata/raseljenika/izbjeglica/nemobilnih osoba	240
10.8. Relevantnost novih koncepata za okolišno, klimatski i socijalno osjetljive razvojne politike	242
11. ZAKLJUČAK	244
12. LITERATURA	251
13. POPIS PRILOGA	279
14. ŽIVOTOPIS	280

1. UVOD

Arheološki i historiografski dokazi upućuju na to da je kretanje ljudi na Zemlji od davnina pod utjecajem okoliša, njegova stanja i njegovih mijena. Međusobni utjecaj čovjeka na okoliš i povratni utjecaj okoliša na ljude još je od prapovijesti rezultirao mobilnošću ljudske vrste (de Vries i Goudsblom, 2003). Ukoliko su životni uvjeti na jednoj lokaciji postali neodrživi i negostoljubivi, privremena ili trajna migracija, mogla je biti jednom od strategija opstanka. Ponekad su odluke o napuštanju mjesta ugroženog okolišnom promjenom bile donesene dobrovoljno, a ponekad se radilo o prisili koja je ljude tjerala s ekološki ugrožavajućih područja. Danas, brojna medijska izvješća o prirodnim nepogodama i katastrofama iz svih krajeva svijeta ukazuju kako su ljudi i dalje jednako, možda i više, ugroženi okolišnim hazardima, koji proizlaze kako iz prirodne klimatske varijabilnosti, tako i iz antropogenih utjecaja na globalni okoliš. Stradanje i evakuacija stanovništva zbog poplave u Hrvatskoj i okolnim zemljama u 2014., samo su podsjetili na tu činjenicu, ovaj put i 'u našem dvorištu i susjedstvu'.

Danas se preko milijardu ljudi može smatrati, većim dijelom - unutarnjim (unutardržavnim) i manjim dijelom - vanjskim (međunarodnim), većinom dobrovoljnim migrantima (UN DESA, 2013b:1). Istovremeno je u 2014. godini 59.5 milijuna ljudi prisilno raseljeno zbog političkog progona, sukoba, općeg nasilja i povrede ljudskih prava, što je najveća brojka raseljenih još od razdoblja Drugog svjetskog rata, a najnovija zbivanja sa sirijskim izbjeglicama ukazuju da će u 2015. te brojke i dalje rasti (UNHCR, 2015a). Pa ipak, sve više istraživača prepoznaje kako okolišni, klimatski, ekološki i tehnološki čimbenici danas nastavljaju biti važnim tj. postaju sve važnijim uzrocima stradanja te pokretačima migracija i raseljavanja u svijetu. Kretanje stanovništva kao odgovor na iznenadne, kao i na one postupne i dugotrajne promjene u okolišu samo je jedna od posljedica, ili jedan od mogućih odgovora. U toj situaciji, potrebno je problematizirati kakav je karakter promjena u okolišu i u kojoj mjeri one danas utječu na nastanak (ne)dobrovoljnih migracija u svijetu. Nadalje, opravdano je pitati se kakvo će u budućnosti biti to kretanje, koju će populaciju obuhvaćati, u kojim pravcima i kojim intenzitetom, ukoliko se današnji trendovi promjena nastave, a stanje okoliša dodatno pogorša.

1.1. Obrazloženje teme

Brojna izvješća donose podatke i zaključke o utjecaju promjena u okolišu na sadašnje i buduće ekološke, gospodarske, političke, demografske i druge društvene probleme. Od 1992.

do 2012. čak je oko 4.4 milijarde ljudi bilo pogođeno nekom od okolišnih nepogoda ili katastrofa, najčešće poplavom, sušom ili olujom (UNISDR, 2012). Nisu sva geografska područja jednako izložena štetnim posljedicama promjena, niti su svi stratumi populacije jednako ranjivi ili jednako otporni na okolišni stres i okolišne rizike. Među onima pogođenim promjenama nisu svi odgovorili migracijom ili prisilnim raseljavanjem na okolišne događaje ili procese. Pa ipak, procjene govore kako danas okolišni faktori uzrokuju prisilnu migraciju koja je po obimu često veća nego tokovi (političkih) izbjeglica i drugih raseljenih osoba (IDMC/NRC, 2014a). Primjerice, u 2013. prisilnom okolišnom migracijom bilo je obuhvaćeno 22 milijuna ljudi, a 2010. čak više od 42 milijuna ljudi. Dakle, razlike u učestalosti i intenzitetu okolišnih promjena u različitim područjima svijeta od godine do godine uzrokuju znatan dio prisilnih migracija i potiču na sve brojnije raseljavanje.

Na temelju raznih procjena sadašnje ugroženosti, scenariji i projekcije budućih okolišnih migranata kreću se od desetak milijuna do preko milijardu u 21. st. (Gemenne, 2011a). Takva alarmantna perspektiva (iako ne posve znanstveno utemeljena) skrenula je pažnju političara i javnosti na sve veća i obimnija prostorna kretanja ljudi potaknuta okolišnim i klimatskim promjenama. Dio znanstvenika upozorava kako ne treba zaboraviti da su takve migracije rijetko samostalno izazvane okolišnim razlozima, a češće su u sprezi s ostalim ekonomskim, društvenim, političkim, demografskim i ostalim faktorima (Black i sur., 2011). Sama definicija okolišnih migranata te procjene oko sadašnjeg broja kao i projekcije njihova broja u budućnosti, mjestom su prijepora među stručnjacima. Isto je i s pitanjem klasifikacije okolišnih (ne)dobrovoljnih migranata, te odgovornosti za zaštitu tzv. 'okolišnih izbjeglica', koji ne ostvaruju adekvatnu zaštitu unutar međunarodnog izbjegličkog režima.

Dakle, znanstvene rasprave oko povezanosti promjena u okolišu i migracija karakteriziraju brojne kontroverze, a multi/interdisciplinarnost teorijskih polazišta i metoda analize problem čini još kompleksnijim. Primjerice, globalno zatopljenje uzrokuje sve značajnije promjene u svim ekosustavima i biosferi, pa time i posljedice na sva društva u svijetu. Zato se te promjene danas pokušavaju sve više objasniti kao socijalni, ekonomski, politički, razvojni, humanitarni i globalni sigurnosni problem. Dakle, znatno šire od uobičajenog promatranja promjena kao okolišno/klimatsko/ekološkog problema. Stoga su kao (jedan od) pokretača migracija i raseljavanja predmetom interesa (i) Sociologije migracija.

Odabir teme kojom se bavi ovaj doktorski rad - (re)konceptualizacija uzroka migracija s težištem na promjenama u okolišu, izabran je upravo zbog u Hrvatskoj relativno rijetkih socioloških istraživanja utjecaja sve dramatičnijih promjena u okolišu na migracije.

U ovom radu polazimo od dosadašnjih teorijskih spoznaja o povezanosti fenomena promjene okoliša i migracija te ih kritički analiziramo, nastojeći razumjeti tu povezanost i način na koji okolišni čimbenici utječu na nastanak (ne)dobrovoljnih (okolišnih) migracija. Namjera nam je da radom pridonesemo akumuliranju novih spoznaja u području Sociologije migracija, posebice novim konceptualizacijama uzorka, trendova i tokova (ne)dobrovoljnih migracija potaknutih, između ostalog, promjenama u okolišu. Istraživanje u ovom radu prvenstveno će poslužiti kao znanstveno-istraživački doprinos tj. temelj za daljnja istraživanja i znanstvenu diskusiju o temi kojom se bavi. Nadalje, kao obuhvatan teorijsko-konceptualni analitički i pregledni rad može poslužiti daljnjoj stručnoj raspravi na interdisciplinarnoj razmeđu migracijskih, izbjegličkih i okolišnih studija. Rezultati rada mogu poslužiti i za oblikovanje smjernica i preporuka vezanih za kreiranje različitih državnih strategija i javnih politika (poput migracijske, azilne, sigurnosne ili pak politike zaštite okoliša), u čemu se očituje njegova praktična relevantnost i primjenjivost. Naime, iako europski prostor nije toliko podložan fenomenima okolišne raseljenosti, velike poplave diljem Europe posljednjih godina, kao i ostali klimatski ekstremi posvuda u svijetu, ukazuju na sve veću važnost ove teme i za hrvatsko društvo.

1.2. Predmet istraživanja

Sukladno izvješćima Međuvladinog Panela o klimatskim promjenama (IPCC V, 2014) klimatske promjene podrazumijevaju niz međupovezanih geofizičkih, klimatskih i meteoroloških faktora, koje nastaju zbog prirodnih i antropogenih utjecaja. Od tih su klimatskih promjena bitne: daljnje povećanje atmosferske koncentracije stakleničkih plinova i porast prosječne globalne temperature (tzv. globalno zatopljenje), smanjivanje ledenih i snježnih pokrova, podizanje globalne razine mora, promjena obrasca i učestalosti padalina. One danas rezultiraju povećanjem učestalosti i intenziteta ekstremnih klimatskih, hidro-meteoroloških i geofizičkih događaja (IPCC V, 2014). Uz sve navedeno, pod 'promjenama u okolišu' podrazumijevamo još i nekolicinu dodatnih međupovezanih faktora. Oni su dijelom posljedice navedenih klimatskih promjena, a dijelom su *sui generis* fenomeni. Dakle, promjene u okolišu, nisu samo posljedica prirodne klimatske varijabilnosti, nego i ekološke neravnoteže tj. puno izravnije degradacije okoliša uzrokovane ljudskim faktorom, kao i tehnoloških katastrofa, u koje ubrajamo i razvojne projekte. Sve ove promjene različite su po svojoj brzini i učestalosti pojavljivanja, intenzitetu pojave, trajanju, kao i utjecaju koju imaju na ljudska društva i na migracijske obrasce.

Svjesni smo da su promjene u okolišu (interdisciplinarni) predmet istraživanja brojnih područja, polja i disciplina prirodnih, tehničkih, društvenih i humanističkih znanosti. Ipak za potrebe ovoga rada fokusirat ćemo se na navedenu problematiku prvenstveno iz rakursa Migracijskih studija, a dijelom i Izbjegličkih (Azilnih) studija te Studija okoliša, kako bismo efikasnije analizirali i opisali suodnos promjena u okolišu i migracija.

Nisu sve promjene u (prirodnom) okolišu štetne za (ljudski) okoliš, kao što ni sve promjene ne dovode do migracija i raseljavanja. U ovom radu glavni predmet istraživanja bit će upravo one promjene u okolišu koje djeluju kao 'potisni' uzročni čimbenici migracija, te tako rezultiraju okolišnim migracijama i raseljavanjem. Stoga ćemo u radu nastojati predložiti, jednu od mogućih tipologija okolišnih promjena, analizirati načine utjecaja na ljudska društva, a posebice na pokretanje ili usmjeravanje migracija. Namjera nam je razumjeti na koji način promjene okoliša (naročito one koje se manifestiraju kao okolišni hazardi i rizici, ili okolišni stres) djeluju na ljudske habitate, život, blagostanje i sigurnost ljudi, kao preduvjet za nastanak ili pak izostanak migracije ili raseljavanja. Stoga, nastanak (ne)dobrovoljnih migracijskih i izbjegličkih tokova analizirat ćemo suprotstavljajući različite perspektive i diskurse o okolišnoj migraciji i okolišnoj raseljenosti, sagledavajući njihova ograničenja i kritike. Usto u radu predlažemo i analiziramo moguću tipologiju okolišnih (ne)dobrovoljnih migranata¹, kako bismo razmotrili sociološku teorijsko-konceptualnu relevantnost termina u upotrebi za daljnja sociološka istraživanja u polju Migracijskih i Izbjegličkih studija.

U posebnom će nam fokusu u radu biti analize pitanja pravnih i institucionalnih mehanizama zaštite okolišno ugroženih i raseljenih osoba, naročito onih koji se nazivaju 'okolišnim izbjeglicama', 'klimatskim izbjeglicama', ili 'ekološkim izbjeglicama'.

1.3. Metodologija istraživanja

Ovaj rad u metodološkom smislu počiva prvenstveno na teorijsko-konceptualnoj, kritičkoj i deskriptivnoj analizi migracijsko-okolišnih fenomena.

Za prikupljanje podataka koristit ćemo se službenim izvorima i službenim statistikama te postojećim istraživanjima o promatranom fenomenu u globalnim okvirima, kao vrstom sekundarnih izvora. Ti izvori uključuju rezultate dosadašnjih istraživanja okolišnih migracija, uključuju statističke baze i podatke o naravi promjena u okolišu (npr. IPCC, UNEP, EM-DAT, Munich RE), te o broju (ne)dobrovoljnih okolišnih migranata (npr. IDMC/NRC,

¹ Tipologiju koja razlikuje okolišne migrante, okolišne raseljenike, okolišne izbjeglice te okolišne nemigrante.

IFRC/RCS, UNHCR, IOM). Izvori uključuju i dokumente međunarodnoga izbjegličkog prava i okolišnog prava (konvencije, direktive, regulative, preporuke), važne za analizu 'okolišnog izbjeglištva'. U analizu ćemo uključiti i drugu dokumentaciju koja uređuje pitanja prava i položaja migranata u svijetu, kao i podatke o okolišnim, ekološkim, klimatskim i tehnološkim krizama i katastrofama koje uzrokuju (ne)dobrovoljne okolišne migracije.

U obradi i analizi podataka isprva upotrebljavamo tzv. *desk-study* analizu sadržaja dokumenata i postojeće literature, a zatim statističku komparativnu analizu demo-statističkih podataka i drugih parametara o broju mobilnih, raseljenih i izbjeglih osoba u svijetu. Deskriptivnom analizom raspravljamo o utjecaju promjena u okolišu s obzirom na pitanja migracija i raseljenosti uvjetovanih tim promjenama. Na kraju analiziramo novije trendove politika azila u odnosu prema trendovima razvoja okolišnog prava, ponajprije one koji se odnose na povezanost degradacije okoliša i zaštite osoba raseljenih zbog toga.

Prikupljeni podaci obrađeni su kritičkom analizom pri čemu smo u interpretaciji nastojali interdisciplinarno sagledati i vrednovati različita teorijska i konceptualna polazišta nekoliko istraživačkih paradigmi. Jedno od ograničenja ovog istraživanja jest nemogućnost da zbog nedostatka financijskih sredstava istraživanje provedemo i terenskim radom, metodom promatranja u nekom od područja koje danas u svijetu, pogođenih utjecajem promjena u okolišu, generiraju migracijske i raseljeničke tokove. Pa ipak, u radu ćemo nastojati prenijeti i dio iskustva promatranja sa sudjelovanjem koje smo imali prilike steći aktivno sudjelujući u obrani od poplave i pomaganju u saniranju posljedica poplave koja je pogodila Hrvatsku i susjedne zemlje u svibnju 2014. To iskustvo doživljavamo kao budući istraživački izazov i poticaj da se nastavimo baviti istraživanjem ove problematike.

1.4. Hipoteze istraživanja

Formuliranje hipoteza predstavlja bitan korak za određenje teorijskog i metodološkog polazišta i smjera istraživanja o utjecaju promjena u okolišu na nastanak (ne)dobrovoljnih migracija. Temeljem uvida u nekolicinu važnih, ali i nerijetko podosta različitih, teorijskih, terminoloških, metodoloških i interpretativnih pristupa analizi tog utjecaja na migracije, za potrebe ovoga rada predlažemo tri hipoteze.

Temeljna pretpostavka ovog istraživanja jest:

Promjene u okolišu (u koje ubrajamo ekstremne vremenske prilike i prirodne katastrofe, ekološku neravnotežu i degradaciju okoliša uzrokovanu ljudskim faktorom, te tehnološke katastrofe) koje su do sada uzrokovale migracijska kretanja, u budućnosti će

poticati nastanak sve značajnijih i sve masovnijih migracija koje možemo označiti terminom (ne)dobrovoljne okolišne migracije.

Temeljnu hipotezu nastojat ćemo potvrditi analizirajući i sljedeće dvije pretpostavke:

1. Utjecaj promjena u okolišu koji uvjetuje fenomene (ne)dobrovoljne migracije i raseljenosti u suvremenom svijetu ne dolazi kao izoliran, jedini i isključivi uzrok migracije, nego je gotovo uvijek povezan sa širim ekonomskim, političkim, društvenim, demografskim, kulturnim, i drugim uzrocima i pokretačima migracija.

2. Današnji međunarodni režim izbjegličke zaštite ne pruža adekvatnu zaštitu i pomoć 'okolišnim izbjeglicama', te je stoga moguće pretpostaviti proširenje temeljnih kriterije Konvencije o statusu izbjeglica, ili njihovo ekstenzivnije tumačenje, kako bi obuhvatila i tu novu kategoriju 'okolišno raseljenih migranata'.

1.5. Ciljevi istraživanja

Glavni cilj ovoga rada jest utvrditi teorijsku relevantnost konceptualizacije (ne)dobrovoljnih okolišnih migracija u području Sociologije migracija. Dodatni su ciljevi:

- a) analizirati razne moguće tipologije okolišnih migracija/migranata iz različitih teorijskih polazišta, perspektiva i diskursa;
- b) utvrditi teorijsko-konceptualnu relevantnost pojmova „okolišni migranti“, „okolišni raseljenici“ i „okolišne izbjeglice“ (kao i njihove inačice - ekološki, klimatski, tehnološko i razvojni raseljenici/izbjeglice) za istraživanja u polju Migracijskih i Izbjegličkih studija;
- c) opisati utjecaj promjena u okolišu na društvo, život, zdravlje i blagostanje ljudi, te njihovu izloženost okolišnom stresu i okolišnim rizicima, razumjeti njihovu okolišnu ranjivost ili otpornost, kao predkontekst u kojem se odvija nastanak ili izostanak migracije;
- d) analizirati utjecaj promjena na nastanak migracija i raseljavanja, kritički procjenjujući statističke podatke o obujmu i tokovima okolišnih migracija i okolišnoj raseljenosti u svijetu, te opisujući probabilističke scenarije budućih mogućih (ne)dobrovoljnih okolišnih migracija;
- e) utvrditi postojeće mehanizme i predložena rješenja za reguliranje statusa i zaštitu okolišnih (ne)dobrovoljnih migranata i izbjeglica u instrumentima međunarodnog izbjegličkog, humanitarnog i okolišnog prava.

1.6. Struktura rada

Rad s uvodom i zaključkom sadrži jedanaest poglavlja, a s popisom literature, popisom grafičkih priloga, i životopisom autora, ukupno broji četrnaest poglavlja.

U Uvodu obrazložimo temu, predmet, metodologiju, hipoteze i ciljeve istraživanja, te strukturu rada. S drugim poglavljem *Promjene u okolišu, ljudska društva i migracije* započinje teorijsko-konceptualni dio rada. Cilj je ovog poglavlja sagledati utjecaj promjena u okolišu na nastanak migracija u historijskoj perspektivi. Također, ističemo bitno obilježje teorijske i metodološke pozicije interdisciplinarnosti u istraživanju i analizi ovih svezremenih fenomena, koji danas dobivaju novo značenje. Poglavlje završava (radnim) definicijama osnovnih pojmova koje koristimo u radu.

Treće poglavlje daje kratki pregled naznačene problematike klimatskih i okolišnih promjena iz perspektive prirodnih znanosti (posebice ekologije i okolišnih studija) kao uvoda u analizu promjena okoliša kao pokretača migracija iz perspektive sociologije i drugih društveno-humanističkih znanosti, a o čemu raspravljamo u narednim poglavljima. U četvrtom poglavljju, *Sociološka tradicija i pitanja promjena u okolišu*, raspravljamo na koji se način 'sociološki klasici' i današnje grane posebnih sociologija (posebice Socijalna ekologija i Sociologija okoliša) bave pitanjima promjena u okolišu i utjecajima na ljudska društva. Bavimo se i temeljnim postavkama nove ekološke paradigme, sociokonstruktivističke te sistemske teorijske perspektive na pitanja utjecaja okoliša na društvo, pri čemu teorije o društvu rizika služe kao preduvjet analize izloženosti okolišnim hazardima i rizicima. Poglavlje završava analizom demografskih čimbenika i njihovoj vezi s promjenama okoliša.

Cilj petog poglavlja je raspraviti u kojoj je mjeri utjecaj promjena u okolišu na društvo predmetom istraživanja drugih društvenih i humanističkih znanosti: pravnih znanosti, političkih znanosti, socijalne geografije te (eko)historije i antropologije. Pravna i politička perspektiva pomoći će u razumijevanju kakav utjecaj promjene u okolišu imaju na pravnu razinu međunarodnog izbjegličkog režima, kao i na političku sferu međunarodnih odnosa, gdje im se pripisuje potencijal narušavanja svjetskog poretka kroz ugrožavanje okolišne, državne i ljudske sigurnosti. Geografija, (eko)historija i antropologija se iz povijesne, ali i suvremene perspektive također bave pitanjima okolišne pravde i okolišnih sukoba te utjecaja promjena na ljudska obitavališta, zdravlje i kvalitetu života ljudi. Uvidi iz ovog poglavlja pomažu u kontekstualizaciji predmeta istraživanja - povezanosti promjena okoliša s migracijama i raseljavanjem, kao i razumijevanju javnih politika (migracijskih, izbjegličkih, okolišnih) i mehanizama zaštite okolišnih raseljenika.

Šestim poglavljem nazvanim *Migracije potaknute promjenama u okolišu*, započinje središnji analitički dio ovoga rada. Cilj poglavlja je opisati i analizirati pojavnosti migracija i raseljavanja koje su generirane/uzrokovane/izazvane/potaknute okolišnim čimbenicima. Nakon kratkog pregleda globalnih migracijskih trendova i tokova slijedi rasprava o prostornoj

(geografskoj) i društvenoj neravnomjernosti utjecaja promjena u okolišu na poticanje migracija na koju se nastavlja analiza pojavnosti migracija i raseljavanja s obzirom na kriterij promjena u okolišu. Dodatno, raspravljamo o promjenama okoliša koje nastaju na određnim lokacijama, kao posljedica migriranja. Poglavlje završava opisom probabilističkih scenarija i naznaka buduće okolišne ugroženosti te s njima povezanog raseljavanja u svijetu.

Naredno poglavlje detaljnije raspravlja teorije i konceptualizacije (ne)dobrovoljnih migracija s obzirom na promjene u okolišu analizirajući i evaluirajući razne perspektive i diskurse o okolišnoj migraciji, razmišljajući i o okolišnoj migraciji kao strategiji prilagodbe na promjene. Poglavlje završava analizom jedne od mogućih tipologija okolišnih migranata, okolišnih raseljenika, okolišnih izbjeglica i okolišno nemobilnih osoba. U osmom poglavlju, *Mogućnosti zaštite okolišno ugroženih i raseljenih osoba*, opisani su i analizirani pravni instrumenti zaštite okolišno raseljenih osoba, posebice 'okolišnih izbjeglica', tj. ne/prisutnost ili moguće uključivanje okolišnih izbjeglica u instrumente međunarodnog izbjegličkog, humanitarnog ili okolišnog prava. Analiziraju se i neki od prijedloga institucionalnih mehanizama zaštite i asistencije okolišno raseljenim, ili nemobilnim, osobama. Poglavlje donosi i prikaz moguće zaštite okolišnih izbjeglica unutar pravne stečevine Europske unije i u hrvatskom kontekstu.

Deveto poglavlje raspravlja o posljedicama poplava na području jugoistočne Europe, tj. Hrvatske, Bosne i Hercegovine te Srbije, u svibnju 2014. U njemu se naznačuje potrebu za daljnjim istraživanjima fenomena raseljenosti zbog promjena u okolišu u post-ratnim i povratničkim sredinama. Deseto poglavlje sinteza je konceptualizacije utjecaja promjena u okolišu na nastanak migracija i raseljavanja. U njemu su na sažet i pregledan način shematski prikazane predložena tipologija promjena u okolišu i njihova utjecaja na ljudska društva, tipologija okolišnih migracija i raseljavanja obzirom na promjene u okolišu, kao i prijedlozi rješenja za zaštitu okolišnih migranata i raseljenika. Raspravlja se i evaluira relevantnost novih koncepata unutar sociološke (migracijske) teorije, te za politike upravljanja (ne)dobrovoljnim okolišnim migracijama, za zaštitu okolišnih raseljenika i izbjeglica, kao i relevantnost novih koncepata za okolišno i klimatski osjetljive razvojne politike.

Zaključno, jedanaesto poglavlje, sažeti je prikaz rezultata istraživanja o utjecaju promjena u okolišu na nastanak (ne)dobrovoljnih migracija. Na samom kraju uvršten je popis literature i grafičkih priloga te životopis autora.

2. PROMJENE U OKOLIŠU, LJUDSKA DRUŠTVA I MIGRACIJE

2.1. Uvod

Cilj je ovog poglavlja sagledati utjecaj promjena u okolišu na nastanak migracija u historijskoj perspektivi tj. pokazati kako su one od pamtivijeka prisutan fenomen, koji danas zadobiva jedno novo značenje. Također, u ovom poglavlju razmatramo na koji se način danas istražuje suodnos promjena u okolišu i ljudskih migracija, čime ističemo bitno obilježje teorijske i metodološke pozicije interdisciplinarnosti u istraživanju i analizi promatranog fenomena. Poglavlje završava (radnim) definicijama osnovnih pojmova.

2.2. Promjene okoliša i migracije – svezremenska povezanost

Kroz čitavu povijest prirodni okoliš i klimatski uvjeti oduvijek su bili preduvjet ljudske egzistencije. Promjene u okolišu utjecale su na uvjete života ljudske vrste, na opće blagostanje i kvalitetu života ljudi, ali ina stanje stresa i ugroženosti, kao što to čine i danas. Još od razdoblja paleolitskih migracija pračovjek je živio lovačko-sakupljačkim i selilačkim načinom života koji je bio pod utjecajem kontinuiranih prirodnih, geoloških i klimatskih varijabilnosti i okolišnih mijena. M. Mesić (2002:19) naglašava kako su potraga za hranom, kao i klimatske promjene bile „glavni poticaji *prvobitnim ekološkim migracijama*“. Rani pretpovijesni i povijesni utjecaj čovjeka na okoliš, kroz primjerice iscrpljivanje obradivog tla ili lovišta, rezultirao je „ekološkim migracijama“ (Mesić, 1992), ili „ekološki induciranim migracijama“ (Mesić, 2002). Tako su dobrovoljne i nedobrovoljne migracije povezane s promjenama u okolišu fenomen prisutan od početaka civilizacije, pa i ranije (Heršak, 2005). No, kako u prošlosti, tako i danas, promjene u prirodnim ekosustavima rezultiraju mobilnošću i seljenjem pripadnika ljudske vrste u potrazi za sigurnošću, obitavalištem, hranom, resursima i mjestom pripadanja (de Vries i Goudsblom, 2003).

Brown i McLeman (2013) također ističu kako arheološki dokazi potvrđuju da je distribucija i kretanje ljudske populacije na planeti već tisućljećima pod utjecajem okoliša i onih promjena koje uključuju prirodne varijabilnosti i promjene klime. Adger i sur. (2003) naglašavaju kako su zbog varijabilnosti klimatskih uvjeta, ljudska društva uvijek i svugdje morala razvijati strategije nošenja s nepoželjnim, naročito sa štetnim okolišnim uvjetima. Oblikovanjem svog staništa, otkrićem i upotrebom vatre, izradom oruđa i oružja, pripitomljavanjem životinja, kultiviranjem tla i žitarica, osnivanjem prvih gradova, izumom pluga, kotača, pisma i svim ostalim kulturnim inovacijama, čovjek se istovremeno prilagođavao svom prirodnom okolišu i nepovratno je utjecao na njega. Sam razvitak ljudske

vrste u prapovijesti odvijao se sukladno utjecaju čovjeka na prirodu, mijenjanjem svog *prirodnog* i *društvenog* okoliša, kroz postupni razvitak materijalne i duhovne kulture.

Ovaj suodnos promjena u prirodi i inovacija u kulturi, kako ističe E. Heršak opisujući drevne seobe u prapovijesti i u antičko doba, bio je „povratni proces u kojemu je čovjek u seobi mijenjao svoja podneblja, a nova podneblja mijenjala su njega“ (Heršak, 2005:78).² Zasigurno je jedna od najvažnijih odrednica u tom procesu bio postupni prelazak sa nomadskog i polunomadskog³, dakle selilačkog načina života u starijem i srednjem kamenom dobu u onaj uglavnom sjedilački (sesilni), povezan s prvim ratarsko-stočarskim civilizacijama u trajnijim naseljima neolitika. Arheološki dokazi također pokazuju da su se ljudski obrasci naseljenosti javljali kao odgovor na promjene u okolišu i promjene klime (Heršak, 2005). Ukoliko su životni uvjeti u nekom području postali negostoljubivi i neodrživi, privremena ili trajna migracija mogla je biti jedna od adaptabilnih strategija opstanka. Tako su se, primjerice, prve gradske civilizacije, pojavile nakon kao što ljudi migrirali iz područja dotada plodnih savana koje su se procesom dezertifikacije sasušile i postale negostoljubiva mjesta za život. Afrička je savana uzmicala pred sve većom Saharom, a do tada zelena područja Arapskog poluotoka sve su više postajala pustinjom. Stanovništvo je tada selilo u vegetacijom plodna područja slivova velikih rijeka u Egiptu i Mezopotamiji (Brown, 2008; Piguet, 2008).

Pa ipak i prvi su antički narodi koji su nastanjivali područje „plodnog polumjeseca“ prilikom vlastitog razvoja iscrpljivali svoj okoliš te, kako bi opstali, bili prinuđeni migrirati u okolišno i ekonomski prosperitetnija područja.⁴ Stoga je još u počecima pisane povijesti, kao i kasnije u antici i u srednjem vijeku, u nekim vrlo određenim geografskim sredinama (gradska središta u slivovima i deltama rijeka, grčki i helenistički polisi, otočne kulture i sl.) prisutan tip migracija povezan s degradacijom i iscrpljivanjem tla. Istovremeno, demografska prenapučenost i ekonomska neodrživost služili su kao dodatni poticaj migracijskom impulsu. Pojedini narodi tu su vrst pritiska pokušavali riješiti stihijskim, ili češće planskim,

² S druge strane, Haberle i Lusty (2000:363) zaključuju da je u posljednjih 10.000 godina ljudske povijesti bilo promjena u okolišu koje same po sebi možda i nisu istovremeno uvjetovale i adaptirajuće kulturnu promjene. No u određenom smislu one jesu „pružile poticaj ili potrebu da se promjeni način na koji se upravlja resursima“. Oni pak koji se nisu uspješno prilagodili, tj. nisu promijenili način raspolaganja resursima, doživjeli su nezavidnu sudbinu propasti društvene strukture, poput one na Uskršnjem otoku ili nekih u pretkolumbovskoj Americi.

³ Petersen (1970; prema Mesić, 2002:258-259) u svojoj tipologiji navodi „primitivne migracije“ kao jedne od „pet širokih klasa migracija“ (primitivne, prisilne, prinudne, slobodne i masovne). Ova vrsta pretpovijesnih i ranopovijesnih migracija bila je prisutna u vidu kontinentalnih i morskih 'lutanja naroda' te arealnih 'krstarenja', lovačko-sakupljačkih i kasnijih nomadskih skupina. One su tako prve ekološke migracije jer su posljedica ekoloških/okolišnih potisnih čimbenika.

⁴ Prvi irigacijski sustavi koji su građeni s ciljem osiguranja vlažnosti i navodnjavanja potrebnih ratarskim obradivim tlima svakako su jedan od prvih povijesnih primjera kako je čovjek prilagodio svoje društvene prakse unatoč promjenjivoj, često i 'negostoljubivoj' klimi i okolišu (Adger i sur., 2009). Tako je daljnji materijalni tehničko-tehnološki te kulturni, pa i znanstveni napredak od početaka civilizacije dijelom proizašao iz odgovora čovjeka na izazove nestalnosti klime i potrebe da svoj šanse za preživljavanje prilagodi promjenama u okolišu.

kontinentalnim i prekomorskim kolonizacijama, jačajući mrežu svojih vojnih ili trgovačkih utjecaja. Ukoliko su ekološki razlozi bili povezani s političkim i ratnim osvajanjima dolazilo je i do nedobrovoljnih premještanja i raseljavanja stanovništva kao vrsti *prisilnih* migracija tj. deportacija (Mesić, 2002:23-28). U raznim je područjima i trenucima povijesti osiromašivanje do tada ekonomski prosperitetnog okoliša, prvenstveno kroz nestašicu zemljišnih resursa i iscrpljivanje obradivog tla, uvjetovalo nastanak sukoba i raznih oblika ekoloških migracija (Mesić, 1992). Zemlja i tlo više nisu bili mogli prehranjivati populaciju koja je vodila bitke za ograničene preostale resurse. Stoga, možemo zaključiti kako su u isto vrijeme demografski, društveni, gospodarski, politički, vojni i kulturni čimbenici mijenjali uvjete života i boravka ljudi na nekom prostoru možda u jednakoj mjeri kao sami okolišni čimbenici, bilo da su to činili na dobrobit ili na štetu samih ljudskih zajednica.

Nadalje, iako se čovjek oduvijek, manje ili više uspješno, prilagođavao dugoročnim utjecajima i promjenama u okolišu, više je bio zastrašen naglim prirodnim silama, pogotovo jer su one neočekivane, iznenadne i razorne. Oblikujući i prilagođavajući okoliš sebi i svojim potrebama čovjek je to velikim dijelom činio kako bi se zaštitio od iznenađenja i opasnosti koje su ga mogla zadesiti iz prirode. Iznenadne promjene u okolišu kroz (pra)povijest često su bile s golemim, nesagledivim posljedicama po ljude, njihova obitavališta i njihov način života. Stoga je bilo potrebno udobrovoljiti prirodne sile, magijskim i/ili religijskim ritualima i molitvama, bilo da su te sile bile personificirane u likovima animističkih i totemističkih simbola (Durkheim, 2008), ili u obliku mnogih zlovoljnih antropomorfnih božanstava koji su kroz prirodne nedaće i katastrofe 'kažnjavale' ljudski rod.

Heršak (2005) naglašava kako su pojedine promjene u okolišu koje su po svom karakteru bile postupnije, a i dugotrajnije, vrlo moguće poticale seobe, no da su tek prirodne katastrofe imale snagu i potencijal izazvati dramatičan utjecaj i pokrenuti nagle, masovne valove migracija, preseljenja i raseljavanja u prapovijesti i antici. Tako je u neolitiku, u 6. tisućljeću pr. Kr., jedan neočekivani prirodni (geomorfološki) događaj imao velike posljedice na geografsku sliku Euroazije. U tom je razdoblju Sredozemno more 'probilo' put i počelo se prelijevati i ulijevati u tadašnje „Crnomorsko jezero“. Heršak pojašnjava kakav je to efekt imalo na život ljudi u tom području: „Prema procjeni, priljev sredozemne vode dizao je razinu Crnoga mora po petnaestak centimetara na dan, potapajući kilometre i kilometre zemlje na tjedan. Ako ima osnovi u tezi Ryana i Pitmana da su se prije toga neolitske zajednice skupile oko crnomorskog 'jezera', ta krupna ekološka promjena zasigurno je pokrenula svestrane migracije izbjeglica. Ljudi su morali brzo skupiti najvažniju imovinu, sjemenje i stoku te poći u sigurnija područja“ (Heršak, 2005:99). Tako su prirodne katastrofe „pokrenule masovne

izbjegličke valove i tako ubrzale procese [postupnih kretanja i dodira kultura] koji bi inače trajali više stoljeća ili čak tisućljeća“ (Heršak, 2005:98). Iz ovog je primjera vidljiva vrlo jasna i neraskidiva povezanost okolišnih događaja s migracijama, pa i s kulturnom promjenom koje su ih pratile, kao odgovor stanovništva na okolišnu ugroženost.

Uočavanje povezanosti promjene okoliša i migracije javlja se i u službenim evidencijama kineskih carskih dinastija kroz opise klimatskih utjecaja na život pastoralnih skupina (Smit i Cai, 1996, prema Brown i McLeman, 2013:2). Pastoralna su društva oduvijek i stalno migrirala sa svojim životinjama u potrazi za pašnjacima i izvorima vode. Takav je bio, a i danas je, uobičajeni načina života transhumantnih stočara među nomadima u sušnim (aridnim) krajevima. No, tokom povijesti mobilnost i migracija kao odgovor na promjene u okolišu nisu tipične samo za nomadska društva, nego su one oduvijek bile važna strategija za rješavanje okolišnog stresa, uvjetovanog nedostatkom resursa za preživljavanje. Brown (2008) opisuje kako su tijekom 4. st. n. e., dugogodišnja hladna i suha razdoblja uzrokovala seobe Huna, te posljedično i pomicanja Germana na zapad. Njihovi pojedinačni i zajednički upadi na područja Rimskog Carstva preko Volge i Rajne (područja koje su tada imale umjereniju i blažu klimu), kasnije će dovesti do poznatog događaja pada Zapadnog Rimskog Carstva. Širenja islamskih osvajača u 8. st. po zapadnom Sredozemlju i južnoj Europi u određenoj se mjeri pripisuje migracijama potaknutim dugotrajnom sušom na Bliskom Istoku (Brown, 2008:56). Širenje i, naknadno, kolaps nordijskih kolonija na Grenlandu povezan je s relativno naglim prestankom neobično blage temperature u sjevernom Atlantiku tijekom srednjovjekovnog toplog razdoblja (Buckland i sur. 1996, prema Brown i McLeman, 2013:2). U pretkolumbovskoj Americi, pad broja stanovnika u gradovima Maja se u istom razdoblju povezuje s regionalnim sušama koja su pogoršale učinke prisutne deforestacije.

Pod promjenama u okolišu podrazumijevamo i one koje su izazvane ne-prirodnim događajima i procesima, tj. tehničkim i tehnološkim intervencijama ljudi u prirodu (čime se više bavimo u idućem poglavlju). No, indikativno je kako je sam razvoj i 'napredak' civilizacije oduvijek donekle predstavljao ugrožavanje same prirode. Unatoč nedostatku modernih tehnologija, drevne civilizacije su također bile pokazale priličnu sposobnost degradacije vlastitog okoliša (Diamond, 2005; Tainter, 2007). Naveli smo kako je doseljavanje naroda na prostor plodnog polumjeseca u određenim ciklusima dovodilo do degradacije tla, smanjenja plodnosti poljoprivrednog zemljišta, kolapsa irigacijskog sustava te posljedično fragmentacije i dezintegracije društvene strukture pojedinih ranih civilizacija (Hughes, 1994, prema Wilkinson, 2003:103). Dakle, katastrofe povezane s promjenama okoliša nisu izazvane isključivo prirodnim i klimatskim uzrocima. Na primjeru Meksika

antropologinja V. Garcia-Acosta pokazuje kako su situacije ugroženosti i katastrofa rezultat dugotrajnih stoljetnih procesa. Te su situacije uvjetovane postupnim akumuliranjem rizičnih praksi koje se odnose na ekološku neravnotežu i degradaciju okoliša prvenstveno zbog ljudskog utjecaja. Ovo se uglavnom odnosi na promjene u poljoprivrednim praksama iscrpljivanja tla te zagađivanja voda, što rezultira degradacijom kojoj danas svjedočimo (Garcia-Acosta, 2007:140).

Broj migracija potaknutih pojedinačnim okolišnim događajima iz 19. i 20. st. pokazuju da klimatski i okolišni faktori nastavljaju imati potencijalno snažnu ulogu u ljudskoj migraciji i u doba modernosti i suvremenosti. Boano, Zetter i Morris (2008) podsjećaju kako je nakon poplave delte Mississippija 1927. oko 700.000 uglavnom siromašnih Afroamerikanaca otišlo (polu)trajno prema sjevernim državama SAD-a. Tijekom 1930-ih, preko tri milijuna ljudi raselilo se zbog dugotrajnih suša i iscrpljivanja tla u 'događaju' „zdjele s prašinom“ (*Dust Bowl*), na američkom Srednjem Zapadu.⁵ Njihove odluke za selidbom u mnogim slučajevima odražavale su kombinaciju izravnog okolišnog pritiska i težnje za boljim životom, te su tako prvo odlazili na druga poljoprivredna područja, a potom i u gradove. Stoga, Boano i sur. (2008) ističu kako odluka o (pre)seljenju može biti izravna posljedica pritiska da se napusti svoje dotadašnje obitavalište pogođeno katastrofom, ali i posljedica ekonomske kalkulacije i priželjkivanja prilike za bolji standard života negdje drugdje. Stoga je često bilo teško razlikovati okolišno/ekološki/klimatski potaknute prisilne migrante od 'ekonomski potaknutih migranata', jer se nerijetko brojni drugi razlozi migracije, naročito politički i demografski, isprepliću.

Dakle u suodnosu promjene u okolišu i utjecaja na ljudska društva jasno je da je fenomen migracija zbog uvjeta i promjene okoliša prisutan oduvijek. Navedeni primjeri ilustriraju kontinuiranost i konstantnost prisilnog raseljavanja zbog okolišno-klimatskih promjena sve od ranih zapisa antičkih naroda, do danas. Prirodne katastrofe te degradacija okoliša i ekološke ravnoteže dovodile su do valova sukoba i raznih oblika seljenja kroz čitavu povijest. Obzirom na izmijenjene tehničke, društvene, političke, kulturne okolnosti suvremenog življenja, kao i obzirom na veće prilagodbene kapacitete u usporedbi s onima iz prošlosti, opravdano je pitati je li utjecaj promjena u okolišu na migracije danas bitno drugačiji nego tijekom povijesti. U tom ćemo smislu kretanje i migracije stanovništva uvjetovane i potaknute promjenama u okolišu, u kasnijem dijelu teksta pokušati sagledati i kao važan adaptivni mehanizam, kako u prošlosti tako i danas.

⁵ To se odvalo u području znanom kao 'Velike ravnice' (*Great Plains*) što obuhvaća središnje, nizinsko, prerijsko i stepsko, područje SAD-a, omeđeno rijekom Mississippi s istočne i Stjenjakom sa zapadne strane.

2.3. Promjene u okolišu i migracije – interdisciplinarnost područja istraživanja

U doba (post)modernosti bitno je analizirati u kojoj mjeri i na koje populacije promjene u okolišu najviše utječu danas. U ovom radu najviše nas zanima kakav je i koliki taj utjecaj na nastanak dobrovoljnih migracija kao i, možda još i više, nedobrovoljnih raseljavanja. Naime, promjene okoliša, često viđene kao 'problemi' i 'prijetnje' predstavljaju sve veće 'izazove' za ljudska društva, sa sve širim spektrom mogućih društvenih utjecaja. Sve je očitije, o čemu raste svijest ne samo znanstvene nego i šire javnosti, da će raznovrsne promjene u okolišu dovesti do sve većih i masovnijih (ne)dobrovoljnih migracija u globalnim razmjerima (EACH-FOR, 2009; Foresight, 2011). Stoga svakako postoji potreba za novim konceptualizacijama migracija koje nastaju uslijed raznovrsnih promjena u okolišu pa ova tema postaje predmetom istraživanja mnogih znanstvenih područja i disciplina.

Predmet našeg istraživanja u svojim epistemološkim i metodološkim postavkama nužno je interdisciplinarne prirode. Promjene u okolišu predmet su istraživanja različitih znanstvenih područja, kako prirodnih znanosti, biotehničkih te biomedicinskih, tako i društvenih i humanističkih znanosti. Okolišem se u prirodnim znanostima bave posebice polja biologije i geofizike, a u interdisciplinarnom polju ekologija te znanost o okolišu (*Environmental Science*). No promjenama u okolišu i ekološkim pitanjima također se s društvene strane bavi sociologija okoliša (*Environmental Sociology*). Migracije su prvenstveno predmetom istraživanja društvenih znanosti u polju sociologije, socijalne geografije i demografije te politologije, a u području humanističkih znanosti predmetom su interesa (i) antropologije i povijesti.⁶

Interdisciplinarno je povezivanje znanstvenika raznih znanstvenih profila, habitusa i istraživačkih pristupa neophodno kako bi se pokušala razumjeti sveobuhvatn(ij)a slika utjecaja promjena u okolišu na nastanak migracija. Prvenstveno je interdisciplinarnost potrebna kako bi se razumjeli uzroci tih promjena, kao i njihovih karakteristika te posljedica koje imaju po život ljudi i njihovu voljnu potrebu za seljenjem ili nevoljnu prinudu i prisilu na seljenje. Također, istraživanje fenomena (ljudskih) migracija zahtjeva interdisciplinarno povezivanje raznih znanstveno-istraživačkih postavki, metoda i pristupa, koji obogaćuju razumijevanje kompleksnosti pojave i posljedica suvremenih migracija.

⁶ Dakako, ovim nisu iscrpljena sva znanstvene polja, grane i discipline koje se kao predmetom interesa bave istraživanjem okoliša i/ili migracija, ili suodnosa promjena u okolišu i migracija, no navedene discipline su one u kojima se ti fenomeni najčešće istražuju. Svaki fenomen zasebno, i promjene u okolišu i migracije, kompleksno je područje kojem treba pristupiti s pozicija različitih disciplina. Zato smatramo kako je za daljnja istraživanja ovog fenomena svakako poželjna interdisciplinarna suradnja stručnjaka raznih profila.

Migracije se danas, više nego ikada ranije, promatraju kroz optiku međunarodnih sustava političke moći i međunarodne sigurnosti (Huysmans, 2006). Na njih se gleda i o njima često raspravlja kao o jednom od većih izazova suvremenog svijeta. Ovo je posebice evidentno kroz dihotomiju poželjnosti/neželjnosti migracija iz državne perspektive, kojima države ovaj fenomen nastoje kontrolirati, njime upravljati te često ga ograničiti i suzbiti (o čemu više raspravljamo u petom poglavlju). Promjene u okolišu također su jedan od najvažnijih globalnih 'izazova' pred čovječanstvom, moguće i važniji nego migracije same. Odnos ljudi prema okolišu i prema promjenama u njemu, u bitnome će odrediti i mogućnosti za opstanak i daljnji razvoj ljudske vrste, kao i svih ostalih vrsta biljnog i životinjskog svijeta na ovom planetu. Time ova pitanja nisu više isključivo interesom samih znanstvenika i teoretičara, eksperata u određenim područjima, nego postaju i interesom političara, praktičara raznih profila, pa i šire zainteresirane javnosti. Neumitnost, često nepredvidivost i razornost promjena u okolišu, postalo je aktualnom temom za rasprave u političkim debatama, stručnim izvještavanjima, javnim tribinama, čak i u filmskoj industriji.

Nerijetko medijski prikazi odišu vrlo pesimističnim, alarmantnim i katastrofičnim slikama i diskursima oko promjena u okolišu i s njima povezanog rastućeg broja raseljenih ljudi. Ponekad ovakvi prikazi i diskursi ne pridonose objektivnom sagledavanju fenomena, već raspiruju paniku i osjećaje 'ugroze' među stanovništvom, kako upozorava Gemenne (2011b). Pa ipak, takve projekcije imaju svoju političku svrhu i agendu, a to je „alarmirati“ kreatore okolišnih i migracijskih politika, te širu javnost, na narastajući fenomen okolišnih migracija i raseljenosti. U tom smislu alarmantni je diskurs postigao svoj politički cilj, jer upravo je zabrinutost pojedinih ekologa zbog utjecaja jasnih globalnih klimatskih promjena na ljudsku populaciju, rezultirao između ostalog i povećanim interesom znanstvenika za proučavanje suodnosa promjena u okolišu i migracija. Taj međudnos danas čini važno područje znanosti o okolišu, znanosti o populaciji (demografija) i Migracijskih studija.

Adger (2006) naglašava da kroz uvide koje omogućuju interdisciplinarna istraživanja i suradnja u raznim poljima prirodnih i društvenih znanosti možemo steći bolje razumijevanje utjecaja promjena u okolišu na ljudsku populaciju. Kasnije u radu bavit ćemo se pitanjima 'ranjivosti' i 'otpornosti' na promjene u okolišu, pri čemu se raspravlja o razini na kojoj se otporni ekosustavi i otporna društva mogu bolje nositi s vanjskim tj. fizičkim, kao i društvenopolitičkim stresom i ranjivošću vezanom uz promjene u okolišu (Adger, 2006:278). Ovo pak ukazuje na međuovisnost prirodnih i društvenih sustava tj. prirodnog okoliša i društvenog okoliša, jer oba dijele vječiti dinamizam i promjenu kao zajedničku karakteristiku. Stoga će većina promjena u prirodnom okolišu imati svoju refleksiju i posljedice u

društvenom okolišu, kao što je danas posve jasno da određene akcije u društvenom okolišu ostavljaju traga na prirodni okoliš te uvjetuju i pridonose njegovim daljnjim mijenama. Međupovezanost promjena u okolišu i utjecaja koje imaju na ljudska društva, jednim je dijelom evidentna u fenomenima nastanka migracija izazvanih/potaknutih tim promjenama.

2.4. Definicije osnovnih pojmova

Definicije i pojmove koje ovdje navodimo koristit ćemo kao radne definicije i tehničke (radne) termine koji će nam pomoći u analizi i finalnoj konceptualizaciji termina. Sukladno općoj definiciji okoliša Sveučilišta Princeton, okoliš shvaćamo kao „totalitet okružujućih uvjeta“ (Mesić i Župarić-Iljić, 2014:338). Pod 'okolišem' podrazumijevamo objedinjenost 'prirodnog okoliša' i 'društvenog tj. ljudskog okoliša'. Prirodni okoliš je datost prirode koja uključuje fizički (živi i neživi) svijet, ekosustave i čitavu biosferu.⁷ Društveni tj. ljudski okoliš je okružje unutar kog se odvija društveni život, društveni procesi i unutar kojeg se vrši ljudska intervencija tj. antropogeni utjecaji na prirodni okoliš. Kao takav, ljudski okoliš uključuje i tehničko-tehnološku sferu ljudskog djelovanja (Cifrić, 2000). U tom smislu ukupnost obaju dimenzija okoliša, prirodnog i ljudskog, držimo okvirom, tj. okružjem (okruženjem) za životne uvjete čovjeka i društva.

Nadalje, opisujući i analizirajući mijene i varijabilnosti okoliša, u ovom radu upotrebljavamo zbirni pojam 'promjene u okolišu' (odnosno 'promjena/e okoliša', ili samo - 'promjena/e'), kojim označavamo sveukupnost promjena u prirodnom i društvenom okolišu na planetu Zemlji (globalno i lokalno) koje su izazvane prirodnim (geofizičkim, klimatskim, ekološkim, biološkim i/ili biokemijskim) događajima i procesima, kao i ljudskim (antropogenim) utjecajem na okoliš. U tom smislu pojam 'promjene u okolišu' razumijemo kao viši rodni pojam koji u sebi supsumira pojam 'klimatske promjene'.⁸ Stoga prvom terminu

⁷ Pod ekosustavima podrazumijevamo, sukladno definiciji iz IPCC V (2014:1452) „funkcionalne jedinice koje se sastoje od živih organizama, njihova neživog okoliša, kao i interakcije unutar i između njih“. Biosfera je pak zbroj svih postojećih ekosustava na zemlji, a pošto obuhvaća sva živa bića na Zemlji i njihove interakcije s neživim svijetom, biolozi ju smatraju globalnim ekološkim sustavom. I. Cifrić pak definira ekosustav, koji naziva „ekosistemom“ na sljedeći način: „Ekosistemi se, dakle, sastoje iz neživih (abiotičnih) elemenata, nekog prostorno ograničenog područja – životni prostor (biotop) – i živih bića (biotičkih elemenata) koji se tamo nalaze – životne zajednice (biocenoza). *Životni prostor* čini klima, voda, tlo, zrak, reljef, građevni i tehnički materijali i sl. *Životna zajednica* sastoji se iz biljaka, životinja, mikroorganizama (i ljudi).“ (Cifrić, 1990:52.). I jedna i druga definicija holistički nastoje obuhvatiti čitav neživi i živi svijet, a ljudi i njihova društva tek su jednim dijelom sveopće interakcije tog globalnog ekosustava.

⁸ Važno je uočiti kako postoji blago odstupanje u prevođenju terminologije jer pojam koji je u engleskom jeziku u jednini (*environmental change*) i koji bi direktno značio 'okolišna promjena' mi u ovom radu (često) podrazumijevamo množinom kao 'promjene u okolišu' a također i singularom, kao 'promjena okoliša'. Tako pod 'promjenama u okolišu' zapravo podrazumijevamo 'promjene *okoliša*', uzajamno koristeći oba termina, ili samo termin 'promjena' tj. 'promjene'. Također, u originalnom se engleskom nazivu termin klimatska promjena (*climate change*) koristi u jednini, u smislu 'promjena klime'. No u hrvatskom se jeziku više uvriježio naziv koji

dajemo prednost u daljnjem tekstu, no nadalje koristimo ponegdje ravnopravno i termin 'klimatske promjene' (kao uži pojam), pogotovo u dijelovima teksta koji se referiraju na izvornu upotrebu upravo tog termina od strane pojedinih autora.

Također, ukoliko koristimo pridjev izveden iz imenice okoliš u engleskom terminu *environmental* prevodimo i koristimo kao termin „okolišni/a/o“. U tom slučaju predlažemo korištenje pridjeva 'okolišne migracije' i 'okolišni migranti', kao *terminus technicus* kojim označavamo staru/novu vrst migracija/migranata, kao čin seljenja osobe izazvan ili uvjetovan promjenama u okolišu. U istom smislu i značenju, ponekad koristimo i termine 'klimatski migranti' ili 'eko(loški) migranti', no njihova preciznija određenja raspravljamo u šestom i sedmom poglavlju. Potrebno je naglasiti da kada raspravljamo o utjecaju promjena u okolišu na migracije gotovo se uvijek fokusiramo na 'štetne' posljedice tih promjena koji postaju uzroci tj. pokretači ili (potisni) poticatelji migracija.

Za potrebe ovog rada pod promjenama u okolišu podrazumijevamo i ubrajamo: a) ekstremne vremenske prilike i prirodne katastrofe (temperaturni ekstremi hladnoće i topline, suša i uz nju vezani požari, erupcije vulkana, potresi, tsunamiji, poplave, klizišta tla, oluje - orkani, uragani, tajfuni, monsoni i tornada); b) ekološku neravnotežu i degradaciju uzrokovane ljudskim faktorom (deforestacija, erozija, iscrpljivanje tla i dezertifikacija, potapanje i tonjenje obalnog i otočnog tla zbog porasta razine mora, zagađenje vode, tla i zraka); c) tehnološke katastrofe (industrijske nesreće i onečišćenja, atomske i nuklearne havarije, uništavanje okoliša zbog razvojnih projekata). Sve ove promjene različite su po svojoj učestalosti pojavljivanja, intenzitetu pojave, trajanju i stupnju u kojem utječu na biosferu. O njihovu utjecaju na ljudska društva raspravljamo kroz čitav tekst, a o utjecaju na nastanak (okolišnih) migracija posebice u šestom i sedmom poglavlju.

Potrebno je istaknuti kako postoje raznorodne definicije i tipologije migracija⁹ koje čine kompliciranim jednoznačno definiranje migracije kao posebnog oblika prostornog kretanja (teritorijalne mobilnosti) ljudi. Tako se te definicije i tipologije mogu razlikovati obzirom na sagledavanja konstitutivnih elemenata migracije: razdaljine, trajnosti, uzroka, motiva, kriterija voljnosti, i drugih faktora (Mesić, 2002:241-263). Na ovom je mjestu dovoljno reći da za potrebe ovog rada pod migracijom podrazumijevamo kretanje ljudi uz promjenu uobičajenog mjesta prebivanja, na razdoblje koje je uobičajeno duže od godinu

se odnosi na množinu - 'klimatske promjene' kako u ekspertnom tako i u javnom diskursu. Mišljenja smo (mada nemamo potvrdu za to) kako je do ovoga došlo zbog fokusiranosti domaćih eksperata i javnosti na raznolikost pojavnih oblika koje sve zajedno sačinjavaju (posljedice) promjene okoliša tj. klime.

⁹ Iako je u engleskom jeziku 'migracija' singularni zbirni pojam u hrvatskom jeziku upotrebljava se jednako često i u pluralu te ju i mi tako u ovom tekstu koristimo.

dana. Ukoliko se radi o prelasku državnih granica govorimo o međunarodnoj migraciji, a ako se seli unutar zemlje porijekla o internoj migraciji (Ritzer i Ryan, 2011:401-402). Shodno tomu, okolišnu migraciju prvenstveno shvaćamo kao onu koja je uzrokovana ili potaknuta, samostalno ili među ostalim strukturnim makro-uzročnicima, upravo okolišnim čimbenicima.

Iako se kasnije, posebice u sedmom poglavlju, bavimo konceptualizacijama i tipologijama okolišnih migracija i okolišnih migranata, na ovom mjestu još ističemo kako u tekstu ravnopravno koristimo termin 'okolišna migracija' i 'okolišno raseljavanje'. Pri tome, sukladno tipologiji Wronga o 'dobrovoljnim' i 'nedobrovoljnim migracijama' (Wrong, 1956; prema Mesić, 2002:250), prvo podrazumijeva veći stupanj dobrovoljnosti, a potomje veći stupanj nedobrovoljnosti kretanja. Ta nedobrovoljna migracija, koju još nazivamo i raseljavanjem, moguća je u vidu iznuđene tj. prinudne, a češće u vidu prisilne migracije. Međutim, termin 'raseljenost' (kao stanje po raseljavanju) uglavnom se koristi za označavanje (nedobrovoljne) 'interne tj. unutardržavne raseljenosti', te ga i mi tako u tekstu koristimo.

Također, koristimo pojmove 'okolišni migranti', 'okolišno raseljene osobe (okolišni raseljenici)', te 'okolišne izbjeglice'. Kako ćemo kasnije u osmom poglavlju raspravljati, pod prvom kategorijom shvaćamo dobrovoljne migrante koji (i) zbog okolišnih čimbenika sele unutar ili izvan granica vlastite zemlje. Pod sljedećim dvjema kategorijama podrazumijevamo osobe koje se nedobrovoljno raseljavaju (uz manji ili veći stupanj prisile i nužde) ili doslovno 'bježe' pred promjenama okoliša tj. pred prijetnjama i stresom koje te (štetne) promjene nose. U tom smislu 'okolišno raseljene osobe (okolišne raseljenike)' smatramo nedobrovoljno interno raseljenim osobama zbog okolišnih razloga koji ostaju unutar granica svoje zemlje. Okolišnim izbjeglicama, u svrhu inicijalnog određenja, smatramo osobe prisilno raseljene tj. izbjegle pred promjenama u okolišu koje prelaze međunarodne granice i nalaze se u situaciji vrlo sličnoj izbjegličkoj, ali pravno ne ostvaruju (nužno) izbjeglički status, sukladno odredbama međunarodnog izbjegličkog prava, posebice Konvencije o statusu izbjeglica iz 1951. Ova će tipologija kasnije biti preciznije određena i definirana s obzirom na ostale kriterije i modalitete koji se tiču uzroka, trajanja, razdaljine, mogućnosti i želje za povratkom, intenziteta okolišne promjene kao pokretača migracije, te drugih faktora.

3. KLIMATSKE I OKOLIŠNE PROMJENE I NJIHOV UTJECAJ NA DRUŠTVO IZ PERSPEKTIVE PRIRODNIH ZNANOSTI

3.1. Uvod

U ovom poglavlju opisujemo glavne karakteristike promjena u okolišu kroz prizmu prirodnih znanosti. Poblizje pojašnjavamo u čemu se te promjene očituju, ali prvenstveno na razini fizičkog tj. prirodnog svijeta. Također, naznačujemo bitnu aktualnu raspravu u znanstvenoj zajednici o tome jesu li te promjene i u kojoj mjeri rezultat prirodnih procesa ili su pak posljedica ljudskog djelovanja. Na kraju povezujemo raspravu o promjenama u okolišu s diskusijom oko aktivnih strategija odnošenja spram njihovih posljedica, a koje ne uključuju migraciju, već druge strategije i mjere prilagodbe. Svrha je poglavlja dati kratki pregled naznačene problematike iz perspektive prirodnih znanosti kao uvoda u analizu promjena okoliša kao pokretača migracija iz perspektive sociologije i drugih društvenih te humanističkih znanosti u sljedećim poglavljima.

3.2. Utjecaj klimatskih promjena i varijabilnosti na prirodni okoliš (fizički svijet)

Kako smo naznačili u prethodnom poglavlju, interdisciplinarna znanost o okolišu svoj predmet i metode istraživanja duguje ostalim poljima prirodnih znanosti poput fizike, kemije, biologije, geologije, geofizike, kao i polju geodezije iz tehničkog područja znanosti. U prirodnim znanostima vrlo je česta upotreba pojma 'klimatska promjena' kojom se označavaju uglavnom atmosferske, meteorološke i hidrometeorološke promjene u sastavu zemljine atmosfere, koje su prirodnog i/ili antropogenog karaktera. Ta je promjena definirana UN-ovom Okvirnom Konvencijom o klimatskim promjenama (*UN Framework Convention on Climate Change* - UNFCCC, 1992:3), kao „promjena klime koja se pripisuje izravno ili neizravno ljudskim aktivnostima koje mijenjaju sastav globalne atmosfere i koja je uz prirodne varijabilnosti klime uočljiva kroz usporediva vremenska razdoblja“.

Sve veća zabrinutost znanstvenika o antropogenim uzrocima klimatskih promjena javlja se naročito od kraja 1980-ih i Prvog izvješća Međuvladinog panela o klimatskim promjenama (*Intergovernmental Panel on Climate Change* - IPCC).¹⁰ Taj je panel prvi put okupljen 1988. na poticaj Programa za okoliš UN-a (*United Nations Environment Programme* - UNEP) i Svjetske meteorološke organizacije (*World Meteorological Organization* - WMO). IPCC je neovisno tijelo koje broji više od tisuću znanstvenika, a svrha mu je pružanje savjeta

¹⁰ Prvi IPCC izvještaj iz 1990. poslužio je kao znanstveni temelj, a ujedno i kao politička platforma kreiranja gorenavedene UNFCCC konvencije iz 1992.

kreatorsima okolišnih politika (*environmental policies*) o mogućim načinima odnošenja spram promjena u okolišu. Izvješća IPCC-a nastoje pokriti „znanstvene, tehničke i društvenoekonomske informacije relevantne za razumijevanje znanstvenih temelja rizika od klimatskih promjena izazvanih ljudskim faktorom, potencijalnih učinaka tih promjena i mogućnosti za prilagodbu (*adaptation*) i ublažavanje (*mitigation*).“ (IPCC V, 2013b:1).

Nasuprot UNFCCC definiciji, IPCC definicija klimatske promjene ne pravi eksplicitnu razliku između prirodne varijabilnosti i antropogenih uzroka. Ona definira klimatske promjene kao „promjene u stanju klime koje se mogu identificirati (primjerice, pomoću statističkih testova) prema promjenama u srednjim vrijednostima i/ili prema varijabilnosti njihovih svojstava, a koja traje dulje, obično nekoliko desetljeća ili više. Klimatske promjene mogu biti posljedica prirodnih internih procesa ili vanjskih utjecaja kao što su modulacije solarnog ciklusa i vulkanske erupcije, ili postojanih antropogenih promjena u sastavu atmosfere ili u korištenju zemljišta.“ (IPCC V, 2014:1450). Dakle, klimatske promjene su identificirane promjene klimatskih vrijednosti koje su evidentne kada bismo uspoređivali prosječne uvjete u globalnoj atmosferi s uočenim varijabilnostima, bilo prirodnog bilo antropogenog izvora.¹¹

IPCC nije samo po sebi izvorno istraživanje temeljeno na analizi klimatskih promjena, nego se njegovi rezultati i preporuke temelje na recenziji, sintezi i usustavljanju već postojećih objavljenih znanstvenih istraživanja u području znanosti o klimi i okolišu. Prethodna dva izvješća (IPCC IV, 2007; IPCC V, 2014), kao i UNEP (2012), ukazuju na to da je od 1950-ih naovamo globalno zagrijavanje klime nedvojbeno. Kao opći rezultat navodi se nekoliko nedvosmislenih trendova: prisutno je zagrijavanje atmosfere i oceana, smanjene količine snijega i leda, porast razina mora i povećanje koncentracije stakleničkih plinova. Izvješće navodi dokaze da su ovim biofizičkim promjenama pogođeni ekosustavi na svim kontinentima i u većini svjetskih mora i oceana. Pogođenost se ekosustava očituje u stvarnim materijalnim posljedicama tih promjena, što uključuje gubitak biodiverziteta i staništa životinjskih vrsta i obitavališta ljudi,¹² gubitak sredstava za život i utjecaj na zdravlje (IPCC V, 2014:4-29). Time narušenost prirodnog okoliša utječe na narušavanje ljudskog okoliša.

Mnogi se stručnjaci slažu kako se suvremene klimatske promjene razlikuju od prirodne klimatske varijabilnosti jer proizlaze dobrim dijelom iz ljudskih aktivnosti koje

¹¹ O klimatskim promjenama kao geofizičkom, prirodnom i posebice meteorološkom fenomenu vidi u Lay, Kufrin i Puđak (2007), Henson (2011) i DHMZ (2014).

¹² Biodiverzitet ima barem trojako značenje: on označava različitosti i specifičnosti (unutar) samih ekosustava; različitosti samih biljnih i životinjskih vrsta; te genetske varijacije unutar samih tih vrsta.

mijenjaju Zemljin klimatski sustav (Maslin, 2009; Henson, 2011).¹³ Od sredine 18. st., industrijalizacijom i sve obimnijim korištenjem fosilnih i ugljikovodičnih goriva (isprva drveta i ugljena, potom nafte i prirodnog plina), značajno se povećao utjecaj čovjeka na klimu i okoliš. Nova transportna sredstva pogonjena su sagorijevanjem fosilnih goriva, a njihovo izgaranje dovodi do promjene u kemijskom sastavu atmosfere čime se stvara poznati 'efekt staklenika'. Iskorištavanje novih energenata značilo je i daljnji razvoj tehnike i industrije u nastajućim urbanim centrima. U isto vrijeme ovisnost o prirodnim sirovinama utjecala je na nove načine obrade tla, što je u svrhu omasovljenja proizvodnje poljoprivrednih dobara dodatno iscrpljivalo tlo (Archer i Rahmstorf, 2010). Sječa šuma i osiromašenje drvnog fonda utjecale su na smanjivanje razine kisika u atmosferi. Općenito su svi ovi procesi zajedno doveli do povećanja globalne koncentracije stakleničkih plinova. U protekla dva i pol stoljeća, uz čovjekov je utjecaj, promijenjeni kemijski sastav atmosfere uzrokovao veće globalno zatopljenje od onog koje bi se dogodilo prirodnim putem (IPCC V, 2014).

Izvještaji IPCC-a ukazuju kako su klimatske promjene evidentne u nekolicini klimatsko-meteoroloških faktora koji su usporedivi s podacima dostupnim od sredine 18. st.:

a) Atmosferska koncentracija ugljičnog dioksida (CO₂), metana (CH₄) i dušikovog oksida (N₂O) porasli su na razini bez presedana u posljednjih 800.000 godina. Koncentracije CO₂ porasla je za 40% od predindustrijskog doba, prvenstveno zbog izgaranja fosilnih goriva te zbog deforestacije i korištenja umjetnih gnojiva u obradi zemljišta. Zabrinjavajući je i podatak da ukoliko se danas prestane sa štetnim emisijama, zbog inertnosti klimatskog sustava, efekti stakleničkih plinova osjećat će se još stoljećima (IPCC V, 2013a:11).¹⁴

b) Povećanje globalne prosječne temperature za kopno i površine oceana pokazuje zagrijavanje od 0,85 [0,65-1,06] °C, u razdoblju 1880.-2012. s daljnjom tendencijom rasta temperature, koje će do kraja 21. st. vrlo vjerojatno premašiti 1,5°C - 2°C (IPCC V, 2013a:5).

¹³ Klimatski sustav se sastoji od međudjelovanja niza klimatskih komponenata poput atmosfere (plinoviti, uglavnom ozonski, omotač oko Zemljine površine), hidrosfere (obuhvaća sve oceani, mora, rijeke, jezera, površinske i podzemne vode), kriosfere (obuhvaća „vječni led“ - permafrost, ledenjake, morski led, smrznuto tlo, snijeg), terasfere (obuhvaća sve vrste Zemljinog tla) i biosfere (sva živa bića na Zemlji) (IPCC V, 2013a:1451).

¹⁴ Iako se u javnosti uglavnom polemizira oko utjecaja razine CO₂ u zemljinoj atmosferi na efekt staklenika i globalno zatopljenje, čak i IPCC pridaje jednaku važnost naglašavanju opasnosti emisije drugih stakleničkih plinova, posebice metana, kao vrlo snažnom i po atmosferu razornom stakleničkom plinu. U usporedbi s CO₂, metan je 72 puta snažniji staklenički plin u intervalu od 20 godina, odnosno 25 puta jači u intervalu od 100 godina. Kao močvarni plin razvija se u barama i močvarama gdje trunu organske tvari, a velika količina metana u obliku tzv. metanskog leda, nalazi se na dnu oceana. U zadnje se vrijeme čuju mišljenja znanstvenika klimatologa o utjecaju metana na atmosferu (Heiman, 2010), ali i katastrofičnih diskursa u medijima koji se referiraju na istraživanja (Dailymail, 2014), kako će oslobađanje metana iz područja arktičkog oceana voditi u ubrzano razaranje ozonskog omotača i imati nesagledive posljedice u vidu ekstremnog i rapidnog zagrijavanja planeta.

c) Zamijećeno je sporo ali stabilno zagrijavanje svjetskih oceana s tendencijom nastavka ovog trenda što utječe na površinsku temperaturu oceana i na cirkuliranje oceanskih morskih struja. Apsorpcija od oko 30% emitiranog CO₂, koju vrše oceani, uzrokovala je povećanu kiselost oceana (IPCC V, 2013a:8, 24).

d) Tijekom posljednja dva desetljeća ledenjaci su se nastavili otapati gotovo u cijelom svijetu; Grenland i antarktički ledeni pokrovi izgubili su na masi, a arktički led i proljetne količine snijega u brdskim područjima Sjeverne hemisfere nastavili su se smanjivati, kao što je vrlo vjerojatan i nastavak tog trenda tijekom 21. st. (IPCC V, 2013a:9, 24).

e) Zbog kombinacije navedenih procesa nastavlja se porast globalne razine mora. U razdoblju od 1901. do 2010. mora su se podigla za 0,19 metara (u intervalu od 0,17 do 0,21 metara). Izvještaj naglašava kako je ta stopa porasta razine mora od sredine 19. st. veća od prosječne stope tijekom prethodna dva tisućljeća, i vrlo će se vjerojatno nastaviti zbog globalnog zatopljenja i ubrzanog otapanja ledenog i snježnog pokrivača (IPCC V, 2013a:11).

f) Ukupno zračenje (*radiative forcing*), koje se određuje kao razlika u stupnju apsorbirane i reflektirane sunčeve svjetlosti u zemljinoj atmosferi, jest pozitivno. Najveći doprinos ukupnom zračenju uzrokovan je povećanjem koncentracije atmosferskog CO₂ od 1750. godine. Nastavak otpuštanja stakleničkih plinova uzrokovat će daljnje zagrijavanje u svim dijelovima klimatskog sustava (IPCC V, 2013a:13).

g) Promjene u globalnom ciklusu padalina koje će uslijediti kao odgovor na zagrijavanje tijekom 21. st. neće biti ujednačene. Iako mogu postojati regionalne iznimke, kontrast obima padalina u vlažnim i suhim regijama te između vlažnih i suhih sezona će se povećati (IPCC V, 2013a:20).¹⁵

Projekcije budućih dugoročnih klimatskih događaja govore o tome kako će se nastaviti promjena u vremenskim obrascima javljanja tih događaja, uz prisutnije ekstremnije temperaturne razlike i ekstremnije klimatske pojave. Postoje ekspertni dokazi kako se učestalost, ali i razorna snaga okolišnih i klimatskih katastrofa i ekstremnih događaja povećala unazad tridesetak godina (vidi: OECD, 2012; UNEP, 2012; UNISDR, 2012, EM-DAT/CRED, 2014; Guha-Sapir, Hoyois i Below, 2014; Munich RE, 2014). Izvještaj IPCC V (2013a:17) ističe kako je nedvosmisleno uočen ljudski utjecaj na „zagrijavanje atmosfere i oceana, na promjene u globalnom ciklusu vode, u smanjenju snijega i leda, u globalnom

¹⁵ Modeli o promjenama u intenzitetu padalina u većini mjesta na svijetu predviđaju intenzivnije i učestalije kišne događaje, ali i moguću obratnu tendenciju – rjeđe padaline. Također je moguće da se pojedine sezone i godine učestalijih padalina izmjenjuju s ekstremnijim ne-padalinskim razdobljima. Dakako, ovo vodi ka pogoršavanju postojećih obrazaca padalina te ekstremnijim događajima poplava i dugotrajnijih suša. Promjena ovih ciklusa, negativno će utjecati na proizvodnju hrane gotovo svugdje gdje postoji rizik za poljoprivrednu produktivnost, a ne postoje tehnički uvjeti za ublažavanje ovih ekstrema (Barnett i Webber, 2010.)

porastu srednje razine mora (...) Vrlo je vjerojatno da je ljudski utjecaj bio dominantan uzrok promatranom zagrijavanju od sredine 20. st.“. Općenito govoreći klimatske promjene potaknute su zagrijavanjem planeta zbog podizanja koncentracije stakleničkih plinova u Zemljinoj atmosferi, a razina tih plinova ima tendenciju rasta jer su fosilna goriva još uvijek predominantno pogonsko gorivo većine prometnih sredstava - vozila, plovila i letjelica na planetu. Uz to su, naravno, današnje industrije još uvijek u najvećoj mjeri zagađivači zraka (ali i vode i tla), s visokim razinama emisije štetnih plinova.

U prethodnom smo poglavlju klimatske promjene sagledali kao dio širih promjena okoliša u koje smo ubrojili ekstremne vremenske prilike i prirodne katastrofe, ekološku neravnotežu i degradaciju uzrokovane ljudskim faktorom, te tehnološke katastrofe.¹⁶ S obzirom na predloženu podjelu naglašavamo kako neke od pojavnosti promjena ne možemo jednoznačno odrediti kao pripadajuće isključivo jednoj od navedenih kategorija.¹⁷ U određenom bismo smislu neke od promjena čak mogli ubrojiti u one koje nemaju prirodne ili antropogene uzorke tj. koji nisu posljedica prirodnih, geofizičkih ili pak ljudskih utjecaja, nego imaju 'ekstraterestrijalno', kozmičko porijeklo. Primjerice, oscilacije u sunčevoj aktivnosti (tzv. 'sunčeve oluje') bile bi primjer nižeg intenziteta kozmičkog utjecaja na klimu i okoliš na Zemlji, koji se očituje u ekstremnim toplinskim valovima i višim razinama magnetskog solarnog zračenja. Udar asteroida ili kometa bio bi ekstreman primjer kozmičkog utjecaja na život na Zemlji, visokog intenziteta, i vrlo vjerojatno kataklizmičkih posljedica.¹⁸

Ovdje predložena tipologija prvenstveno pomaže u razumijevanju okolišnih razloga kao potencijalnih uzročnika i pokretača migracija i raseljenosti. Stoga se ona vodi logikom

¹⁶ Naše je određenje donekle slično onome koje predlaže Hamm (2011; prema Cifrić, 2012b:92) gdje se navodi: „U tipologiji katastrofa postoji trojaka struktura, odnosno *tri tipa* (Hamm, 2011.). *Prvi tip*: prirodni događaji (izazvani prasnagom) pred kojima je čovjek nemoćan (potresi, tsunamiji, vulkanske erupcije, uragani, poplave). Njihove posljedice mogu se (do određenih granica) predviđati. *Drugi tip*: posljedica je postupna razvoja i dugoročnog razaranja (klimatske promjene, izumiranje vrsta, nestajanje šuma, izlovljavanje, odlagališta smeća i zagađenje mora). Posljedice su predvidive, ali se ne prihvaćaju. *Treći tip*: posljedica je neoprezna, neodgovorna i nesavjesna načina djelovanja (kemijski akcidenti, tankerske nesreće, iskušavanje oružja i atomski otpad). U osnovi su te posljedice predvidive i mogu se spriječiti predviđanjem rizika. Postoji vjerojatno i četvrti tip koji Hamm ne obrađuje, a to je svjesno i voljno, planirano djelovanje protiv ljudi i prirode. Rat je njegov prototip.“

¹⁷ Primjerice erozija tla je ponekad rezultat odrona zemljišta uslijed obilnih kiša (ekstremne vremenske prilike) i/ili uslijed poplave (prirodne katastrofa), a ne samo posljedica degradacije okoliša (uvjetovane ljudskim faktorom). Neki od ovih pojava ponekad su dakle rezultat niza prirodnih i antropogenih faktora. Potapanje obalnog i kontinentalnog tla može se smatrati vidom poplave, ukoliko se događa uslijed ekstremnih (prirodnih) vremenskih uvjeta izlivanja rijeka zbog obilnih padalina. No, ono može biti i rezultat porasta globalne razine mora, uzrokovan (antropogenom) ekološkom neravnotežom, zbog otapanja ledenog i snježnog pokriva.

¹⁸ Planet Zemlja je tijekom svojih različitih geoloških i evolucijskih razdoblja do danas doživio pet velikih, katastrofalnih izumiranja vrsta (zbog različitih prirodnih, klimatskih i geoloških utjecaja). Neki znanstvenici smatraju kako smo danas, zbog čovjekova utjecaja na okoliš, možda i pred šestim velikim ciklusom izumiranja vrsta, pa možda i same ljudske vrste. U dosadašnjih pet ciklusa izumiranja bilo je nestalo oko 95% svih biljnih i životinjskih vrsta, a današnjim je „čovjekovim štetnim utjecajem na prirodu i okoliš globalna stopa izumiranja vrsta najmanje 1.000 brža od prirodne stope izumiranja“ (UNEP, 2007; prema Cifrić, 2012b:186).

analize uvjeta (promjena) u okolišu naspram migracijskih kretanja, prije nego analizom pojavnosti samih migracijskih kretanja, čime se bavimo u središnjim poglavljima. Naravno, naglašavamo kako u realitetu ne postoji idealno-tipsko razgraničenje ovih klimatskih i okolišnih pojavnosti, te rijetko nalazimo jednosmjernu i izravnu uzročno-posljedičnu vezu između pojedinog vida promjene u okolišu i specifičnih migracijskih odgovora na njih. Ipak, neovisno o tome koje će sve posljedice promjene u okolišu imati na ljude, njihova društva i na migraciju i raseljavanje, čini se kako danas postoji jedan bitan disenzus u samoj znanstvenoj zajednici oko promjena u okolišu. Prisutne su kontroverze oko toga u kojoj mjeri je čovjek odgovoran za promjene u okolišu, posebice one klimatske, i koji su mogući scenariji tih promjena u bližoj budućnosti.

3.3. Kontroverze oko antropogenog izvora klimatskih i okolišnih promjena

Izvješća IPCC-a imaju jasnu i transparentnu političku agendu usmjerenu prema kreatorima klimatskih i okolišnih politika. Ona trebaju poslužiti kao znanstveni uvidi u svrhu izrade javnih politika i mjera zaštite okoliša, ublažavanja posljedica klimatskih promjena i prilagodbe na njih. No, i prije nego je prvo izvješće objavljeno 1990. nedostatak posve preciznog znanja tj. projekcija i modela o budućim promjenama klime i okoliša izazvao je kod manjeg dijela znanstvenika manji ili veći stupanj sumnje u kojoj su mjeri ljudi odgovorni za promjene u okolišu. Ponegdje je u znanstvenoj zajednici prisutno i nijekanje postojanja samih klimatskih i okolišnih promjena. Tako je dio tzv. 'oponenata' teoriji antropogenog uzroka promjena u okolišu prozvan klimatskim/okolišnim skepticima (*sceptics*). Pojedinci još radikalnijih stavova prozvani su 'zanijekačima' (*deniers*) klimatskih i okolišnih promjena.

Naravno oni su tako prozvani i etiketirani od strane 'proponenata' tj. 'zagovarača', koji se slažu kako ne samo što se značajne klimatske i okolišne promjene događaju, nego su one uzrokovane prvenstveno i ponajviše, ljudskim faktorom. Pa ipak, dio znanstvenika 'skeptika' tvrdi da su klimatske promjene i globalno zatopljenje primarno rezultat milenijskih, pa i eonskih prirodnih, geoloških procesa i prirodne varijabilnosti klime na planetu.¹⁹ Tako P. Jacques ističe kako je glavna odlika okolišnog skepticizma da je to znanstveni stav, a čak može značiti i društveni pokret, koji je izgrađen na pretpostavci da su spoznaje o globalnim promjenama u okolišu grubo preuveličane, te su pogrešno ili zlonamjerno izmišljene i predočene (Jacques, 2009:1). Ponekad 'zanijekači' tvrde kako su klimatske promjene

¹⁹ Najveći oponenti IPCC-u jest skupina od pedesetak klimatskih stručnjaka okupljenih u nevladinu organizacija ironičnog naziva *Non-governmental International Panel on Climate Change* (NIPCC). NIPCC zaključuje kako je ljudski učinak na klimu vjerojatno mali u odnosu na prirodne varijabilnosti, te će posljedice koje po njima „malo zatopljenje“ donosi, imati i svojih prednosti, a ne samo nedostatke i troškove (vidi više u NIPCC, 2014).

'izmišljene' kako bi „spasitelji“ okoliša profitirali na 'kreiranju' mjerâ i sredstava njegove 'tobožnje zaštite' ili mjerâ prilagodbe na 'izmišljenu promjenu'. Ipak, određeni se dio skeptika slaže da se promjene događaju, ali tvrde da ne možemo jednoznačno utvrditi niti primarni izvor niti primarne uzroke tih promjena. Postoje i oni koji unatoč tomu što priznaju antropogeni utjecaj (posebice na globalno zatopljenje) tvrde kako ono ipak nema značajnije posljedice po okoliš i biosferu, naročito ne u onolikoj mjeri koliko to ima prirodna klimatska varijabilnost i geofizički faktori poput zemljine tektonike.

Nije teško utvrditi koliki se dio znanstvene zajednice priklanja jednom ili drugom stavu, neki su više pesimisti, neki optimisti, većina ipak pragmatičnog stava da i jedna i druga pozicija zahtijevaju određenu vrstu akcije spram (zaštite) okoliša. Za sada se čini kako je priznavanje promjena u okolišu i utjecaju čovjeka na te promjene ipak dominirajuća paradigma, mada se određeni (zanemarivi) broj vrlo uvaženih eksperata u području klime i okoliša, pa i među hrvatskim znanstvenicima, priklanjaju stavu skeptika. Poneki od njih prognoziraju kako su teorije o globalnom zatopljenju 'mit' i kako nam vrlo skoro zapravo slijedi nova etapa 'globalnog zahlađenja' (glacijacije), odnosno novo 'ledeno doba'.²⁰

Jacques (2009) pak navodi kako se dio znanstvenog skepticizma (barem za područje SAD-a) može objasniti pokušajem razumijevanja znanstvene podloge te sociopolitičkih i ekonomskih habitusa istraživača skeptika. Naime, on tvrdi kako dobar dio tih znanstvenika polaže neopravdanu nadu u nastavak mita o 'nezaustavljivom progresu' modernizma, te zato pristaju uz konzervativne ili uz (neo)liberalne političke opcije koje kapital i profit stavljaju na prvo mjesto, dok ne brinu puno ili uopće o samoj zaštiti okoliša. Iako ne želi generalizirati, Jacques takovu poziciju ustvari smatra 'anti-ekološkom' jer je u svom temelju 'duboko antropocentrična' tj. stavlja potrebe čovjeka i ljudske vrste iznad svega ostaloga, a također ju naziva i 'posesivno individualističkom' (Jacques, 2009:170). Važnim ističe to kako se na temeljima znanstvenog 'skeptičnog environmentalizma' razvio društveni (kontra)pokret 'anti-ekologizma' koji za svoju posljedicu ima nepropitivanje osobne odgovornosti pojedinca za promjene u okolišu, nijekanjem ili umanjivanjem uzroka i naravi promjena. Stoga ne čudi, po njemu, da veliki dio Amerikanaca ne vjeruje da njihov stil života s velikim 'ekološkim otiskom'²¹ pridonosi globalnom zatopljenju i ostalim promjenama u okolišu.

²⁰ Kombiniranjem teorije o učinku sunčeve energije i insolacije na Zemlji, uz faktor zemljinog orbitalnog kretanja u svemiru, hrvatski je znanstvenik Milutin Milanković razradio teoriju o nastanku ledenih doba. U tom bismo smislu čak i glacijaciju tj. periode nastajanja ledenih doba mogli računati pod promjenama u prirodnom okolišu. Prema toj bi se logici globalno zatopljenje moglo promatrati kao suprotna faza prirodnog ciklusa „zaleđivanje/zagrijavanje“, koja se javlja između dvije etape 'glacijalizacije'.

²¹ Ekološki otisak je standardizirana mjera potražnje za prirodnim resursima u odnosu na kapacitete ekosustava da apsorbira negativne učinaka ljudskog djelovanja ili da omogući vlastitu regeneraciju (Šimleša, 2010).

No, s druge strane, kritika na zaključke o neminovnosti posljedica globalnog zatopljenja dolazi i od strane 'društvenjaka'. Sociokonstruktivistička perspektiva (kojom se više bavimo u idućem poglavlju) kritizira subjektivistički konstruktivizam, kojim dio znanstvene zajednice svim sredstvima nastoji nametnuti razumijevanje neminovnosti okolišnih promjena, kao društvenog problema koji zahtijeva hitan sociopolitički konsenzus za nalaženje rješenja, smatraju Shackley i Wynne (1995). Autori misle kako je globalna 'znanost o klimi' oblikovana, osim znanstveno, još više kao set vrijednosti i političkih prioriteta, pa stoga ne može tvrditi vlastitu 'potpunu objektivnost'.

Unatoč svim dosad prikazanim dilemama i kontroverzama oko uzorka nastanka promjena u okolišu naglašavamo kako ne treba svaki izolirani događaj u okolišu nužno i odmah povezivati s klimatskim i okolišnim promjenama. No, ukoliko će temperature i dalje rasti, ako će se broj ekstremnih vremenskih prilika i prirodnih katastrofa povećavati, to već predstavlja, a i dalje će predstavljati ozbiljne socijalne, ekonomske i političke izazove za Europu i svijet. Neovisno o tome koji su pravi uzroci promjene okoliša - endogene prirodne mijene i klimatska varijabilnost ili čovjekov utjecaj, ili pak kombinacija obaju faktora, važnost prilagodbe na novonastajuće uvjete više se ne može ignorirati. U tom smislu smo i naznačili značaj ove tematike bez potrebe za daljnjom analizom navedene kontroverze.²²

U ovom radu zauzimamo poziciju koja je prisutna i u većini znanstvene zajednice. Smatramo kako uzroci promjena klime i okoliša u suvremenom svijetu jesu kombinacija posljedica ljudskog utjecaja na prirodu i klimatski sustav uz prirodne klimatske varijabilnosti. Osim toga, promjene u okolišu smo odredili kao one koje obuhvaćaju klimatske faktore, ali i tehnološke katastrofe koje su nedvosmisleno izazvane ljudskim djelovanjem. Kao ilustracija stava o antropogenim uzrocima promjena svjedoči i naziv geološkog doba u kojem se nalazimo danas - 'antropocen'. Ljudski je utjecaj, ako već ne presudan, onda u velikoj mjeri značajan, po klimu, okoliš i njihove varijetete, a time i na samu geološku povijest (i budućnost) planeta Zemlje. Također, prilično je evidentno kako je nastanak nekih okolišnih problema vezan uz ljudsku djelatnost iscrpljivanja resursa kao i pretjeranog zagađenja ekosustava. Još prije četrdesetak godina R. Supek je upozorio na činjenicu da sve veći broj ljudi živi na planetu te troši sve veću količinu resursa, stvarajući sve više zagađenja i otpada,

²² Jedan od značajnijih političkih momenata u povijesti ove kontroverze dogodio se 2007. kada je združena Nobelova nagrada za mir otišla u ruke zagovarača antropogenih uzroka klimatskih promjena – američkog političara Ala Gorea i IPCC IV (2007) izvještaja samog, tj. njegovih kreatora. To je ujedno bio presedan da je nagrada dodijeljena jednom dokumentu tj. skupini znanstvenika, uglavnom 'prirodnjaka' koji su radili na istome, umjesto pojedincu, i to za zasluge „građnje i održanja mira u svijetu“. Dodjela ove nagrade je posredno značilo priznanje paradigme antropogenih uzroka globalnog zatopljenja i klimatskih promjena, uz koji danas pristaje većina znanstvene zajednice iz područja znanosti o okolišu.

što je zapravo upućivalo kako će ekološka kriza i ekološki problemi i dalje nastajati i produbljivati se (Supek, 1973). Time se zapravo dolazilo i prelazilo granicu (održivog) rasta i kretalo ka okolišnoj disrupciji i degradaciji, što se dobrim dijelom nastavlja i danas (Cifrić, 2012a). Stoga ljudski čimbenik i dalje nastavlja biti izrazito važan generator promjene okoliša i klime.²³

Svi znanstveni dokazi upućuju kako današnje promjene u okolišu nisu tek ustvari rezultat prirodne klimatske varijabilnosti (pri čemu je ljudski faktor zanemariv), nego su rezultat ljudske aktivnosti koja neprestano i sve više zagrijava planet. To ne mijenja puno činjenicu da klima i okoliš, sada kao i uvijek, povratno djeluju na ljudska društva, a posredno i na sesilnost ili mobilnost ljudske vrste. Tako sve vrste promjena u okolišu utječu na egzistenciju ljudi te zato zahtijevaju određene prilagodbene strategije. Te strategije trebaju imati za cilj minimiziranje rizika i maksimiziranje otpornosti ljudskih društava na često devastirajuće efekte promjena okoliša. Zato nam se za ovaj rad, s jedne strane, bitnom čini rasprava o tome kako zaštititi ekosustave i biosferu koja uključuje životinjski svijet i ljude, te uvjetuje njihovu egzistenciju i opstanak na ovom planetu, a s druge, važno je raščlaniti u kom smislu migracija može djelovati kao prilagodbena strategija na posljedice tih promjena.

Priklanjamo se onim istraživačima koji smatraju nužnim osmisliti načine kako smanjiti izloženost ljudi prirodnim katastrofama i ekstremnim vremenskim pojavama kao i ostalim promjenama u okolišu. A ako nam umjesto nastavka globalnog zatopljenja već u skoroj budućnosti slijedi doba globalnog zahlađenja, to ne umanjuje odgovornost znanstvenika iz društvenog područja za podrobnijom analizom navedenih fenomena, kao i sustavnom i preciznijom konceptualizacijom utjecaja promjena kao generatora migracija. Rezultati takvih istraživanja temelj su za osmišljanje daljnjih okolišnih i migracijskih politika kako bi se zaštitila populacija koja je izravno ili posredno pod značajnim utjecajem promjena u okolišu.

3.4. Strategije odnošenja spram promjena u okolišu: sprječavanje, ublažavanje, ili prilagodba?

Tijekom povijesti klima i prirodni okoliš oduvijek su bili i nastavljaju biti preduvjet društvenog okoliša, opstojnosti ljudskih habitata i održivosti života ljudi na planetu. Društva koja su ranjiva na okolišne rizike reagirali su na njih, bilo kroz pokušaje sprečavanja tih promjena, bilo kroz pokušaje ublažavanja posljedica tih promjena, te kroz pokušaje prilagodbe. Sva tri pristupa (sprječavanje, ublažavanje i adaptacija) ustvari treba shvatiti kao

²³ Za sociološko-filozofsko problematiziranje suodnosa prirodnih te društvenih katastrofa uslijed suvremene krize modernosti i pokušaja kontrole migracija, kroz kritičko-hermeneutički pristup, vidi Katunarić (2014).

komplementarne strategije pokušaja umanjivanja negativnih utjecaja (štetnih posljedica) promjena u okolišu na ekosustave i ljudska društva. Ove strategije odnošenja spram promjena temelj su današnje globalne politike upravljanja okolišem (*environmental governance*, vidi: Lemos i Agrawal, 2006). Te politike imaju svrhu jačati društva za spremnost na sprečavanje, ublažavanje i prilagodbu na globalne i lokalne promjene u okolišu. U njima je naglašena važnost umreženosti i proaktivnosti u integriranom pristupu odnošenja prema promjenama, kada se one već odvijaju.

Strategija 'sprečavanja' klimatskih promjena bila je aktualna sve do početka 1990-ih, dok se još smatralo da je moguće određenim politikama i mjerama spriječiti negativne posljedice čovjekovog utjecaja na klimu. Ovaj se stav i agenda posebice ogleda u članku 2. UNFCCC-a (1992:4), gdje je istaknuto: „Krajnji cilj ove Konvencije i svih povezanih pravnih instrumenata koje Konferencija članica potpisnica mogu usvojiti jest postići, u skladu s odgovarajućim odredbama Konvencije, stabilizaciju koncentracije stakleničkih plinova u atmosferi na razini koja će spriječiti opasan antropogeni utjecaj na klimatski sustav. Takva razina treba se ostvariti u vremenskom okviru dovoljnom da ekosustavima omogući prirodnu prilagodbu na klimatske promjene, kako bi se osiguralo da proizvodnja hrane ne bude ugrožena te kako bi se omogućio daljnji gospodarski razvoj na održiv način“ (*moj prijevod*). Dakle, prilagodba na klimatske promjene u posebnom fokusu ima osiguravanje proizvodnje hrane, zdravlje ekosustava i omogućavanje 'održivog' gospodarskog razvoja.

No, ubrzo nakon što se trendovi globalnog zatopljenja u atmosferi nisu zaustavili niti smanjili, postalo je jasno da neovisno o prestanku ili nastavku ljudskog utjecaja na stanje planeta nepovratni procesi promjena klime i okoliša ne mogu biti spriječeni. Tako je međunarodna rasprava o okolišnoj i klimatskoj politici tijekom 1990-ih bila preusmjerena na ublažavanje (*mitigation*) klimatskih promjena. No te su politike došle prekasno, a i nisu imale snagu spriječiti neminovne trendove promjena. Sukladno definiciji IPCC V (2013a:1458) ublažavanje označava „ljudsku intervenciju kako bi se smanjili izvori [emisije] stakleničkih plinova“. Bez ulaženja u dublju analizu politika ublažavanja dovoljno je naglasiti kako one obuhvaćaju one politike koje se zalažu za korištenje ne-ugljičnih, tj. alternativnih i obnovljivih izvora energije, koji mogu biti energetske učinkoviti i štedljivi, uz istovremenu malu količinu emitiranja štetnih spojeva u atmosferu, vodu i tlo (IPCC V, 2014).

Poznato je kako inertnost globalnog klimatskog sustava znači da se posljedice današnjih činjenja (ili nečinjenja) kojima se mijenja klima očituju tek kroz pedesetak godina. To znači da već pokrenuta promjena u okolišu jest neminovna, a efekti politika ublažavanja ne mogu se uočiti u kratkom vremenskom roku. Zato se, s obzirom na neumitnost i aktualnost

promjena, posljednjih desetak godina sve veću pozornost pridaje politikama i praksama prilagodbe (*adaptation*) na današnje i buduće neminovne promjene u okolišu. Adaptaciju možemo shvatiti kao „proces prilagodbe na stvarnu ili očekivanu klimu i njezine učinke. U ljudskim sustavima, adaptacija nastoji ograničiti štetu ili iskoristiti potencijalne koristi. U prirodnim sustavima, ljudske intervencije mogu olakšati prilagodbu na očekivanu promjenu klime i njezine učinke“ (IPCC V, 2014:1758). Adaptacija, dakle, ponajviše ovisi o ljudskom djelovanju, jer čak i u prirodnim sustavima ljudska intervencija može olakšati prilagodbu na posljedice promjena. Stoga adaptaciju možemo promatrati i kao određenu praktičnu strategiju, i shodno njoj poduzete mjere, kako bi se smanjila ranjivost ekosustava i biosfere, sukladno stvarnim ili očekivanim učincima klimatskih promjena.

Zanimljivo je kako se definicija prilagodbe mijenja sa svakim novim IPCC izvještajem, a 2001. je glasila: „Adaptacija se odnosi na prilagodbe u ekološkom, socijalnom ili ekonomskom sustavu u odgovoru na stvarne ili očekivane klimatske podražaja i njihove učinke ili utjecaje. To se odnosi na promjene u procesima, praksama i strukturama, kojima se želi ograničiti potencijalne štete ili imati koristi od prilika povezanih s klimatskim promjenama.“ (prema Adger i sur., 2005:78). Slično tomu, ali uz prošireno pojašnjenje, IPCC IV (2007:869) izvješće razlikuje 'anticipacijsku (proaktivnu) adaptaciju' kao „prilagodbu koja se odvija prije nego su opaženi utjecaji klimatskih promjena“; potom 'autonomnu (spontanu) adaptaciju' kao „prilagodbu koja ne predstavlja svjesni odgovor na klimatske podražaje, ali je pokreću ekološke promjene u prirodnim i tržišnim sustavima, ili promjene blagostanja u ljudskim sustavima“; te naposljetku 'planiranu adaptaciju' kao „prilagodbu koja je rezultat namjerne odluke javne politike, koja se temelji na svijesti da su se uvjeti promijenili ili će se promijeniti, i da je ta akcija potrebna da bi se vratilo, održalo, ili postiglo željeno stanje“. Iako se ova definicija ne javlja u posljednjem izvješću IPCC-a iz 2014. nalazimo ju naročito bitnom za kasniju raspravu o okolišno potaknutim migracijama kao adaptabilnoj strategiji (u šestom poglavlju). Negdje na temelju razlikovanja ova tri modaliteta mogu se sagledati neki od migracijskih impulsa kod razlikovanja dobrovoljnosti i nedobrovoljnosti, možemo čak reći i 'planiranosti' i 'neplaniranosti' okolišnih migracija.

Politike ublažavanja promjena u okolišu i prilagodbe na njih ipak ne prolaze bez brojnih kontroverzi ili proizvoljnog tumačenja pojmova. Arnall, Kothari i Kelman (2013:3) 'prilagodbu' nazivaju kompleksnim, ali spornim konceptom koji je potaknuo širok raspon različitih politika i intervencija diljem zemalja u razvoju.²⁴ Smatraju da 'ublažavajuće' i

²⁴ U radu koristimo sintagme 'razvijene zemlje' i 'zemlje u razvoju' svjesni političkih konotacija i ideološke pristranosti koji ovi termini podrazumijevaju. Oba su povezana s pojmovima koji označavaju geopolitičku, a k

'prilagodbene' strategije mogu označavati raspon raznih mjera i akcija od financijske pomoći za infrastrukturni razvoj, ulaganja u energetiku, osposobljavanja za poljoprivrednu djelatnost do preseljenja stanovništva koje je izloženo klimatskom riziku. No, Adger i sur. (2009:337) ukazuju kako prilagodbene strategije često imaju bitne nedostatke jer ovise o ekološkim i fizičkim, ekonomskim i tehnološkim ograničenjima. U toj međupovezanosti ekonomske, ekološke i tehnološke dimenzije (i tih ograničenja) valja sagledati i potencijal za adaptaciju, a nikako kao samostalan i izdvojen mehanizam prilagodbe isključivo okolišnim uvjetima.

U politikama ublažavanja i adaptacije nužno se pojavljuju pitanja jednakosti, pravde i odgovornosti spram modaliteta njihove provedbe. Drugim riječima, kako je ranije naglašeno, države koje su najveći zagađivači i koji najviše doprinose globalnim promjenama u okolišu istovremeno su one koje će biti najmanje pogođene i pod najmanjim negativnim utjecajem tih promjena. Stoga su mehanizmi ublažavanja i prilagodbe itekako značajno političko i etičko pitanje. Izvješća Svjetske banke (World bank, 2010) i IPCC V (2014) navode kako su jedan od faktora potrebnih za gospodarski rast zemalja u razvoju politike smanjenja siromaštva i mjere jačanja poljoprivrede i drugih sektora proizvodnje hrane. No, velika ovisnost o poljoprivredi ujedno je i glavna zamka za taj rast, jer će zemlje koje o tome najviše ovise biti i najteže pogođene promjenama u okolišu.

K tomu, siromašne države kroz svoje neadekvatno razvijene gospodarske sustave imaju najmanje šansi za plaćanje visokih materijalnih troškova ublažavanja posljedica klimatskih promjena i/ili prilagodbi na njih. Iz tog su razloga strategije prilagodbe na razini globalnog upravljanja okolišem ponekad su kritizirane kao nepravedne, neselektivne i nesustavne, ali i teže provedive, uz smanjeni institucionalni kapacitet za djelovanjem u ugroženim zemljama u razvoju (Corendea, Warner i Yuzva, 2012). Barnett (2008:44-46) tvrdi kako prilagodba na promjene okoliša treba biti jednako pravedna, legitimna i učinkovita po stanovništvo kojemu se pomaže, kao bilo koji druga politička odluka ili mjera društvene ili tehničke intervencije kojom se zadire u živote ljudi.

tomu i socioekonomsku podjelu na zemlje 'Globalnog Sjevera' i 'Globalnog Juga'. U tom smislu, razvijene i bogatije nacije Sjevera (tzv. „Prvi svijet“) stoje naspram siromašnih 'zemalja u razvoju' Juga („Treći svijet“). Određenje „Drugog svijeta“ kao zemalja bivšeg Istočnog bloka, do kraja 1980-ih je imalo smisla u ondašnjoj 'hladnoratovskoj' podjeli na Istok i Zapad. Ponekad se spominje i „Četvrti svijet“ kao nekolicina onih najsiromašnijih i 'najnerazvijenijih' zemalja svijeta. Izvješća UN-a (npr. UNDP, 2014) koriste ovu dihotomiju, no IOM (2013:40) naglašava kako su ovakve podjele „samo umjetni konstrukti s namjerom da odražavaju trenutnu globalnu situaciju oko specifičnih dimenzija razvijenosti“. Svjesni 'zapado-centrizma' (tj. 'sjevero-centrizma') ove perspektive pod 'razvijenim zemljama', za potrebe ovog rada, smatramo zemlje Sjeverne Amerike (SAD i Kanada), europske zemlje - uključujući Rusiju, te Australiju i Novi Zeland, Japan i Južnu Koreju. Ostale države, ne posve opravdano, ali zbog metodološkog pojednostavljenja, smatramo „zemljama u razvoju“.

Prilagodbene strategije prema Burton i sur. obuhvaćaju slijedeće procese: dijeljenje gubitka, podnošenje gubitaka, mijenjanje događaja, sprječavanje posljedica, promjenu upotrebe zemljišta ili promjenu lokacije - što dakle podrazumijeva migraciju tj. raseljavanje (Burton i sur., 1993:126-139). Sve te strategije ustvari znače pokušaje ostvarenja različitih ciljeva prilagodbe. No opći zajednički cilj ili svrha, prije svega, ostaje smanjenje negativnih učinaka koji bi proizlazili iz okolišnog rizika i ugroze, te eventualno povećanje ikakve moguće dobrobiti koja bi se mogla izvući iz određene situacije. Dakle, prilagodbene mjere mogu nastati kao posljedica drugih faktora socijalne ili ekonomske prirode koje nisu vezane ili nisu direktno vezane za promjene u okolišu, kao što su recimo mjera suzbijanja siromaštva ili kriminaliteta. Svi od ovih socijalnih, ekonomskih, političkih, demografskih i kulturnih faktora mogu rezultirati neadekvatnom prilagodbom te posljedično tome mogu voditi do 'promjene lokacije' kao mogućeg načina adaptacije. Isto tako i promjene okoliša mogu dovesti do istog rezultata. Zato u sedmom poglavlju detaljnije raspravljamo o tome je li migracija potaknuta promjenama u okolišu strategija koja ukazuje na uspješnost ili pak na neuspjeh prilagodbe promjenama.

Krajem studenog 2015. u Parizu počinje tzv. Svjetski klimatski skup, tj. dvadeset i prva po redu konferencija Ujedinjenih naroda o klimatskim promjenama, na kojoj će sudjelovati sve zemlje potpisnice UNFCCC-a i Kyoto Protokola. Najavljuje se donošenje i potpisivanje novog međunarodnog sporazuma o smanjenju emisija stakleničkih plinova koji bi bio obvezujući za sve i koji bi tražio preuzimanje većih obveza zemalja članica od onih potpisanih Kyoto protokolom. No, loša je vijest da se najavljuje kako bi taj sporazum stupio na snagu tek 2020. što problem emisije štetnih karbonskih plinova nanovo odgađa, a i ostaje pitanje do koje će mjere odluke iz Pariza uistinu postati obvezujuće za države potpisnice, te kako bi se njihovo neprovođenje uopće moglo sankcionirati. Čini se kako, bez obzira na potrebu za hitnom i neodgodivom akcijom za smanjenjem štetnih stakleničkih plinova, posljedice globalnog zagrijavanja još ne dovode do preuzimanja odgovornosti, donošenja jedinstvenog stava i plana te posvećenosti svjetskih vlada ka aktivnom provođenju strategija i mjera prilagodbe na promjene okoliša. Nažalost, može se i dalje očekivati kako će zbog toga najveću cijenu platiti one najsiromašnije zemlje koje ne posjeduju dovoljno prilagodbenih kapaciteta. Bez sumnje kako će prosvjedi ekologa i aktivista za zaštitu okoliša kojima ćemo svjedočiti u Parizu (kao i nebrojeno puta do sada) samo podsjetiti stručnjake i javnost na ovu poražavajuću činjenicu.

4. SOCIOLOŠKA TRADICIJA I PITANJA PROMJENA U OKOLIŠU

4.1. Uvod

U drugom poglavlju rada naglasili smo interdisciplinarnost istraživanja koja sustavno proučavaju prirodni okoliš i ljudsku interakciju s njim. Takva se istraživanja ostvaruju međuprožetošću raznih disciplina, posebice ekologije i okolišnih studija (*Environmental Studies*) s drugim znanstvenim poljima i disciplinama društvenih i humanističkih znanosti. Svrha je ovog dijela rada raspraviti na koji način znanstvenici promjene u okolišu i njihove posljedice razmatraju iz perspektive sociološke teorije. Posebne grane koje se unutar sociologije bave pitanjima promjena u okolišu i utjecajima na ljudska društva su Socijalna ekologija, Sociologija okoliša (*Environmental Sociology*) te Sociologija migracija.

Ovo poglavlje započet ćemo raspravom kako su 'klasici' sociologije gledali na utjecaj promjena u okolišu na ljudska društva i određene društvene fenomene. Nastavit ćemo s prikazom temeljnih postavki Sociologije okoliša u 20. st., posebice kroz novu ekološku paradigmu, sociokonstruktivističku te sistemsku teorijsku perspektivu. Objašnjenje osnovnih teorija o društvu rizika i okolišnim čimbenicima, poslužit će kao preduvjet analize izloženosti okolišnim hazardima i okolišnim rizicima, tj. okolišne ranjivosti i okolišne otpornosti, čiju ćemo analizu nastaviti u šestom poglavlju. Navedeni fenomeni važni su za razumijevanje načina nastanka okolišno uvjetovanih migracija, kao odgovora ili adaptabilne strategije na te promjene. Poglavlje ćemo završiti analizom demografskih čimbenika promjena u okolišu, kao uvodom u iduće poglavlje koje dodatno raspravlja o utjecaju promjena iz pozicije ostalih društvenih i humanističkih znanosti.

4.1. Klasici sociološke misli i promjene u okolišu

U objašnjenju društvenih fenomena (činjenica, procesa, odnosa ili poredaka) 'klasični sociolozi' su se fokusirali na društvene činjenice, naspram onih prirodnih i bioloških. Prirodne i biološke činjenice ako baš nisu isključivali, davali su im uglavnom drugorazredno eksplanatorno značenje. Tako se E. Durkheim zalagao za metodološki i teorijski pristup po kojem se društveni fenomeni moraju (moći) objasniti pomoću 'društvenih činjenica' (Ritzer i Ryan, 2011:164-166). Dunlap i Catton (1979) su ukazali da je Durkheimov postulat, kako se u objašnjenju društvenih fenomena moramo služiti društvenim činjenicama, stvorio svojevrsni antiredukcionistički stav, kojim su biološki, okolišni, pa i geografski čimbenici često izostavljeni iz sociološke analize. U prvim godinama razvoja sociologije činilo se da industrijalizacija, porast tehničkih i tehnoloških izuma, te općenito znanosti i kulture u

modernom društvu čini ta društva izuzetima od ograničenja prirode (Dunlap i Rosa, 2000). To je vodilo vrsti determinizma u kojoj su okolišni faktori izbačeni ili čak delegitimirani u sociološkoj analizi društvenih fenomena. Sociolozi su odbacili evolucionistička shvaćanja po kojima se kulturne razlike mogu objasniti genetskim faktorima, no olako su zanemarili okolišne faktore u razumijevanju društvenih fenomena.²⁵ Tako je u tradicionalnoj (klasičnoj) sociologiji fizički (prirodni) okoliš bio shvaćen tek kao svojevrsna 'pozornica' na kojoj se odvija 'društveno ponašanje' (Dunlap i Catton 1979). Drugim riječima, okoliš se razumijevao prvenstveno kao društveni kontekst djelovanja nekog socijalnog subjekta (bilo da se radi o društvenoj grupi, zajednici ili instituciji).

Premda su K. Marxu zamjerali da je zanemarivao ekološka i okolišna pitanja u svojim nalazima uvjeta klasne nejednakosti, Foster tvrdi suprotno (1999, prema Buttel i sur., 2002:7), ističući kako je Marx jednako želio zaustaviti uništavanje okoliša od strane industrijskih postrojenja i sve šireg industrijskog iskorištavanja resursa i mehanizacije u poljoprivredi, kao što je želio zaustaviti eksploataciju tvorničkih radnika u gradskim središtima. Posrednim se utjecajem industrije na poljoprivredu i zagađenjem okoliša smanjila poljoprivredna produktivnost. Istovremeno se ugrozilo same poljoprivrednike koji su prisiljeni napuštati svoja dotadašnja obitavališta na seoskim poljoprivrednim imanjima. Oni potom migriraju u gradove i, kao lumpenproletarijat, priliku za zaradu nastoje ostvariti u nečistim urbanim industrijama, koje ugrožavaju njihovo zdravlje. Time, klasna nejednakost postaje i onom ekološkom/okolišnom, smatra Foster (prema Buttel, 2002). No, premda je Marx hvalio „civilizacijsku ulogu“ koju bi znanost i tehnologija imale u sklopu modernog industrijskog društva, ipak je tek ugrubo naznačio da civilizacijske tekovine mogu imati devastirajuće i druge negativne posljedice po prirodu i životinjske vrste (Ritzer i Ryan, 2011:371-373). Analiza društvenih odnosa u klasnom društvu nije važnima smatrala okolišne čimbenike. Ta analiza nije prepoznala da okolišni problemi također reflektiraju nejednake odnose društvene moći, već je prednost dana ekonomiji kao neupitnom determinirajućem čimbeniku objašnjenja društvene nejednakosti.²⁶

Analiza procesa racionalizacije i birokratizacije svijeta M. Webera nije obuhvaćala okolišne pretpostavke niti čimbenike, a sam se okoliš u toj analizi može smatrati od

²⁵ Sociologija se javila u doba industrijalizacije i modernizacije u zemljama zapadne Europe kada je mit o 'bezgraničnom' ekonomskom rastu i tehnološkom napretku odražavao stav kako se pomoću njih društva mogu osloboditi ovisnosti o prirodi i njenim resursima. Iako su neki geografi i antropolozi pokušali objasniti neke od kulturnih specifičnosti i karakteristika putem, primjerice, klimatskih varijacija ili specifičnosti staništa i uvjeta života, bili su nerijetko optuženi za biološki ili okolišni determinizam, pa i rasizam (Dunlap, 2010).

²⁶ U neo-marksističkim se teorijama razina predviđenog klasnog konflikta sada proširuje i na okolišni konflikt, uvjetovan degradacijom okoliša i okolišnom nepravdom kod raspodjele okolišnih resursa i okolišnih rizika.

sekundarne važnosti. Weber je naglašavao interpretativnu rekonstrukciju subjektivnih značenja kojima se mogu objasniti socijalne strukture (Ritzer i Ryan, 2011:687). Za razliku od mnogih koji klasike sociološke misli prozivaju za antropocentričnu perspektivu, ili onu koja izuzima ljude iz okoliša, Buttel i sur. (2002) pronalaze argumente da kod Webera nađu područje analize koje se tiče pitanja suodnosa društva i okoliša. Primjerice, u Weberovoj knjizi „Agrarna sociologija i antičke civilizacije“ naglasak je na društveno-ekonomskoj strukturi, ali se iz analize ne izuzimaju okolišni razlozi kao uzroci postanka, razvoja i pada antičkih civilizacija. Po tumačenjima Murphya i Freudemberga (prema Hannigan, 2006:8), Weberova ideja o ‘intenzifikaciji racionalnosti’ u doba birokratizacije, ponekad može odvesti u hladnu proračunatost koja pridonosi okolišnim rizicima. Odluke eksperata, iako mogu biti utemeljene u racionalnim ekonomskim nastojanjima ostvarenja ‘napretka’, mogu voditi i ka destruktivnim posljedicama po okoliš, u vidu tehnoloških katastrofa i degradacije okoliša.

No, sva takva tumačenja zapravo su kasnije reinterpretacije izvornih misli 'klasičara', od strane sociologa okoliša. Čini se ipak kako su 'klasičari' primat u objašnjenju društvenih fenomena (time i migracija) stavljali na tumačenja koja su se ticala - religijskih i društvenih (Durkheim), ekonomskih i društvenih (Marx) te političkih i društvenih (Weber) - čimbenika, prije nego okolišnih. Weberova je perspektiva pridonijela daljnjem odbacivanju okoliša kroz postulat kako za razumijevanje društvenog ponašanja moramo razumjeti načine na koji ljudi definiraju svoju situaciju (Dunlap, 2002:332). Tako su okolišne karakteristike same situacije postale značajne samo ukoliko su pretvorene u društvene činjenice, tj. ako ih sami društveni akteri percipiraju i definiraju kao relevantne. Stoga, durkheimovska tradicija nalaže kako se okolišni čimbenici 'trebaju' ignorirati, dok weberijanska smatra kako se 'mogu' ignorirati (Dunlap, 2002:334). Odbijanje, ili barem zanemarivanje, korištenja okolišnih faktora u objašnjavanju društvenih fenomena od strane klasika sociološke misli, vodila je k tomu da su se i predstavnici sociologije okoliša u kasnijem razdoblju 20. st. više okretali korištenju teorija i pretpostavki iz područja ekologije i znanosti o okolišu. Jednako je to vrijedilo za objašnjenja fenomena ekoloških problema, kao i utjecaja istih na društvo.

4.2. Sociologija okoliša u 20. stoljeću

Iako nije imala prave temelje u 'klasičnoj sociologiji', Sociologija okoliša istražuje društvene čimbenike koji uzrokuju probleme u okolišu, a također istražuje i povratni utjecaj i posljedice koje ti problemi mogu imati na društvo. Ona proučava interakcije ljudskog društva i njegova okoliša tj. „socijetalno-okolišne interakcije“ (Dunlap i Catton, 1979). Bavi se također i sociološkom analizom društvenih procesa kojima se nastoje riješiti okolišni

problemi bilo da se radi o zagađenju, nuklearnim rizicima, nepovoljnom utjecaju ekološke neravnoteže na društva i slično. Značajna se pažnja posvećuje i epistemološkoj podlozi društvenih procesa kroz koje određeni uvjeti okoliša postaju socijalno definirani kao 'problemi' (Buttel i sur., 2002), dijelom čega jest i nedobrovoljno raseljavanje ljudi iz njihovih dotadašnjih obitavališta.

R. Park je 1921. novopokrenuto polje sociologije nazvao "humanom ekologijom", koja se trebala baviti proučavanjem odnosa ljudi i njihovih obitavališta, tj. utjecajem ljudi na prirodni okoliš. U okviru čikaške škole urbane sociologije to je značilo proučavanje prostornog i socijetalnog kretanja ljudi u svojim urbanim habitatima. No u ovom su pristupu opažanja bila više usmjerena na, primjerice, fenomene društvene stratifikacije, nego uistinu na interakciju prirodnog i ljudskog okoliša (prema Strydom, 2002:37). Do sredine 1970-ih, fokus znanstvenika iz društvenog područja bio je na tome kako smanjiti (štetni) društveni utjecaj na okoliš. Unazad tridesetak godina sve se više sagledava (i) utjecaj okoliša na ljudska društva. Taj se utjecaj nastoji minimizirati u smislu da se „zaštiti priroda od ljudskog utjecaja da bi se zaštitilo ljude od (društveno izmijenjene) prirode“ (Heinrichs i Gross, 2010:6).

Sociologija okoliša je na neki način posebna u svojoj orijentaciji koju daje okolišnim problemima. Ona mora naći način kako se nametnuti kao relevantno istraživačko polje unatoč tradicionalnom davanju primarnosti socijalnim čimbenicima u objašnjenju socijalnih fenomena, pa i onih koji se tiču okoliša (Dunlap i Rosa, 2000:201). Sociološke studije koje se bave globalnim fenomenima poput zagađenja okoliša, iscrpljivanja resursa, ekološke neravnoteže i njihova utjecaja na ljudska društva, svakako su komplementarna istraživanjima iz područja Okolišnih studija koje se više s aspekta prirodnih znanosti bave istim temama. Sve do 1970-ih, okolišne probleme se sagledavalo u sklopu drugih socijalnih, ekonomskih i kulturnih aspekata poput pitanja društvenog konflikta, politika razvoja, urbanizacije, demografske tranzicije, općeg razvoja znanosti i tehnologije. Ukoliko okolišna pitanja nisu bili marginalna ipak se nisu promatrala kao izolirane ili barem individualne društvene činjenice. Početkom 1970-ih fokus sociologa okoliša više je bio usmjeren na pitanja posljedica koje naftna, i općenito energetska, kriza, može imati na društvo, kao i na pitanja iskorištavanja prirodnih resursa, kao i primjerice njihova utjecaja na regionalnu migraciju. Kasnije se, naročito tijekom 1980-ih, fokus preusmjerio na pitanja degradacije okoliša te „distribuciju i izloženost okolišnim hazardima“, od zagađenja vode, tla i zraka, pa sve do zbrinjavanja nuklearnog otpada (Dunlap i Rosa, 2000:209). Zbog neravnomjernosti tih utjecaja na populaciju nameću se pitanja 'okolišne pravde' i 'okolišne diskriminacije'.

Danas sociologija okoliša u svom istraživačkom nastojanju pokriva različiti spektar interesa za okolišna pitanja: jedno od njih je i pitanje globalnih i lokalnih promjena u okolišu i pogoršanja uvjeta u njemu (Dunlap, 2010). Važno pitanje jest i na koji način ljudi uopće percipiraju okolišne probleme i opasnosti koje dolaze iz okoliša. Značajno područje istraživanja obuhvaća razumijevanje načina na koji se „zeleni“ tj. ekološki pokreti za zaštitu okoliša bore za okolišnu pravdu i jednakost, a protiv nejednake raspodjele okolišnih hazarda i izloženosti okolišnom stresu pojedinih populacija. Posljedice koje prirodne katastrofe i dugotrajnija degradacija okoliša mogu imati na ljudska društva jesu predmetom istraživanja sociologije okoliša, kao i vezivanje okolišnih i društvenih izazova s izazovima socioekonomskog razvoja ili pak populacijskih pitanja (Hanningan, 2006).

4.2.1. Nova ekološka paradigma i promjene u okolišu

Od osnutka sociologije, prema mišljenju Dunlapa (2002), Durkheimov je anti-redukcionizam temeljni teorijski pravac koji je oblikovao pristup istraživanju društvenih fenomena koji je isključivao okolišne čimbenike kao relevantne. Vidjeli smo kako je taj pristup zahtijevao objašnjavanje društvenih činjenica isključivo pomoću drugih društvenih činjenica. U tom je smislu jedina relevantnost davana ljudskom okolišu, a nikakva prirodnom. Sva potencijalna nastojanja da se društveni fenomeni objasne u smislu bioloških uvjeta (npr. genetičkog nasljeđivanja) ili fizičkih uvjeta (npr. klime) bila su kritizirana kao biološki ili geografski determinizam, ili, kao u slučaju evolucionizma H. Spencera, kao 'rasni determinizam'.²⁷ Taj je anti-redukcionizam vodio u krajnost gdje je biološkim ili okolišnim faktorima, posve odrican ikakav utjecaj na društvene fenomene, a one koji su ih uvažavali kritiziralo se za 'okolišni determinizam'.

Catton i Dunlap su glavne sociološke teorije (strukturno-funkcionalističku, konfliktnu i simboličko-interakcionističku) smatrali sličnima u tome što inherentno podržavaju i reflektiraju tzv. „paradigmu ljudskog izuzimanja [iz prirodnog okoliša]“ (*Human exceptionalism paradigm* - HEP). Ona je u svojoj biti antropocentrična, tehnocentrična i antiekološka, budući da se njome život modernih društava doživljava izuzetom od okolišnih uvjeta i ograničenja, a ljudi oslobođeni odgovornosti za promjene u okolišu (Mayerfeld Bell, 2012). Stoga su Catton i Dunlap (1978) predložili razvoj teorije sociologije okoliša unutar

²⁷ H. Spencer je znan kao predstavnik „organicističke misli“ u sociologiji. Ona predstavlja pokušaj „razumijevanja strukture i funkcije ljudskog društva s pomoću analogije s prirodom živućih organizama. Na primjer, društvo, poput organizma u prirodi, tijekom evolucijske promjene postaje sve kompleksnije i diferenciranije s gledišta njegove, društvene strukture“ (Abercrombie, Hill i Turner, 2008:248). U tom smislu se društvo shvaćalo kao puno više predodređeno (interakcijom s) okolišnim faktorima, nego, primjerice, vrstom političke ili kulturne intervencije u društveni život.

„nove ekološke paradigme“ (*New ecological paradigm* - NEP). Naglasak je na „okolišnim problemima kao društveno i sociološki relevantnim fenomenima“, koji uzimaju u obzir međuovisnost okolišnih i socijalnih faktora kao i utjecaj jednih na druge (Dunlap, 2002:337). Ljudi su ovisni o svojoj ekološkoj bazi, ali isto tako mogu nanijeti štetu toj bazi, kao što povratno mogu trpjeti štetu zbog nje. Ta je paradigma omogućila (bolje) razumijevanje načina života ljudskih društava, kao dio šire mreže interakcija s okolišem.

NEP smatra da iako su nas civilizacija i kultura u određenom smislu izdignuli iz prirode, nisu nas izdvojili iz nje, jer su ljudi ovisni o okolišu i donekle uvjetovani njime. Na društvâ djeluju uvjeti iz okoliša, ljudi su pod utjecajem posljedica promjena u okolišu, a i sami povratno utječu na okoliš (Dunlap i Rosa, 2010). Planet kao takav ima ograničeno razinu neobnovljivih izvora energije i neobnovljivih prirodnih resursa. Zato degradacija i ekološka neravnoteža izazvana ljudskim utjecajem uzrokuju brže trošenje i kontaminaciju tih izvora i resursa. Time se ovisnost čovjeka o prirodnim uvjetima još više povećava, a moguća rješenja tih problema, koliko god bila pitanja društvene i ekonomske naravi, ipak svoj temelj imaju u okolišu kao prirodnoj i fizičkoj datosti. Stoga predmetom istraživanja sociologije okoliša iz pozicije NEP-a jesu (i) posljedice koje prirodne katastrofe i dugotrajna degradacija okoliša mogu imati na ljudska društva (Dunlap, 2010). Utoliko se govori i o primijenjenim istraživanjima sa svrhom da se za detektirane okolišne i društvene izazove (u koje pripadaju okolišne migracije i raseljavanje), odgovor nađe unutar društava, ali i u okolišu.

No, dok je sociologija okoliša s NEP-om ponovno istaknula krucijalnu važnost i vratila okolišne čimbenike u fokus analize društvenih fenomena, tek su zapravo putem izvješća ekologa od druge polovice 1980-ih ti isti čimbenici postali zanimljivi migracijskim stručnjacima. Piguet (2013) ističe kako su okolišni faktori doživjeli svojevršno 'nestajanje' početkom i ponovno javljanje krajem 20. st. unutar Migracijskih studija (posebice nakon izvješća UNEP-a, Worldwatcha i IPCC-a).²⁸

4.2.2. Sociokonstruktivistička perspektiva na promjene u okolišu

NEP se dakle javio kao odgovor na zanemarivanje okolišnih čimbenika koji utječu na društvene fenomene, analizirajući interakciju okolišnih i društvenih čimbenika. Za razliku od takvog pristupa, negdje od sredine 1980-ih javljaju se drugačiji pristupi sociologa koji

²⁸ Autor predočava kako su okolišni čimbenici bili dijelom prisutni u teorijama pionira Migracijskih studija – F. Ratzela i njegova djela „*Anthropogeographie*“ iz 1882., te kod E. Ravensteina i njegova rada „*The laws of migration*“ iz 1889., nakon čega je slijedilo 'nestajanje'. Razloge za to autor nalazi u potenciranju ideje progressa kao smanjenju utjecaja prirode na ljude, povlačenju prirodnog determinizma ispred socijalnog, dominantnosti ekonomske paradigme unutar migracijskih, a političke unutar izbjegličkih studija (Piguet, 2013:149-151).

analiziraju okolišne probleme kao svojevrsnu društvenu konstrukciju, nasuprot grubih materijalističkih postavki tzv. 'okolišnih realista'.²⁹ Tako sociokonstruktivistička perspektiva analizira okolišne fenomene kao 'društvene konstrukcije' pri čemu naglašava da su okolišni problemi prvenstveno konstruirani kao društveni problemi, jer u protivnome bismo ih mogli shvaćati tek kao uvjete u okolišu (Hannigan, 2006). Zato sociologija okoliša treba analizirati način kako okolišni uvjeti postaju 'društveni problemi', uzroke tih problema (jer su dijelom uzrokovani ljudskim akcijama), potencijalni i stvarni utjecaj koji imaju na ljude i druge vrste, te napore društva za rješavanje tih problema, što zahtijeva vrst kolektivne, društvene akcije.³⁰

Hannigan (2006) se zalaže za vrstu „mekog konstrukcionizma“ po kojem su okolišni problemi stvarni i materijalni, iako njihovo prepoznavanje zahtijeva vrst socijalne konstrukcije i tumačenja. Također analizira na koji način se suprotstavljeni narativi, perspektive i diskursi natječu u interpretaciji uzorka, posljedica, utjecaja i rješenja problema. Hannigan (2006) je upozorio kako se definicija okolišnih problema ne oslanja naprosto samo na objektivne uvjete okoliša, već se konstruira na temelju društvenog konsenzusa i prihvaćanja definicije pojedinih situacija kao okolišnih problema. Pri tome se njima ne odriče stvarno, materijalno i realno utemeljenje u degradaciji okoliša. Takav je stav puno blaži u odnosu na „tvrđi konstruktivizam“ kao teorijsko polazište prema kojem su okolišni problemi u cijelosti društveni konstrukti. Ponekad je u svom dekonstruiranju ovo polazište nastojalo dokazati kako je i okoliš tj. priroda sama ustvari samo ideja, konstrukt.

Konstruktivistička se perspektiva naziva još i interpretativnom jer polazi od stava da je razumijevanje i tumačenje promjene u okolišu stvar interpretacije aktera koji definiraju te promjene. Konstruktivisti se zalažu za ispitivanje pozicija s kojih se nešto tvrdi o okolišu i ispitivanje samog znanja o okolišu i društvenih čimbenika kojima se ustanovljuje veza između prirode, okoliša i ljudskog društva (Macnaghten i Urry, 1998). Njihov je interes usmjeren više ka povijesnim, društvenim i političkim razlozima i uvjetima zašto je rasprava o globalnim promjenama u okolišu postala interesom znanstvenika i donositelja politika (Dunlap i Rosa, 2000). Time (prirodni) okoliš biva jednako društveni i politički fenomen, kao što je ujedno i fizička datost. Shodno tome, zaključujemo kako bi sukladno ovoj perspektivi - migracije

²⁹ 'Okolišni realisti' upozoravaju na degradaciju okoliša kao posljedicu modernizma i industrijalizacije, te se zalažu za praktična rješenja okolišnih problema (Cifrić, 2012:271). Prema kritici sociokonstruktivista, realisti olako pojednostavljuju uzroke ekološke neravnoteže i degradacije, tražeći ih u ekonomskoj podrazvijenosti, tehnološkim onečišćenjima, populacijskoj prenapučenosti i/ili izazovima urbanizacije. Time 'okolišni realizam' reducira višezročnost i multidimenzionalnost svih ostalih uzroka ekoloških problema (Hannigan, 2006).

³⁰ NEP i sociokonstruktivizam imaju zajedničko sagledavanje društvenih dimenzija promjena u okolišu, utjecaja okolišnih problema na društvo te strategija i perspektivi za nadilaženje i rješavanje tih problema. Oba su pristupa komplementarna u smislu stava o potrebi analize kako uvjeti iz okoliša postaju definirani kao problemi, te oko kontroverzi oko uzroka i utjecaja kao i uopće postojanja okolišnih problema (Dunlap, 2002).

uvjetovane promjenama u okolišu bile društveni fenomen potaknut okolišnim i drugim čimbenicima, koji su i sami društveni konstrukti.

Ova perspektiva također ispituje kako su pojedine teme konstruirane kao (štetni) 'okolišni problemi', ali naglašavajući kako je i sam 'okoliš' konstruiran kao platforma za određeni tip društvene akcije i političke intervencije (Mayerfeld Bell, 2012:275). Skepticizam sociokonstruktivista koji obuhvaća i propitivanje samih okolišnih promjena kao društvenog konstrukta, dijelom ide na ruku samih oponenta i 'zanijekača' klimatskih promjena. No, sami sociokonstruktivisti uglavnom nisu 'zanijekači' ili skeptici (oko) klimatskih promjena.³¹ Oni zapravo pokušavaju razumijeti na koji se način klimatske promjene konstruiraju kao problem, pa shodno tome i koja se rješenja za njih predlažu. Također, analiziraju kako se taj proces konstrukcije komunicira od strane eksperata prema kreatorima politika i javnosti. No, konstruktivisti upozoravaju kako čak i samo definiranje problema ponekad može prikriti njegove stvarne uzroke. Tako se, primjerice, globalne promjene u okolišu nazivaju upravo 'globalnima' jer se time implicira kako su odgovornost svijetu (Mayerfeld Bell, 2012). Dotle se istovremeno zaboravlja, ili namjerno prešućuje, razina distribucije odgovornosti spram zagađenja, sukladno interesu svjetskih sila - najvećim zagađivačima i uništavateljima okoliša.

4.2.3. Luhmannova sistemska teorija, odnos sustava i okoliša

Luhmann (1986) također kritizira posvemašnju tradicionalnu nezainteresiranost društvenih znanosti za pitanja okoliša. To je rezultat stava kako sve što prirodi pripada jest odvojeno područje istraživanja koje trebaju proučavati 'prirodnjaci', za razliku od društvenih i kulturnih fenomena, namijenjenih 'društvenjacima' i humanistima. Razvio je teoriju poznatu kao „sistemska teorija“ koja u sebi sadrži i bitne odrednice okolišne problematike. Osim NEP-u, Luhmann je blizak i sociokonstruktivistima u shvaćanju da je „ekološki problem društvena konstrukcija, pa time ekološki rizici [...] postaju komunikacijski problem“ (Cifrić, 2012a:272). Luhmannova teorija polazi od diferencijacije 'sustava' i njegovog 'okolnog svijeta' (okoline, tj. okoliša ili okružja). Sustavi uvijek djeluju u svojoj okolini kako bi smanjili njenu složenost (koja je uvijek kompleksnija od svakog sustava), reducirajući ju na određeni broj za sustav relevantnih pojava. Sve što je izvan sustava (diferencijacijom na ono *unutar* i na ono *izvan*) time postaje okolinom tog sustava. Svaka diferencijacija od okoline

³¹ Okolišni su realisti i umjereniji konstruktivisti zagovarali da, iako se može pristati na stav da je i okoliš društveni konstrukt, ipak se ne može zanijekati postojanje globalnog ekosustava i različitih manifestacija promjena (događaja i procesa) koji se u njemu zbivaju, a koji su konstruirani tj. definirani kao problemi. Kritika se u odnosu na tvrde konstruktiviste odnosila i na to da ovaj stav vodi u ekstremni relativizam globalnih promjena u okolišu pa čak potvrđuje dio stavova okolišnih i klimatskih skeptika koji negiraju ili umanjuju antropogeni utjecaj ili postojanje globalnih promjena uopće (Dunlap, 2002).

nužno podrazumijeva i hijerarhizaciju dijelova sustava te unutarnju strukturaciju funkcija i procesa, kao i održavanje granica prema okolini. Po ovom se systemska teorija približava strukturalno-funkcionalističkoj teoriji. No, u Luhmannovoj teoriji svaka je okolina relativna, jer svaka uvijek postoji samo u odnosu na sustav (Markešić, 2013).

Društvo je poseban tip sustava u kojem se komunikacijom tj. razmjenom i tumačenjem značenja pojava, postiže redukcija kompleksnosti, što se odvija kroz interakciju pojedinaca koji se orijentiraju jedni prema drugima. Društvo dakle nije zbroj pojedinaca nego produkt svih komunikacija i interakcija među pojedincima. Drugim riječima, ljudi, tj. pojedinci nisu dio društvenog sustava, već čine 'okolinu' društvenog sustava (Luhmann, 1986). Društvo je time 'ljudski okoliš', a ljudi su 'društveni okoliš' (Papadakis, 2002). Svaki sustav ima zaseban identitet koji se rekreira s obzirom na komunikaciju unutar sustava i između sustava i okoliša. Tu samo-kreaciju (kroz reduciranje kompleksnosti i davanjem smislenog značenja) Luhmann naziva *autopoiesis*. Svaki je društveni sustav 'autopoetički zatvoren' i ovisi o resursima iz okoliša, a sustav se vraća u okoliš onog trenutka kada prestane s praksom autopoiesisa (Papadakis, 2002). Socijalni su sustavi autopoetički, autonomni i samo-referencijalni što znači da se samoreproduciraju i samoorganiziraju. Oni počivaju na komunikaciji kroz interakciju dijelova podsustava, jer svaki ima kodove (binarne opozicije kroz koje je informacija procesirana), strukturu (središnje vrijednosti, očekivanja i normativne regulacije) i proces (trenutna, ali stalno prisutna interakcija dijelova unutar sustava).

Sustav rekreira svoju odvojenost od svoje okoline te reagira na okolinu procesom komunikacijskog, tj. socijalnog povlačenja granica, što Luhmann (1986) naziva rezonancijom. Njome se sustav zatvara prema okolini ne reagirajući na svaki podražaj iz nje. Zatvorenost sustava je ključna jer znači da svaki sustav ima vlastite autopoetičke kodove pomoću kojih razumije svoj okoliš, ali istovremeno ne poznaje načine na koje drugi sustavi razumijevaju svoj okoliš. Naročito je važno što, uz samo-referencijalnost, sustav pravi i vanjsku referenciju u odnosu na druge sustave koji zapravo čine njegovu okolinu. Shodno tome, Markešić (2013:208) ističe da se „eko-problemi promatraju [...] uvijek iz pozicije nekoga od sustava i svaki sustav te probleme primjećuje, analizira i prihvaća na svoj način.“ To bi značilo da bi bilo teško očekivati jedinstveno viđenje i tumačenje okolišne migracije i raseljavanja, kada se oni tumače iz perspektivâ političkog sustava, pravnog, znanstvenog i drugih sustava.

Luhmann (1986) smatra da je društvo ugroženo posljedicama svog utjecaja na okoliš što uključuje: nenadoknadivo iscrpljivanje resursa, smanjenje bioraznolikosti, degradaciju i zagađenje, pojavu novih bolesti, prenapučenost stanovništva. Luhmannov pristup prekida s tradicijom antropocentričnog i mehanicističkog viđenja progresa kojim se mogu riješiti svi,

društveni i okolišni, problemi. On kritizira usmjerenost tradicionalne sociologije isključivo na pitanja društvenog sustava. Tako predmetom systemske sociologije treba biti refleksija društvenog sustava na diferencijaciju njega i njegove okoline. Analizirajući krizu eko-sustava iz perspektive systemske teorije Markešić (2013:201) zaključuje kako „do (samo)ugroze društva, kao komunikacijskog sustava, dolazi zbog toga što na katastrofe u okolnome svijetu (okolišu) ne reagira društvo kao cjelina, niti u njegovo ime to može učiniti bilo koji od izdiferenciranih pojedinačnih funkcionalnih (pod)sustava.“

Time, dakle, podsustavi općeg društvenog sustava (npr. obitelj, pravo, politika, ekologija, ekonomija, znanost, odgoj, religija, itd.), ne mogu riješiti probleme u vezi okolišnih pitanja za razinu cijelog društvenog sustava, ali mogu pridonijeti ili povećanju ili smanjenju okolišne (samo)ugroze društva (Markešić, 2013:205). U rezonanciji društvenog sustava vidljivo je kako se društveni sustav selektivno ograđuje od utjecaja iz okoliša. No, pošto i sam (pomoću znanstvenog i tehničkog napretka) proizvodi impulse koji se povratno vraćaju kao 'podražaji' iz okoliša, pitanje je kako društveni sustav koji pokreće zbivanja u okolini može reagirati na njih?³² I kako pojedini dijelovi podsustava uopće mogu regulirati (ili tek reagirati na) obimne (ugrožavajuće) rezonancije sustava? Drugim riječima, opravdano je pitati, može li uopće društveni sustav utjecati na okolišne uvjete svoje reprodukcije, a kamoli kontrolirati i upravljati njima, da bi reducirao okolišne hazarde i rizike koji uzrokuju direktna stradanja, a posredno i prisilnu okolišnu migraciju? Ovo je naročito važna dilema u svijetlu činjenice da migracija stanovništva najčešće nastaje kao odgovor na 'modernizacijske', ali i druge pritiske, koji zapravo dolaze „izvan društvenog sistema“ (Vukić, 1999:42, prema Mesić, 2002:298).

4.2.4. Društvo rizika i promjene u okolišu

Sukladno teoriji 'društva rizika' U. Becka, različite se vrste rizika (pa time i okolišni rizici) svakodnevno strukturno proizvode u doba 'druge (refleksivne) modernosti'. K tomu, uobičajena je premisa kako društvo može razviti djelotvorne mjere za nadzor rizika (Čaldarović, 1995). I hazardi i rizici nastaju u polju interakcije okoliša, društva i tehnologije. Hazard (nesreća, opasnost) se određuje kao vjerojatnost pojavljivanja nekog nepovoljnog događaja, tj. kao 'nekvantificirana opasnost'. Hazard postoji bez obzira na zamijećenost opasnosti u društvu, no rizik je pak društvena konstrukcija koja postoji tek kada ih društvo 'prepozna', etiketira, klasificira, te prihvati (ili odbaci) (Čaldarović, 1995:28). Rizik je pak

³² Strydom (2002:43) ukazuje kako ekološki rizici i problemi izviru iz diferencijacije modernog društva s obzirom na stalno povećanje kompleksnosti kao i nesigurnosti (iz) njegove okoline. No, Luhmannovo je viđenje potencijala političkog sustava da riješi probleme u ekološkom sustavu prilično pesimistično, a nedovoljnim i parcijalnim procjenjuje i potencijal zelenih civilnih inicijativa da rade na istom pitanju (Luhmann, 1993).

'kvantificirana mjera' pojavljivanja nekog hazarda, tj. preciznije rečeno, stupanj potencijalne štete uzrokovane događajem i vjerojatnošću njegovog pojavljivanja: „Rečeno sociologijskim rječnikom, hazard je latentni rizik, a rizik je manifesni hazard“ (Čaldarović, 1995:26).

Za Becka (1992:21) je rizik „sustavan način nošenja s hazardima i nesigurnostima koje je izazvala i uspostavila sama modernizacija“. Beck (1995:77) razlikuje pred-industrijske hazarde, industrijske rizike i „nesigurnosti u obliku velikih hazarda kasnog industrijalizma“. Beck potonje još naziva prijetnjama (*threats*): nuklearnim, kemijskim, ekološkim i biološkim. One nisu vremenski ograničene, nemoguće ih je kompenzirati ili se osigurati efikasno od njih, a često je i nemoguće izračunati koliku štetu uzrokuju. Beck (1995:21) smatra da su preindustrijske opasnosti i prijetnje bile shvaćane kao „udarci sudbine“, usud, a novi tehnološko-industrijski rizici nastaju iz svjesnog procesa donošenja odluka. Time one postaju rezultat povjerenja u pravni sustav, racionalnost, demokraciju, prosperitet i napredak.

Slično tomu, Giddens (1999:26-7) je dosljedan u razlikovanju dva tipa rizika: „vanjskog (tradicionalnog) rizika“ i „proizvedenog (novog) rizika“. Vanjski rizici obuhvaćaju vanjske prirodne faktore (npr. poplave, potrese), no i one socioekonomske, zdravstvene i vojne (npr. glad, bolesti, ratovanje). Proizvedeni su rizici rezultat ljudskih aktivnosti, a ta je aktivnost uključena ne samo u proizvodnju nego i u pokušaj ublažavanja posljedica takvog rizika. Giddens (1999) 'proizvedenim rizicima' smatra one koje znanost i tehnologija predstavlja kao nove, poput nuklearne kontaminacije, globalnog zatopljenja, zloupotrebe biotehnologije, a njihova 'novost' otežava strategije nošenja s njima. Strydom (2002) podsjeća kako se Beck i Giddens slažu da najnoviji rizici (ekološki, nuklearni, kemijski, biološki i genetički) jesu fenomeni koji nisu bili globalno poznati prije druge polovice 20. st. S njima se danas svi kolektivno suočavaju, virtualno upoznaju, i postaju svjesni nepovratnosti njihovih posljedica.³³ Novi rizici tako prijete svima, nepredvidljivi su, neizvjesni, s visokom stupnjem dosega i relativno visokim stupnjem mogućnosti ozlijede i smrtnosti.

Ono što bismo Beckovom modelu rizika mogli zamjeriti jest podcjenjivanje današnjeg potencijala prirodnih hazarda i razornosti okolišnih rizika, tj. onih koji *sui generis* dolaze iz prirodnog okoliša, a za koje se smatra da su modernizacijom minimizirani dok su tehnološki rizici preuzeli primat. Pa ipak, ono što se može izvesti iz Beckove teorije društva rizika jest to da suvremeni rizici proizlaze velikim dijelom iz ljudske intervencije u prirodni okoliš. Primjerice, potreba za opskrbom hranom značila je razvoj raznih poljoprivrednih kemijskih

³³ Urry (2007) naglašava kako je u tom smislu i Beckovo i Giddensovo viđenje povezanosti društva rizika i okoliša bliže postavkama NEP-a, jer se razdoblje druge, refleksivne ili globalne modernosti ne može smatrati više razdobljem odvojenosti društva od (prirodnog) okoliša. Svjetsko društvo rizika i okoliš povezani su na mnoge načine kroz društvene prakse, institucije i mreže.

sredstava da bi se povećao urod, no to također znači rizik od povećanih zdravstvenih problema zbog kemikalijama 'zatrovane' hrane. Istovremeno, to je moglo, a često i dovodi do sterilizacije i erozije tla što predstavlja direktnu promjenu okoliša (Strydom, 2002).

Čaldarović (1995) i Čaldarović i Rogić (1997) također dijele (ekološke) rizike u dvije osnovne kategorije: kao prirodne i tehnološke rizike. Prirodni rizici (poput oluja, poplava, potresa, erupcija, požara) su samoprepoznatljivi, 'akcidentalni', nemaju prepoznatljiv uzrok i krivca te ne možemo kontrolirati njihovo pojavljivanje, ali dijelom možemo kontrolirati njihove posljedice. Tehnološki su rizici proizvod ljudske djelatnosti, jer se 'proizvode' u svakodnevici tehničko-tehnološkog društva. Oni su uglavnom netransparentni, pribojavamo ih se, ali ih ne razumijemo jer njihovo razumijevanje traži ekspertno tumačenje. Upoznavanje s hazardima povećava spremnost za prihvaćanje novih opasnosti i utječe na prihvatljiviju percepciju rizika. Osnovne dimenzije (ekspertna, laička i politička) zapravo ukazuju na načine na koji stručnjaci, javnost i političari percipiraju, razumiju i komuniciraju sve aspekte rizika, što ovisi o kontekstu i brojnim sociodemografskim varijablama samih aktera.

Za Becka (1992) okolišni su problemi ustvari unutarnji društveni problemi jer ih ljudi sami stvaraju unutar industrijskog društva, utemeljenog na znanosti i tehnologiji. Beck smatra rizike „društvenim konstrukcijama“ koje se društveno definiraju kroz ekspertne i javne rasprave, dakle kroz komunikaciju u javnoj sferi, koja ujedno koristi znanstvenu, političku i moralnu argumentaciju (1995:92).³⁴ No takve konstrukcije i definiranja znače i nadmetajuće i suprotstavljajuće argumente i tvrdnje. Pa ipak „prijetnje su industrijski stvorene, ekonomski eksternalizirane, pravno individualizirane, znanstveno legitimirane i politički minimizirane“, naglašava Beck (1995:2). Slično tvrdi i Luhmann (1993:21) kada naznačuje kako u društvu rizika elite (eksperti, tehnokrati, političari, pravnici) poduzimaju rizik za neku pretpostavljenu korist, dok su uglavnom drugi (šira javnost) suočeni s opasnim posljedicama tih rizika. Luhmann (1993) smatra kako rizik dominira društvenim sustavima na način da su događaji i procesi koji su definirani kao opasni, i izvan mogućnosti ljudske kontrole, sada internalizirani unutar društva. Zbog komunikološke akcije kojom se dijelovi sustava rekreiraju, povećanjem znanja o rizicima povećao se i stupanj ranjivosti i osjetljivosti na rizik.

³⁴ Ovdje je Beck blizak sociokonstruktivistima. Geiger Zeman i Zeman (2010:142) ističu kako „prema realističkoj struji u okolišnoj sociologiji, stvarnost i efekti rizika egzistiraju neovisno o ljudskim djelovanjima i izvan su domašaja ljudskih pokušaja da ih razumiju i njima upravljaju. Socijalni konstrukcionisti, naprotiv, naglašuju kulturalne definicije i interpretacijske matrice koje daju određen oblik okolišnim pitanjima kao specifičnim socijalnim problemima.“ Sam Beck (1995:124) pak naglašava kako „kulture vrijednosti i norme određuju koja je okolišna šteta i rizik prihvatljiv, a koji ne“. Dakle, opasnosti i hazardi su stvarni, no rizici su socijalno definirani i kreirani. Drugim riječima, određeni dio, ili čak većina, rizika ne mora biti procijenjena kao ona koja bi mogla dovesti do ekstremnih tj. katastrofalnih posljedica (Čaldarović, 1995).

Markus (2004:176) ističe kako je razdoblje modernizacije, s razvojem industrije i tehnologije, nastojalo utjecati na minimiziranje posljedica vanjskih, prirodnih rizika. No istovremeno je kreiralo i pojačalo posljedice unutarnjih, proizvedenih rizika, posebice onih nuklearnih, kemijskih i biogenetičkih. Društvo rizika sa svojim suvremenim 'proizvedenim rizicima' posebice ima teške negativne posljedice na klimatski sustav, ekosustave i biosferu. U tom smislu, prijetnje prirode također ugrožavaju ekonomsku osnovu i tržišta brojnih regija, no u okolišnim rizicima mogu postojati okolišni gubitnici (češće), ali i okolišni dobitnici (rjeđe, ali ipak), posebice u ekonomskom smislu (Beck, 1995:122). Stoga okolišni rizik može biti konstruiran kao problematično i neprihvatljivo ugrožavanje ili kao izazov, prilika za uočavanje mogućih dobrobiti koje bi se mogle iz njega izvući (Strydom, 2002:162).

Zanimljivo je analizirati smatraju li se još uvijek 'proizvedeni rizici' opasnijima od onih 'prirodnih', kada znamo da u današnjem svijetu sve veći broj okolišnih hazarda i opasnosti uvjetuje sve veću ranjivost tj. sve manju mogućnost ukroćivanja tih prirodnih prijetnji. S druge strane, kako smo raspravljali u prošlom poglavlju, i sama je promjena okoliša u određenom stupnju neizravno strukturno 'proizvedeni rizik', jer se ekološka neravnoteža i degradacija uzrokovana antropogenim faktorima također mogu smatrati dijelom proizvedenog (okolišnog) rizika. Giddens (2009) je također prepoznao kako se ne mogu i ne smiju ignorirati posljedice promjena u okolišu - osobito globalno zatopljenje i degradacija - u analizi budućeg razvoja industrijskih društava. No, vraćamo se opet na Luhmannovu sistemsku teoriju i pitanje je li moguće rješavati okolišne probleme i minimizirati okolišne hazarde i rizike u situaciji kada „sustavi znanosti, ekonomije, politike, prava nisu unutar sebe opremljeni da bi procesirali i rješavali ekološke probleme“ (Luhmann, 1993:96).

4.2.4.1. Izloženost okolišnim hazardima i okolišnim rizicima

Još je Hamurabijev zakonik iz 1700. pr. Kr. uključivao popise i smjernice o postupanju prema rizicima u svojim 282 odredbi (Frey, McCormick i Rosa, 2007:81). Rizik je dakle neizbježan, samo je pitanje je li ga moguće predvidjeti i je li njime (i kako) moguće upravljati? Rizik od globalnog zatopljenja i globalnih promjena u okolišu tako treba biti sagledan kao spoj tradicionalnog i novog tehnološkog tipa rizika. Čini se kako je industrijska tj. tehničko-tehnološka intervencija u prirodu upravo i dovela do takvih promjena. Ipak, ne postoji jednoglasno usuglašena definicija 'okolišnog hazarda/okolišne opasnosti'.³⁵ U 2.

³⁵ Za potrebe ovog rada okolišne hazarde shvaćamo kao vjerojatnost pojavljivanja specifičnih prirodnih i tehnoloških katastrofa, te nepogoda proizašlih iz ekološke neravnoteže. Okolišne rizike shvaćamo kao stupanj vjerojatnosti da će se neki okolišni hazard ostvariti sa svojim značajnim (ali i nejednakim) posljedicama po ljude.

članku UNFCCC-a okolišna je opasnost definirana u smislu percepcije nesigurnosti zbog klimatskih promjena. Stoga je kontekst onaj uz pomoć kojeg se konstruira percepcija opasnosti i uz pomoću kojeg se formulira rizik, te je samim time svaka apriorna definicija pomalo provizorna (Barnett i Adger, 2003:327). Izloženost pojedinaca, obitelji, društvenih skupina pa i cijelog društva rizicima koji su povezani s promjenama u okolišu nije konstantna i nepromjenjiva. Ona vremenom može biti povećana ili smanjena iz razloga koji nemaju izravne veze sa samim klimatskim i promjenama u okolišu. Može se vrlo vjerojatno smanjiti ili povećati ovisno o prirodnom kretanju stanovništva, vladinim politikama, međunarodnim (re)akcijama, nacionalnim razvojnim projektima, i slično.

Svaka analiza rizika mora biti specifična, kontekstualizirana i temporalizirana. Za samo prepoznavanje (okolišnih) rizika, i shodno tome reakciju na njih, važno je uočiti dimenzije pojave, stupanj opasnosti, karakteristike posljedica, socijalnu cijenu i donijeti političku procjenu o reakciji. Važna je i varijabla udaljenosti prebivališta od situacije koja se percipira hazardnom, jer što je ta udaljenost veća, to se hazard doživljava manje manifestnim, a time i manje relevantnim (Čaldarović, 1995:90). Percepcija okolišnog rizika kod prirodnih nepogoda i tehnoloških nesreća drugačija je po tome što se prve često doživljava 'neizbježnima', a čovjek se pred njima osjeća najčešće nemoćan. Prirodne katastrofe imaju nisku vjerojatnost pojavljivanja (probabilitet) događanja, ali velike posljedice (npr. kod potresa i poplava). Često ih se podcjenjuje, međutim, „kada se ipak dogode, onda se krivca za njihovo pojavljivanje najčešće prebacuje na zajednicu, državu ili pak jednostavno sudbinu“ (Čaldarović, 1995:78).³⁶

Zanimljiva je opservacija Mayerfeld Bella (2012:194) kako Beck smatra da se zemlje Zapada danas u svom političkom djelovanju pomiču od „sukoba oko distribucije dobara

Npr. tajfun predstavlja hazard jednako za bogate i siromašne, no rizik za trpljenje ozbiljne štete od tajfuna veći je za potonje nego za prve, jer su prvi ranjiviji na okolišni rizik. O okolišnoj ranjivosti pišemo više u šestom poglavlju. Nepogode i katastrofe su ona vrst okolišnih hazarda koji vode u društveni ili strukturni poremećaj. Nepogode su ipak manje po obimu nego katastrofe, jer potonja, po doseg, obuhvaća čitavu zajednicu ili čitavo područje. Okolišni hazard postaje katastrofom kada je prijetnja ostvarena u gubicima ljudskih života ili zdravlja. No često se zaboravlja da osim stradanja ljudi (putem pogibija, ozljeda ili trauma) okolišni hazardi uključuju i stradanje flore i faune. O tome se razmišlja u slučaju da se takvo stradanje posredno reflektira kao vrst sekundarne prijetnje za ljude. Stoga bi se današnji okolišni hazardi mogli smatrati višestrukim hazardima koji uključuju i prirodne i tehnološke hazarde. Prirodni hazardi uključuju sve one događaje koje smo objedinili pod nazivom ekstremne vremenske prilike i prirodne katastrofe, dok bi tehnološki objedinjavali one koje smo opisno odredili kao tehnološke katastrofe, ali naravno ne samo one. Ekološka neravnoteža i degradacija okoliša, spadale bi u mješoviti tip jer po karakteru jesu prirodni hazardi, ali su nastali pod ljudskim utjecajem. Smith i Petley (2009:9-10) ih nazivaju još i „kontekstualnim hazardima“, u koje ubrajaju 'nepredviđene nevolje' poput udara meteora ili izbijanja epidemija smrtonosnih virusa, ali i 'kronične hazarde' poput tonjenja otoka zbog klimatskih promjena.

³⁶ S druge strane, tehnološki rizici imaju viši probabilitet, ali niže posljedice (npr. prometne nesreće). No percepcija je da su takvi hazardi kontrolabilni, tj. da čovjek bira te rizike (iako ih ne priželjkuje), pa se odgovornost za njih ne prebacuje na sudbinu nego na ljude (državu, eksperte, političare i druge) (1995:70).

(*goods*), ka sukobima oko distribucije zâla (*bads*)“.³⁷ Time pitanja distribucije okolišnog rizika i pitanja okolišne pravde postaje sve bitnijim (Čaldarović, 1995:21). Često je citirana Beckova rečenica „Siromaštvo je hijerarhično, smog je demokratičan“ (1995:36, 60). Njome Beck poručuje kako će se posljedice zagađivanja i zagađivačima vratiti kao bumerang, ne nužno kao prijatna životu, nego npr. kao ekonomski gubitak. No, to možda i nije (zasad) doista potvrđeno. Promjene u okolišu pogađaju sve, ali ne sve jednako. Raspravom u šestom poglavlju, o neravnomjernosti utjecaja promjena u okolišu, pokazat ćemo, što i Mayerfeld Bell (2012) ističe, kako su pojedini (bogatiji) u puno boljoj prilici izbjeći posljedice, ne samo smoga, već i drugih, opasnijih, okolišnih rizika.³⁸ Pa ipak, Beck smatra kako je, ukoliko se odmah ne krene djelovati, vrlo moguće da će najsiromašniji koji se neće moći prilagoditi promjenama biti najviše njima pogođeni, upravo zbog svoje ekonomske bijede. Prilično pesimistično i alarmantno on navodi kako bi novi okolišni rizici mogli omogućiti „egzodus eko-izbjeglica i klimatskih tražitelja azila [koji] će preplaviti bogati Sjever; [dok okolišne] krize u Trećem i Četvrtom svijetu mogu eskalirati u rat“ (Beck, 1995:28). O ovakvim perspektivama i diskursima više u sedmom poglavlju.

Beckova tvrdnja o demokratičnosti rizika pada u vodu i u svijetlu činjenice kako razvijeni prilično dobro crpe resurse nerazvijenih, a istovremeno im (često uz naknadu korumpiranim vladama nerazvijenih) izvoze svoj otpad. I ovo se može smatrati vrstom okolišne nejednakosti i rasizma, tvrde Dunlap i Rosa (2000:801). Oni pišu kako su osnovne tri funkcije okoliša u svrhu ljudskog života: osiguranje resursa za život, osiguranje mjesta za odlaganje otpada te sam životni prostor. Okolišni problemi nastaju kada se jedna (dvije ili sve tri) od ovih funkcija pretjerano iscrpljuje na račun drugih. Tako nedostatak resursa, zagađenje i prenapučenost rezultiraju (višestrukim i povezanim) okolišnim rizicima. Razvijene zemlje su u stanju zaštititi svoj životni prostor na način da „nerazvijene zemlje“ koriste kao izvor resursa, a istovremeno i kao skladište za otpad, izvozeći im ekološki neprihvatljive tehnologije, ali i sam otpad (Dunlap i Rosa, 2000). Giddensova (1990) analiza stoga je ovdje preciznija od

³⁷ Slično tomu, Kalanj (1994:136) ističe da „dok u industrijskim društvima - kao sinonimu modernosti - okosnicu svih problema tvori sukob oko legitimnosti jednake ili nejednake razdiobe društveno proizvedenih dobara, okosnicu nastupajućeg riziko-društva tvore problematične posljedice tehnološkog razvoja. Dok je distribucija dobara određena pozitivnim predznacima borbe za poopćenje dobiti, dotle je distribucija rizika obilježena negativnim predznakom poopćenog samouništavanja (...). To je fenomen globalizacije rizika.“

³⁸ To da socioekonomski status ima važnu ulogu u percepciji rizika, naročito će biti značajno u našoj raspravi o dobrovoljnosti donošenja odluka o migraciji zbog okolišnog stresa i rizika. Bogatiji imaju veću mogućnost izbora, dok niži ekonomski standard dopušta manju mogućnost sagledavanja rizika i poduzimanja mjera u svrhu njihova smanjenja i izbjegavanja (Čaldarović, 1995). U prilog tome UNDP (2007:8) izvješće navodi kako čak 98% ljudi koji su pod utjecajem klimatskih nepogoda živi u zemljama u razvoju i većina nema mogućnosti efikasnog nošenja s tim nepogodama. Klimatske promjene, i naročito klimatske katastrofe, tako prema UNDP-u, predstavljaju „najveći humanitarni izazov današnjeg svijeta“.

Beckove jer postulira kako su u vrijeme visoke modernosti najčešći rizici oni koji su 'proizvedeni' i oni koji dolaze kao prijetnja zbog ekološke krize. Okolišni rizici mogu imati akutne (nagle i teške) i kronične (dugotrajne i teške) posljedice po život i zdravlje ljudi, pri čemu se prve obično javljaju kod prirodnih nepogoda i tehnoloških katastrofa, dok druge, češće, uslijed ekološke neravnoteže i postupne degradacije okoliša. O okolišnoj ranjivosti i otpornosti više u šestom poglavlju.

4.3. Demografski čimbenici i okolišne promjene

Na ovome je mjestu potrebno još ukratko raspraviti o utjecaju demografskih čimbenika na promjenu okoliša (kao potencijalnih uzročnika migracija). Opravdano je pitati može li se eksponencijalni, prekomjerni rast populacije i prenapučenost smatrati oblikom okolišne ugroze u odnosu na priželjkivanu ravnotežu okoliša i društvenog sistema? Sukladno sistemskoj teoriji ljudi su okružje društvenog sistema te je nedvojbeno kako će svaki rast ili opadanje populacije utjecati na društvo tj. društveni sistem i njegovu okolinu, bilo na boljitak ili na štetu samog društva i njegove okoline. Stanovništvo svijeta je tek početkom 19. st. doseglo jednu milijardu, da bi raslo na oko 2.5 milijarde u 1950., i sve do 7.3 milijardi danas. Predviđanja *World Population Prospects* govore da bi ono moglo rasti na 9.6 milijardi u 2050. što bi se većinom odnosilo na rast u zemljama u razvoju, dok bi u razvijenim zemljama rast stanovništva ostao stabilan (UN DESA, 2013a). IPCC IV (2007) prepoznaje da su klimatske promjene na posredan način ujedno i posljedica promijenjenih demografskih uvjeta na planetu, jer je nagli porast stanovništva i industrijski razvoj doveo do povećanog crpljenja resursa i zagađenja. S druge strane, okolišne promjene mogu biti faktor koji vodi do regionalnih pomaka u fertilitetu, morbiditetu i mortalitetu, mobilnosti, što se odražava i na ukupni rast i distribuciju populacije.

U smislu analize populacijskih pitanja klasičnoj su sociološkoj, ali i politološkoj i ekonomskoj misli najviše pridonijeli Montesquieu, Ferguson i Malthus. Sva trojica su živjeli tijekom 18. st. u agrarnoj i (proto)industrijskoj 'zapadnoj' civilizaciji. Montesquieu, a kasnije i Ferguson, smatrao je da tradicionalni načini privređivanja putem obrade zemlje dovodi nužno do zamaranja prirode i iscrpljivanja tla. Montesquieu je to povezoao s političkim sistemom i tu ideju razradio u svom poznatom dijelu „Politički sistem i okoliš: orijentalne despocije i prirodni okoliš“. Ukazao je kako su se orijentalne despocije javljale u surovim pustinjskim predjelima, ali su isto tako različite vrste političke organizacije od mnogih do tada plodnih krajeva stvarale pustinju (prema Mayerfeld Bell, 2012). Ovo je moglo biti aktualno i u kasnijim analizama političkih, ekonomskih, ali i ekoloških, posljedica industrijsko-

kapitalističkog načina proizvodnje. Te su posljedice, zajedno s demografskom i geografskom ekspanzijom (u doba kolonijalizma i imperijalizma), rezultirale (i) degradacijom okoliša, iscrpljivanjem resursa te osiromašenjem tla i dezertifikacijom.

Malthus je pak odnos populacije i okoliša pokušao sagledati unutar okvira nastajućeg industrijskog društva. U „Eseju o načelu populacije“ iz 1798. piše kako će industrijski razvoj imati važne posljedice na ljudsko društvo. Dok će sredstva za život rasti aritmetičkom progresijom (linearno), stanovništvo će rasti geometrijskom progresijom (eksponencijalno). Blagi rast sredstava za život i nagli rast populacije dovest će do problema za okoliš (nedostatak resursa i zagađenje) i za društvo (prenapučenost). Takav eksponencijalni demografski rast vodi do granica održivosti ekološkog sustava, a iscrpljivanje resursa uzrokovat će glad i siromaštvo (u Ritzer i Ryan, 2011:364-365). Dakle, kao krajnji rezultat ove nekontrolirane demografske ekspanzije moguć je krah okoliša koji će voditi stradanju stanovništva, što je poznato pod nazivom 'maltuzijanska katastrofa'. Ujedinjeni narodi (UN, 2007; UNFPA, 2009) dijeli stajalište s neo-Malthusijanskim teoretičarima, jer također vide prenapučenost kao osnovni izvor društvenih i okolišnih problema.³⁹

No, kritičari Malthusove ideje odbacuju ju kao predeterminističku, jer oni interakciju stanovništva i okoliša ne vide kao jednostrano uvjetovanje koje je neminovno, nemilosrdno i izvan (mogućnosti) ljudske kontrole, što bi bio svojevrsni 'okolišni determinizam' (Mayerfeld Bell, 2012:104). Okoliš i populacija, smatraju kritičari, utječu jedno na drugo, ali ne uvjetuju jedno drugo. Naposljetku, demografska tranzicija tj. stabilizacija demografskih trendova pa čak i populacijsko opadanje u razvijenim zemljama nije se dogodilo zbog nedostupnosti resursa. Ipak, neosporna je činjenica kako primjeri iz svijeta potvrđuju da postoji veza između populacijskog rasta i okolišnih problema, no kako smo ranije spomenuli, okolišna se ranjivost uglavnom ostvaruje posredovana ostalim kompleksnim čimbenicima. Od njih su najvažniji - razina socioekonomske depriviranosti (siromaštva) i sociopolitičke marginaliziranosti, prije nego sama prenapučenost. Tako je npr. smanjenje proizvodnje hrane u Africi i pojava gladi prije rezultat strukturnih nejednakosti u sprezi s okolišnim faktorima (npr. suša i dezertifikacija) nego prenapučenosti *per se* (Mayerfeld Bell, 2012:110). Sličan je i argument A. Sena kako glad nije posljedica nedostatka hrane, već nedostatka pristupa hrani (prema Mayerfeld Bell, 2012:120). Ranjivost je prije posljedica nedostatka pristupa resursima zbog

³⁹ Za raspravu o utjecaju demografskih čimbenika na one društvene i okolišne relevantna je i Braudelova ideja o starom demografskom poretku kojeg je karakterizirao demografski ekvilibrij, stabilna ravnoteža između nataliteta i mortaliteta, koja je u doba moderne narušena. Sve do 19. st. stanovništvo je moglo rasti za 1% po stoljeću. No, moderna tehnologija, znanost i medicina razbile su tu ravnotežu smanjujući mortalitet djece i produžujući životni vijek, a posljedica je suvremena 'demografska eksplozija' (Braudel, 1990).

društvenih nejednakosti, a ne nedostatka samih resursa. Prilično je uvjerljiv i argument kako je do sada ljudski utjecaj, u smislu korištenja industrije i tehnologije, bio i ostao primarnim uzrokom ekološke neravnoteže i degradacije, puno prije i puno više no sam populacijski rast.

Black i sur. ističu kako će glavina rasta stanovništva između 2000. i 2050. biti u manje razvijenim regijama svijeta (Black i sur., 2008:7). Povećane stope fertiliteta, nataliteta i populacijski rast većinom su vezani za zemlje u razvoju, dok razvijene zemlje uglavnom doživljavaju stagnaciju ili prirodni populacijski pad. Stoga su demografski trendovi u zemljama u razvoju dobar prediktor potencijala mehaničkog odljeva stanovništva iz tih zemalja te shodno tomu mehaničkog priliva/rasta stanovništva ka/u razvijenim zemljama. Naglasak u 'neo-maltuzijanskim' pristupima jest na kritici od opasnosti koju rast populacije predstavlja za okoliš i ekonomsko blagostanje ljudi. No, često se zaboravlja na već naglašene ogromne razlike u odgovornosti za degradaciju i zagađenje okoliša državljana zemalja Globalnog Sjevera i Globalnog Juga, i načine 'zapadnjačkog' socioekonomskog iskorištavanja resursa siromašnih zemalja (Mayerfeld Bell, 2012). Na ovom mjestu ne možemo ulaziti u strukturne probleme globalne nejednakosti između razvijenih i nerazvijenih, no podsjećamo kako najbogatije zemlje svijeta imaju manji dio ukupne svjetske populacije, a godišnje troše najviše prirodnih resursa i energenata (UNEP, 2012).⁴⁰

Kod pitanja prenapučenosti i degradacije okoliša nije isključivo važna apsolutna veličina populacije, važna je i prostorna distribucija stanovništva. Potrošnja resursa će se povećati naročito u zemljama u razvoju s obzirom da se ondje odvija i najveći populacijski rast, te je stoga tamo moguća i najveća nova razina zagađenja i degradacije okoliša. Rast ruralne populacije može voditi deforestaciji i eroziji tla uslijed krčenja šuma i iscrpljivanja tla zbog povećane potrebe poljoprivredne proizvodnje. Povijesno gledano, što je država razvijenija ima više urbane populacije. Premda su do početka 20. st. najveći gradovi bili u industrijskim zemljama, UN DESA (2011:196) predviđa kako će do sredine 21. st. najmnogoljudniji gradova svijeta biti u zemljama u razvoju. To će povećati i opću razinu proizvodnje otpada i zagađenja koji prate urbanizaciju. Na koji će način i u kojoj mjeri takva veličina populacije biti održiva po ekološke sustave ostaje za vidjeti, jer malo je vjerojatno da će se kapaciteti sustava za održivost povećavati.

⁴⁰ Izjava priložena finalnom protokolu sa Svjetske konferencije o populaciji, održane u Kairu 1994. spominje rast populacije kao jednu od determinanti okolišnih problema, zajedno s neodrživom potrošnjom, društvenom nejednakošću i dugotrajnim siromaštvom. Glavnom se okolišnom prijetnjom u tom slučaju čini pokušaj zemalja u razvoju da dosegnu industrijske i tehnološke standarde kakvi su u razvijenim zemljama, što će predstavljati opterećenje za okoliš. Druga je stvar što će zapadni stil života i obrasci potrošnje koji se globalizacijom uvode i u zemlje u razvoju, njihovo stanovništvo staviti u poziciju sve neodrživijeg trošenja, a s obzirom na veličinu populacije to bi moglo imati velike posljedice po okoliš (Jöst, 2003:277-279).

U 2005. procijenjeno je da gotovo jedna šestina svjetske populacije (više od milijarde ljudi), živi u sirotinjskim četvrtima i siromašnim uvjetima, a od te jedne šestine njih 90% u manje razvijenim zemljama (UNFPA, 2009). Veliki dio sadašnjeg i budućeg urbanog rasta u Africi i Aziji otpada na sve veće širenje 'slamova' koji su smješteni u okolišno vrlo osjetljivim mjestima.⁴¹ Stoga ruralno-urbane migracije mogu prije nego 'razvojnost' jednostavno značiti translokaciju ugroženosti i siromaštva od jednog mjesta na drugo, iz sela u grad (Black i sur. 2008:23). A sa socioekonomskom ugroženošću i deprivacijom dolazi i okolišna ranjivost i ugroženost, snižavanje zdravstvenih i socijalnih standarda i kvalitete života, o čemu raspravljamo u idućem poglavlju. Zbog navedenih razloga sociolozi i urbanisti smatraju ruralno-urbane migracije ne nužno pogonima razvoja, već upravo suprotno - opterećenjem ili kočnicama razvoja. No, migracija (neovisno u kojim smjerovima, ali često iz sela u grad), ipak je iz perspektive siromašnih ruralnih obitelji pozitivan faktor, od kojeg se očekuje da će donijeti probitak za pojedinca, obitelj i kućanstvo (de Haas 2007).

Zaključno ističemo da je prirodni okoliš, sagledavši ga kroz glavne odrednice sociološke tradicije bavljenja problematikom okoliša, mnogo više nego obična fizička pozadina društvenog svijeta. Karakteristike prirodnog okoliša utječu na društveni okoliš i na svaki važan društveni, gospodarski, politički i kulturni fenomen, od adekvatnosti mjesta za ljudske habitate, do vezanosti za prostor ili gospodarske aktivnosti populacije, pa čak i do oblika društvenog i državnog uređenja. Black i sur. (2011) nalaze čudnim kako su standardne teorije sociologije okoliša, pa i sociologije migracija, tako rijetko uključivale okolišne aspekte kao dio objašnjenja važnih društvenih fenomena kojima pripadaju i migracije. Oni kritiziraju nedostatnu akademsku zainteresiranost za poveznice promjena u okolišu sa stanjem populacije te internom i međunarodnom mobilnošću i migracijama, ili pak sedentarnošću i sesilnošću. Posebice kritiziraju to koliko je malo studija koje vezu između klimatskih i promjena u okolišu i nedobrovoljnih migracija ne promatraju jednoznačno i linearno, o čemu više raspravljamo u idućim poglavljima.

⁴¹ Prema podacima UN-HABITAT (2012) ukupno 33% urbane populacije, što je 863 milijuna ljudi, živi u slamovima, gotovo posve unutar zemalja u razvoju, od čega pak ponajviše u Subaharskoj Africi (51.7% urbane populacije) i Južnoj Aziji (35%). Primjerice, u Africi danas živi preko 400 milijuna urbane sirotinje, u usporedbi s 240 milijuna iz 1990. (Foresight, 2011:19).

5. PRISTUPI OSTALIH DRUŠTVENIH I HUMANISTIČKIH ZNANOSTI U ISTRAŽIVANJU POSLJEDICA PROMJENA U OKOLIŠU PO LJUDSKA DRUŠTVA

5.1. Uvod

Nakon prikaza analize promjena u okolišu unutar sociološke tradicije ovo poglavlje ima za cilj raspraviti promjene u okolišu kao predmet istraživanja u drugim društvenim i humanističkim znanostima. Prije nego pristupimo proučavanju utjecaja promjena u okolišu na fenomene migracija i raseljavanja iz perspektive sociologije migracija, ovdje ćemo ih analizirati iz pozicije pravnih i političkih znanosti, socijalne geografije, te (eko)historije i antropologije. Pravna će perspektiva pomoći u razumijevanju prijedloga za reguliranje statusa i zaštitu okolišnih migranata i izbjeglica u instrumentima međunarodnog izbjegličkog, humanitarnog i okolišnog prava (o čemu više u osmom poglavlju). Nadalje, ovdje analiziramo i kakav utjecaj promjene u okolišu imaju na političku sferu međunarodnih odnosa, pri čemu se tim promjenama pripisuje potencijal narušavanja svjetskog poretka kroz ugrožavanje okolišne, državne i ljudske sigurnosti. Uz to, iz perspektive okolišne geografije, raspravljamo o utjecaju promjena u okolišu na ljudske habitate, zdravlje i kvalitetu života, a poglavlje zaključujemo sagledavanjem promjena okoliša iz (eko)historijske i antropološke perspektive.

5.2. Promjene u okolišu iz perspektive pravnih znanosti i razvoj okolišnog prava

U ovom potpoglavlju donosimo prikaz razvoja suvremenog okolišnog prava koje je u nekim dijelovima važno za razumijevanje pravne regulative oko pitanja zaštite okoliša, tog istog u kojem se mogu javiti migracije potaknute promjenama. Pravna znanost u području okolišnog prava (*environmental law*) zanima se prvenstveno za načine reguliranja pravnih pitanja oko odnosa čovječanstva prema prirodnom okolišu, i pitanja okolišne pravde (*environmental justice*). Ona to čini analizom međunarodnih dokumenata (konvencija, ugovora, sporazuma i rezolucija) kao obvezujućih pravnih akata, te analizom pravnih regulativa nacionalnih zakonodavstava koje se tiču pitanja zaštite okoliša (Wilkinson, 2003). Današnje okolišno zakonodavstvo usmjereno je na regulative koje žele zaštititi i očuvati prirodu (poput npr. zakonâ o zabranama zagađivanja zraka, vode i tla), uključujući i zaštitu bio/eko-raznolikosti. No, okoliš nije oduvijek bio predmetom pravnih znanosti.

A. Bačić naglašava kako je „ustavna zaštita okoliša (...) postala pravnička tema od interesa tek u drugoj polovici XX. stoljeća.“ (Bačić, 2008:728). Autor spominje kako postoje velike razlike u ritmu i stupnju u kojem su europske zemlje uključivale pitanja zaštite okoliša u svoja nacionalna zakonodavstva. Wilkinson (2003) navodi kako je obujam međunarodnih

konvencija u području zaštite okoliša porastao nakon UN Konferencije u Rio de Janeiru, 1992. Broj međunarodnih obvezujućih pravnih instrumenata, koji je do tada iznosio oko 900, od tada se znatno povećao. Okolišno je pravo nastalo izdvajanjem iz kodificiranog običajnog prava koje se zanimalo prvenstveno za pitanja kontrole prirodnih resursa ili pitanja suzbijanja rizikâ vezanih za iskorištavanje prirodnih dobara. Daljnji je razvoj okolišnog prava bio uvjetovan nalaženjem pravnih odgovora na sve veće i specifičnije prijetnje okolišu od strane tehnološko-industrijskih rizika i ekoloških posljedica ekonomskih aktivnosti (Kiss i Shelton, 2007:33). Sands (2003) ističe kako je do 1970. već postojao niz pravnih regulativa za zaštitu okoliša na regionalnom nivou, kao i organizacija koje su upozoravale na ekološke probleme.

Godine 1972., u organizaciji Glavne skupštine UN-a, održana je u Stockholmu prva globalna „Svjetska konferencija o ljudskom okolišu“ (tzv. Stockholmska konferencija) na kojoj je raspravljano o ljudskom utjecaju na ekosustave i biosferu, uključujući sve moguće posljedice zagađenja tla, vode i zraka na ljudska obitavališta, u suhim, vlažnim, travnatim i drugim područjima. Konferencija je po svojoj važnosti i broju sudionika bila bez presedana te je zaključena donošenjem „Stockholmske deklaracije“ koja sadrži 26 načela. Neka od njih odnose se na pitanja planiranja i upravljanja smještanja ljudskih naselja u 'kvalitetan okoliš', u svrhu osiguranja kvalitetnog i održivog življenja (Sands, 2003:37-39). Niz nuklearnih havarija tokom 1970-ih i 1980-ih, uz najpoznatiju i najpogubniju u Černobilu, rezultirao je stvaranjem dviju važnih konvencija, vezanih uz tehnološku i nuklearnu sigurnost (Perrow, 2011). No, još se nije (bio) problematizirao utjecaj promjena okoliša na politike ublažavanja i prilagodbe.⁴²

Zaključci iz Brutlandovog izvješća doveli su do globalne konferencije o okolišu pod nazivom *UN Conference on Environment and Development (UNCED)* u Rio de Janeiru 1992. (tzv. *Earth Summit*), na kojoj je sudjelovalo 178 država. Konferencija je rezultirala donošenjem dvaju obvezujućih sporazuma (UNFCCC i „Konvencija o biološkoj raznovrsnosti“) i nekoliko neobvezujućih instrumenata, od kojih je najpoznatija „Deklaracija iz Rija o okolišu i razvoju“ (*Rio Declaration on Environment and Development*). Deklaracija donosi niz načela koja imaju za cilj uspostavljanje i balansiranje ravnoteže između zaštite okoliša i prava na (održivi) ekonomski razvoj među razvijenim i zemljama u razvoju (Sands, 2003:52-54). Globalna klima i bioraznolikost proglašene su zajedničkim brigama čovječanstva (*common concerns of humankind*). Cifrić (2000:132) ističe kako je jedna od

⁴² Već 1987. prezentirano je Brundtlandovo izvješće koje je sastavilo *UN World Commission on Environment and Development (WCED)*, nazvano 'Brundtlandovom komisijom' (prema norveškom premijeru koji je obnašao ulogu predsjednika ovoga Vijeća). Naglašena je potreba za osmišljavanjem i implementacijom integriranih razvojnih politika koje trebaju biti okolišno osjetljive da bi mogle voditi do održivog razvoja svih zemalja svijeta (Kiss i Shelton, 2007:39). Ni ovdje još nije bilo spomena o migracijama kao posljedici promjena u okolišu.

obveza iz Deklaracije (dodali bismo - barem načelno) „da razvijene zemlje trebaju financijski i tehnološki pomoći nerazvijenim zemljama kao oblik 'internacionalne solidarnosti'. Tako se i u sintagmi 'zajedničke brige čovječanstva' povećava značenje načela solidarnosti, a smanjuje ekološki suverenitet država.“

Deklaracija iz Rija donijela je smjernice za razvijanje budućih okolišnih politika (UN, 1992a). Time je ona značila važan napredak u nekoliko segmenata: u prvom se načelu naglašava antropocentrički moment koji ljude stavlja u središte brige za održivi razvoj te se jamči pravo „na sretan i produktivan život u skladu s prirodom“; u sedmom se načelu pak prepoznaje različit doprinos država spram globalne ekološke neravnoteže i narušavanja okoliša, te se naglašava „zajednička, ali diferencirana odgovornost“. Među ostalim načelima ističu se ona o potrebi „razvoja međunarodnog i nacionalnog prava u vezi odgovornosti i naknade za žrtve zagađenja i drugih oštećenja okoliša“, kao i o potrebi smanjenja siromaštva i jaza između „razvijenih“ i „nerazvijenih“ (UN, 1992a). Deklaracija promovira i demografske politike populacijskog planiranja i ukazuje na međuovisnost mirovnih i razvojnih politika s politikama zaštite okoliša (Sands, 2003:54-56). Ova su načela važna zbog sagledavanja promjena okoliša kao generatora sukoba i raseljavanja, što opisujemo kasnije.

Na istoj je konferenciji donesen dokument znan kao „Agenda 21“. On kroz 40 poglavlja i 115 programskih područja predstavlja svojevrsni akcijski plan provođenja održivog razvoja kroz globalno partnerstvo država međunarodne zajednice na pitanjima koja integriraju politike zaštite okoliša i politike ekonomskog razvoja u jedinstvenu agendu (Sands, 2003:57-59). Agenda naglasak stavlja na nacionalna zakonodavstva, strategije i mjere kojima bi se ojačala međunarodna suradnja u području zaštite okoliša i ekonomskog razvoja koji počiva na načelima održivosti.⁴³ Po prvi put, Agenda unutar različitih programskih područja, na par mjesta, eksplicitno navodi migracije, u kontekstu okolišne i razvojne problematike. Tako, primjerice, u petom poglavlju zvanom „Demografska dinamika i održivost“ (u dijelu koji sugerira „jačanje istraživačkih programa koji integriraju populaciju, okoliš i razvoj“), članak 5.9. direktno navodi kao potrebu - razradu prediktivnih modela koji bi, između ostalog, mogli predvidjeti migracijske tokove potaknute klimatskim događajima.⁴⁴ No, bez obzira na

⁴³ Također se veliki naglasak stavlja na ulogu nedržavnih aktera, međunarodnih organizacija i tijela UN-a, regionalnih inicijativa, lokalnih suradnji tih aktera s državom, širom javnosti i organizacijama civilnog društva. Time agenda teži sveobuhvatnosti nalaženja rješenja za globalne ekološke i razvojne probleme (Kiss i Shelton, 2007:41).

⁴⁴ Članak u cijelosti glasi: „Potrebno je razviti bolje mogućnosti modeliranja koje bi identificirale raspon mogućih ishoda trenutnih ljudskih aktivnosti, posebno u vezi povezanog utjecaja demografskih trendova i čimbenika, oko korištenje resursa po stanovniku i raspodjeli bogatstva, kao i glavnim migracijskim tokovima koji se mogu očekivati s povećanjem klimatskih događaja i kumulativne promjene okoliša, što može u lokalnim zajednicama ljudima uništiti sredstva za život“ (UN 1992b:24). Članak 5.21. naglašava se kako istraživanja

smjernice i mjere koje Agenda propisuje najveća joj je mana što predstavlja tek 'neobvezujući' akcijski plan. Tako implementacija ostaje na dobroj volji nacionalnih vlada koje i inače pokazuju otpor za primjenom instrumenata okolišnog prava, čak i onih obvezujućih.

Primjerice, „Protokol iz Kyota“ usvojen je u Japanu 1997., no njegova je primjena počela tek 2005. Protokol je međunarodni ugovor koji nadopunjuje UNFCCC, i kojim se uspostavljaju ograničenja za emisiju štetnih stakleničkih plinova u atmosferu u razvijenim zemljama. Temelji se na principu zajedničke odgovornosti, ali i raspodjele odgovornosti prema svojevrsnom povijesnom doprinosu, kojeg su razvijene zemlje dosad imale obzirom na emisije stakleničkih plinova. Protokol, kao i amandmani doneseni u Dohi 2012., predmetom su brojnih kritika okolišnih eksperata i političara (Brunnee, 2009; Williams, 2011). Tako je i zbog činjenice da se dva svjetska najveća zagađivača, Sjedinjene američke države i Kina, ne pridržavaju primjene Protokola; SAD ga čak nije niti ratificirao. Stoga je krucijalna dilema okolišnog prava njegova (nepravična) provedba, što nas vodi do problematike okolišne (ne)pravde i okolišne (ne)jednakosti.

5.2.1. Okolišno pravo i pitanja okolišne pravde

Unatoč postojećim međunarodnim regulativama od kojih su mnoge obvezujuće, drugu, mnogo realniju sliku stvarnog problema predstavlja nepoštivanje i neimplementacija već usvojenih i ratificiranih mjera zaštite okoliša i održivih razvojnih politika. Osim područja okolišnog prava, ovim se problemom bave studije javnih politika u koje spadaju i okolišne politike (*environmental policies*). Navedena dva problema globalnih razmjera (nepristajanje uz regulative međunarodno okolišnog prava i/ili neprovođenje mjera iz istih) u temelju su okolišne nejednakosti tj. nejednakog rasporeda moći u odlučivanju o pitanjima okoliša između razvijenih i zemalja u razvoju. Sukladno izvješćima Europske komisije provođenje zakona o zaštiti okoliša u Europi je ocijenjeno nedovoljnim, a na međunarodnoj razini provedba zakona o zaštiti okoliša čak je i slabija, zaključuje Wilkinson (2003:112).⁴⁵

Već smo napomenuli kako zemlje u razvoju imaju manje financijskih, institucionalnih i tehnoloških kapaciteta i preduvjeta za zaštitu okoliša i strategije odnošenja prema posljedicama promjena u okolišu. Tijekom povijesti razvoja okolišnog prava neke od nerazvijenih zemalja također su se odricale odgovornosti za kooperaciju s ostalim zemljama međunarodne zajednice u pogledu djelovanja u području zaštite okoliša, jer su smatrale kako

trebaju dati odgovor na pitanje u kojoj mjeri okolišni čimbenici uzajamno djeluju na socioekonomske čimbenike kao uzročnike migracija.

⁴⁵ O EU regulativi spram klimatskih promjena i utjecaju na globalne klimatske politike vidi Carević (2015).

je to odgovornost uglavnom bogatih, industrijski razvijenih zemalja (Kiss i Shelton, 2007:35).⁴⁶ Premda nisu sve države jednako odgovorne za takvo stanje ideologija neoliberalnog kapitalizma inherentno stvara odnose socioekonomske nejednakosti između, a i unutar različitih država i društava u svijetu. No, bez preuzimanja odgovornosti svjetskih državnika, bez zajedničkog plana i zajedničke akcije nemoguće je očekivati ostvarenje klimatske/okolišne pravde i rješavanje globalnih klimatskih i okolišnih problema proizašlih iz općeg (iako neravnomjernog) zagađenja i degradacije okoliša, posebice tla i atmosfere.

U svome zagovaranju politike „okolišne pravde“ (*environmental justice*) A. Antypas i suradnici smatraju kako Europska unija mora raditi na smanjivanju „okolišne diskriminacije i rasizma“. Okolišna diskriminacija sada se pojavljuje kao novi tip problema za ljudsku egzistenciju i zdravlje s obzirom na okolišne rizike. Autori smatraju da okolišna nepravda postoji kada su članovi neke manjinske društvene grupe u nepovoljnom položaju, ili su ugroženi na lokalnoj, regionalnoj ili nacionalnoj razini od okolišnih rizika ili hazarda (Antypas i sur., 2008.). Također, mogu biti žrtve kršenja temeljnih ljudskih prava, ako su ta kršenja rezultat okolišnih čimbenika. Pristup informacijama, pristup pravosuđu i/ili sudjelovanje u donošenju odluka u pitanjima koja se odnose na okoliš može im biti sustavno uskraćeno. U tom smislu marginalne društvene i etničke skupine (posebice one indigene) često su „okolišno diskriminirane“ zato jer su njihovi životni uvjeti ugroženi i degradirani izlaganjem velikim okolišnim rizicima i hazardima.

U izvješću prema UN-u, Ksentini (1994) napominje se kako su prava zaštite okoliša usko povezana s pravom na razvoj, te da siromašni građani zemalja u razvoju često pate zbog simultanih kršenja njihovih temeljnih ljudskih prava, prava na razvoj i prava na kvalitetan okoliš. Drugim riječima, kako tvrdi V. Shiva (2008), bez okolišne pravde nema ni socijalne

⁴⁶ Primjerice, u nekoliko je navrata dugogodišnji predsjednik Ugande Y. Museveni nazvao klimatske promjene „činom agresije od strane bogatih prema siromašnima“ (Abbott, 2008:6). Time je razvijene te politički, vojno i tehnološki moćnije zemlje optužio za 'ugnjetačku' politiku po pitanju zaštite okoliša. Indikator okolišne nepravde jest to da se obveze za ublažavanje i prilagodbu na promjene u okolišu, kao i moguća financijska naknada ne dijeli jednako među državama svijeta, niti, što je još važnije, među ugroženom i ranjivom populacijom tih država. Giddens (2009) ističe ono samorazumljivo: razvijene zemlje (koje su ujedno i najveći zagađivači) trebale bi snositi najveće ekonomske troškove ublažavanja posljedica promjena okoliša i adaptacije na te promjene. Zemlje u razvoju koje pate od najozbiljnijih posljedica promjena u okolišu trebaju dobiti najveće naknade i financijsku pomoć za umanjeње štete i prilagodbu. Tome je tako zato jer tim zemljama nedostaje resursa, infrastrukture i tehnologije da se uspješno prilagode posljedicama promjena na ljudsko zdravlje i živote. Slično, J. Puđak piše: „Klimatska pravda očituje se kroz tri aspekta principa zajedničkih, ali različitih odgovornosti. Prema prvom, klimatske promjene su globalan problem koji se mora rješavati globalnom suradnjom – nijedna država ne može izbjeći dužnost ublažavanja klimatskih promjena. Drugi aspekt odnosi se na zahtjev da države plaćaju troškove sukladno svojem doprinosu klimatskim promjenama – države koje su emitirale više stakleničkih plinova trebale bi platiti više. Treći aspekt principa zajedničkih, ali različitih odgovornosti odnosi se na različit tretman u plaćanju troškova ublažavanja klimatskih promjena s obzirom na razvijenost zemalja – države koje su razvijenije i u kojima vlada veće blagostanje, trebaju platiti više.“ (Puđak, 2014:54).

pravde, i obratno. Slično tome Antypas i sur. (2008:8-10) smatraju kako uvjet za okolišnu pravdu postoji kada su okolišni rizici i hazardi raspoređeni ravnomjerno bez izravne ili neizravne diskriminacije na svim razinama nadležnosti; kada je pristup prirodnim resursima jednako raspodijeljen; te kada je pristup informacijama, sudjelovanje u donošenju odluka i pristup pravosuđu u pitanjima okoliša osiguran svima. Tako povezano područje ljudskih prava i prava okoliša predmetom je tzv. političke ekologije. Ona, između ostalog, propituje temeljna ljudska i okolišna prava (pravo na život, zdravlje i okoliš), okolišnu pravdu (pravo ne biti diskriminiran na temelju vlastitih grupnih karakteristika) i proceduralnu pravdu (prava na informacije i pristup pravosuđu po pitanjima okoliša).

5.3. Promjene u okolišu iz perspektive političkih znanosti

Promjene u okolišu u istraživačkom su fokusu političkih znanosti, posebice unutar (iz politologije deriviranih) studija međunarodnih odnosa (*international relations studies*) i sigurnosnih studija (*security studies*). Njihova je česta tema način na koji promjene u okolišu mogu utjecati na međunarodni poredak i odnose moći među državama (Dobson i Eckersley, 2006; Carter, 2007). Posebice se sigurnosne studije bave utjecajem promjena u okolišu (kao mogućih generatora političkih i vojnih sukoba) na stanje državne, ljudske i okolišne sigurnosti (Westing, 2013). Promjene su globalan fenomen koji ne poznaje teritorijalne državne granice i administrativne podjele, no one mogu itekako utjecati na stvarne i imaginarne granice i razgraničenja, jer mogu remetiti strukturu međunarodnih odnosa moći i političke stabilnosti. Štetni okolišni i klimatski uvjeti mogu dovesti do nestabilnosti međunarodnog političkog poretka, kako ističe Abbott (2008).

Tako, primjerice, smanjivanje obalnog (litoralnog) pojasa zbog erozije priobalnog tla ili zbog dizanja razine mora, već danas znači opasnost od potapanja tzv. nisko-ležećih otoka (*low lying islands*) u Pacifiku čime je dugoročno ugrožen fizički temelj nacionalnog suvereniteta otočnih država. K tomu, zemlje 'pacičkog prstena' imaju visok stupanj etničke homogenosti i visoke gustoće naseljenosti, što znači visok stupanj podudarnosti nacije i države, a to pak vodi u ugroženost cjelokupne nacije i državnog teritorija. Ukoliko se ne spriječi fizički nestanak otočnih država zbog tonjenja, izgledno je kako će takav razvoj situacije rezultirati evakuacijom cjelokupnog stanovništva. Kako će se u tom smislu redefinirati shvaćanje nacije-države koju prvenstveno karakterizira stalno stanovništvo i stalan teritorij, jednom kad tog teritorija više ne bude, pa u tom smislu ni 'suvereniteta' nad istim? Ovo je izazovno pitanje jer su posljedice promjene u okolišu već prisutne i vidljive u većini segmenata društvenog i državnog uređenja ovih otočnih država. S obzirom na navedeno,

jasno je kako globalne promjene okoliša ne poznaju državne granice, etničke i nacionalne kategorije. Odgovor na te promjene utjecat će na pitanje kako shvaćamo i kako ćemo morati redefinirati poimanje 'nacije', 'teritorija' i 'suvereniteta' (Giddens, 2009).

Na manje ekstremnom primjeru Adger i sur. (2003:180) navode kako promjene u okolišu predstavljaju vjerojatno najznačajniju perzistentnu prijetnju globalnoj političkoj stabilnosti u 21. st. U političkoj sferi promjene u okolišu primarno će rezultirati nalaženjem novih načina na koje pojedine države gospodare svojim prirodnim resursima, šumskim, riječnim i morskim ekosustavima. Daljnje će promjene vjerojatno nametnuti visoke ekonomske troškove u privrednim granama koje ovise o okolišu - poljoprivredi, stočarstvu, ribarstvu i turizmu. Druga velika razina materijalnih (i ljudskih) troškova koje države već danas snose, a u budućnosti će još i više, jest ona spram prilagodbe na promjene (npr. u zaštiti obalnog područja od poplava). Troškovi se odnose i na mjere oporavka od brojnih negativnih učinaka tih promjena (npr. smrti, bolesti, raseljenosti, oštećene infrastrukture i ostalog).

Osim evidentnih utjecaja promjena u okolišu na pitanja ravnoteže moći unutar međunarodnog političkog poretka R. Agnew upozorava kako bi one trebale biti središnja briga kriminalista, jer imaju potencijal da budu jedan od glavnih pokretača kriminaliteta u svijetu. One mogu izravno utjecati na zločin (npr. prilikom suše i nestašice hrane i vode, što izravno potiče kriminal), ali i neizravno prilikom drugih postupno nastupajućih hazarda. Naglasak je da promjene mogu dovesti do negativnih ekoloških, zdravstvenih i ekonomskih učinaka, a kada radikalizira stvar do kraja, autor oprezno sugerira bojazan da bi to možda moglo u nekim dijelovima svijeta dovesti i do potpunog raspada društvenog i državnog poretka (Agnew, 2012:38). Stoga nužnom smatra političku odluku o prilagodbi na promjene jer jedino se iz te pozicije može očekivati suzbijanje ovakvih potencijalnih razornih učinaka na društvo.

5.3.1. Promjene u okolišu i sigurnosne studije

Sigurnosne studije za predmet istraživanja imaju proučavanje konflikata i nasilja u suvremenom svijetu te načina na koji se zaštititi od njihovih posljedica. Škola kritičnih sigurnosnih studija iz Kopenhaga (vidi u Buzan, Waever i de Wilde, 1998) posebice je zainteresirana za istraživanje različitih 'sektora' u kojima se koristi pojam 'sigurnosti' kao analitičko sredstvo. Uz sektore vojske i države, politički, društveni i ekonomski sektor, okoliš je također jedan od primarnih 'sektora', a ekološka je degradacija shvaćena kao izrazito važan konstitutivni element nacionalne sigurnosti. Sigurnosna je paradigma povezala pitanja okoliša s drugim društvenim i političkim faktorima, prvenstveno onima koji brinu o pitanjima opće tj.

globalne sigurnosti. Promjene u okolišu nazivaju se 'sigurnosnim problemom', jer ih se percipira kao faktor koji izravno i neizravno može povećati rizik od nasilnih sukoba. Svaki takav nasilni sukob, potencijal je za generiranje prisilnih migracija i raseljenosti. Barnett i Adger (2007) ističu kako promjene u okolišu sve više ugrožavaju sigurnost ljudi smanjujući im pristup resursima važnim za preživljavanje. Način na koji klimatske promjene ugrožavaju sigurnost ljudi razlikuje se diljem svijeta, jer se pristup prirodnim dobrima i uslugama razlikuje ovisno o geopolitičkim odrednicama.⁴⁷ Ipak, narušena je opća sposobnost države da osigura infrastrukturu i usluge koje pomažu ljudima da imaju pristup sredstvima za život.

Prirodne katastrofe mogu utjecati na sigurnost zbog šteta i posljedica koje mogu imati na ljudske živote, izazivajući pogibije i ranjavanja, narušavanje standarda življenja i/ili raseljavanje. No neka istraživanja o vezi promjena u okolišu i načina na koji one mogu potkopati sigurnost ljudi, bilo izazivanjem sukoba, bilo kroz prisilne migracije, vrlo oprezno nalaze poveznice između tih fenomena. Istraživači poput Boano i sur. (2008) te Barnett i Adger (2007) slažu se kako veze postoje, međutim, nisu jednoznačno empirijski dokazane. Iako postupne klimatske promjene utječu na smanjenje pristupa resursima koji su važni za održavanje životnih uvjeta, autori ističu kako one rjeđe izravno ugrožavaju osobnu sigurnost ljudi. Autori tvrde da promjene češće ugrožavaju sposobnost države da djeluje na način da štiti i promiče ljudsku sigurnost i mir, te prevenira rizik od nasilnih sukoba (Barnett i Adger, 2007:640).⁴⁸ Smatramo kako promjene okoliša ipak znatno utječu na pitanja sigurnosti, a u okolnostima nesigurnosti koja se javlja kao posljedica niza faktora, one mogu sudjelovati u generiranju nedobrovoljnih migracija stanovništva koje se osjeća nesigurno i ugroženo.

5.3.1.1. Utjecaj promjena u okolišu na generiranje vojno-političkih sukoba

Promjene u okolišu predstavljaju opasnost za sigurnost putem potencijalnih negativnih utjecaja na život ljudi. Istraživači bliski paradigmi sigurnosnih studija tvrde kako će promjene u okolišu povećati društvenu nesigurnost putem međudržavnih sukoba, građanskih ratova i

⁴⁷ Također društvene i ekonomske odrednice sposobnosti prilagodbe su različite. Na primjer, za razliku od mnogih industrijaliziranih zemalja gdje poljoprivreda danas predstavlja djelatnost o kojoj direktno ovisi manjina stanovništva, u Istočnom Timoru 85% stanovništva ovisno je o poljoprivredi kao jedinom ili glavnom izvoru prihoda (Barnett i Adger, 2007:641). Stoga je njihova ugroženost promjenama daleko veća nego u zemljama čije osiguravanje egzistencijalnih resursa ne ovisi toliko o uvjetima u okolišu. U Africi ovisnost o resursima stanovništva koje uglavnom preživljava od primarnog sektora agrara i stočarstva, te nestabilni politički sustav, suočava kontinent s ozbiljnim problemima u prilagodbi na izazove daljnjim promjenama u okolišu.

⁴⁸ Castles (2002:5) pak kritizira viđenje Homer-Dixona prema kojem smo na pragu perioda kada će konflikti nastajati, ako ne primarno, a ono učestalo, upravo kao rezultat promjene okoliša. Ovakva je vrst stava ustvari dijelom potaknuta i 'alarmantnom' perspektivom, ali i samim novim shvaćanjem tradicionalne (državne) sigurnosti, koja sad biva ugrožena starim/novim okolišnim faktorima, prvenstveno onima koji se tiču nestašice resursa. Goldstone (2001) upozorava da to vodi ka 'sekuritizaciji' okolišnih pitanja, o čemu više u sedmom poglavlju.

endemičnih konflikata (Homer-Dixon, 1999; Nordas i Gleditsch, 2007; Kolmannskog, 2008). Oni ističu da će promjene vrlo vjerojatno izazvati sukob onda kada se pojave u kombinaciji s drugim čimbenicima, osobito s niskom razinom gospodarskog razvoja, lošim upravljanjem i već postojećim društvenim podjelama (Raleigh i Urdal 2007; Abbott, 2008; Theisen, Gleditsch i Buhaug, 2013). Homer-Dixon (1994, 1999) zaključuje kako postoji značajna korelacija između oskudice resursa i konflikata, a posredno i migracija. Okolišna oskudica (*environmental scarcity*) pridonosi osiromašenju stanovništva. Osiromašeni se manje uspješno prilagođavaju promjenama, a to može voditi do radikaliziranja međugrupnih napetosti. To pak povećava šanse za nasilni sukob, što posredno može dovesti do raseljavanja.

Abbott (2008:4) podsjeća kako oskudnost resursima za preživljavanje u nekim regijama svijeta već uzrokuje migraciju i raseljenost potaknutu okolišnim razlozima u sprezi s međuetničkim i međunacionalnim konfliktima. Takav je, prema autoru, primjer sukoba u regiji Darfur u zapadnom Sudanu. Prvi veći sukob između etničkih skupina arapskih stočara i afričkih poljoprivrednika dogodio se 1980-ih, uslijed dezertifikacije i dugotrajnije suše koja je bila zahvatila tu regiju. To je rezultiralo nedostatkom pitke vode za ljude i stočni fond, kao i za navodnjavanje obradivih površina. Posljedično, to je značilo i manje prinose hrane, kako za stočare tako i za ratare. Iako je ovaj sukob okarakteriziran kao međuetnički konflikt, Abbott (2007:5) naglašava kako je on u svojoj pozadini imao okolišne razloge, te ponavlja poznatu provokativnu konstataciju kako smo početkom 1980-ih u Darfuru bili svjedočili „prvom klimatskom ratu“. ⁴⁹ Činjenica jest da gospodarski sektori svih zemalja ovise o uvjetima u okolišu, ali u određenim područjima Afrike opasnost od endemskih ili nasilnih etničkih sukoba dodatno pogoršava uvjete života u područjima pogođenim promjenama.

Dakle, iz perspektive sigurnosnih studija, promjene u okolišu prvenstveno se povezuju s izbijanjem sukoba zbog kontrole pristupa resursima koji postaju nedostatni kako se negativne posljedice promjena povećavaju. ⁵⁰ Tek posljedično spominju se migracije kao jedan od mogućih dodatnih ishoda. Analizirajući utjecaj klimatskih promjena na generiranje sukoba, Nordas i Gleditsch (2007) ističu kako ljudi koji su pogođeni povećanjem oskudice sredstava za život najčešće prvo pokušavaju sa strategijom prilagodbe. Ona ovisi o tome koliki je njihov potencijal za okolišnu otpornost spram takve oskudice i postoje li komplementarni ili alternativni resursi. No, oni mogu biti i uvučeni u sukob oko preostalih dostupnih resursa za

⁴⁹ U tom smislu se često u medijima čuju konstatacije o tome kako se idući 'svjetski ratovi' neće voditi oko nafte, već oko vode.

⁵⁰ No kako su konflikti oko resursa prisutni od početaka civilizacije, onda bi i velika većina sukoba u povijesti mogla dobiti etiketu 'okolišni'. Ipak ne zagovaramo ovaj pristup jer bi time termin 'okolišni sukob' postalo preopćenito, neprecizno i tautološko određenje.

preživljavanje. Konačno, ljudi mogu biti prisiljeni da napuste neko područje, no migracija i bijeg zasigurno su manje nasilni odgovor na nepovoljne uvjete od oružanog sukoba ili genocida, između onih koji ostaju. Ovaj proces nije uvijek linearan, ljudi se u različitim fazama mogu odlučiti za različite strategije. No, kada raseljeni dođu u područja primitka, a ako ti teritoriji također imaju ograničene resurse, onda i ondje raste šansa za izbijanje (novog) nasilja (Nordas i Gleditsch, 2007:5).⁵¹

S druge strane, određeni autori kritiziraju sigurnosne teorije zbog jednostranog povezivanja promjena u okolišu s društvenim sukobima i nasiljem. Abbott (2008) tvrdi kako je pretjerano pojednostavljeno reći da su klimatske promjene izazvale konflikt u Darfuru. Najviše što se može reći jest kako su posljedice klimatskih promjena utjecale na pogoršanja već postojećih društvenih i političkih anomalija koje su kao krajnji ishod dovele do sukoba. Adano i Daudi (2012) se slažu kako je prejednostavno objašnjenje rizik od izbijanja sukoba u Africi svesti samo na okolišne razloge. Taj je rizik prvenstveno rezultat složenih čimbenika koji uključuju neadekvatnu vlast i upravu, često raširenu korupciju te povijest tradicionalnih nasilnih međuetničkih sukoba. Autori zaključuju kako okolišni faktori, ne zasebno, nego uz već prisutne ili novonastale faktore društvene, političke i ekonomske nesigurnosti mogu pridonijeti riziku od izbijanja, ili produ(b)ljivanja, sukoba i nestabilnosti.

Slično, istraživanja Raleigh i Urdal (2007), i Gleditsch (2012), pokazuju kako su oružani sukobi koji su direktna posljedica promjena u okolišu vrlo rijetka pojava, tako da se ne može utvrditi jednoznačna veza između promjena u okolišu i sukoba. U prilog tome autori navode kako ubrzano globalno zatopljenje kojemu svjedočimo proteklih pedesetak godina snažno proturječi istodobnom izostanku predmnijevanog enormnog povećanja učestalosti oružanog sukoba. No, Theisen i sur. (2013) upozoravaju na ono očigledno: nedostatak izravne i sustavne povezanosti okoliša i oružanog sukoba danas ne znači da se takva veza ne može već sutra ostvariti.

Mišljenja smo kako je dobar primjer ovakvog spleta političkih, ekonomskih, okolišnih, kulturnih i drugih, (posebice demografskih) razloga za nastanak, perzistentnost i produbljivanje sukoba, upravo onaj između Izraela i Palestine. Taj je sukob latentno uzrokovan političkim (prvenstveno teritorijalnim) razlozima. Utemeljen je u dubinskim, povijesnim, strukturnim društvenim i međuetničkim razlikama i nejednakostima. Danas je

⁵¹ Postoje i suprotna mišljenja kako se sukobi u kojima se promjene u okolišu pojavljuju kao faktor rizika imaju tendenciju da se češće odvijaju na unutardržavnoj razini, pa interno raseljene osobe i populacija regije primitka često dijele ne samo sličnu sudbinu oskudnosti resursa, nego i zajedničke etničke, kulturne i ine karakteristike (Boano i sur., 2008). U tom smislu, moguća društvena povezanost, solidarnost ili bar tolerancija između raseljene populacije i one u području prihvatite teoretski bi trebala umanjivati šanse za izbijanje sukoba.

sukob dodatno uvjetovan ekonomsko-okolišnim čimbenicima kompetitivnosti oko oskudnih resursa. Također je oblikovan demografskim čimbenikom prenapučenosti u situaciji nasilnog sužavanja životnog prostora. A na manifestnoj razini taj sukob prezentira se kao pogonjen prvenstveno i ponajviše etničkim, kulturnim i konfesionalnim razlikama i animozitetima dvaju sukobljenih strana.

Slično tome, Kelley i sur. (2015) ukazuju kako je rat u Siriji izbio u političkim okolnostima „Arapskog proljeća“, ali i u teškim okolišnim uvjetima nezabilježene suše koja je od 2007. do 2010. pogađala poljoprivredna područja tzv. Plodnog polumjeseca i uzrokovala velike štete u agrarnom sektoru. Ona je potakla migracije osiromašenih poljoprivrednika i njihovih obitelji u urbane centre. Nažalost, prediktivni modeli ukazuju na sve sušnija i sve toplija razdoblja u područjima istočnog Sredozemlja. Sve ovo su okolnosti i preduvjeti daljnjeg nastanka i produbljivanja sukoba i prisilnog raseljavanja u ovim dijelovima svijeta, koji dakle, u pozadini imaju i ideološko-političke, kao i okolišne i ekonomske razloge.

5.3.1.2. Državna sigurnost, ljudska sigurnost i okolišna sigurnost

Većina štetnih promjena u okolišu ima svoje ne samo socijalne i ekonomske, nego i političke posljedice na sigurnost društva i države, ali i na samu sigurnost okoliša. Bilandžić (2013:180) pita „što je ekološka nesigurnost: degradacija okoliša ili posljedica te degradacije za čovjeka ili pak oboje? (...) Kod razmatranja 'ekoloških sukoba' dilema se otvara kod pokušaja odgovora na pitanje radi li se o ekološkom, sociološkom ili sigurnosnom području?“. Rasprava o utjecaju promjena u okolišu na nastanak sukoba reflektira poziciju sigurnosnih studija o tome kako te promjene ugrožavaju sigurnost država i međunarodnog političkog poretka. U tom smislu se smatra, mada se ne može jednoznačno dokazati, kako upravo promjene u okolišu dovode u pitanje ne samo nacionalnu tj. državnu (teritorijalnu i političku) sigurnost, nego i energetske te ekonomske sigurnost tj. opskrbu hranom, vodom i ostalim osnovnim resursima. Ipak, u fokusu je prvenstveno sigurnost države, njenog teritorija i granica, koje se percipiraju ugroženima od posljedica klimatskih i okolišnih promjena (Detraz i Betsill, 2009; Westing, 2013), prvenstveno oskudicom i nestašicom resursa.

Diskurs o okolišnom sukobu zapravo daje jedan vrlo tradicionalni pogled na odnos između pitanja sigurnosti i okoliša. U njemu se izražava bojazan da će društvene skupine sudjelovati u nasilnom sukobu zbog nestajanja prirodnih resursa uslijed uništavanja okoliša (Detraz i Betsil, 2009:305). Trendovi koji povećavaju vjerojatnost sukoba potaknutih promjenama u okolišu uključuju prenapučenost, neregularne migracije i oskudicu resursa. Detraz i Benzil zapravo eksplicitno kritiziraju diskurse koji su prisutni među politolozima iz

područja sigurnosnih studija, poput Homer-Dixona (1999), gdje je usmjerenost ka posljedicama promjene isključivo na (zaštiti) državne i vojne sigurnosti.⁵²

Kritičari diskursa „državne sigurnosti“ zalažu se za rekonceptualizaciju (shvaćanja) sigurnosti kao prvenstveno „ljudske sigurnosti“ (*human security*) i „okolišne sigurnosti“ (*environmental security*). Zagovaratelji ovog pristupa (Barnett i Adger, 2007; O'Brien i Barnett, 2013) kritiziraju posvemašnju usmjerenost na ugroženost države i smatraju kako sukob potaknut promjenama u okolišu prvenstveno znači srozavanje egzistencijalnih preduvjeta, kao i univerzalnih ljudskih prava u pojedinim dijelovima svijeta i svijetu kao cjelini. Zato je, prema autorima, potrebno raditi na mjerama adaptacije i ublažavanja posljedica promjena u okolišu, posebice onih klimatskih. Postoje i mišljenja, prvenstveno humanitarno usmjerenih organizacija, kako bi 'preventivne mjere sigurnosti' trebale prioritetno obuhvaćati povećanje sredstava za međunarodnu inicijativu za razvoj i suradnju u ublažavanju i prilagodbi na promjene (Global humanitarian forum, 2009). Ovo je ipak različito od današnje realnosti u kojoj se vrlo veliki dio budžeta mnogih država usmjerava u proračune za razvoj vojne tehnologije.

Thiesen i sur. (2013) okolišnu sigurnost shvaćaju kao višesložan pojam s mnogo konotacija, koji u sebi obuhvaća i širi koncept ljudske sigurnosti, a inherentno je povezan i s pojmom održivog razvoja. Pristup okolišne sigurnosti povezan je s pristupom ljudske sigurnosti, a u opoziciji je s onim državne sigurnosti, iako prema Barnettu i Adgeru (2007) on povezuje lokalnu, nacionalnu i međunarodnu dimenziju sigurnosti spram promjena u okolišu. Naglašava se negativan utjecaj i sigurnosne implikacije degradacije okoliša za sva živa bića, a ne samo za države i druge političke strukture, što znači da pristup nije nužno antropocentričan već u određenom smislu sklon zagovaranju načela „dubinske ekologije“. Često se unutar tog diskursa raspravlja i o pojmovima ranjivosti (*vulnerability*), prijetnji (*threats*) i otpornosti (*resilience*) ljudi spram globalnih promjena u okolišu (Detraz i Betsil, 2009:306). Allenby (2000:15) piše kako je okolišna sigurnost još uvijek sporan koncept koji uključuje održavanje sustava zaštite okoliša čiji bi poremećaj vjerojatno stvorio prijetnju državnoj sigurnosti. Autor navodi primjer da bi intenzivno uništavanje okoliša na jednom lokalitetu kao posljedicu generiralo konflikt ili raseljavanje, i time prešlo u pitanje državne sigurnosti.

⁵² Vrijedi spomenuti i suprotstavljeno tumačenje jednog autora koji u svojoj analizi nastoji pokazati kako pojedine države zapravo premalo, a ne previše, razmišljaju o utjecaju promjena u okolišu na pitanja državne (nacionalne) sigurnosti. Analizirajući državne sigurnosne politike svjetskih velesila SAD-a, Kine, Rusije i Velike Britanije, Brzoska (2012) zaključuje kako te države na klimatske promjene gledaju puno više kao „razvojni“ nego problem nacionalne sigurnosti. Bez obzira na njihova shvaćanja klimatske promjene, glavni akteri u području nacionalne sigurnosti u ove četiri zemlje ne izražavaju mnogo inicijative oko prevencije posljedica budućih promjena. Autor smatra kako je to rezultat niske razine uspostavljenog znanja o povezanosti globalnog zatopljenja i drugih promjena u okolišu s mogućim budućim posljedicama po nacionalnu sigurnost.

Teško je predvidjeti na koji će način splet okolišnih, klimatskih i društvenih faktora utjecati na nastanak budućih političkih i vojnih sukoba, ali u svakom slučaju ne može se posve ignorirati da okolišne prijetnje možemo promatrati (i) kao sigurnosno pitanje (Barnett 2003). No, treba biti oprezan da kod ovog pristupa ne zanemarimo sagledati sve ostale socijalne, demografske, ekonomske, kulturne i ostale čimbenike oko utjecaja promjena na generiranje sukoba pa time i raseljavanja, o čemu više u sedmom poglavlju.

5.4. Okolišna geografija

Castree, Demeritt i Liverman (2009) ističu kako okolišna geografija (*Environmental geography*) ujedinjuje pristup fizičke geografije i društvene geografije, i time premošćuje jaz između prirodnih te društvenih i humanističkih znanosti posebice kada su u pitanju ekološke, klimatske i okolišne teme. Autori ističu kako je svrha okolišne geografije istražiti interakciju društva i prirode, koja je asimetrična i neproporcionalna jer je njihov međeutjecaj dvosmjernan, ali često neravnomjernan. Dok s jedne strane geografija okoliša istražuje utjecaj ljudske prisutnosti i ljudskih aktivnosti na okoliš, ona se također bavi istraživanjem povratnog utjecaja promjena u okolišu na ljudska obitavališta i na prisutnost ljudi u određenom prirodnom okolišu (Castree i sur., 2009). Nadalje, bavi se i istraživanjem utjecaja promjena na zdravlje, blagostanje i kvalitetu života populacije u narušenom okolišu (Curtis i Oven, 2012). Zajedno sa sociološkim i politološkim pristupima okolišna geografija proučava procese prilagodbe, te ranjivost i otpornost populacije na promjene (Pelling, 2011). Posebno nas zanimaju ovi procesi jer mogu imati za direktnu posljedicu nastanak migracije i raseljavanja.

5.4.1. Utjecaj promjena u okolišu na ljudske habitate

Sa značajnom i stalnom geografskom rasprostranjenošću ljudske populacije na svim kontinentima (osim Antarktiku), prisutnost trajnih habitualnih nastambi kroz povijest je bila uvjetovana okolišem koji je morao biti zadovoljavajući i relativno siguran za život (de Vries i Goudsbloom, 2004). No promjene klime i okoliša uzrokuju modifikaciju tih uvjeta te se ljudske zajednice, ukoliko žele nastaviti živjeti na istom mjestu, moraju prilagoditi novonastaloj situaciji. Sama prilagodba možda će nekim dijelovima populacije osigurati nastavak života na dotadašnjem području, dok će se drugi pak odlučiti na promjenu obitavališta. Ipak, ako je nemoguće, ni uz pokušaj prilagodbe, osigurati barem minimalne uvjete za preživljavanje posve je vjerojatno da će se ljudi iseliti iz takvog područja jer djeluje ugrožavajuće na njihovu samu egzistenciju. U tom smislu promjene djeluju kao čimbenik koji ima direktni utjecaj na život, zdravlje, sigurnost i kvalitetu obitavanja ljudi u određenim

područjima. Time one posredno imaju utjecaj na migracijski potencijal i ljudsku mobilnost pri odluci o napuštanju obitavališta ugroženih promjenama.

Klimatska varijabilnost i ljudski uvjetovana neravnoteža i degradacija okoliša, vode do posrednog ugrožavanja ljudskih obitavališta i kroz gubitak obradivih površina i propadanja plodnosti tla (Brown, 2008). Globalni porast temperature negativno utječe na obradu agrarnog tla i prinose žitarica. Posljedično, cijene hrane rastu, a njena dostupnost postaje oskudnija, te se dovodi u pitanje opskrba populacije živežnim namirnicama. Nažalost projekcije IPCC-a govore kako će se područjâ pogodna za poljoprivredu smanjivati i povlačiti u većini regija svijeta, vegetacijski će ciklus biti kraći, a prinos usjeva će opadati.⁵³ I bez pojave nasilnih sukoba ovo stvara daljnje tenzije među stanovništvom izravno pogođenim takvom degradacijom tla i okoliša, u mjestima koja ljudi nastanjuju i u kojima proizvode hranu. UNDP (2014:3) tvrdi da danas barem 12% svjetske populacije (oko 850 milijuna ljudi) pati od kronične gladi tj. pothranjenosti. Druge procjene govore o brojcima od oko milijarde ljudi koji danas ne ostvaruju dovoljne nutritivne vrijednosti za zdravu i pravilnu svakodnevnu prehranu (FAO, 2011; WHO, 2014a). Promjena okoliša štetno utječe na proizvodnju i cijene hrane na lokalnoj razini, pogotovo u područjima poput juga Subsaharske Afrike gdje pothranjenost utječe na živote preko 200 milijuna ljudi (FAO, 2011:8). Foresight (2011:19) procjenjuje kako će još dodatnih 100 milijuna biti izloženo gladi kao rezultat klimatskih promjena do 2050.

Istovremeno, promjene režima padalina u ovim regijama stvaraju rizik za opskrbu pitkom vodom. Mnoga područja Sahela, gdje je prisutno sušenje (aridikacija), suočavaju se s nestašicama vode, u situaciji kada količina oborina opada, a populacija raste, ističu Barnett i Webber (2010:11). Ovi autori procjenjuju da će do 2080. između 0.8 i 1.8 milijardi ljudi u svijetu biti izloženo stresu povezanom s nedostatkom vode. Preko 1.3 milijarde ljudi danas se suočava s nekim oblikom nestašice vode, a prema predviđanju ukupno će 2.3 milijarde ljudi, do 2050., patiti od nekog oblika stresa vezanog za nedostupnost pitke vode (IPCC IV, 2007:35-37). Do nestašice pitke vode dolazit će zbog viših temperatura, suše, smanjivanja ledenog i snježnog pokrivača, zaslanjivanja priobalnih izvora vode.

Vrlo se često Afrika i jugoistočna Azija, iako najmanje odgovorne za emisije stakleničkih plinova i ostale izvore zagađenja, vide kao područja s najvećim rizikom od ugrožavanja ljudskih i životinjskih staništa. S velikom socijalnom i ekološkom raznolikošću

⁵³ Biermann i Boas (2010) sugeriraju da su tri ključna utjecaja za poljoprivredu: osiromašenje podzemnih voda, smanjenje oborina i promjene tj. skraćivanje vegetacijskog ciklusa. Sve ovo bitno utječe na smanjenje i opadanje kvalitete poljoprivrednih prinosa, što rezultira okolišnim stresom povezanim s nestašicom hrane.

ovi kontinenti odražavaju blisku ovisnost ljudi o prirodnim resursima. Promjene u okolišu uz sve ostalo navedeno rezultiraju smanjenjem dostupnosti pitke vode, ograničenju resursa, pogoduju širenju epidemija i općem pogoršanju životnih uvjeta (Brown i Crawford, 2009). Promjene utječu na donošenje odluka ljudi o ostanku ili napuštanju svojih dotadašnjih obitavališta, kao što utječu kako na zdravlje tako i kvalitetu života migrirajućeg, ali i nemigrirajućeg stanovništva, koje svojevrijem ili prinudno ostaje u degradiranom okolišu, o čemu više u idućim poglavljima.

5.4.2. Utjecaj promjena u okolišu na zdravlje i kvalitetu života

Willis (2009) etiketira upravo klimatske promjene najvećom globalnom prijetnjom zdravlju u 21. st., za milijune ljudi diljem svijeta. Štetne promjene okoliša mogu dovesti do izravnih stradanja, pogibija, ranjavanja (i onih koje mogu imati za posljedicu smrt), kao i ozljeda koje mogu dovesti do invaliditeta i pogoršanja zdravlja. Također, one vode i u dugoročne materijalno-financijske gubitke zbog liječenja bolesti i oštećenja nastalih njihovim utjecajem. Prema podacima Svjetske zdravstvene organizacije između 2030. i 2050. čak 250.000 smrti godišnje bit će izravno povezano s klimatskim promjenama (WHO, 2014a:3).⁵⁴ Pa ipak, socioprostorna distribucija mortaliteta i morbiditeta neće biti jednaka u svim dijelovima svijeta i populacije. Isto izvješće spominje da će promjena u okolišu fatalno djelovati na oko 95.000 djece godišnje u zemljama u razvoju zbog posljedica pothranjenosti uslijed oskudice resursa. Procjenjuje se da će 60.000 ljudi godišnje umrijeti u tropskim područjima od malarije, 48.000 zbog bolesti povezanih sa zagađenom vodom, te 38.000 starijih zbog ekstremnih toplina (WHO, 2014a:1).⁵⁵

No ove brojke ne uključuju već sad poznate i prethodno spomenute podatke i projekcije rasta trenda mortaliteta zbog neuhranjenosti i pothranjenosti među općom populacijom. Također, one ne uključuju posredne posljedice obolijevanja i smrtnosti koje nastaje kao rezultat zagađenja tla, vode i zraka, koje se ne može procijeniti niti precizno predvidjeti, ali se mogu penjati od nekoliko stotina tisuća do nekoliko desetaka milijuna slučajeva smrti godišnje. Okoliš dakle utječe na zdravlje pojedinaca, kolektiva pa i cijelih populacija. Njegove promjene doprinijet će širenju pothranjenosti, određenih infektivnih

⁵⁴ Global Humanitarian Forum (2009:1) daje još veće brojke procjenjujući da su još u 2008. klimatske promjene bile odgovorne za više od 300.000 smrtnih slučajeva godišnje, uz još 325.000 onih koji su manje ili više izravno, ali ozbiljno pogođeni promjenama, najčešće olujama, poplavama i toplinskim ekstremima.

⁵⁵ Nepobitan je utjecaj globalnog zatopljenja na zdravlje ljudi, pa makar i indirektan. Npr. zatopljenje je dovelo i do širenja areala staništa komarca malaričara izvan dosad tradicionalnih staništa tog insekta. Jedna studija pokazuje da je čak 445 milijuna ljudi izloženo riziku od malarije svake godine u Africi, i da taj rizik dovodi do više od 1.3 milijuna smrti od malarije godišnje (Tanser i sur 2003., prema Bernett i Webber, 2010:12).

bolesti, crijevnih bolesti vezanih za zagađenje vode, a također će utjecati na kardiorespiratorne bolesti kao rezultat povećanog zagađenja zraka, toplinskog stresa i povećane traume od vremenskih ekstrema (IPCC V 2014, WHO, 2014).

Zdravstvena će se slika populacije pogoršavati kako okolišni stresori budu rasli, prvenstveno oni povezani s ograničavanjem dostupnosti hrane i pitke vode. Stres vezan uz hranu i vodu smatra se jednom od ključnih odrednica koje bi potencijalno mogle dovesti do pogoršanja zdravstvenih uvjeta, sniženja kvalitete života i posljedično do seljenja ljudi iz svojih domova ili sa svoje obradive zemlje.⁵⁶

Vidljivo je kako promjene okoliša utječu ne samo na sam opstanak i na zdravlje, nego i na „kvalitetu života“ populacije ugrožene tim promjenama, najčešće kroz niz izravnih i neizravnih učinaka, snižavanje egzistencijalnog minimuma i smanjenje osobne sigurnosti i blagostanja (Moeller, 2005).⁵⁷ Nisu u opasnosti samo oni koji žive u već degradiranom okolišu. Poljoprivrednici u ruralnim područjima posebno su u opasnosti, jer njihovi prihodi ovise o resursima primarne proizvodnje te su time osjetljiviji na promjene u okolišu. Također, i mnogi 'urbani siromasi', koji ionako već žive u neadekvatnim sanitarnim i sigurnosnim uvjetima, mogli bi doživjeti povećanje zdravstvenih problema i dodatno srozavanje, ionako niske, kvalitete života.

Gradovi su najčešće destinacije migracijskih priljeva, a promjene u okolišu mogu uvjetovati priljev migranata iz ruralnih područja u gradove (Brown i McLeman, 2013). I ovdje su razlozi za migracijom ekonomske prirode neraskidivo povezani s okolišnim razlozima, bilo da je ta imigracija u gradove privremenog ili stalnog karaktera. No, kako upozorava Adamo (2010), ukoliko je ova imigracija nagla i ubrzana ona vrlo često rezultira ekspanzijom gradskih četvrti koje nemaju dostatne strukturne uvjete za podržavanje novopridošlica, počevši od stambenih, što ih onda gura u život na marginama gradova, u 'urbanim slamovima'. Ovo ugrožava njihovo zdravlje i kvalitetu života te pojačava njihovu ranjivost, ne samo spram okolišnih čimbenika, nego spram socioekonomskih i svih ostalih oblika depriviranosti i marginalizacije. Curtis i Oven (2012) podsjećaju kako promjene rezultiraju nejednakim zdravstvenim učincima ovisno o specifičnostima socijalnog i geografskog

⁵⁶ Druga je razina problema utjecaja promjena, posebice prirodnih i tehnoloških katastrofa na mentalno, emotivno i psihičko zdravlje ljudi, što je aspekt koji se često zanemaruje. Nepogode koje se jave naglo i s visokim intenzitetom jedni su od najvećih stresora i zahtijevaju pažnju i brigu stručnjaka (Haines i sur., 2006). S obzirom na pojedince i skupine s vrlo visokom razinom ranjivosti (više o tome u idućem poglavlju) potrebne su dodatne mjere kako bi se zaštitilo i očuvalo njihovo zdravlje i nastojalo održati barem približno zadovoljavajuću kvalitetu života usprkos devastirajućim posljedicama nepogoda i katastrofa.

⁵⁷ Vladimir Lay izdvaja „ekološku sigurnost“ i „zdravstvenu sigurnost“ kao posebne dimenzije kvalitete života, koju shvaća kao „kolektivno blagostanje skupina ljudi“ (prema Podgorelec, 2008:40, 46).

konteksta u kojem se javljaju, što često zapravo znači rast postojećih zdravstvenih nejednakosti.

5.5. Promjene u okolišu iz (eko)historijske i antropološke perspektive

Ekohistorija, kao poddisciplina povijesne znanosti, bavi se istraživanjem povijesti okoliša (*environmental history*) i načina na koji su okoliš i ljudska društva tokom povijesti utjecali jedno na drugo. Kao što je naglašeno u drugom poglavlju, ova je povezanost i prožetost prirodnog okoliša i ljudi sivevremena, od početaka razvoja ljudskog roda do danas. Stoga je okoliš i klimu sam F. Braudel smatrao, između ostalog, jednom od bitnih temelja i uvjeta civilizacija kao 'struktura dugog trajanja' (Braudel, 1990:43). Povjesničari okoliša (ekohistoričari), Delort i Walter (2002:4), podsjećaju da je riječ 'okoliš' ušla u upotrebu u područje ekologije oko 1970. Temelji se na francuskoj riječi *environnement* iz 13. st. koju su u 19. st. preuzeli Englezi, i koja je označavala „ono što okružuje neki živi organizam”.

Autori ističu kako ekohistorija proučava prostor i okoliš u povijesnoj dimenziji, odnosno interakciju prirodnog i ljudskog (društvenog) okoliša u svim njihovim mijenama i uzajamnostima (Delort i Walter, 2002:8). Predmetom ekohistorije su istraživanja prostornog razmještaja i odnosa povijesnih naroda i civilizacija prema okolišu, sve od neolitske revolucije preko industrijske revolucije do današnjeg (post)modernog informatičkog doba. Ukoliko se radi o istraživanju dublje u prapovijesti važne uvide može nam dati disciplina Okolišne arheologije. Ekohistorija proučava i teme urbanog razvoja, teritorijalne ekspanzije putem kolonizacija i osvajanja, te u tom smislu izučava i predmoderne migracije koje su između ostalog uvjetovane direktnim ili posrednim utjecajem promjena u okolišu (Delort i Walter, 2002; McNeill, 2003). Ona se također zanima i za uvjete nastanka i širenja bolesti i epidemija kroz povijest, te za načine na koje su se ljudi prilagođavali izrazito disruptivnim utjecajima prirode, poput onih u doba Velike kuge u 14. st. ili Velike gladi u Irskoj sredinom 19. stoljeća.⁵⁸

Okolišna antropologija također ispituje interakciju ljudi i njihova okoliša u povijesnoj i suvremenoj perspektivi, kako u tradicionalnim pred-modernim društvima (čime su bliski ekohistoričarima), tako i u modernim, industrijskim i informatičkim (čime su bliži socijalnim geografima i sociolozima). Primjerice, J. Diamond je pokazao kako su povijesna zapadna, ali i ne-zapadna društva, bila suočena s prirodnim katastrofama i ugrozom iz okoliša koje su (bile)

⁵⁸ Sociolozi i ekohistoričari dijele sličnu metodološku perspektivu u proučavanju okoliša iz historijsko-poredbene perspektive, te iz rakursa teorije svjetskog sistema, sagledavanjem okolišnih pitanja kroz prizmu odnosa globalne moći Juga i Sjevera (Mayerfeld Bell, 2012). A često je povijest okoliša, obzirom na temu kojom se bavi, zapravo - 'povijest degradacije okoliša'.

rezultat degradacije koju su sami uzrokovali, prekoračivši granice održivosti vlastitog razvoja. U svojoj poznatoj analizi o razlozima kolapsa mnogih tradicionalnih predmodernih društva Diamond (2005) tvrdi da su napredne civilizacije u povijesti, poput majanske, mogle skončati zbog 'ekološkog samoubojstva'. Premda, ono samo po sebi nije toliko bilo rezultat degradacije okoliša, već prije klimatskih promjena na koje nije bilo adekvatnog kapaciteta za prilagodbu, kao ni volje elita da puno ranije uvažavaju nastupajuće promjene. U takvim situacijama, zajedničko djelovanje okolišnog i socijalnog stresa oduvijek je imalo potencijal proizvesti ekološki potaknute migracije i raseljavanje, tj. napuštanje dotadašnjih staništa i obitavališta.

Emotivna i duhovna povezanost ljudi s njihovim prirodnim okolišem čest je predmet istraživanja okolišne antropologije. Stavovi, emocije, iskustva i kulturne prakse koje ljudi imaju i upražnjavaju povezuju ih sa mjestom obitavanja. Time se razvija određena vrst privrženosti mjestu kao dijelu društvenog i prirodnog okoliša u kojem pojedinac biva. Ukoliko to mjesto i taj specifični okoliš doživi određenu vrst degradacije, vrlo je moguće da se ta veza i osjećaj privrženosti dobrovoljno ili nevoljno, nasilno prekida, kao rezultat napuštanja tog mjesta. Geiger Zeman i Zeman (2010:384) naglašavaju kako „pojam privrženosti mjestu označuje simbolički odnos koji ljudi ustanovljuju tako što određenom mjestu pridaju kulturno dijeljena emocionalna/afektivna značenja, što stvara temelje za individualno i grupno razumijevanje mjesta, ali i za zasnivanje odnosa spram okoliša uopće“. Otuda je i razumljiv interes antropologije za razumijevanje suodnosa okoliša i simboličkih značenja, kao i identifikacije ljudi s prostorom. Slično sociokonstruktivistima, antropolozi upozoravaju kako je percepcija okolišnih hazarda i rizika, kao i odgovori na te opasnosti, oblikovana pod utjecajem kulturnih tradicija i normi. Ova poanta vrlo je važna u svijetlu rasprave o važnosti uvažavanja kulturnih praksi pri kreiranju adaptacijskih mjera.

Određeni lokaliteti i teritoriji u svijetu obilježeni su i nepovratno transformirani kroz utjecaj promjena u okolišu, posebice onih klimatskih. Na otocima južnog Pacifika, porast razine mora uvjetuje donošenje dobrovoljne ili prinudne odluke o napuštanju i seljenju s dosadašnjih obitavališta. No, kako ukazuju Adger i sur. (2009), prisilna migracija čini se nepoželjnom jer osim fizičke devastacije prirodnog i društvenog okoliša ona destruktivno utječe na gospodarstva, društveni poredak i kulturni identitet populacije koja je prisiljena migrirati, kao i one populacije koja izabire ili je prisiljena ostanu. Iako se kod raseljavanja fokus usmjerava uglavnom na materijalne i socioekonomske aspekte migriranja i raseljavanja, autori naglašavaju bitnu stvar koja se često ispušta iz vida. Promjene u fizičkom, prirodnom okolišu utječu na individualnu i kolektivnu konstrukciju stvarnosti, pa se stoga paralelno događa i promjena nekih kulturnih obrazaca, koji se potaknuti promjenama okoliša i sami

mijenjaju. Te promjene kulturnih sustava, koje su povezane s promjenama prirodnog i društvenog okoliša, vrlo su značajne, a neke od njih i nepovratne (Adger i sur. 2009:348). Pretpostavljamo kako bi primjeri mogli uključivati promjenu u načinima obrade tla i poljoprivrednim tehnikama, te shodno tome i izmjenu nematerijalne duhovne kulture i baštine. Primjerice, neki bi običaji vezani uz agrarne djelatnosti (sjetvene ili žetvene svečanosti) mogli izgubiti na značenju i smislu. Dakle, ugroženi su ne samo prirodni i materijalni, već i sociokulturni i duhovni aspekti ljudskog života i blagostanja.⁵⁹

U ovom smo poglavlju našu raspravu o utjecaju promjena u okolišu na društvo i na migracijske obrasce pozicionirali unutar područja koje se bavi temama okolišne pravde, okolišnih sukoba i utjecaja promjena na ljudska obitavališta, na zdravlje i kvalitetu života. Vidjeli smo kako različite države, obzirom na vlastite stupnjeve tehnološkog i ekonomskog razvoja, različito doprinose globalnom zatopljenju, te kako (ne) preuzimaju odgovornost za posljedice istih što dodatno produbljuje globalne odnose socioekonomske i okolišne nejednakosti i nepravde. Opisali smo i analizirali suprotstavljena mišljenja o utjecaju okolišnih promjena na nastanak sukoba i posljedično tome – raseljavanja, kao vida ugrožavanja ljudske sigurnosti i života, ili pak državne sigurnosti i same sigurnosti okoliša. Osim same fizičke sigurnosti, potencijalno su ugrožena i ljudska staništa, kao i zdravlje, kvaliteta, pa i sam način života ljudi, ali su jednako ugrožene i njihove nematerijalne vrijednosti i dobra – njihova lokalna kultura.

Čitava rasprava u ovom poglavlju poslužila je kontekstualizaciji predmeta našeg istraživanja - povezanosti fenomena promjena u okolišu s migracijama i raseljavanjem, kao i razumijevanju javnih politika (migracijskih, izbjegličkih, okolišnih) i mehanizama zaštite okolišnih raseljenika, kojima se više bavimo u idućim, središnjim poglavljima ovog rada.

⁵⁹ Kulturne vrijednosti su, jednako kao i egzistencijalni i materijalni faktori, važan čimbenik koji treba uzeti u obzir kod procjene ugroze, ranjivosti i prilagodbenog kapaciteta. Tako one makar posredno mogu učiniti efikasnijima mjere ublažavanja i adaptacije na promjene, te ih se ne bi smjelo izostaviti (Adger i sur, 2009:350).

6. MIGRACIJE POTAKNUTE PROMJENAMA U OKOLIŠU

6.1 Uvod

Cilj ovog središnjeg poglavlja rada je opisati i analizirati pojavnosti migracija i raseljavanja koje su generirane/uzrokovane/izazvane/potaknute⁶⁰ okolišnim čimbenicima. Poglavlje započinje kratkim pregledom globalnih migracijskih trendova i tokova te raspravom o prostornoj (geografskoj) i društvenoj neravnomjernosti utjecaja promjena u okolišu na poticanje migracija. Nastavlja se analizom pojavnosti migracija i raseljavanja obzirom na kriterij promjena u okolišu, naznačen tipologijom tih promjena predloženom u trećem poglavlju. Dodatno, raspravljamo o promjenama koje nastaju kao posljedica migriranja na određanim lokacijama, kao i o tomu na koji način je moguće sagledati migraciju kao jednu od mogućih strategija prilagodbe na promjene. Poglavlje završava opisom probabilističkih scenarija i naznaka buduće okolišne ugroženosti i s njima povezanog raseljavanja u svijetu.

Kako je istaknuto u prethodnim poglavljima, promjene okoliša rezultiraju brojnim posljedicama od kojih nisu sve 'štetne' po ljude, njihovo zdravlje i kvalitetu života. Također, promjene se ne moraju doživljavati uvijek kao nešto negativno, kao problem, tj. prema nekima od njih možemo imati pozitivan ili indiferentan stav. No, današnje stručne rasprave, medijski prikazi i političke debate težište (opravdano) stavljaju na 'problematici' karakter promjena. Stoga smo i mi u ovom radu fokusirani upravo na 'štetne' aspekte promjena u prirodnom i ljudskom okolišu, tj. njihovih posljedica po ljudska društva. U posebnom su nam fokusu one štetne posljedice promjena koje djeluju kao potisni čimbenici, rezultirajući migracijama i raseljavanjem.⁶¹ No, u ovom poglavlju kratko se osvrćemo i na promjene okoliša kao privlačne migracijske čimbenike koji ljude prvenstveno potiču na (dobrovoljnu) migraciju poželjnošću (prihvatljivijih) okolišnih uvjeta u određanim mjestima.

6.2. Kratki pregled glavnih karakteristika globalnih migracijskih trendova

Svrha ovog potpoglavlja je ukratko prikazati glavne migracijske trendove u svijetu bez detaljnijeg ulaženja u narav i modalitete tih trendova.⁶² Time situiramo raspravu o migraciji potaknutoj promjenama okoliša u globalni okvir unutar kojeg se migracije odvijaju. Migracije

⁶⁰ Ove pojmove koristimo kao sinonime, mada bi se moglo raspravljati znači li 'poticanje' migracija, u nekim slučajevima, samo (dodatni) 'poticaj', jednom kada je migracija već pokrenuta.

⁶¹ Sukladno *push-pull* teoriji Leea (1966) i Lewisa (1982) (prema Mesić, 2002:292-299), potisni čimbenici u polazišnim lokacijama (kao i oni privlačni u određanim), djeluju kao 'kauzalne varijable', koje određuju početak, obim i smjer migracijskog toka.

⁶² Za obuhvatan pregled teorija migracija i međunarodnih migracijskih tokova, trendova i obrazaca vidi Massey i sur. (1998), Brettell i Hollifield (2000), Mesić (2002), Castles, Miller i de Haas (2013). Za pregled teorija iz područja studija prisilnih migracija i izbjegličkih studija vidi Fiddian-Qasimiyeh i sur. (2014).

se ne 'dogadaju' same po sebi, tj. „suvremeni svjetski migracijski tokovi i procesi nisu slučajan društveni fenomen“, piše Mesić (2014:157). One u povijesnoj perspektivi imaju svoje uzroke i motive, koji su danas pojačani globalizacijskim procesima koji djeluju na internacionalizaciju (ali i internalizaciju) migracija. Na strukturnoj razini one su rezultat povijesnog svjetskog razvoja sa svim socijalnim, ekonomskim i političkim nejednakostima, koje djeluju kao potičući ili ograničavajući čimbenici, te olakšavajuće ili otežavajuće okolnosti, unutar kojih se migracije odvijaju. O ovome najviše raspravljaju strukturalno-konfliktna teorija migracija, kao i teorija svjetskog sistema (vidi Mesić, 2002:330, 340-348).

Na individualnoj razini migracije su rezultat svjesnih odluka i djelovanja pojedinaca i društvenih grupa. Seljenje u potrazi za boljim životom najčešći je motiv migriranja, a ekonomski ili radni migranti, uz obiteljske, najbrojnija su vrsta migranata u svijetu (Castles i Miller, 2003). U slučaju seljenja iz određenog područja zbog nepovoljnih ekonomskih čimbenika ljudi migriraju da bi uspostavili nove mogućnosti za temeljnu egzistenciju ili za priželjkivanu, bolju i perspektivniju kvalitetu života. Ako dobrovoljno sele da bi ispunili svoje osobne ili obiteljske ciljeve, odlaze u ona područja za koja smatraju da im to mogu omogućiti.

Ljudi se često sele i kako bi izbjegli sociopolitičke ugrožavajuće stresore i progon uslijed situacija nasilja i kršenja njihovih ljudskih prava, što im uskraćuje priliku za normalan život i osjećaj osobne sigurnosti i slobode (Zolberg i Benda, 2001). Vrlo su često nepovoljni društveni, politički i ekonomski čimbenici međusobno povezani, pa djela političkog proganjanja znače i onemogućivanje pristupa radnoj sferi ili sredstvima za život. Primjerice, socioekonomska marginalizacija može uzrokovati društvene nemire koji će povratno izazvati djela progona od strane države ili drugih (nedržavnih) aktera. U svakom slučaju oba procesa mogu izazvati raseljavanje ili bijeg i stvoriti tzv. „mješoviti migracijski tok“ (UNHCR, 2007; Castles, 2010a). Stoga je poznato kako je ponekad teško odrediti granicu između nedobrovoljnih 'političkih' i dobrovoljnih 'ekonomskih' migracija.⁶³

Ljudi mogu napuštati svoja područja porijekla privremeno ili za stalno, u bliže ili udaljenije destinacije, unutar zemlje ili pak izvan zemlje svog porijekla. Rjeđe, kolektivno iseljavaju lokalne zajednice, u potrazi za boljim radnim, obrazovnim, društvenopolitičkim uvjetima življenja i privređivanja, kao i zbog straha od progona. Düvell (2008) raspravlja kako određene determinante koje služe kao preduvjeti, tj. utječu na pokretače migracije uključuju: migracijske sisteme (povijesne, ekonomske, socijalne poveznice); migrantske

⁶³ Düvell (2008) upozorava kako je danas teško jednoznačno razlikovati pojedine modalitete međunarodne migracije. Npr. zbog restriktivnije imigracijske kontrole turističke vize postaju jedan od rijetkih načina dolaska u zemlju destinacije, iako migrant ne želi inicijalno doći kao 'turist', nego u svrhu zapošljavanja ili primjerice traženja zaštite.

mreže; makroekonomske snage (privlačni faktori); mikroekonomske i biheviorističke faktore (obiteljski i motivacijski čimbenici, ali i neekonomske – klimatski, politički, kulturni čimbenici); demografske razloge (npr. populacijski disbalans); te migracijske strategije i politike. Za okolišne faktore očekuje se da će učestalo povećati migraciju tijekom 21. st.

Dakle, individualna odluka o migraciji najčešće je motivirana spletom niza razloga koji se tiču ekonomskih faktora kao najčešće privlačnih čimbenika te političkih, kao i okolišnih, razloga koji su češće potisni čimbenici (IOM, 2014:33-34). Ljudi migriraju kako bi loš(ij)e okolišne uvjete u mjestima porijekla zamijenili boljima i zdravijima u izabranim odredištima, ali i iz razloga da bi izbjegli ili se oporavili od devastirajućih okolišnih događaja. Odnos između promjena u okolišu i migracija često je shvaćen kao linearan uzročno-posljedični čin, u kojem je promjena jedini ili glavni poticatelj migracije. No, već je istaknuto kako je odnos promjena u okolišu spram migracija kompleksan proces. Često su okolišni čimbenici usko povezani s ekonomskim i političkim čimbenicima, nerijetko im prethode, a pri tome se razina ranjivosti na ugrozu iz okoliša oblikuje s obzirom na druge parametre ranjivosti (Foresight, 2011; Corendea i sur., 2012). Promjena okoliša rijetko je jedini čimbenik (npr. u slučaju prirodnih katastrofa), a većinom je tek jedan od mnogih (mada sve važniji i učestaliji), koja može djelovati kao pokretač ili motivator u donošenju odluke o seljenju ili bijegu (Black i sur., 2011; Castles, 2011; Gemenne, 2011a).

Iako su moguće različite klasifikacije i tipologije migracija, s obzirom na stupnjeve voljnosti donošenja odluke o migraciji, razlikujemo voljne i nevoljne tj. dobrovoljne i nedobrovoljne migracije (Wrong, 1956; prema Mesić, 2002:250). Međutim, bitno je naglasiti kako u današnje doba takva razdioba nije posve održiva tj. teško je naći ekskluzivne primjere migracija koje bi se mogle svrstati isključivo u jednu ili drugu kategoriju. Drugim riječima, vrlo je izgledno da svaka (ili većina) današnjih migracija u svijetu u sebi obuhvaća različite čimbenike voljnosti i nevoljnosti od kojih su jedni dominantni ili dominirajući u određenom trenutku. Dobrovoljnim se dakle migracijama smatraju one koje nastaju kao rezultat voljne odluke pojedinca ili grupe o seljenju (kretanju) zbog niza različitih privlačnih razloga (poput spajanje obitelji, rad i obrazovanje su najčešći). U drugom smo poglavlju istaknuli kako su nedobrovoljne migracije ili prinudne (iznuđene) ili prisilne.⁶⁴ Termin raseljavanje koristimo za označavanje nedobrovoljne (najčešće prisilne, često i prinudne) migracije, koja se uglavnom odvija unutar, iako može i preko državnih granica.⁶⁵

⁶⁴ Za raspravu o 'prinudnosti' migracija zbog ljudskog agensa, kao i zbog prirode vidi u Mežnarić (2003).

⁶⁵ Migracije jesu povijesna konstanta, no tek nastankom prvih nacija-država i uspostavom suverenih teritorija u 19. st. možemo govoriti i o međunarodnim tj. međudržavnim, prekograničnim ili 'vanjskim' migracijama.

6.2.1. Glavna obilježja današnjih migracijskih tokova u svijetu

U 2013. godini broj međunarodnih migranata procijenjen je na 232 milijuna (UN DESA, 2013b:1), dok je broj unutarnjih migranata u 2009. procijenjen na oko 740 milijuna (UNDP, 2009). Obje se brojke odnose na godišnju procjenu stanja tj. zalihe (*stock*), a ne migracijskog toka (*flow*). Time je brojka internih u odnosu na međunarodne migrante tri puta veća. Drugim riječima, danas su obje brojke zajedno vjerojatno dosegnule preko milijardu ljudi, što znači da oko 15% svjetske populacije možemo smatrati migrantima. U 2013. oko 136 milijuna migranata boravilo je u zemljama Sjevera, a 96 milijuna u zemljama Juga. Kako je vidljivo u izvješću IOM-a (2013:55), što potvrđuju i podaci UN-a, trećina svjetskih vanjskih, međunarodnih migracija odvija se među zemljama 'Globalnog Juga', a trećina iz smjera Juga ka Sjeveru (UNEP, 2012:7-10). Preostale migracije odvijaju se (većim dijelom) međusobno među razvijenima i (manjim dijelom) od Sjevera prema Jugu.

Najveći broj internih migranata migrira unutar zemalja u razvoju ili ka susjednim teritorijima (čime postaju međunarodni migranti).⁶⁶ U 2013. bilo je, također, 51.2 milijuna prisilnih migranata, zbog političkih razloga - progona, sukoba, općeg nasilja i povrede ljudskih prava (UNHCR, 2014:2). Od toga je 16.7 milijuna priznato izbjeglicama, ali je dvostruko više (33.3 milijuna) interno raseljenih osoba (*internally displaced persons* – IDPs).

Neke procjene govore da u doba sve veće globalizacije, i s time povezanog pokušaja migracijske kontrole, seljenje sve više poprima oblike neregularnosti i nedokumentiranosti. Iako ne postoje točni i precizni podaci koliki je broj neregularnih migranata u svijetu, procjene se kreću od 10 do 20% na ukupan broj registriranih migranata (Düvell, 2008; 2011). Slična je i IOM-ova procjena prema kojoj je dodatnih 10 do 15% uz ukupni broj od 232 milijuna procijenjenih migranata ustvari „nedokumentirano“. Drugim riječima, govorimo o procjeni od 23 do 35 milijuna međunarodnih 'nedokumentiranih migranata' (IOM, 2013).⁶⁷ Neovisno o spomenutim brojkama, koje doduše jesu samo procjene utemeljene na bazama podataka i registrima imigracije i emigracije, brojke onih koji su samo privremeno izvan svog mjesta ili države porijekla mogle bi biti i znatno veće. Düvell (2008:885) procjenjuje brojku od čak jedne do dvije milijarde „geografski mobilnih ljudi“. Obzirom na ove procjene teško je braniti tezu o sjedilačkoj normi, tj. 'sjedilačkoj pristranosti' (*sedentary bias*, Bakewell, 2007,

⁶⁶ Najveći postotak migracija u suvremenom svijetu u 20. st. odnosio se na ruralno-urbane migracije, koje su dovele do izrazite urbanizacije i situacije da je u 2014. više od polovice svjetskog stanovništva (54%) živjelo u gradovima. Ipak, takva se vrst migracija, kao vid unutarnje tj. interne migracije, nije shvaćala kao migracija *per se*, bez obzira što su osobe koje su migrirale ipak prelazile određene administrativne, lokalne i regionalne, pa i simboličke 'kulturne granice'. Čini se pak, kako se danas unutarnja migracija, time i ona ruralno-urbana, iako veća i značajnija po obimu, ne istražuje u onoj mjeri kao što se to čini s vanjskom, međunarodnom migracijom. Vidi više na: http://www.who.int/gho/urban_health/situation_trends/urban_population_growth_text/en/

⁶⁷ Za razumijevanje ove teme i kritičku perspektivu o problematici neregularnih migranata vidi Kraus (2008).

prema Castles, 2010a), o tome kako je mobilna samo izrazita manjina stanovništva, čime se onda samu migraciju etiketira kao stanje otklona od 'normalnosti' sjedilaštva. Ova pristranost zamagljuje važno pitanje: tko su uopće osobe koje su u poziciji migrirati te u kojoj su mjeri okolišni i klimatski razlozi u koliziji ili u disparitetu s ostalim razlozima i mogućnostima seljenja?

Migracijski i izbjeglički tokovi u svijetu danas su izrazito diversificirani, a udio muških i ženskih migranata podjednak je, ponekad i veći u korist migrantica (Castles i Miller, 2003). Gotovo se polovica svjetskih migracijskih tokova odvija između zemalja u razvoju, a čak 80% svih izbjeglica u svijetu zbrinuto je upravo u zemljama u razvoju, i to najčešće u onim susjednim državama i teritorijima otkud su izbjeglice potekle (UNHCR, 2014). Ista stvar vrijedi i za međunarodnu regularnu ekonomsku migraciju jer migriranje na kraće relacije košta manje, a migranti mogu lakše održavati kulturne i povijesne veze s populacijom u društvu primitka. Prisilna je raseljenost najčešće unutarnja tj. interna, a ponekad su oni koji bi i pokušali preći međunarodne granice u tome spriječeni ili od toga odvraćeni.

Da bismo mogli analizirati pitanja regulacije statusa okolišnih raseljenika (o čemu raspravljamo u osmom poglavlju) ovdje se kratko osvrćemo na migracijske politike danas u svijetu. Migracije su, iz državne perspektive, prije svega sagledane kao globalni fenomen koji treba biti upravljan i kontroliran od strane država kao subjekata međunarodnog prava. U tom smislu države (prvenstveno one razvijene) pomoću migracijskih politika pokušavaju usmjeravati i kontrolirati migracijske tokove, te upravljati migracijama na način da potiču 'željene' oblike (i)migracije, a sprječavaju ili ograničavaju one 'neželjene'. Današnji su migracijski tokovi najčešći u vidu radnih migracija, a potom i obiteljskih, obrazovnih, humanitarnih (Massey i sur., 1998; Castles i Miller, 2003). U tom smislu, stalno poželjnim se čine profili imigranata koji su visokoobrazovana i visokokvalificirana radna snaga koja može pridonijeti ekonomskom, intelektualnom i socijalnom razvitku i kapitalu zemlje useljavanja. Povremeno poželjnom se smatra i niskokvalificirana radna snaga za tzv. „3D poslove“ – 'prljave, opasne i teške' (*dirty, dangerous, difficult*), gdje je 'radna sposobnost' osnovni kapital stranih radnika (Boswell i Geddes, 2011). Poželjne su i 'obrazovne migracije' studenata, kao i 'mobilnost upravljača' (menadžera).⁶⁸ Nešto su manje poželjne, ali još uvijek prihvatljive, obiteljske migracije tj. one kojima se članovi obitelji migrantskih radnika pridružuju ranije

⁶⁸ Naravno, migracijske se politike dijelom odnose i na mjere upravljanja emigracijskim tokovima, kojima države nastoje regulirati privremeni ili trajni odlazak svojih građana u inozemstvo. U tom smislu, takva se vrst selidbe smatra također nepoželjnom jer može predstavljati demografski, socijalni i ekonomski gubitak za zemlju porijekla. Stoga migracijske politike mogu uključivati i mjere retencije (zadržavanja) migranata posebice regulacije tzv. 'odljeva mozгова'. Za opis i kritiku hrvatske državne migracijske politike vidi u Božić (2014).

iseljenim članovima u odredišnim područjima. Takve migracije ruše dobro poznatu sliku, danas već samo mit, o privremenosti rada i boravka 'gostujućih radnika', koji ipak uglavnom ostaju živjeti u zemlji useljavanja.

Na drugom se kraju spektra nalaze 'neželjene' ('*unwanted*') migracije koje države nastoje spriječiti, ograničiti, ili barem ne poticati aktivno, ili ih čak pokušavaju u začetku prevenirati. Nažalost, veći stupanj restriktivnosti migracijskih politika u zemljama Sjevera posljedično vodi do povećanja neregularnosti migracije iz smjera Jug-Sjever (IOM, 2013). U 'neželjene' se ubrajaju različite kategorije 'mješovitih' migracijskih tokova, koji obuhvaćaju brojne kategorije neregularnih migranata, ekonomskih migranata bez dokumenata i dozvole boravka i ulaska u zemlju, „lažnih izbjeglica“ i odbijenih tražitelja azila (Neumayer, 2005; Castles, 2010a). Jedna je od ironija današnjeg globalnog sustava migracija (barem u razvijenim zemljama) ta da se željene migracije koje uključuju prostornu pokretljivost visokokvalificiranih stručnjaka sve više naziva 'mobilnošću'⁶⁹, i to ne samo zbog eventualnog privremenog karaktera boravka i rada takvog tipa migranata (Boswell i Geddes, 2011). Istovremeno termin 'migrant' nerijetko dobiva pogrdni smisao za osobu koja (neregularno) poduzima 'neželjen' čin prostorne pokretljivosti. Migracija je svakako vrlo kompleksno područje istraživanje. Ona je dinamičan oblik prostorne, ali i društvene pokretljivosti, teško predvidljiv obzirom na to kako će se kreirati budući migrantski tokovi. Pokušaj državne kontrole migracijskih tokova smatra se politikom koja bi trebala kontrolirati buduće 'valove' migranata, pa i onih okolišnih, kao zapravo 'neželjenih' (Castles, 2011).

No, suvremena politička nastojanja ograničenja migracija relativno su neuspješna jer je migracija neizbježan dio kontinuiranog procesa društvene transformacije (Düvell, 2008; Castles, 2010a). Migracija je dijelom tog procesa jer u svim svojim fazama ima utjecaj na društvenu, političku i ekonomsku strukturu društava primitka, kao i za društva porijekla. Stoga se, umjesto nastojanja sprječavanja, kontrole i zaustavljanja migracija, pažnja države i međunarodnih naddržavnih asocijacija treba usmjeriti na pripremu društava primitka za dolazak novih useljenika (Castles, 2010a). Ostvarivanje ovog cilja može pomoći u kreiranju migracijske politike od koje korist mogu imati i države primitka i države pošiljateljice, a prvenstveno migranti sami, bez obzira zbog kojih sve inicijalnih razloga napuštaju domove.

⁶⁹ Migracijske studije danas jednaku pažnju posvećuju transnacionalnim migracijama te privremenim oblicima prostorne pokretljivosti (mobilnosti) koji se ostvaruju u vidu sezonske, pendularne ili cirkularne mobilnosti (Urry, 2007). Na ovom mjestu nije nam cilj ulaziti u dublje analizu glavnih teorija paradigmi transnacionalnih migracija i mobilnosti (vidi više u Vertovec, 2009), no zamjećujemo kako je tema okolišnih migracija vrlo malo zastupljena unutar ovih teorija (za iznimke vidi Truong i Gasper, 2011; Faist i Schade, 2013).

6.3. Okolišna ugroženost i neravnomjernost utjecaja promjena u okolišu na nastanak migracija i raseljavanja

Pod neravnomjernošću utjecaja promjena u okolišu podrazumijevamo dvojaku neravnomjernost: prva se odnosi na prostorne (fizičke, geografske) razlike utjecaja zbog geomorfoloških i reljefnih specifičnosti u naseljenim područjima svijeta; druga se odnosi na društvenu neravnomjernost utjecaja promjena na nastanak ili izostanak migracija i raseljavanja. Prva dakle proizvodi okolišnu ugroženost i osjetljivost s obzirom na prirodne i fizičke datosti čovjekovih staništa, tj. veću izloženost pojedinih geografskih područja pojedinim tipovima promjena. Druga stvara to isto, ali s obzirom na socijalne, ekonomske, političke, kulturne, demografske i druge parametre koji rezultiraju većim ili manjim predispozicijama za okolišnu ranjivost ili otpornost. Drugim riječima, neka područja u svijetu i neke društvene skupine više su izložene negativnim učincima promjena od drugih teritorija i skupina. Za takva područja i te društvene skupine vjerojatnije je očekivati da će biti ugroženi promjenama, neovisno o tome hoće li to stvarno potaknuti (pretpostavljenu) (ne)dobrovoljnu migraciju, ili će ona izostati. U kombinaciji, ova se dva čimbenika odnose na neravnomjernost utjecaja promjena s obzirom na socioprostorni razmještaj populacije unutar nekog društva - dokazano je kako je najveća razina ugroženosti ruralne populacije te urbane sirotinje (EACH-FOR, 2009; Foresight, 2011; Black i sur., 2013).

Potonja dimenzija neravnomjernosti utjecaja ponajviše je posljedica političkih i socioekonomskih nejednakosti te globalne raspodjele moći i bogatstva. Obrasci nejednakosti u globalnom gospodarstvu reflektiraju se i u nejednakim posljedicama klimatskih promjena na razne države u svijetu. Nejednak stupanj ekonomske razvijenosti odražava se negativno na (ne)raspoloživost gospodarskih, financijskih i tehnoloških sredstava za strategije prilagodbe na promjene i na ublažavanje njihovih posljedica. G. Hardin ističe kako je većina ekoloških problema regionalna, a ne globalna - zbog čega ne postoji globalan pristup ekološkoj krizi (isto vrijedi i za problem prenapučenosti). Osim toga, većina ekološke neravnoteže u siromašnim zemljama uvjetovana je ekološkim problemima razvijenih zemalja, bilo posredno (kroz primjerice uvoz štetnih ili opasnih proizvoda), bilo neposredno (kroz globalno zatopljenje i degradaciju) (Hardin, prema Markus, 2004:216). Slikovito rečeno, bogatiji zagađuju više i pri tom manje pate, dok siromašniji zagađuju manje, a pri tom pate više. Ovo jednako vrijedi kako u makro-perspektivi odnosa moći između država, tako i u mezo-perspektivi odnosa unutar populacije, između društvenih slojeva. No, ista stvar, što ćemo vidjeti, vrijedi i na svakodnevnoj mikro-razini socijalnih odnosa. Ovdje se također perpetuira

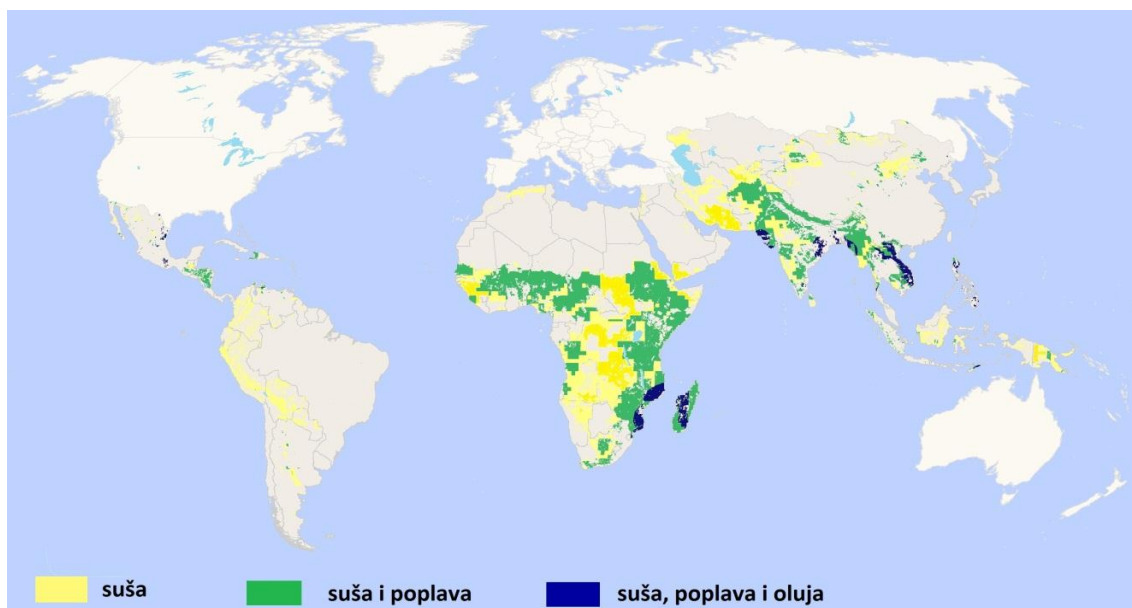
vrst nejednakosti spram okolišne ugroženosti i ranjivosti, jer su primjerice u jednoj lokalnoj zajednici, ili čak jednoj obitelji, neki pojedinci ugroženiji i ranjiviji od drugih.

Ekohistoričari su prvi zamijetili kako jedni te isti uvjeti promjene u okolišu nisu uvijek u povijesti imali jedan te isti ishod, čak ni na relativno bliskim (premda razdvojenim) geografskim područjima i u sličnim okolišnim uvjetima. Primjerice, nepovratna i kolektivna (e)migracija s Uskršnjih otoka u 17. st. nije zabilježena u drugim dijelovima Pacifika. Iako su dijelili slične karakteristike ekosustava i sličnu populaciju, u slučaju Uskršnjih otoka okoliš je kolabirao zbog iscrpljivanja, dok drugdje nije. Razlog leži u tome što su zajednice ostalih otočnih društava pronalazile nove oblike održive proizvodnje i prilagodbe čime je ekološki sustav održavan u ravnoteži. Time one nisu izazvale nepovratnu degradaciju svog prirodnog okoliša, pa nije bilo ni potrebe tj. nužde za seljenjem (Haberle i Lusty, 2000).

Važno je istaknuti kako priroda događaja ili procesa, kao i njihov opseg i jačina, te vrijeme trajanja, utječu na vrstu i stupanj okolišne ugroženosti, što postaje potencijalom za pokretanje migracije i raseljavanja. Sukladno podacima IPCC-a, Adamo (2010:162) predviđa kako od svih promjena u okolišu sljedeći okolišni i klimatski događaji imaju najveću vjerojatnost utjecaja na migraciju i raseljavanje stanovništva: „porast razine mora, ekstremni vremenski događaji (npr. toplinski valovi i oluje) i promjene u dostupnosti vode (npr. suše)“. S određenim stupnjem sigurnosti, Adger i sur. (2003) tvrde kako će se današnje zemlje u razvoju suočiti s većom učestalosti ekstremnih vremenskih događaja u 21. st. No, odgovori na neposredne i razorne prirodne katastrofe razlikuju se od adaptacijskih strategija na sporije i dugotrajnije promjene u okolišu (Laczkó i Aghazarm, 2009).

Neka su područja u svijetu izloženija epizodnim okolišnim događajima, ali i onim procesualnim. Predviđa se da će promjene okoliša imati najznačajniji utjecaj na društva u azijsko-pacifičkoj regiji (Laczkó i Aghazarm, 2009; IPCC V, 2014). Sukladno podacima koje donose Guha-Sapir i sur. (2014) Azija i Pacifik jesu područja gdje se, do danas, dogodilo najviše okolišnih hazarda, a vrlo je izgledno da će se nastaviti događati i u budućnosti. U tridesetogodišnjem razdoblju praćenja (između 1974. i 2003.), otprilike polovina nepogoda i katastrofa povezanih s okolišem dogodila se ondje. To su ujedno i područja gdje su prirodne katastrofe rezultirale najvećim mortalitetom, pa je tako, primjerice, čak 85% svih smrtnih ishoda od globalnih katastrofa bilo u tom području (EM-DAT/CRED, 2014). Pritom ne tvrdimo kako ostali dijelovi svijeta nisu potencijalno ugroženi takvim ili nekim drugim oblicima okolišnih stresora u vidu prirodnih nepogoda i katastrofa. No, sadašnji podaci koji su se bavili 'mapiranjem' stanja kao i budućim predviđanjima (IPCC, 2007, 2014; EACH-FOR,

2009; Foresight, 2011; Guha-Sapir i sur., 2014) ukazuju koja to područja u svijetu jesu 'više' izložena i ugrožena određenim okolišnim hazardima, kako to prikazuje slika 1.



Slika 1. – Kumulativna područja okolišnih hazarda u svijetu.
Izvor: Ehrhart i sur. (2009:26)

Poplave se najčešće javljaju u središnjoj, južnoj i jugoistočnoj Aziji (posebice je ugrožena delta Gangesa gdje živi 125 milijuna, uglavnom siromašnih, s gustoćom od oko 200 ljudi po km²); potom u Africi (u području Velikih jezera, Središnja i Jugoistočna Afrika); te u Srednjoj Americi i zapadnom dijelu Južne Amerike. U 2009. više od 80% ljudi pogođenih ekstremnim vremenskim pojavama (poput tropskih oluja) bilo je iz Azije i Oceanije, dijelom i iz Afrike (Ehrhart i sur., 2009:2, Foresight, 2011). Rizik od olujnih vjetrova najveći je u Južnoj Aziji (Bangladeš, obalni dijelovi Indije, Vijetnam), istočnoj obali Afrike (posebice Mozambik i Madagaskar, Tanzanija), Srednjoj Americi i Karibima. Rizik od suše prisutan je prvenstveno u Subsaharskoj Africi, potom i u Južnoj Aziji (posebice u Afganistanu, Pakistanu i dijelovima Indije), te u dijelovima jugoistočne Azije (posebno Mianmar, Vijetnam i Indonezija). Dakle, područja Subsaharske i Roga Afrike te južne i jugoistočne Azije područja su koja su ugrožena svim trima opasnostima i okolišnim rizicima (suša, poplave, oluja) te ih uvjetno rečeno možemo smatrati područjima (naj)više izloženim i ugroženim promjenama.⁷⁰

⁷⁰ Čini se kako se okolišna ugroženost javlja u onim geografskim područjima koja ocrtavaju silnice ekonomske moći i nejednakosti u svijetu, kojom se razgraničava zemlje (Globalnog) Juga od Sjevera. Tako se okolišna ugroženost nastavlja na onu socioekonomsku. I iz ovog razloga promjena okoliša nije demokratska.

Unatoč tome što su promjene u okolišu, posebice one klimatske, globalna pojava (iako evidentnija, prisutnija, učestalija i često razornija u navedenim područjima), ipak te promjene ne pogađaju cjelokupno stanovništvo u tim državama jednako. Društvena neravnomyernost utjecaja promjena na posljedice koje mogu imati po društvo i ekonomske sustave najbolje je vidljiva kroz usporedbu klimatskog ili okolišnog događaja jednakog intenziteta u različitim kontekstima. Primjerice, dugotrajna suša, iako slična po trajanju i intenzitetu, ne utječe isto na poljoprivredna područja u sjevernoj Etiopiji i u središnjoj Australiji, ni u pogledu kvalitete života ni u pogledu migracijskog potencijala (Barnett i Webber, 2010). Ta ista pojava vrlo će vjerojatno rezultirati glađu i migracijom u Etiopiji, dok u Australiji neće. Međutim, u Etiopiji, migracije potaknute sušom događaju se prvenstveno zbog većeg stupnja ugroženosti i ranjivosti čemu su uzroci siromaštvo i institucionalni propusti države da osigura pomoć, a ne ekstremne klimatske prilike *per se*. Castles (2011) ističe kako je raseljavanje u tim situacijama više rezultat socijalne isključenosti siromašnog stanovništva tj. ekonomske nejednakosti, nego okolišnog stresa. Stoga su klima i okoliš okidač za migracije, ali su siromaštvo i glad primarni uzroci seljenja (Barnett i Webber, 2010:6). Isto tako, podizanje razine mora i poplave mogu izazvati državnu intervenciju koja nastoji spriječiti iseljavanje stanovništva, a mjere adaptacije bit će uspješnije u talijanskoj regiji Venetto, nego u podrazvijenim dijelovima Bangladeša.

Hugo (2010) upozorava kako mnogi velegradovi u Istočnoj Aziji broje preko 10 milijuna stanovnika, a istovremeno su smješteni na samoj obali na svega pet ili manje metara nadmorske visine. Obzirom na broj stanovnika koji živi u litoralnom pojasu ovo je svjetski najugroženije područje obzirom na opasnost od poplava i podizanja globalne razine mora. Stoga bi neke od posljedica promjena u okolišu mogle bitno utjecati na sadašnje migracijske trendove poput ruralno-urbane migracije u velegradove na obali, ili gospodarske trendove poput litoralizacije. Primjerice, klimatske bi promjene mogle voditi do zaustavljanja trenutnog trenda seljenja ljudi na obalu, posvuda u svijetu (Barnett i Webber, 2010), i rezultirati pomicanjem daleko od obalnih područja. Takvi tokovi mogu biti postupni, uglavnom unutar zemalja, i ne moraju biti katastrofalni za društveni poredak, ako odgovarajuće planiranje usmjerava proces migracije.

Dakle, populacije izložene najvećim okolišnim rizicima žive u: a) zemljama u razvoju; b) sušnim i polu-sušnim područjima; c) obalnim područjima i slivovima rijeka (Global Humanitarian Forum, 2009; OXFAM, 2009). Iz navedenih kriterija jasno je da su te populacije najugroženije općim siromaštvom, sušom i dezertifikacijom te podizanjem razine mora i poplavama. U četvrtom smo poglavlju raspravljali o okolišnim hazardima i rizicima, a ovdje mapirali koja su geografska područja svijeta ugroženija od drugih. Obzirom da ti

čimbenici okolišne ugroženosti, ranjivosti i otpornosti mogu poslužiti kao prediktori budućih migracija i raseljenosti o njima pobliže raspravljamo u nastavku.

6.3.1. Okolišna ranjivost

Okolišna ranjivost (*environmental vulnerability*) je stanje osjetljivosti na izloženost stresu povezanom s okolišem, koju odlikuje nedostatak sposobnosti pojedinca ili skupine da se prilagodi stresu i potencijalnoj šteti koju okolišni hazardi mogu izazvati (Kumar Jha, 2010:5). Istraživanja o okolišnoj ranjivosti i otpornosti proučavaju stresove u 'socioekološkom sustavu', odgovore sustava na stres i kapacitet za adaptivnu akciju (Adger, 2006:268). Prema Burtonu i sur. (1993) karakteristike okolišnih stresova uključuju opseg, frekvenciju, trajanje i područje razmjera okolišne opasnosti. Izvještaj ICPP IV (2007) donosi složeniju definiciju okolišne ranjivosti kao stupnja do kojeg je 'sistem' osjetljiv te se ne može nositi s nepovoljnim učincima klimatske promjene, uključujući klimatsku varijabilnost i ekstreme. Ključni su pokazatelji ranjivosti: stres kojem je sustav izložen, osjetljivost sustava i njegova sposobnost prilagodbe na taj stres. No u novom je izvještaju IPCC V (2014:1775) definicija ponešto izmijenjena te sad označava „sklonost ili podložnost sustava da može biti pogođen štetom, uključujući osjetljivost na samu štetu i nedostatak sposobnosti nošenja i prilagodbe na nju“.

Novina u nedavnom izvješću IPCC V (2014) je razlikovanje „kontekstualne (početne) ranjivosti“ i „posljedične (završne) ranjivosti“. Prva označava obilježje socioekoloških sustava koji nemaju sposobnost da se nose s vanjskim pritiscima ili promjenama klimatskih uvjeta. Druga označava sve one preostale posljedice koje ostaju nakon analize mogućih scenarija budućih klimatskih kretanja, studije utjecaja i identifikacije prilagodbenih opcija te njihove eventualne primjene. Bitno je, dakle, okolišnu ranjivost razumjeti kao kontekstualno ovisan, promjenjiv i društveno konstruiran fenomen pod utjecajem političke, institucionalne i ekonomske dinamike unutar društva u kojemu se okolišni hazardi i rizici javljaju.⁷¹

Mnoštvo je varijabli koje teoretičari uzimaju u jednadžbu računanja okolišne ranjivosti: spol, dob, etničku pripadnost, kulturne čimbenike, socioekonomski status. Ovo posljednje može biti uzrok daljnjem raslojavanju i povećanju ranjivosti već ugroženih dijelova populacije, pogotovo na lokalnoj i regionalnoj razini. U tom smislu izloženost rizicima i socioekonomska nejednakost uvjetuju i pojačavaju jedna drugu. Garcia-Acosta (2007:130)

⁷¹ UNEP (2007:302-304) definira okolišnu ranjivost kao „funkciju izlaganja, osjetljivost na utjecaje iz okoliša, te sposobnost ili nedostatak sposobnosti da se nosi ili prilagodi na uvjete u okolišu. Pri tome se ljudi izlažu opasnostima (hazardima) kao što su suše, sukob, ili ekstremnim oscilacijama cijena (hrane i dobara), u podlozi čega mogu biti društveno-ekonomski, institucionalni i okolišni uvjeti“. Otpornost migranta, pak, ovisi o njihovoj osjetljivosti navedenim uvjetima i sposobnosti da se nosi ili prilagodi tim uvjetima.

ističe kako bi bilo uputno koristiti koncept „diferencirane (okolišne) osjetljivosti“, jer on ukazuje na to kako nisu sve društvene skupine jednako izložene rizicima, niti sve društvene skupine imaju ista sredstva za suočavanje s okolišnom ranjivošću, pa se razlikuje i njihova učinkovitost u nošenju s tim rizicima.

Kako smo vidjeli u prošlom poglavlju, ljudi svih geografskih područja i svih društava u većoj su ili manjoj mjeri ovisni o resursima ekosustava. No, nisu svi pogođeni ekološkom neravnotežom i degradacijom okoliša jednako - negativni učinci promjena ne osjećaju se jednako među stanovništvom raznih država ili čak unutar iste populacije (Ahtonen i sur., 2012:13). Već marginalizirane društvene grupe snose nerazmjern teret promjena, kako u razvijenim zemljama tako i u zemljama u razvoju, za što su dobar primjer posljedice uragana Katrina u SAD-u (Gemenne, 2010). Agnew (2012) ističe kako su neki 'više izloženi' posljedicama promjena jer žive u područjima s visokim okolišnim rizikom (npr. od poplava). Neki su 'osjetljiviji i ranjiviji' na klimatske promjene jer njihova sredstva za život usko ovise o ekosustavima (npr. poljoprivrednici, ribari, stočari), a neki imaju manje mogućnosti da se 'prilagode na' i 'oporave od' štetnih promjena, tj. manje su okolišno otporni (npr. siromašni).

Jasno je kako klimatske promjene stvaraju dodatnu okolišnu i socijalnu ranjivost pojedinaca i zajednica koje su već pogođene različitim vrstama i stupnjevima ugroženosti i depriviranosti (Williams, 2011). Karakter i ozbiljnost utjecaja promjena varira ovisno o događaju, te je štetan u onom stupnju u kojem su pogođeni promjenom ranjivi, tj. u kojoj je mjeri kapacitet njihove prilagodbe nepovoljnim učincima - smanjen. Ranjive skupine su najčešće prvi i najteže pogođeni dio populacije.⁷² Isto vrijedi i za već postojeće prisilne migrante i izbjeglice, koji jesu ili postaju višestruko ranjivima upravo zbog spleta raznih čimbenika stresa i prijetnji, najčešće onih političkih, socijalnih, ekonomskih i okolišnih.

Ranjivost je moguće sagledati i kao subjektivni osjećaj nesigurnosti koji dolazi iz percepcije ugroženosti. Takav osjećaj može nastati zbog percepcije ugroženosti od sukoba i nasilja, ili kao nedostatak sigurnosti zbog oskudice i nedostupnosti blagostanja.⁷³ Stoga se on podjednako očituje kao apsolutna deprivacija, ali i kao osjećaj relativne deprivacije. Prema

⁷² Ranjive skupine često označavaju sve one ostale koji nisu odrasli, zdravi i (poslovno) sposobni muškarci, dakle; žene, djecu, starce, trudnice, bolesne, invalidne i osobe s poteškoćama, a često je to i manjinska i indigena populacija. Oni su i inače osjetljiviji i ranjiviji na životne stresore, ili ih se barem takvima percipira. Ove skupine pripadaju u najčešće žrtve prirodnih katastrofa, uključujući fizičke i mentalne povrede za vrijeme i nakon katastrofe, i/ili raseljavanja (Bartlett, 2008; Global Humanitarian Forum, 2009, Agnew, 2012). Žene (ako su još k tomu i siromašne pripadnice manjine), posebno su ranjive na posljedice katastrofa zbog svog lošijeg položaja u rodnom, ekonomskom i etničkom smislu, tj. zbog strukturne socijalne, ekonomske i političke diskriminacije i marginalizacije, što nerijetko uključuje i rodno i seksualno nasilje (Hearn Morrow i Phillips, 1999).

⁷³ Jedna je bitna razlika između percepcije ugroze i ranjivosti povezane s oružanim sukobom i općim nasiljem od one povezane s okolišem. Ranjivost koja je posljedica progona i nasilja, a ne primjerice pojave gladi zbog suše, percipira se kao namjerno politički producirana i perpetuirana, a ne kao usud ili slučaj (Adger, 2006:272).

Adgeru (2006:270), dva su glavna područja studija ranjivosti: istraživanja o ranjivosti zbog ugroženosti egzistencije siromaštvom i ona o ranjivosti društveno-ekoloških sustava.⁷⁴

U četvrtom smo poglavlju vidjeli kako su demografski čimbenici sami po sebi također jedan od prediktora okolišne ranjivosti. Populacijski pritisak u nekim je prenapučenim područjima Globalnog Juga nagnao ljude da se naseljavaju čak i na onim lokacijama koje su već izložene okolišnom stresu i okolišnim hazardima. Stihijska urbanizacija rezultirala je marginalizacijom velikog (siromašnog) dijela gradskog stanovništva. Preseljavanje sa sela u najčešće rubna područja urbanih centara i velegradova (slamove), znači neravnomjeran mehanički populacijski priljev i pritisak na urbani okoliš (Foresight, 2011). U prenaseljenim područjima dolazi do povećanja zagađivanja i iscrpljivanja ekosustava, pa se okolišni stresovi multipliciraju. To se posebice očituje u snižavanju osnovnih prehrambenih, sanitarnih i sigurnosnih uvjeta za život, čime se, između ostalih, povećava i razina okolišne ranjivosti.

Barnett i Webber (2010) stoga upozoravaju na metodološku potrebu svojevrsnog 'ponderiranja' stupnjeva okolišne ranjivosti kao čimbenika koji djeluju na odluke pojedinaca ili društvenih skupina o migraciji. Identične klimatske i okolišne (ne)prilike i procesi ne izazivaju jednake posljedice u različitim geografskim područjima pogođenima takvim promjenama. Zasigurno su više ugroženi oni teritoriji koji su i inače ugroženi siromaštvom, podrazvijenošću i nestabilnim političkim sustavima, a koje istovremeno demografski odlikuje visoka gustoća naseljenosti i visoka stopa prirodnog prirasta. Iako svi oblici migracija imaju raznorodne uzroke, nesumnjivo je kako će promjene u okolišu sve više, u spletu s ostalim faktorima, rezultirati migracijama i raseljavanjem.⁷⁵

6.3.2. Okolišna otpornost

Okolišna otpornost (*environmental resilience*) je sposobnost pojedinaca, kućanstava i zajednica da anticipiraju, prilagode se, ili se nose s promjenama koje doživljavaju, te da se oporave od posljedica promjene (Adger, 2006). Povećanje izloženosti i veća osjetljivost na promjene vodi do većeg stupnja ranjivosti, dok povećanje sposobnosti prilagodbe vodi do

⁷⁴ Posljedice okolišne ranjivosti ne smiju se isključivo mjeriti ekonomskim parametrima, poput recimo razine financijskog gubitka zbog prirodne nepogode. Mjerenje ranjivosti kao stanja ljudskih zajednica treba biti usmjereno na mjerenje ljudskog blagostanja u njegovim socijalnim, kulturnim, političkim, psihološkim i okolišnim faktorima. Jer kako upozorava Adger (2006:278), kada bi se okolišna ranjivost mjerila samo u financijskim i ekonomskim mjerilima onda ta mjera ranjivosti zapravo ne bi bitno bila drugačija od mjerila relativnog siromaštva.

⁷⁵ Ipak, Castles (2010b) smatra kako treba biti oprezan kod zaključivanja da će svi, pa i većina ljudi, na promjene u okolišu moći reagirati mobilnošću. On naglašava kako je vrlo vjerojatno da većina onih koji su pod utjecajem promjena u okolišu neće migrirati, a ako se migracija i dogodi ona će biti prije interna nego međunarodna. Iako su današnje političke elite i mediji skloni vidjeti takvu migraciju kao nešto negativno i ugrožavajuće ona ipak može značiti i efikasan način prilagodbe na promjene, o čemu kasnije u ovom poglavlju.

većeg stupnja otpornosti. IPCC IV (2007:880) okolišnu otpornost definira kao „spособnost društvenog ili ekološkog sustava da apsorbira poremećaje zadržavajući istu osnovnu strukturu i način funkcioniranja, sposobnost samoorganiziranja, kao i sposobnost da se prilagodi na stres i promjene“. Novi izvještaj IPCC V (2014:1772) definira ju kao „kapacitet društvenog, ekonomskog i okolišnog sustava da se nosi s hazardnim događajima ili smetnjama, reagirajući ili se reorganizirajući na način da održava svoju osnovnu funkciju, identitet i strukturu, a istovremeno održavajući kapacitet za prilagodbu, učenje i transformaciju“.⁷⁶

Nepobitno je da ljudi ovise o prirodnim dobrima. No, otpornost na okolišne hazarde i stres također ovisi o mogućnosti i volji kojom su ljudi spremni zamijeniti svoju ovisnost o prirodnim resursima ekosustava s alternativnim resursima i dodatnim oblicima asistencije. Što se više mogu oslanjati na ekonomske i socijalne oblike kapitala vlastite zajednice, time mogu postati u manjoj mjeri ranjivi, a njihova sposobnost prilagodbe i okolišna otpornost jača (Pelling, 2011). Na okolišnu otpornost (kao i na okolišnu sigurnost) utječe širi spektar društvenih, političkih i kulturnih čimbenika. To između ostalog uključuje: stupanj podrške koju lokalne zajednice dobivaju od države, pristup komplementarnim ekonomskim prilikama, mjere socijalne kohezije unutar zajednice, te stupanj pomoći i asistencije posebno ugroženim i ranjivim skupinama (Barnett i Adger, 2007:641). Otpornost spram 'štetnih' promjena razlikovat će se među različitim društvenim skupinama zbog nejednakosti u razinama prihoda, obiteljskoj situaciji, zdravstvenom stanju, klasnoj pripadnosti i drugim socioekonomskim čimbenicima koji nisu izravno povezani s okolišem (UNDP, 2014).

Već je naglašeno kako su mehanizmi otpornosti u zemljama Sjevera efikasniji nego u drugim područjima. Isti intenzitet poplave nemjerljivo će veću štetu prouzročiti obalnim zajednicama u Bangladešu, nego onima u Nizozemskoj (Adger i sur., 2003:181). Strategije suočavanja s cikličkim klimatskim nepogodama u razvijenim zemljama podrazumijevaju tehnološke naprednije odgovore, nego u zemljama u razvoju.

No, nije uvijek pravilo da cijelo stanovništvo u razvijenim zemljama ima jednaku okolišnu otpornost. Kod uragana Katrina, koji je pogodio New Orleans 2005., sustav nasipa i obrane od poplava je zakazao (Gemenne, 2010). Potopljeno je područje najviše obuhvaćalo niske dijelove delte, gdje je ponajviše živjelo afroameričko stanovništvo lošijeg socioekonomskog statusa. Fussel, Sastry i VanLandingham (2010) su zaključili kako su

⁷⁶ Ovakvo nas određenje okolišne otpornosti podsjeća na Luhmannove ideje o *autopoiesisu* i rezonanciji kao načinima samorekreiranja sustava tj. odvajanja sustava od svoje okoline. Kako bilo, u odnosu na definiciju iz proteklog izvješća uočljivo je kako je danas fokus u ovoj definiciji pomaknut od sposobnosti sustava da 'apsorbira poremećaje' prema kapacitetu tri podsustava (društvenog, ekonomskog i okolišnog) da 'reagiraju ili se reorganiziraju' da bi opstali.

posljedice uragana i poplave, neproporcionalno pogađale različite stratume populacije, jer su najviše nastradali oni koji su i prije ove prirodne nepogode bili ugrožen(ij)a skupina stanovništva. Bogatije, bjelačko stanovništvo je zbog bolje životne situacije, posjedovanja sredstava i socijalnih kontakata te dostupnosti informacija imalo veću okolišnu otpornost, koja je uključivala i mogućnost napuštanja pogođenog područja, što je prilika (kako ćemo vidjeti u sedmom poglavlju) koju nemaju svi okolišno ugroženi. Dakle, na okolišne su hazarde najotporniji oni s najviše financijskih resursa, socijalnog kapitala i tehničkih informacija (Smith i Petley, 2009).

6.4. Promjene u okolišu kao generatori okolišnih migracija i raseljavanja

Promjene u okolišu nesumnjivo utječu na pokretanje migracije. Ponekad čak neposredno usmjeravaju migracijske tokove. S obzirom da smo do sad analizirali na koji način okolišni rizici i stres vode ka okolišnoj ugroženosti i ranjivosti, ovdje se posvećujemo opisu i analizi pojavnosti migracija i raseljavanja zbog i uslijed okolišnih promjena. Bardsley i Hugo (2010:241) ističu kako postoje tri glavna procesa kroz koje se posljedice promjena okoliša najčešće manifestiraju na migracijske obrasce i pokretanje migracije: „povećanjem iskustava rizika zbog opasnosti iz okoliša i povezanih socioekoloških događaja; mijenjanjem stanja resursa kroz vrijeme čime se mijenja pristup i učinkovito iskorištavanje prirodnih resursa; i percepcijom rizika od utjecaja klimatskih promjena, neovisno o stvarnom iskustvu“. Kompetitivnost i antagonizam oko iskorištavanja prirodnih resursa i posjedovanja energenata jedni su od glavnih uzroka (političkih) konflikata u svijetu.⁷⁷ No, dugoročno gledano, 'epizodne' promjene u okolišu (poput prirodnih katastrofa) danas generiraju jednak ili čak veći broj stradalnika i raseljenih, nego sami politički sukobi oko resursa tj. teritorija. Izvješće IDMC/NRC (2014a) procjenjuje da je u 2001. po prvi put broj osoba raseljenih zbog okolišnih razloga u svijetu premašio broj osoba raseljenih zbog političkih razloga.

U promjene u okolišu ubrojili smo ekstremne vremenske prilike i prirodne katastrofe, ekološku neravnotežu i degradaciju uzrokovanu ljudskim faktorom te tehnološke katastrofe. Nepogode i katastrofe, kao epizodni i kratkotrajni događaji, te ekološka neravnoteža i degradacija kao dugotrajni procesi, utječu na živote milijuna ljudi diljem svijeta. Promjene, različite po svojoj učestalosti i intenzitetu pojavljivanja, različite su i po stupnju i načinu na koji utječu na nastanak migracija i raseljavanja. U slučaju katastrofa one prilično direktno i neodgodivo utječu na nastanak raseljavanja. U slučaju ekološke neravnoteže i degradacije

⁷⁷ Zbog prisvajanja resursa, tokom 1990-ih je ubijeno preko pet milijuna ljudi, dok je istovremeno između 17 i 21 milijun raseljeno (od čega šest milijuna u susjedne zemlje), sukladno *World Watch report* (u: Renner, 2002:6).

one, najčešće posredno, utječu na nastanak migracija kroz ugrožavanje zdravlja i blagostanja, kao i sredstava za život (Vörösmarty i sur., 2000; IPCC IV, 2007b).

Obično se nepogode povezane s vodenim i toplinskim ekstremima povezuju s iznenadnim okolišnim događajima koji traže brzu reakciju, dok su sporo nastupajuće promjene karakteristične za dugotrajnija razdoblja suše, dezertifikacije, degradacije tla i ekološke neravnoteže koje mogu izazvati urušavanje ekosustava. Sve ove promjene koliko god direktne bile ipak u svojim posljedicama znače i posrednu štetu, jer djeluju kao okolišni stresori, od kojih su najvažniji nestašica hrane i vode. Kod iznenadnih prirodnih i tehnoloških katastrofa nagli bijeg stanovništva najčešće ne uključuje aktivne i djelatne strategije planiranja i donošenja odluka (Boano i sur., 2008). Prisilna migracija se tada odvija kao zapravo jedina izgledna opcija spašavanja života, bez posebne pripreme i u hitnim uvjetima.

Tablica 1 – Ukupni broj izbjeglica i interno raseljenih osoba u svijetu 2008.-2014.

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Izbjeglice pod mandatom UNHCR-a	10.5	10.4	10.55	10.4	10.5	11.7	14.4
Tražitelji azila	0.83	0.95	0.85	0.87	0.94	1.2	1.8
Palestinske izbjeglice pod UNRWA mandatom	4.7	4.7	5	5.1	4.9	5	5.1
IZBJEGLICE UKUPNO	16.03	16.05	16.4	16.37	16.34	17.9	19.5
Interno raseljene osobe – IRS (zbog konflikta i općeg nasilja)	26	27.1	27.5	26.4	28.8	33.3	38.2
Interno raseljene osobe – IRS (zbog prirodnih katastrofa)	36.5	16.7	42.4	15	32.4	22.3	19.3
Interno raseljene osobe UKUPNO	62.5	43.8	69.9	41.4	61.2	55.6	57.5
UKUPNO (u milijunima)	78.53	59.85	86.3	57.77	77.54	73.5	77

Izvor: IFRC/RCS (2012:15), UNHCR (2014), IDMC/NRC (2014a), IDMC/NRC (2015), UNHCR (2015), EM-DAT (2015) – adaptacija autora

Recentni podaci o broju raseljenih osoba u svijetu, vidljivi iz tablice 1, potvrđuju kako je ponekad broj onih koji su raseljeni zbog promjena u okolišu čak i premašivao brojku raseljenih zbog političkih razloga. Do kraja 2012. u svijetu je bilo 45.2 milijuna prisilno raseljenih zbog progona, sukoba i kršenja ljudskih prava (UNHCR, 2013). Od tih 45.2 milijuna čak je 25.8 milijuna osoba bilo interno raseljeno. Broj prisilno raseljenih zbog političkih razloga popeo se u 2014. na 59.5 milijuna (što je najviše nakon razdoblja po završetku Drugog svjetskog rata), od čega je bilo čak 13.9 milijuna 'novoraseljenih' (UNHCR, 2015a:2). Više od polovice svih svjetskih izbjeglica dolazilo je iz Sirije (3.88 milijuna), Afganistana (2.59 milijuna) i Somalije (1.11 milijuna), a po prvi put je Turska preuzela primat

u broju prihvata izbjeglica (1.59 milijuna, uglavnom Sirijaca), od Pakistana (1.51 milijuna, uglavnom Afganistanaca) (UNHCR, 2015:2-3). Bez obzira na stvaranje lažne moralne panike u europskim zemljama oko „valova“ i „izbjegličke krize“ povodom dolaska sirijskih, ali i drugih – iračkih, afganistanskih, eritrejskih, i ostalih prisilnih migranata, ipak je neumitan podatak kako zemlje u razvoju prihvaćaju čak 86% svih svjetskih raseljenika.

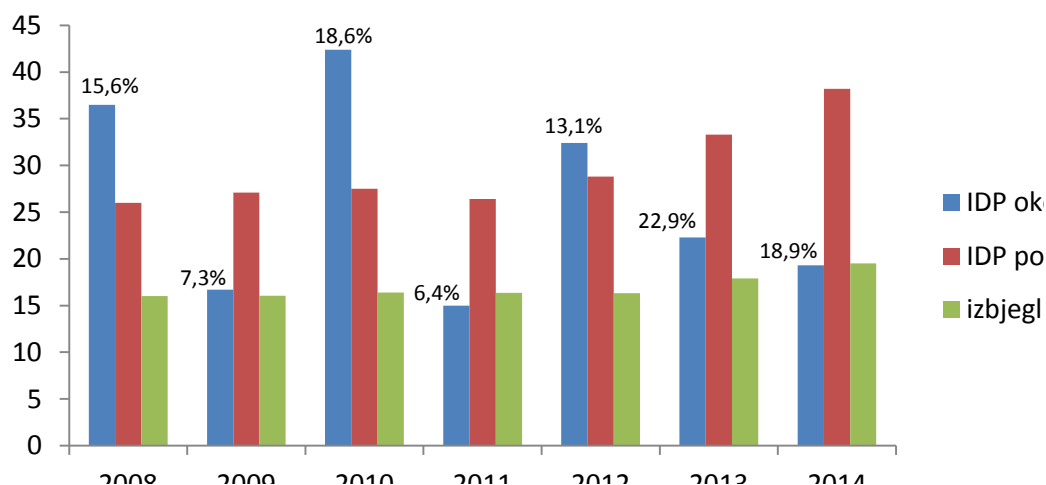
Broj raseljenih zbog prirodnih katastrofa (*natural-hazard disaster induced*) se od 16.7 milijuna u 2009., povećao na 42.4 milijuna u 2010., od toga najvećim dijelom u Aziji i najvećim dijelom zbog poplava (IDMC/NRC, 2011). U 2011. je broj raseljenih zbog prirodnih katastrofa procijenjen na 15 milijuna ljudi. U 2012. bilo je 32.4 milijuna novoraseljenih zbog prirodnih katastrofa (od 72.67 milijuna ukupno raseljenih u svijetu), dok je u 2013. bilo 22.3 milijuna novoraseljenih zbog prirodnih katastrofa u ukupno 119 država (IDMC/NRC, 2014a:7).⁷⁸ Iako se iz podataka u tablici 1 (str. 85) čini kako je broj raseljenih zbog okolišnih razloga u 2013. manji u odnosu na broj raseljenih zbog političkih razloga, treba naglasiti sljedeće: podaci za interno raseljene osobe zbog političkih razloga su kumulativna brojka, dok za interno raseljene osobe zbog prirodnih katastrofa brojka označava fenomen 'nove raseljenosti' (IDMC/NRC, 2014a:18).

Dakle, u 2013. se brojka od 33.3 milijuna interno raseljenih zbog konflikata i općeg nasilja odnosi na 'stanje' broja (interno) raseljenih, a u sebi obuhvaća 'tek' 8.2 milijuna (25%) novoraseljenih (zbog konflikta), i 25.1 milijun onih koji su u situaciji registrirane (produljene) interne raseljenosti (IDMC/NRC, 2014b:9). Ipak, 22.3 milijuna interno 'novoraseljenih' zbog prirodnih katastrofa, čini gotovo tri puta većom brojku okolišnih raseljenika od navedenih 'političkih' raseljenika. Isto vrijedi i za ostala promatrana razdoblja. Od 19.3 milijuna novoraseljenih zbog prirodnih katastrofa u 2014. njih 17.5 milijuna (91%) je raseljeno zbog hidrometeoroloških katastrofa, preostalih 9% zbog geofizičkih katastrofa (IDMC/NRC, 2015).

Također, u čitavom promatranom razdoblju godišnji broj „interno raseljenih osoba zbog razvojnih projekata“ (*development induced IDPs*) mogao je, prema procjeni, iznositi oko 15 milijuna ljudi (IFRC/RCS, 2012:15). Grafički bi te podatke mogli prikazati ovako:

⁷⁸ Gemenne (2011a:43-44) smatra kako se ove procjene mogu uzeti kao pouzdane jer se temelje na sličnoj metodologiji koja je preuzeta iz EM-DAT baze podataka. To znači da su podaci naknadno obrađeni na način da su nesreće prioritizirane te potom analizirane, sukladno broju pogođenih osoba, te se triangularnim metodama pokušalo podatke i brojke prikupiti i od drugih relevantnih izvora. Stoga su podaci u većoj mjeri komplementarni s onima prikupljenim od strane UN-ovog ureda za koordinaciju humanitarnih poslova (UN OCHA). S druge strane, Black i sur., (2013b:34) upozoravaju kako velike brojke o broju pogođenih promjenama okoliša, kao i ove koje procjenjuju okolišno raseljavanje jesu metodološki neprecizne. One, naime, najčešće prikazuju raseljene na 'vrhuncu' zbivanja okolišne nepogode te tijekom akcija spašavanja (evakuacije), a ne u nekoj dužoj perspektivi, pa i nakon povratka koji može uslijediti i relativno brzo. Stoga su, naglašavaju autori, okolišni raseljenici rjeđe u situaciji 'produljene raseljenosti' koja vrlo često odlikuje (klasično) izbjegličko iskustvo.

Grafikon 1 – Prikaz globalne raseljenosti u razdoblju 2008.-2014.



Izvor: IFRC/RCS (2012), IDMC/NRC (2014a), IDMC/NRC (2015), UNHCR (2015), EM-DAT (2015) – izračun i adaptacija autora (*Ukupna je brojka izražena u milijunima. Postotak u plavim stupcima odnosi se na postotni omjer 'okolišno interno raseljenih osoba' u odnosu na ukupan broj osoba koje su te godine pogođene nekom od prirodnih katastrofa.)

U razdoblju 2008.-2014. godišnji prosjek broja ljudi koji su bili pogođeni nekim oblikom katastrofe iznosio je oko 210 milijuna (uz varijacije od 95.3 milijuna u 2013., do 245.7 milijuna u 2012.). Raseljavanje zbog okolišnih razloga (prirodnih katastrofa) bilo je jednako varijabilno, od 14.9 milijuna u 2011. do 42.3 milijuna u 2012, s prosjekom od oko 26.4 milijuna raseljenih po godini (IDMC/NRC, 2015:9). Iz podataka u grafikonu 1 zamjetan još jedan trend: dok broj okolišne raseljenosti varira po godinama (s uvjerljivo najvećim iznosom u 2010.) u posljednje tri godine (2012., 2013., i 2014.) povećao se broj interno raseljenih zbog konflikta i općeg nasilja. Tome je prvenstveno pridonio nastavak vojno-političkih nestabilnosti na Bliskom istoku i veliki val raseljavanja iz ratom ugrožene Sirije, koja je sama krajem 2014. brojala oko 7.6 milijuna interno raseljenih, i gotovo 4 milijuna izbjeglih, najviše u okolne zemlje - Tursku, Libanon, Jordan i Irak (IDMC/NRC, 2014b; UNHCR, 2015a).

Najviše raseljenih zbog prirodnih katastrofa, u razdoblju 2008.-2013., imale su Kina, Indija, Filipini, Pakistan, Bangladeš, Nigerija i SAD (IDMC/NRC, 2014a:31), no 81% svih raseljavanja dogodilo se u Aziji. U 2013., najveće raseljavanje, u apsolutnom i u relativnom smislu (s obzirom na omjer broja raseljenih i ukupnog broja stanovnika), pretrpjeli su: Filipini (7.2 milijuna), Kina (5.9), Indija (2.1), Bangladeš (1.1). Samo su dva supertajfuna (Haiyan i Trami) na Filipinima raselili čak preko 5.8 milijuna, a poplave u Kini i Indiji u svakoj zemlji preko milijun osoba. Od svih katastrofa oluje i poplave bile su uvjerljivo najučestalije i raselile najviše ljudi (20.7 milijuna ili 94%) (IDMC/NRC, 2014a:31). U 2014. Azija je i dalje

bila najviše pogođena prirodnim katastrofama i raseljavanjem oko 16.7 milijuna ljudi, što čini čak 87% svih raseljenih zbog prirodnih katastrofa, dok je na drugom mjestu okolišna raseljenost u obje Amerike gdje je bilo raseljeno 1.6 milijuna ljudi (8.3% od ukupnog broja) (IDMC/NRC, 2015:30). U Africi su najpogođenija bila područja Etiopije i Sudana sa oko 770.000 raseljenih (4%), a tijekom 2014. i Europa je imala nerazmjerno veliki broj okolišno raseljenih od 190.000, prvenstveno zbog poplava na Balkanu.

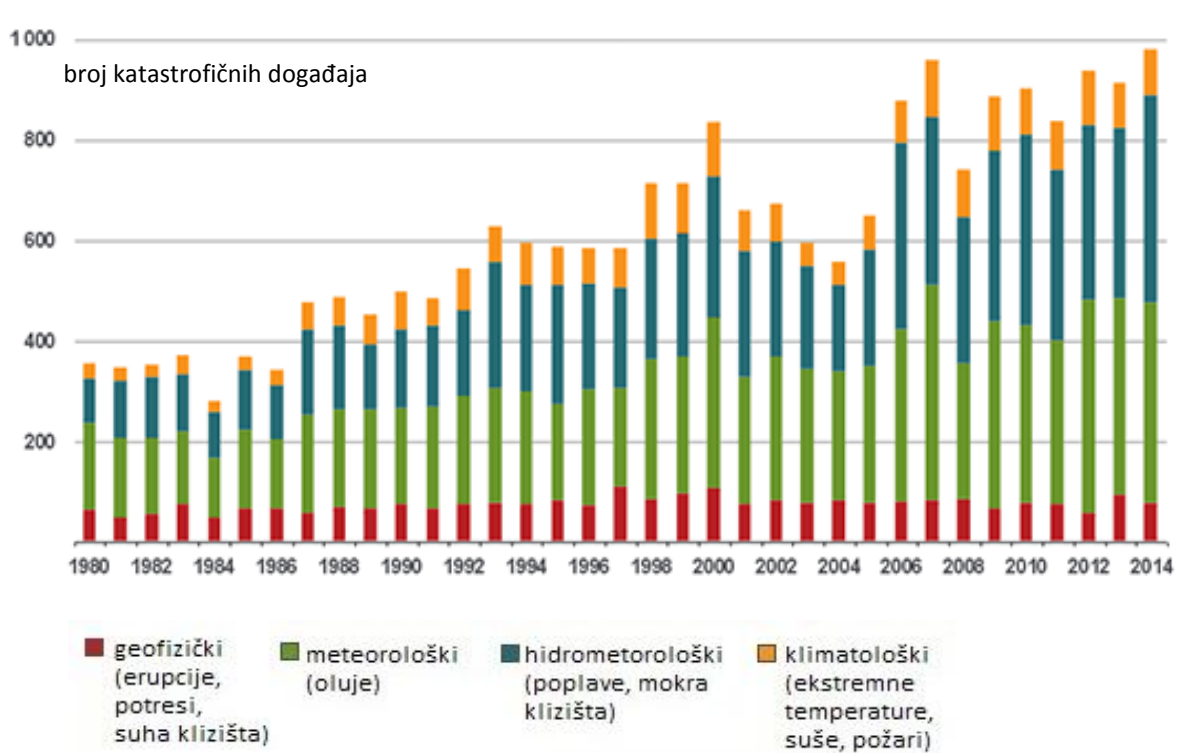
IDMC/NRC (2014a:44) također upozorava na činjenicu da je od 2008. do 2013. u zemljama u kojima je zabilježen oružani sukob koji je za rezultat imao raseljavanja, u 33 od 36 njih, zabilježeno i raseljavanje zbog prirodnih katastrofa. To upućuje na preklapanje političkih i okolišnih čimbenika rizika o kojima smo raspravljali u prošlom poglavlju. Taj podatak također upućuje na međusobnu povezanost višestrukih uzročnika migracije i raseljavanja, o čemu više raspravljamo u idućem poglavlju. Također, treba imati u vidu kako podaci o broju raseljenih osoba zbog prirodnih katastrofa ne uključuju one koji su migrirali zbog postupnih, sporo-nastupajućih promjena, ili zbog tehnoloških katastrofa (posebno razvojnih projekata). Kako bilo, podaci nedvosmisleno ukazuju na važan zaključak - migracije potaknute promjenama u okolišu postaju sve veći i sve obimniji vid nedobrovoljnih migracija u svijetu.

6.4.1. Ekstremne vremenske prilike i prirodne katastrofe kao generatori migracija

U ekstremne vremenske prilike ubrajamo ekstremne temperature hladnoće i topline, te sušu i uz nju vezane požare. U prirodne katastrofe ubrajamo erupcije vulkana, potrese, tsunamije, poplave, odrone i klizišta tla, te oluje (olujne vjetrove - orkane, uragane, monsune, tajfune i tornada).⁷⁹ Ekstremne vremenske prilike nisu toliko silovite po svom intenzitetu tj. odlikuje ih karakteristika relativno dužeg trajanja (npr. dugotrajna suša ili razdobljâ ekstremne hladnoće), ali su sve češće i intenzivnije po stupnju pojavnosti (IPCC V, 2014). Podaci prikazani u grafikonu 2 (str. 89) ukazuju na tridesetogodišnji trend zamjetnog povećanja broja katastrofičnih događaja, posebno onih hidrometeoroloških. Stoga, za pretpostaviti je kako klimatski ekstremi i prirodne katastrofe generiraju najviše okolišnih migracija i raseljavanja.

⁷⁹ Neke od ovih promjena su rezultat i klimatskih ekstrema i prirodnih nepogoda. Primjerice, požari velikih razmjera, ili oluje u razdobljima dugotrajnih ekstrema hladnoće, snježne mećave, lavine, ledene oluje i tuče bi u određenom kontekstu više odgovarale definiciji prirodne katastrofe. Također, urušavanje i lomljenje (arktičkog) ledenog pokrova je u određenom smislu vid geofizičkog odrona snijega i leda. Međutim, pod klizištima tla, za potrebe ovog rada, ipak podrazumijevamo klizišta zemljanog tla. Ovime možda i nije iscrpljena lista svih mogućih klimatskih ekstrema i nepogoda, no smatramo da veći dio ipak jest.

Grafikon 2 – Prirodne katastrofe u svijetu 1980-2014.



Izvor: Munich RE (2015:2)

Prirodne katastrofe su, dakle, pojedinačni geofizički, meteorološki i hidrometeorološki te klimatološki događaji najčešće iznenadni po pojavljivanju, jaki po intenzitetu i kratkog trajanja. Zbog brzine i neočekivanosti, ne ostavljaju mogućnost dulje pripreme i planiranja, već zahtijevaju žurnu i neodgodivu reakciju kako bi se spasili ljudski životi. Stoga one stvaraju mjestimične (lokalne) i neodgodive potrebe za izbjegavanjem katastrofe, najčešće momentalnom evakuacijom i bijegom stanovništva s ugroženog područja. Iako su prirodne katastrofe prisutne tijekom cijele povijesti čini se kako su danas učestalije. Zadnji IPCC izvještaji (2007, 2014) navode kako se povećao interval pouzdanosti u kom se može tvrditi da će tijekom 21. st. ekstremni vremenski događaji i katastrofe postati češći, intenzivniji i biti globalno rasprostranjeniji.

Iz podataka UNISDR-a (2012) vidljivo je da je u razdoblju 1992.-2012. oko 4.4 milijarde ljudi bilo zahvaćeno nekim oblikom okolišne katastrofe. Naravno, ova pomalo dramatična brojka (što zapravo čini 60% današnje svjetske populacije) ne znače da su svi, pa čak ni većina onih zahvaćenih tj. pogođenih katastrofom, imali potrebu i priliku seliti zbog toga. Većina ljudi koji su doživjeli nepogodu nisu napuštali svoja obitavališta jer naprosto nisu imali priliku za to, ili taj utjecaj nije bio u dovoljnoj mjeri značajan, a kamoli ekstreman, da bi direktno potaknuo migraciju i raseljavanje.

Od nepogoda, u razdoblju 1992.-2012., najviše ljudi bilo je pogođeno poplavom (2.4 milijarde ili 55% od 4.4 milijarde ukupno pogođenih), zatim sušom (25%) i olujom (14%). Prema podacima UNISDR-a (2012) i EM-DAT-a (2014)⁸⁰, u tom razdoblju, čak je 1.3 milijuna ljudi poginulo uslijed klimatskih ekstrema i prirodnih nepogoda, od čega najviše (760.000 ili 58%) u potresima, a potom u olujama (237.000 ili 18%). Pa ipak, jednostavno je izračunati kako broj smrtno stradalih predstavlja tek 0,03% od broja ukupno pogođenih. Broj pogođenih prirodnom nepogodom ili katastrofom, sukladno EM-DAT (2014) metodologiji, uključuje sve one koji su poginuli, ozlijeđeni, koji su postali beskućnici zbog katastrofe, kao i ljude koji trebaju neodgodivu asistenciju i pomoć, a može uključivati i one koji su zbog katastrofe evakuirani. Stoga, podaci EM-DAT-a ne obuhvaćaju precizno one koji se raseljavaju zbog katastrofe, ali upućuje na obim ugroženosti i stradanja koje promjene izazivaju.⁸¹ K tome, najnovije izvješće UNDP-a (2014:107) napominje kako su u zadnjih 20 godina prirodne katastrofe svjetsku ekonomiju koštale preko 2 bilijuna (2.000 milijardi, eng. *trillions*) dolara.

Međunarodna Federacija društava Crvenog križa i Crvenog polumjeseca procijenila je da je u svijetu tijekom 1990-ih (1992.-2001.) ukupno čak 2.36 milijardi ljudi bilo ugroženo, pogođeno ili pod utjecajem nekog oblika okolišne katastrofe. U razdoblju 2002.-2011. ta se brojka povećala za 14% i popela na 2.64 milijardi ljudi (IFRC/RCS, 2012:283). Ovaj rast pripisuje se prvenstveno povećanju 'hidrometeoroloških' nepogoda i katastrofa. Jedna druga procjena tvrdi kako je u dva desetljeća (između 1980.-2000.), oko 141 milijuna ljudi izgubilo svoje domove u 3.559 prirodne nepogode, od kojih je preko 97% živjelo u zemljama u razvoju (Gilbert 2001:1). Slično, UNDP (2007:8) tvrdi da je u razdoblju od 2000. do 2004. preko 262 milijuna ljudi godišnje bilo pogođeno nekim vidom klimatske nepogode, od čega čak 98% u zemljama u razvoju. Ovo samo potvrđuje prethodni zaključak o neravnomjernosti utjecaja promjena na okolišnu izloženost, ugroženost i stres. U nastavku detaljno obrađujemo specifične promjene okoliša i utjecaj koje imaju na nastanak (ne)dobrovoljnih migracija.

⁸⁰ Najobuhvatnije podatke o godišnjim brojkama ljudi koji su pogođeni nekim oblikom prirodnih nepogoda i katastrofa donosi *Centre for Research on the Epidemiology of Disasters* (CRED) s belgijskog *Université catholique de Louvain*. Ovaj istraživački centar provodi sustavno i kontinuirano bilježenje nepogoda u okolišu putem svoje statističke baze *Emergency Events Database* (EM-DAT), koja kombinira i uključuje podatke različitih UN agencija, istraživačkih instituta, osiguravajućih kompanija, nevladinih organizacija i medijskih agencija. Vidi više u Guha-Sapir i sur. (2014) te na <http://www.emdat.be/>

⁸¹ Podaci EM-DAT (2014) u svojoj bazi prirodnih i tehnoloških katastrofa definiraju događaj kao katastrofu (*disaster*) ako zadovoljava barem jedan od sljedećih kriterija: deset ili više ljudi je poginulo, sto ili više ljudi je pogođeno katastrofom; proglašeno je izvanredno stanje; poslan je poziv za međunarodnom pomoći. Baza, nadalje, među prirodnim katastrofama razlikuje: geofizičke (potresi, vulkani, suha klizišta), meteorološke (oluje), hidrološke (poplave, mokra klizišta) te klimatološke (ekstremne temperature, suše, požari).

6.4.1.1. Ekstremne vremenske prilike

Ekstremne temperature hladnoće i topline sve su učestaliji i opasniji vid vremenskih prilika, koji je između 1992. i 2012. bio treći uzrok broja smrtno stradalih u svijetu (UNISDR, 2012), usmrтивši 157.000 ljudi. Izvješće IPCC V (2014) zaključuje da je na globalnoj razini došlo do smanjenja općeg broja ekstremnih hladnoća, a do općeg povećanja broja ekstremnih toplinskih valova ili udara. Zanimljivo je da se broj ovakvih ekstrema najviše povećao u Sjevernoj Americi, Europi i Australiji, dok je u Africi kontinuirano prisutan, ali bez osjetnog povećanja. Sami po sebi ovi trendovi ne uzrokuju toliko prisilnih migracija koliko utječu na povećanje mortaliteta (smrtnosti) i morbiditeta (obolijevanja) osoba u pogođenim područjima (Hajat i Telfar Barnard, 2014). Pa ipak, treba se prisjetiti kako su ekstremne hladnoće tokom prapovijesti i povijesti bile jedan od faktora velikih valova migracija ('seobe naroda') gdje su čitava plemena i narodi selili u potrazi za ugodnijom klimom za život.

Faktori koji danas utječu na stupanj ranjivosti na ekstremnu toplinu i hladnoću uključuju dob, spol, zdravstveno stanje, stupanj izlaganja otvorenim prostorima, socioekonomski status, društvenu izolaciju, pristup energentima (IPCC V, 2014). Veću šansu da budu pogođeni ovim ekstremima imaju starije osobe, žene, siromašni, osobe lošijeg psihofizičkog zdravlja, oni prinuđeni zbog posla ili drugih razloga više boraviti na otvorenim površinama, te osobe bez adekvatnih rashladnih ili grijaćih uređaja (Hajat i Telfar Barnard, 2014).⁸²

Ekstremne vrućine i toplotni udari često su povezani sa sušom koja se, ako je dugotrajna i devastirajuća, također može smatrati (i) vrstom prirodne nepogode. Ponekad ta nepogoda nije glavni uzročnik raseljavanja, ali je faktor koji pridonosi raseljavanju i stradanju stanovništva. Jedan recentni primjer odnosi se na bijeg i raseljavanje preko 200.000 iračkih Kurda, Yazida i drugih manjinskih skupina iračkih kršćana. Oni su tijekom najtoplijih ljetnih mjeseci 2014. bježali pred brutalnim proganjanjem vojske ISIL-a (samoprogllašene tzv. „Islamske države Iraka i Levanta“) iz Iraka u kojem je već preko 1.2 milijuna interno raseljenih osoba (UNHCR, 2014). Proganjanje, kao i ekstremne vrućine koje su dosezale i preko 45°C, u planinskom krajoliku bez vode (među surovim reljefnim i okolišnim uvjetima) pridonijeli su stradanju ljudi i zbog oružanog nasilja i zbog okolišne ranjivosti. Danas pak, u gorskim područjima regije Kurdistan, gdje su mnogi od njih našli zaštitu, tijekom zimskih mjeseci prijete im opasnost od smrzavanja jer se temperature spuštaju ispod -10 °C.

⁸² U ljeto 2003. toplinski udari u Europi uzrokovali su smrt 35.000 ljudi, a samo u Francuskoj bilo je oko 15.000 umrlih (Poumadere i sur. 2005, prema Black i sur. 2013b:33). Toplotni je val te godine, u kombinaciji sa sušom i požarima, u Rusiji 2010. direktno i posredno uzrokovao 11.000 smrtnih slučajeva i rast cijena hrane.

Suša, i s njom povezan nedostatak pitke vode, predstavljaju okolišnu ugrozu i prijetnju karakterističnu za afrički kontinent. Istraživanja Brown i Crawforda (2009) ukazuju kako su suše činile 31% svih prirodnih katastrofa u Africi između 1975. i 2002., dok su poplave činile 26%, naročito u slivovima velikih rijeka (Nil, Kongo/Zair, Niger, Zambezi). Posljedično, onemogućenost pravilnog navodnjavanja uz često izrazito teška i dugotrajna sušna razdoblja uzrokuje da skoro trećina ljudi na afričkom kontinentu živi u regijama koje su ugrožene sušom, a četvrtina stanovništva nema stalnu dostupnost pitkoj vodi. Preko 1.3 milijarde ljudi suočava se danas s nekim oblikom nestašice vode, a prema predviđanju ukupno će 2.3 milijarde ljudi, do 2050., patiti od nekog oblika stresa vezanog za nedostupnost pitke vode (IPCC IV, 2007:35-37; Global humanitarian forum, 2009).

Suša često pogađa zemlje Sahela (polusuho područje omeđeno Saharom na sjeveru i srednjejafričkom savanom na jugu). Posljedice suše naročito su prisutne u zemljama Roga Afrike i u regiji Darfur u zapadnom Sudanu (Abbott, 2007). Sudeći prema podacima Hammera (2004:232), prirodne katastrofe u području Zapadne Afrike od 1973. do 1999. izazvale su raseljavanje preko 4.5 milijuna ljudi, od čega gotovo 2.5 milijuna zbog suša, a 2.1 milijun zbog poplava. Najveće je pak raseljavanje bilo zbog suše 1985. u Nigeru, u obimu od milijun ljudi. Suša u Zimbabveu je 2013. pogodila preko 2.2 milijuna ljudi, ali većina nije imala priliku seliti se (Guha-Sapir i sur., 2014:28).⁸³

Kako smo naveli ranije, klimatski ekstremi toplinskih valova i dugotrajne suše, bili su odrednice začetaka etničkog sukoba zbog problema povezanog s nedostatkom hrane i pitke vode u regiji Darfur. Dakle, okolišni razlozi nisu sami po sebi bili pokretač sukoba, ali su svakako doveli, ili barem pomogli takvom razvoju situacije, pa je posredno okolišni stres potpomogao nastanku sukoba, a potom i raseljavanja. Piguet (2010) podsjeća kako se suša često javlja i u zemljama Centralne Azije, na Bliskom Istoku, te u Južnoj Americi (Brazil i Argentina). Suša i dezertifikacija pridonijeli su seljenju oko 3.4 milijuna ljudi iz sjeveroistočnog Brazila u razdoblju od 1960. do 1980. (Leighton, 2006; prema Piguet, 2010a:79). Možda je nepoznat podatak da su katastrofalne suše unazad 20-tak godina više puta pogađale Kinu (pokrajina Sečuan), Indiju (naročito teška ona iz 1987. koja je pogodila južnu državu Kerala), te od 1995. do 2012. tzv. „milenijska suša“ koja je pogodila Zapadnu Australiju (EACH-FOR, 2009; EM-DAT, 2014). Dugotrajna suša od 2007. do 2010. je kumovala i eskalaciji sukoba u Siriji, prema mišljenju Kelley i sur. (2015).

⁸³ U područjima Afrike privremena (sezonska ili pendularna), naročito ruralno-ruralna migracija, često se javlja kao relativno učinkovit odgovor na sušu (Foresight, 2011). Više o tome na kraju ovog i u idućem poglavlju.

Požari su naročito prisutni tijekom vrućih i suhих ljeta, a vrlo se često javljaju u suhim poluaridnim područjima Australije, juga Afrike, juga Azije i juga Sjeverne Amerike. Šumski požari mogu nastati spontano, samozapaljivanjem osušenog lišća i trave (uslijed visokih temperatura i suhoće zraka), ali i zbog udara groma, ljudske nepažnje, ili piromanije. Ekstremne vrućine dobar su prediktor mogućnosti izbijanja požara na otvorenom, pogotovo ukoliko je područje pogođeno toplinskim udarom i sušom. U listopadu 1994., oko tri milijuna ljudi bilo je pogođeno šumskim požarom u Indoneziji, dio je bio i privremeno evakuiran (EM-DAT, 2014). Australija je doživjela porast broja dugotrajnih suša, teških poplava i šumskih požara, uključujući zloglasni požar u pokrajini Viktoriji u veljači 2009., u kojem je poginulo 173 ljudi, a tisuće je evakuirano. Taj događaj požara u australskom *bushu*⁸⁴, poznat kao „Crna subota“, smatra se jednom od najozbiljnijih prirodnih katastrofa u suvremenoj australskoj povijesti (Alston, 2011). Šumski su požari vrlo prisutni tokom ljetnih mjeseci i u Jugoistočnoj Europi. Dva su takva izazvala pogibije 60-tak ljudi u Grčkoj 2007., te stradanje i evakuaciju oko 200 ljudi iz okolice Bitole u Makedoniji (Goldammer i Nikolov, 2007), a dobro se sjećamo i stradanja hrvatskih vatrogasaca i požara na Kornatima, u kolovozu 2007.

6.4.1.2. Prirodne katastrofe

Erupcija vulkana je dramatičan geološki događaj koji prethodno naseljeno mjesto stanovanja ljudi čini privremeno ili trajno devastiranim i nedostupnim, s često visokim stupnjem fataliteta po zatečeno stanovništvo. Svakako najpoznatiji povijesni primjer pogubnosti erupcije jest potpuno uništenje gradova Pompeja i Herkulaneuma, uslijed erupcije vulkana Vezuv 79. g. n. e, u blizini današnjeg Napulja. Tijekom posljednjih 10.000 godina, na zemljinom tlu bilo je oko 1.500 aktivnih vulkana, ne računajući broj podmorskih vulkana koji je teško točno procijeniti. Oko 660 vulkana imalo je zabilježene erupcije tijekom protekla dva stoljeća. Analiza Doocy i sur. (2013) ukazuje kako danas oko pola milijarde ljudi živi u područjima koja su u neposrednoj blizini vulkanskih područja, blizu nekih od 70-tak vulkana u svijetu koji su i danas aktivni.⁸⁵ Nadalje, autori ističu kako je prema njihovoj analizi od 1900. do 2008. bilo gotovo 92.000 poginulih i 14.000 ozlijeđenih, te čak 4.72 milijuna onih kojih su posredno pogođeni vulkanskim aktivnostima, i koji su zbog toga bili prisiljeni pobjeći.

⁸⁴ Podnaseljena ruralna polu-aridna područja australskog kontinenta.

⁸⁵ Za više specifičnih informacija o vulkanima i vulkanskim aktivnostima vidi na <http://www.volcano.si.edu/> i na <http://www.volcanodiscovery.com/>

Jedna od najvećih zabilježenih vulkanskih erupcija u povijesti bila je ona iz 1883. na malajskom otoku Krakatau, koji je u potpunosti uništen. Jedan od suvremenijih primjera raseljavanja uslijed erupcije vulkana jest onaj zbog iznenadne, ali dugotrajne (13-mjesečne) aktivnosti vulkana Capelinhos na otoku Faial na Azornom otočju, što je potrajalo od rujna 1957. do listopada 1958. godine. Tada je evakuirano i raseljeno preko 2.000 ljudi. Relativno nedavne erupcije vulkana Soufriere Hills na karipskom otoku Montserrat 1995.-1998. rezultirale su prisilnom evakuacijom oko 7.000 stanovnika (prema Bates, 2002:471). Na Islandu je 2010. erupcija vulkana i oblak dima i pepela, koji se zračnim strujama proširio Europom, izazvala dvotjedne poteškoće u zračnom prometu nad Europom. Tijekom 2014. 'probudila' se aktivnost najvećeg islandskog vulkana - Bardarbunga, unoseći strah i nemir među stanovništvom. Napravljene su pripreme za evakuaciju, jer bi posljedice moguće veće erupcije svakako značile raseljavanje barem dijela populacije s Islanda.

Potresi su iznenadne i kratkotrajne vibracije tla uzrokovane tektonskim gibanjima ili poremećajima (urušavanjima) u zemljinoj kori. Potres je najjači u epicentru i u njegovoj najbližoj okolini. Na Zemlji godišnje ima oko milijun potresa od kojih je velika većina nezamjetljiva ljudskim osjetilima. Svega 20 do 30 potresa godišnje izaziva žrtve, a broj žrtava prvenstveno ovisi o jačini potresa, kao i o općem stupnju ranjivosti populacije. Sukladno podacima UNISDR (2012) i EM-DAT (2014) potresi su katastrofe koje su u razdoblju 1992.-2002. izazvale najveći broj smrtnih stradanja u usporedbi sa svim ostalim katastrofama. U razdoblju od 2002. do 2011. u prosjeku ljudi su najviše smrtno stradali uslijed potresa (u 64% slučajeva), potom od oluja (16%), ekstremnih temperatura (14%), poplava (5%), a svega 1% od svih ostalih prirodnih katastrofa (UNISDR i CRED, 2013).

Veliki potres koji je 1923. pogodio područje Tokija i Yokohame bio je jedan od najjačih i s najrazornijim posljedicama u povijesti. Uništio je ukupno 360.000 zgrada, a od ukupne populacije od 11.7 milijuna ljudi poginulo je preko 104.000, uz 52.000 ozlijeđenih i čak 3.2 milijuna onih koji su ostali bez svojih domova (McGuire, 2005, prema Giddens, 2009:29). Od deset potresa s najviše ljudskih žrtava u razdoblju 1900. do 2014. Kinu su pogodila čak četiri, pa i onaj najfatalniji iz 1976., koji je odnio oko 242.000 života (EM-DAT, 2014). Posljedicama potresa u Kini u svibnju 2008. bilo je pogođeno čak 46 milijuna ljudi. Devastirajući potres u sjevernom Pakistanu je 2005. uzrokovao pogibiju preko 73.000 ljudi, ranjavanje još njih 62.000 i trenutno raseljavanje 3.5 milijuna ljudi iz svojih domova (Sanghi i sur., 2010:92). Potres koji je pogodio Haiti 2010. imao je za posljedicu smrtno stradanje 222.570 ljudi, a još je 3.7 milijuna ljudi bilo pogođeno posljedicama potresa (EM-DAT,

2014). U velikom potresu koji je pogodio japanski grad Kobe 1995. poginulo je gotovo 6.500 ljudi, a stotine tisuća ljudi privremeno je evakuirano.⁸⁶

U hrvatskom susjedstvu veliki potresi u 20. st. bili su potres u Skopju 1963. s preko 120.000 ljudi pogođenih posljedicama, potres kod Banja Luke 1969. s oko 286.000 pogođenih, te onaj u Crnoj Gori iz 1979., u podmorju nedaleko obala Ulcinja, kojim je bilo pogođeno 310.000 ljudi (EM-DAT, 2014). U travnju 2014. veliki potres u podmorju pokraj obala grada Iquiquea u Čileu pogodio je gotovo milijun stanovnika, od kojih je 80.000 bilo raseljeno. Godinu dana kasnije, 25. travnja i 12. svibnja 2015. dva su velika potresa pogodili područje središnjeg Nepala i uzrokovali pogibiju do danas gotovo pa 9.000 ljudi, njih 100.000 ozlijeđenih i veliku materijalnu štetu. Pola milijuna kuća je uništeno, a 269.000 oštećeno. U ovoj katastrofi 95.100 ljudi je raseljeno, a preko 2.8 milijuna ljudi potrebuje humanitarnu pomoć, jer je utjecaj potresa bio golem na njihova sredstva za preživljavanje od poljoprivrede (vidi UN OCHA, 2015). Priroda je iznova podsjetila na svoju nepredvidljivost.

Tsunamiji su veliki seizmički morski valovi koji mogu nastati najčešće uslijed potresa na morskom dnu, erupcije podvodnih vulkana ili zbog odrona i klizišta na morskom dnu. Mogu nastati i lomljenjem masivnih glečera, pa čak i zbog mogućeg udara meteora na morsku površinu.⁸⁷ Sve navedeno može stvoriti vrlo visoke i snažne morske valove koji se onda od epicentra u koncentričnim krugovima šire i pogađaju obalu. Svakako jedan od recentnih primjera tsunamija jest onaj na području Indonezije, u blizini zapadne obale Sumatre, iz prosinca 2004., kada je zbog razarajućeg plimnog vala smrtno stradalo između 165.000 (prema EM-DAT; 2014) i 230.000 ljudi (prema Sanghi i sur., 2010), od čega najviše u Indoneziji (73%) i na Šri Lanki (18%). Ukupno je preko 1.7 milijuna ljudi bilo evakuirano i raseljeno, od čega trećina djece, od kojih su mnogi postali siročad, a dio čak i žrtve trgovine ljudima (Sanghi i sur., 2010:165). Istraživanje Gemennea (2010) te Rofi, Doocy i Robinson (2006) potvrdilo je kako je privremena raseljenost zbog prirodne katastrofe poput tsunamija pojačala ugroženost osoba pogođenih katastrofom. Te ljude su neadekvatne akcije ublažavanja katastrofe, kao i nedostatni rehabilitacijski programi, ustvari, ostavili u stanju produljene raseljenosti. Potres i tsunami koji je uzrokovao nuklearnu katastrofu u Japanu 2011., opisujemo kasnije u ovom poglavlju.

⁸⁶ Izračuni financijske osiguravajuće agencije Munich RE (2014) o deset najkatastrofalnijih događaja koji su u razdoblju 1980.-2013. izazvali najveću zabilježenu materijalnu štetu, uključuju štete prilikom pet potresa. Ona od potresa u Japanu 2011. (uključujući tsunami i nuklearnu katastrofu), procijenjena je na čak 210 milijardi dolara, a iz Koebea 1995. na 100 milijardi, te iz Kine 2008. na 85 milijardi. Uragan Katrina je po procjeni bio, odmah iza Fukushime, druga najveća katastrofa po stupnju materijalne štete, u iznosu od 125 milijardi dolara.

⁸⁷ Čorkalo (1992, prema Čaldarović, 1995:37) udar meteora ubraja u 'neizbježive prirodne katastrofe' za razliku od onih 'izbježivih' nad kojima postoji mogućnost ublažavanja posljedica (poput poplava).

Poplave su jedna od danas najčešćih i sve učestalijih prirodnih katastrofa. Iako su potresi najpogubniji oblik prirodne katastrofe, ukoliko se promatra broj ljudi koji su pogođeni, poplave pak imaju uvjerljivo najveći faktor utjecaja na ranjivost i na moguće raseljavanje. Čak 47% od ukupnog broja od 246 milijuna pogođenih svim prirodnim katastrofama (prema godišnjem prosjeku 2002.-2011.) bili su stradalnici od poplava, potom od suša (29%), oluja (16%), te oko 4% od potresa i 4% pogođenih ekstremnim temperaturama (UNISDR i CRED, 2013). Dugotrajne, obilne padaline i naglo povećanje vodostaja rijeka koje silovito izljevaju iz korita najčešće uzrokuju katastrofalne poplave. Južnoazijsko i pacifičko (dijelom i karipsko-srednjeameričko) područje naročito su ugroženi olujnim, sezonskim, monsunskim poplavama. Veliki broj poplava događa se u Indiji, Kini i Bangladešu, zemljama s nekim od najgušćih stopa naseljenosti, kao i visokim stopama siromaštva (posebice Bangladeš), čime je smanjen adaptabilni kapacitet stanovništva.⁸⁸ U poplavama u indijskoj saveznoj državi Odisha, tijekom 2014., raseljeno je bilo preko milijun ljudi (IDMC/NRC, 2015:35).

U azijsko-pacifičkoj regiji područja posebice ugrožena poplavama u kojima se najčešće javlja okolišna migracija područja su gusto naseljenih dolina i delta rijeka (posebice rijeka Mekong, Yangtze i Gangesa), niskih obalnih područja, te niskih atolnih i koraljnih otoka (Hugo, 2010:18). Nažalost ova su područja često pogođena i olujnim vjetrovima što multiplicira i potencira promjene u okolišu koje uzrokuju raseljavanja. Black i sur. (2008) navode kako danas više od jedne šestine svjetske populacije živi u područjima slivova rijeka čiji tok ovisi o količini vode pohranjene u ledenjacima i pod snježnim pokrivačem. Stoga će do poplave u riječnim slivovima, deltama i obalnim područjima, dolaziti i uslijed topljenja ledenjaka i snježnog pokrivača. U deltama velikih svjetskih rijeka živi preko 325 milijuna ljudi. Pritom je, zbog opasnosti od poplava, najugroženije stanovništvo dviju regija svijeta u slivu i deltama rijeka koje su poznata poplavna područja Južne Azije (Ganges, Indus, Brahmaputra) i Istočne Azije (Yangtze, Mekong) (Cullen, 2010:212). Opasnost pojačava i činjenica da se čak 13 od 20 najvećih svjetskih gradova nalaze na obali, većina u zemljama u razvoju (Agnew, 2012:23). Time zapravo obalni gradovi i litoralni pojas od mjesta i područja

⁸⁸ Bangladeš je jedna od zemalja najugroženijih klimatskim promjenama, posebice poplavama, zbog činjenice što cijeli teritorij države presijecaju pravci i tokovi sedam velikih i preko 200 manjih rijeka. Također faktor rizika predstavlja činjenica da je čitav južni dio zemlje na vrlo niskoj nadmorskoj visini. Ipak, lokalno stanovništvo prilično ovisi o rijekama, prvenstveno u smislu primarnih djelatnosti privređivanja za život. Izloženost poplavama, olujama te eroziji riječne obale svakodnevna su konstanta lokalnih zajednica u ovom području. Gustoću naseljenosti ponegdje premašuje i preko 1.000 stanovnika po km². Pošto je većina države na nadmorskoj visini manjoj od 12 metara procjena je da ako bi se razina morske vode dignula za jedan metar, čak 50% države bi moglo biti potopljeno (Poncelet i sur., 2010:212). Stoga je razina okolišnog rizika, ugroženosti i ranjivosti ovdje jedna od najvećih na svijetu.

koje tradicionalno privlače useljenike mogu ubrzo postati (i) emigracijska područja, ukoliko u njima poraste stupanj okolišne ugroženosti.

Međutim, poplave donose stradanja i raseljavanja i u razvijenim zemljama. Iskustva poplave i uragana na Floridi vode ponekad, ali samo kao privremena mjera, do kolektivne evakuacije u susjedna područja. No, prema McGranaham, Balk i Anderson (2007) relokacija i migracija stanovništva vezane su uz položaj obalnih gradova ugroženih erozijom tla, koji su uz to često prvi na udaru olujnih vjetrova i poplava. Sobel i Leeson (2006) tvrde da je za vrijeme uragana Katrina lokalna zajednica bila izložena 'okolišnom šoku'. Tim više jer se postojeći složeni sustav upravljanja okolišnom nepogodom pokazao neučinkovitim i doživio neuspjeh, a situacija je bila poprimila katastrofalne razmjere (Adger i sur., 2009:341).⁸⁹

Klizišta tla su geološki fenomeni koji znače pomicanje tla kao što su odroni stijena i urušavanja zemlje, koje bismo mogli smatrati 'suhim klizištima', za razliku od onih koja nastaju uslijed razarajućeg utjecaja velikih kiša i poplava na zemljana tla i koja smatramo 'mokrim klizištima'. Podaci UNISDR i CRED (2013) ukazuju kako su u razdoblju 2001. do 2012. mokra klizišta (povezana s poplavama) bila višestruko češća po pojavnosti i posljedicama, podjednako po broju stradanja, tako i po stupnju raseljavanja. Zbog monsunskih poplava i odronâ tla samo je 2011. oko 1.5 milijuna ljudi u Bangladešu bilo raseljeno i smješteno u prihvatne centre, vrlo slične izbjegličkim kampovima (Gemenne, Brücker i Ionesco, 2012:63).

S druge strane, podaci EM-DAT (2014) ukazuju kako su suha klizišta primjerice 1962. ubila preko 2.000 ljudi u Peruu, dok su u ožujku 1989. u Sovjetskom savezu pogodila preko 8.000 ljudi od kojih su neki bili i trajno raseljeni. Surova narav klizišta pokazala se i 2014. kada su, zbog katastrofalne poplave, neka mjesta u brdovitim dijelovima Bosne pogođena mokrim klizištima. No, klizišta, kao prirodna katastrofa nisu uvijek samo i isključivo posljedica prirodnih nepogoda, tj. njihovom nastanku pogoduju i ljudske aktivnosti odnosno devastacije okoliša zbog stambene ili industrijske gradnje, zbog deforestacije i drugih procesa kojima se remete prirodni geološki uvjeti u okolišu.

Oluje (olujni vjetrovi), poput tropskih ciklona, orkana, uragana, tajfuna, monsuna i tornada, oduvijek su izazivali strah i opreznost kod ljudi. Prema broju poginulih u razdoblju 2002.-2011. oluje (nakon potresa) zauzimaju drugo mjesto na ljestvici, a treće ukoliko se gleda broj pogođenih (nakon poplava i suša) (UNISDR i CRED, 2013). Olujama je, kao i

⁸⁹ Na našem području starije generacije Zagrepčana još uvijek pamte veliku poplavu zbog izlivanja rijeke Save iz 1964. godine kada su dijelovi Donjeg grada bili pod vodom, a oko 200.000 ljudi je bilo pogođeno samom poplavom. Poplave u svibnju 2014. su donijele nova stradanja, o čemu raspravljamo u devetom poglavlju.

poplavama, najčešće pogođeno jugoistočno azijsko-pacifičko područje. Od ukupno 388 zabilježenih prirodnih katastrofa u 2013. Azija je najviše bila pogođena ekstremnim vremenskim nepogodama i katastrofama (47.3%), a ujedno je i tamo i najveći postotak smrtnosti zbog posljedica takvih katastrofa (Guha-Sapir i sur., 2014:27). Tako je samo na Filipinima tijekom 2012. supertajfunom Bopha pogođeno 6.25 milijuna ljudi od čega je 1.900 poginulo, a preko 900.000 bilo evakuirano i raseljeno (EM-DAT, 2014). U 2013., također na Filipinima, zbog dvaju tropskih tajfuna (Haiyan i Nari) i jednog potresa, privremeno je bilo raseljeno 6.15 milijuna ljudi, a preko 7.300 je smrtno stradalo, dok ih je preko 200.000 postalo beskućnicima (IDMC/NRC, 2014:8). U prosincu 2014. supertajfun Hagupit ponovno je, treću godinu zaredom, na Filipinima izazvao evakuaciju i raseljavanje preko 1.8 milijuna ljudi, dok je supertajfun Rammasun to isto učinio za skoro tri milijuna ljudi (CNN, 2014a; UNISDR, 2014; IDMC/NRC, 2015:35).

Jedan od najrazornijih olujnih vjetrova na sjevernoameričkom tlu - uragan Katrina pogodio je u kolovozu 2005. južne dijelove SAD-a, ponajviše države Alabamu, Mississippi i Louisianu. Katrina je dobrim dijelom uništila grad New Orleans, kada se snaga vjetra spojila s razornom vodenom stihijom s mora, koja je poplavila ušće rijeke Misissippi na kojem grad leži. Uragan je, uz ljudske žrtve, uzrokovao i trenutnu raseljenost više od 1.5 milijuna ljudi, a oko 300.000 je i danas trajno raseljenih. Bilo je svojevrstne ironije u činjenici da je od ukupne brojke raseljenih bilo čak preko 100.000 neregularnih migranata koji su s katastrofom proživjeli „drugo raseljavanje“ (Castillo, 2005, prema Gemenne 2010). Podatak da, barem u početku, čak 70.000 prvenstveno siromašnijih stanovnika afroameričkog porijekla nisu imali priliku napustiti svoje domove potvrđuje činjenice o nejednakoj okolišnoj otpornosti, ali i okolišnoj diskriminaciji. Isto tako, po svemu sudeći, ukazuje i na nepravdičnost i selektivnost pri provođenju programa sanacije štete. Istraživanja o posljedicama na stanovništvo bila su usmjerena na tokove povratničkih migracija, odnosno u kojoj je mjeri asistencija kod povratka bila o(ne)mogućena različitim etničkim i klasnim skupinama (Elliott i Pais, 2006; Gemenne, 2010). Zaključeno je, očekivano, kako je siromašno, crnačko stanovništvo imalo i najveće poteškoće u povratku nakon povlačenja poplave.

6.4.2. Ekološka neravnoteža i degradacija uzrokovana ljudskim faktorom kao generator migracija

Promjene u okolišu ne očituju se samo kroz sve učestalije ekstremne klimatske prilike, nego i sporijim, postupnim i dugotrajnim promjenama u prosječnim uvjetima okoliša tijekom relativno dužih promatranih razdoblja. Kako su prirodne nepogode i katastrofe „vidljivije“

kao uzrok prisilnih migracija od sporije i postupne degradacije okoliša, tako je i reakcija na njih žurna, ističu Boano i sur. (2008:16). Dok dugotrajna suša ponajviše ugrožava zemlje Sahela i Roga Afrike, dotle su promjene povezane s vodenim ekstremima i olujama tipičnije za jugoistočnoazijska i pacifička područja. No, ekološka neravnoteža i degradacija globalni su fenomen koji ugrožava sve krajeve svijeta, iako ne sve podjednako. Neke su sredine posebno osjetljive na posljedice globalnog zatopljenja i ljudske intervencije u prirodne habitate i ekosustave općenito.

U ekološku neravnotežu i degradaciju uzrokovanu ljudskim faktorom ubrojili smo deforestaciju, eroziju, dezertifikaciju, zagađenje vode, tla i zraka, te porast globalne razine mora. Odlika je tih promjena, s obzirom na uzroke koji ih potiču, ali i posljedice koje imaju po ljudska društva, da su globalne (s različitim lokalnim utjecajima), postupne, da nastupaju sporo i međusobno su povezane. Primjerice, erozija i degradacija tla i dezertifikacija kao povezani fenomeni nastaju kao posljedica klimatskih promjena, ali i kao posljedica lošeg upravljanja tlama, odnosno iscrpljivanjem tla uslijed kemijskog fertiliziranja, te zbog ispiranja tla zagađenim podzemnim vodama. Takva sprega uzroka okolišnih promjena svakako može djelovati kao multiplikator ugrožavajućih faktora koji mogu pokrenuti raseljavanje.

Opće zagađenje, degradacija i ekološka neravnoteža posljedica su dugogodišnjeg industrijskog razvoja, a dijelom i tehnoloških onečišćujućih praksi, od kojih poneke rezultiraju i katastrofama. Zagađenja koja proizvode multinacionalne kompanije imaju globalni učinak, a nerijetko promptno djeluju na lokalni okoliš. Bilo da se radi o izlivanjima nafte iz preookeanskih tankera ili sagorijevanju plina kao nusprodukta na naftnim bušotinama, pa do zagađivanja voda ili krčenja šuma zbog gradnje novog industrijskog pogona, sve ove prakse prvenstveno djeluju na uništenje biljnih i životinjskih staništa čime se smanjuje i uništava bioraznolikost (Goudie, 2013). Posredno, to ugrožava i živote lokalnih stanovnika jer se sa zagađenjem lokalnih ekosustava smanjuje i njihov areal za prehranjivanje.

Deforestacija označava postupak krčenja i trajnog uništavanja šuma pri čemu se dotad šumska površina pretvara u zemljišnu. Deforestacija je najčešće povezana s razvojnim projektima za dobivanje novog agrikulturnog tla i/ili radi iskorištavanja šumskog i drvnog fonda kao prirodnog resursa, ili, pak, za druge (npr. stambene, industrijske) svrhe. Ovdje je primarno riječ o očiglednoj i direktnoj degradaciji uzrokovanoj ljudskim faktorom. Taj proces utječe na daljnje efekte globalnog zatopljenja. Smanjenjem šumskog fonda smanjuje se broj stabala, proizvođača kisika, koji štite atmosferu od stakleničkih plinova. FAO (2012) procjenjuje da deforestacija pridonosi od 12% do 17% godišnjoj razini globalnog zatopljenja. Uništavanjem šuma uništavaju se i životinjska i biljna biocenotska staništa, ali i ljudska

obitavališta. Zbog povezanosti različitih poddijelova ekosustava vrlo je vjerojatno da će posljedice deforestacije utjecati na čitav ekosustav, a time posredno i na ljude. Ti procesi najčešće nisu mjerljivi određenim parametrima pa direktna uzročno-posljedična veza često nije vidljiva, iako jest prisutna.

Brojni su primjeri namjerne i planske deforestacije diljem svijeta, a naročito u zemljama Globalnog Juga. Vrlo je izgledno da će ovi procesi utjecati na nastavak ruralno-urbanih nedobrovoljnih migracija i napuštanje tradicionalnih obitavališta indigene populacije, naročito u azijskom, afričkom i južnoameričkom (amazonskom) području (Carr, 2009). Goudie upozorava (2013:336-7) kako je često nemoguće izmjeriti u kojoj će se mjeri neki faktor iz okoliša realizirati odnosno utjecati na ljude. Sam postupak deforestacije uzrokuje tj. pridonosi daljnjoj dezertifikaciji, ali i eroziji tla. Iako šume pokrivaju 30% zemljine površine, prema podacima FAO (2012) od sredine 19. st. do danas oko polovice tropskih kišnih šuma je uništeno, i to najčešće zbog iskorištavanja prirodnih resursa i/ili kao posljedica „razvojnih“ projekata. Godišnje se nastavlja krčiti oko 7.3 milijuna hektara šume (što je otprilike kao 1.3 veličine Hrvatske). Sve ovo dakako ima posljedice po populaciju koja živi u šumskim staništima i koja je prisiljena, najčešće zauvijek, nepovratno seliti.

Erozija je proces kojim se pomoću prirodnih sila (najčešće vode ili vjetra) raznosi i pomiče površina zemljanog ili kamenog tla (sedimenta) s jedne lokacije na drugu. Time se zapravo gube fertilna svojstva tla koje postaje osiromašeno ili sterilno. Iako je erozija dijelom prirodni, geomorfološki proces, ne može se isključivo pripisati klimatskim promjenama jer dobrim dijelom predstavlja degradaciju okoliša uzrokovanu ljudskim faktorom. Nedavno je izvješće IPCC V (2014) nastavilo s upozorenjem da će se smanjiti područje pogodno za poljoprivredu, duljina sezone uzgoja i potencijala prinosa, posebno u polu-sušnim i sušnim područjima.⁹⁰ Erozijska tla ugrožavaju gotovo trećinu svjetskog poljoprivrednog zemljišta. Diljem svijeta godišnje se čak 10 milijuna hektara zemljišta mora napustiti zbog degradacije tla, što nije moguće, niti isplativo, nadoknaditi pomoću kemijskih fertilizatora tla (Mayerfeld Bell, 2012:17-18). Rješenje nije niti u obilnijem navodnjavanju jer se njime također ispire prirodni mineralni sastav tla što isto vodi sterilizaciji.

Stoga, kao posljedica ne samo industrijalizacije, deforestacije i zagađenja nego i pretjeranog iscrpljivanja agrarnog tla, te svekolike degradacije i erozije, nastaje dezertifikacija koja je jedan od najvećih agrikulturnih problema današnjice. S druge strane, erozija može

⁹⁰ Istraživanje IPCC V (2014) pokazalo je kako se erozija tla može događati ne samo zbog globalnih promjena, posebice onih klimatskih, nego primarno zbog direktnih ljudskih aktivnosti deforestacije, iscrpljivanja tla intenzivnom zemljoradnjom, i općeg zagađivanja vode i tla kemijskim sredstvima. Npr. dugoročna upotreba pesticida i fungicida vodi ka salinizaciji tla i pretvaranju plodnih površina u sterilne.

označavati i degradaciju ne samo agrarnog tla, već i onog priobalnog koje se odnosi na eroziju riječne, morske ili otočne obale. Posljedice navedenih uvjeta su (uglavnom) trajno seljenje stanovništva - podjednako kao odgovor na eroziju riječne obale u Bangladešu ili na eroziju otočne obale, primjerice s otočja u arhipelagu Papue i Nove Gvineje (Parry 2006, prema Barnett i Webber, 2010:8), o čemu više raspravljamo u idućem poglavlju.

Dezertifikacija prvenstveno podrazumijeva proces „širenja pustinje“, ali označava i akutne oblike degradacije tla i kopnenih ekosustava čija je posljedica gubitak njihovih fertilnih, samoreproduktivnih svojstava (Millennium Ecosystem Assessment, 2005). Dakle, ona je oblik ekstremne degradacije dotad obradivih, fertilnih i naseljivih površina. Izravni čimbenici koji utječu na pojavu dezertifikacije su iscrpljivanje zemljišta, deforestacija te procesi vezani uz klimatske promjene. Indirektni čimbenici poput populacijskog pritiska, društvenoekonomskih i političkih faktora također su važni. Ove složene interakcije između biofizičkih uvjeta u ekosustavima i ljudske intervencije u okolišu često onemogućuju jednoznačno utvrditi i razdvojiti uzroke od posljedica procesa dezertifikacije. Ponekad odgovornost snose i tzv. razvojni projekti.

Primjerice, isušivanje Aralskog jezera posljedica je planske izgradnje irigacijskog sustava. Početkom 1990-ih oko 100.000 ljudi napustilo je područje oko Aralskog jezera, o kojem su ovisili. Sušenje jezera, kao i raseljavanje nastavljeno je i do danas (Foresight, 2011:13). Prema podacima Agencije zadužene za provođenje UN Konvencije za borbu protiv dezertifikacije (*UN Convention to combat desertification* – UNCCD) suha područja (*drylands*) zauzimaju 41% Zemljine površine i dom su za više od 2 milijarde ljudi (Millennium Ecosystem Assessment, 2005:1). Prema procjeni, oko 250 milijuna ljudi direktno je pogođeno dezertifikacijom. Dezertifikacija podjednako ugrožava područja sjevernih dijelova Nigerije, kao i sela u kineskim provincijama oko pustinje Gobi koja se širi.

Još je Jacobson (1988:5) tvrdila kako je dezertifikacija nepopravljivo uništila milijune hektara nekoć produktivne zemlje i pretvorila milijune subsaharskih poljoprivrednika u 'izbjeglice'. Populacije u aridnim, poluaridnim i suhim klimatskim zonama jako su osjetljive na promjene u okolišu, posebice na dezertifikaciju i sušu. Obje ove promjene izravno utječu na fenomene gladi i nestašice pitke vode, koje su jedan od primarnih uzroka smrti lokalnog stanovništva pogođenog sušom i dezertifikacijom (UNEP, 2007). Dok je u 1990. oko 1.3 milijardi ljudi nedostajao pristup pitkoj vodi, ponajviše u zemljama u razvoju, procjene su da će do 2025. nedostatak vode pogađati 1.8 milijardi svjetskog stanovništva, posebice siromašne poljoprivrednike (UNDP, 2014:73-74). To je, s jedne strane, posljedica fizičkog nedostatka izvora pitke vode, ali isto tako i posljedica degradacije okoliša, kao i suše koja

često pogađa ova područja, zatim, loših sanitarnih uvjeta te zagađenosti izvora vode. Stoga opstanak ljudi u ovim područjima ovisi o sprječavanju daljnje deforestacije, dezertifikacije i erozije, kao procesa koji ugrožavaju njihova obitavališta.

Zagađenje vode, tla i zraka predstavlja primarno antropogenu degradaciju okoliša koja ima izravne posljedice na zdravlje ljudi i kvalitetu života. Donedavno se moglo tvrditi kako koncentracija industrijskog zagađenja u razvijenim regijama svijeta u manjem ili većem stupnju znači i kontaminaciju ekosustava i biosfere. Danas je ta razina utjecaja i opasnosti pomaknuta u zemlje u razvoju koje pokušavaju doseći stupanj standarda razvijenih. Problem pogoršava činjenica da te zemlje nemaju nove tzv. 'čišće tehnologije' koje mogu reducirati mehanizme emisije štetnih plinova i ostalih zagađivača, nego se u određenoj mjeri temelje na 'starim' industrijama koje su razvijene zemlje uglavnom napustile (ili su ih izvezle u zemlje u razvoju). Tako su razvijene zemlje svoje industrije i tehnologije u međuvremenu 'ozelenile' tj. zamijenile za ekološki prihvatljivija i po okoliš manje štetna rješenja (Cifrić, 2012).

Opće razine zagađivanja u 20. st. počinju poprimiti trendove ne samo makro i globalnog zagađenja nego i mikrozagađenja tj. specifičnih lokalnih zagađenja kojima se okolišnim razlozima ugrožava zdravlje lokalne populacije (Haines i sur. 2006; Lancet, 2009). U industrijskim zemljama zagađenje zraka je primarni i najopasniji uzročnik zagađivanja, iako su industrijska kao i urbana zagađenja jednako prisutna i u zemljama u razvoju, te u velegradovima poput Mexico Citya, New Delhija ili Bangkoka koji su neki od najzagađenijih gradova svijeta. Procjenjuje se da zagađenost zraka samo u Kini uzrokuje preko 400.000 preuranjenih smrti godišnje (Goudie, 2013).

Kod zagađenja voda, iako su zagađene globalno i površinske i podzemne vode, čini se kako su površinske vode zagađene više, dok su podzemne zagađenije na duži period. Glavni je uzrok zagađenosti i onečišćenja vode loš sustav odvajanja tj. pročišćavanja industrijske otpadne vode koja jednako ugrožava i površinske i podzemne vode. Površinsko zagađenja tla pesticidima često je povezano sa zagađenjem podzemnih voda, koje ga prenose i na tlo, kao što se i kroz tlo može procijediti u podzemne vode. Do zagađenja tla dolazi i zbog neadekvatnog sustava odlaganja otpada, ili putem kiselih kiša. To pridonosi i kemijskim procesima koji vode mehaničkoj eroziji i degradaciji tla agrikulturnim iscrpljivanjem.

Ne treba zaboraviti ni na velike količine biološkog, kemijskog pa i nuklearnog otpada koji nije razgradiv i ne može se reciklirati, a ponekad završava zakapanjem u rubnim gradskim ili ruralnim područjima te nastavlja zagađivati tlo i vodu, a time i ugrožavati ljudske živote i zdravlje (Moeller, 2005).

Porast globalne razine mora u dugoročnoj perspektivi vodi ka potapanju i tonjenju obalnog i otočnog tla. Otoci u Pacifiku posebno su ranjivi na porast globalne razine mora kao posljedice globalnog zatopljenja. To posebno vrijedi za tzv. 'niskoležeće otoke' (*low-lying islands*), čija najviša točka jest na nekoliko desetaka metara ili svega nekoliko metara nadmorske visine.⁹¹ Ova je tema jedna od politički najeksponiranijih tema u vezi pitanja globalnih promjena u okolišu i kao takva izaziva pažnju stručnjaka koji nerijetko vrlo alarmantno upozoravaju na posljedice klimatskih promjena po otočno stanovništvo. Čak je i izvješće IPCC IV (2007:7) tvrdilo kako će uslijed erozije obalnog tla „mnogi novi milijuni ljudi biti poplavljeni svake godine zbog podizanja razine mora do 2080. godine“, ne samo na tonućim otocima, nego i u kontinentalnim obalnim područjima.

Tonjenje malih pacifičkih otoka-država poput Tuvalua u Pacifiku i Maldiva u Indijskom oceanu jedna je od medijski najeksploatiranih tema povezanih s promjenama u okolišu i raseljavanjem. Navedeni otoci imaju specifične probleme koji ih čini posebno ranjivim na promjene u okolišu. Naime, nadmorska visina atolnih otoka rijetko prelazi desetak metara u najvišoj točki, što ih čini vrlo osjetljivima na porast razine mora, kao i na plimne valove, a razasuti su na relativno velikim površinama i udaljenostima u oceanu, podsjeća Barnett (2001). Uglavnom ovise o uskoj ekonomskoj bazi za privređivanje, bez puno vlastitih resursa, a izgradnja infrastrukture i odlaganje otpada ograničeno je prostorno, odnosno površinski, te potkopava ekološku ravnotežu o kojoj ovi otočni sustavi ovise. Zagađivanje mora dovodi do smanjenja ribljeg fonda što znači manje prinose u ribarstvu i stres povezan s nedostatkom hrane.

Kiribati, Tuvalu i Vanuatu su, k tome, zbog niske razine prihoda i nedostatne fizičke infrastrukture, dio službene UN-ove liste 'najnerazvijenijih država' u 2014. (UNCTAD, 2014:3). Atolne države ranjive su ne samo zbog promjena okoliša, nego i u smislu ranjive ekonomske strukture, koja onda slabi okolišnu otpornost na problem podizanja razine mora, i dalje multiplicira njihovu ukupnu ranjivost. Ekonomska ranjivost, dakle, umanjuje šanse za adekvatne prilagodbe promjenama u okolišu (Barnett i Adger, 2003:322).⁹²

⁹¹ Primjerice, Maršalovi otoci su skupina od 24 atola (prstenastih koraljnih grebena) na pola puta između Australije i Havaja. U prosjeku su smješteni na samo dva metra iznad razine mora. Broje populaciju od oko 68.000 ljudi, što ih čini vrlo gusto naseljenom državom s oko 342,5 stanovnika po km². Ostali poznati niskoležeći otoci-države u pacifičkom području su Kiribati (78.000 stanovnika) i Tuvalu (11.000 stanovnika). U područja Melanezije i Mikronezije to su Cockovi otoci, Fiji, Nauru, Samoa, Tokelau, Solomonski otoci i Vanuatu. U Indijskom oceanu najpoznatiji su Maldivi sa svojih 393.000 stanovnika naseljenih na 192 otoka arhipelaga, što ih čini i najgušće naseljenim otocima sa 1.102 stanovnika po km². Ranjivost tih atolnih država otvara mogućnost prvog 'nestajanja' suverenih država zbog promjene u okolišu (Barnett, 2001:978).

⁹² Površina kopna Tuvalua od 26 km², raspoređena je u tri grebenska otoka i šest koraljnih, od kojih je najveći, središnji i najnaseljeniji atolni arhipelag Funafuti. Otočje je u prosjeku svega jedan metar iznad razine mora. Izračuni su potvrdili kako globalna razina mora raste tempom od 1.9 (+/- 0.8) milimetara (!) na godinu (Hunter,

Osim ugroženosti otoka u Indijskom i Tihom oceanu koji polagano tonu, porast razine mora uzrokuje i poplavljanje litoralnog pojasa i delta rijeka. Niska priobalna područja, u koja se ubrajaju ona koja su do deset metara nadmorske visine, prema izračunima zauzimaju 2,2% zemljine površine, a istovremeno su obitavalište za 750 milijuna ljudi (10,5% svjetske populacije). Od toga njih 42% žive u Južnoj i 32% u Istočnoj Aziji, i to vrlo često u najsiromašnijim državama svijeta (prema Piguet, 2010a:82). Podizanje globalne razine mora, kao i veliki valovi koji nastaju zbog tsunamija i olujnih vjetrova, ugrožavaju ovo područje. No, najugroženija populacija, sukladno projekcijama rasta razine mora do jednog metra prema IPCC (2014), ona je koja živi na površinama do jednog metra nadmorske visine, a koja prema Sternu (2007:82) broji oko 146 milijuna ljudi.

6.4.3. Tehnološke katastrofe kao generator migracija

To da degradacija okoliša ima svoje antropogeno porijeklo naročito je vidljivo kod jedne vrste degradacije koju posebno izdvajamo, jer zbog svojih posljedica ima značajan i u velikoj mjeri nepovratan utjecaj na okoliš i ljudske živote. Tehnološke katastrofe predstavljaju promjenu u okolišu koja se prema intenzitetu, stupnju devastacije i utjecaju na ljude donekle može usporediti jedino s prirodnom katastrofom, iako je tehnološka katastrofa izazvana (ali ne isključivo!) ljudskim faktorom. Kao i prirodne katastrofe, i tehnološke katastrofe vremenski su kraćeg trajanja, prema snazi i utjecaju vrlo intenzivne, a također su nenamjeravani pokretač migracija. Tehnološke katastrofe nastaju unutar današnjeg 'društva rizika' i ljudskog izbora o korištenju tehnologija, uz sve hazarde i rizike koji proizlaze iz korištenja određenih tehnologija. Tehnološke katastrofe uglavnom su posljedica pogrešaka u korištenju tih tehnologija, za razliku od prirodnih nepogoda.

U tehnološke katastrofe, da podsjetimo, ubrajamo industrijske nesreće i onečišćenja, atomske i nuklearne havarije te uništavanje okoliša zbog razvojnih projekata. Sve su tehnološke katastrofe utkane u samu logiku neoliberalnog kapitalističkog načina proizvodnje, trgovine i načina eksploatacije resursa. Sve to povratno narušava ravnotežu prirodnog okoliša, a 'prljave industrije' i 'opasne tehnologije' postaju glavnim akterima tih industrijsko-

2002, prema Shen i Gemenne, 2011:227). Pa iako taj porast nije primjetan golim okom, postoje indicije kako je izračun uvelike podcijenjen. Također, ukoliko se projekcije većeg stupnja globalnog zatopljenja ostvare, porast će se svakako ubrzati. Shen i Gemenne (2011) napominju kako je samo stanovništvo u prethodnim godinama opazilo češće pojavljivanje 'velikih valova' koji sporadično preplave čitav otok, što je prema mišljenju lokalnih ispitanika znak neminovnih klimatskih promjena. No, razina je ugroženosti ipak više povezana s procesima erozije obale, ograničenim zalihama pitke vode, zaslanjanjem (salinizacijom) već oskudnog plodnog tla i izvora pitke vode, te sve češće pojave olujnih vjetrova. Svaki od ovih izdvojenih događaja povezan je s ostalima te svi zajedno tvore okolišne prijetnje i stres za živote stanovnika Tuvalua (2011:228).

tehnoloških intervencija, a zbog rizika u njihovom korištenju intervencije se ponekad promeću u katastrofe, nesagledivih posljedica.

Industrijske nesreće i onečišćenja blisko su vezana uz dugotrajnije procese zagađivanja zraka, vode i tla, koje smo ranije opisali. Udovičić (2009:224-228) navodi nekolicinu najvećih tehnoloških nesreća i katastrofa u 20. st. s posljedicama koje su imale po život i zdravlje zahvaćenih populacija. Primjerice, eksplozija u kemijskom postrojenju u njemačkom Oppau 1921. izazvala je pogibiju preko 500 osoba, ranjavanje preko 1.600 ljudi, te raseljavanje preko 7.000 ljudi u okrugu od 20 kilometara od mjesta nesreće. Nesreća u Clevelandu (SAD), iz 1944. dogodila se uslijed velikog požara u kojem je izgorjelo oko 3.000 tona tekućeg plina. Poginulo je 128 ljudi, a zdravlje je narušeno za oko 400 ljudi, te je razoreno 80 kuća, čije je stanovništvo preseljeno. U talijanskom Sevesu 1976. zbog jakog onečišćenja u kemijskom postrojenju 447 ljudi zadobilo je opekline, uginulo je mnogo stoke, a 737 stanovnika je trajno preseljeno. Godine 1979. zbog istjecanja klora u sudaru transportnih vlakova u Mississaugi (Kanada), privremeno je evakuirano oko 240.000 stanovnika okolice Toronta.

U katastrofalnom požaru u Mexico Cityu 1984. zbog izgaranja tekućeg plina poginulo je više od 500 ljudi, a ozlijeđeno preko 7.000, dok je za vrijeme požara iseljeno preko 39.000 obitelji. Iste godine dogodila se velika katastrofa u kemijskoj industrijskom postrojenju (u vlasništvu multinacionalne korporacije iz SAD-a) u Bhopalu, Indija zbog istjecanja metilnih otrovnih plinova, čija je posljedica više od 2.500 mrtvih i preko 200.000 ozlijeđenih (prema EM-DAT, 2014), a katastrofa je ukupno utjecala i još uvijek utječe na preko 300.000 ljudi od kojih je većina bila trajno evakuirana i preseljena. Područje ni do danas nije posve dekontaminirano, te se i dalje povremeno rađaju djeca s teškim fizičkim i mentalnim oštećenjima. Recentni primjer tehnološke (ekološke) katastrofe u hrvatskom susjedstvu je nesreća iz listopada 2010. zbog puknuća rezervoara u postrojenju Ajkai Timföldgyár u zapadnoj Mađarskoj prilikom čega su se razlile velike količine kemijskog otpada. Sve je za posljedicu imalo desetak poginulih, 120 ozlijeđenih i preko 7.000 evakuiranih stanovnika (UK Telegraph, 2010; EM-DAT, 2014).

Posebno su zabrinjavajuće nesreće koje se događaju na crpilištima nafte i plina na kontinentu i na moru jer svako izgaranje tih energenata zagađuje zrak i tlo te pridonosi emisiji stakleničkih plinova. Iznimno su opasne i u svojim posljedicama dugoročne nesreće istjecanja nafte s morskih naftnih platformi ili iz prekooceanskih tankera, jer snažno utječu na devastaciju morskih i priobalnih ekosustava, te izazivaju stradanja brojnih morskih biljnih i životinjskih vrsta. Jedna takva nesreća (tzv. *Deepwater Horizon disaster*) iz travnja 2010.

zagadila je oko 176.000 km² morske i priobalne površine Meksičkog zaljeva, što odgovara veličini od preko tri površine teritorija Hrvatske (USA Today, 2010). Industrijska nesreća iz 1988. u naftnom postrojenju Shell rafinerije u Norco (Louisiani), osim pogibija, dovela je do evakuacije preko 2.800 stanovnika. Iste je godine eksplozija u vojnom postrojenju Ojhri u Rawalpindi, Pakistan, ubila preko 1.300 ljudi, a vojna baza je evakuirana (EM-DAT, 2014).

Atomske i nuklearne havarije također se uvjetno mogu shvatiti kao dio tehnološkog zagađenja zbog nesreća unutar nuklearno-atomske industrije. No, u ovoj ih analizi posebno izdvajamo jer utjecaj takvih nesreća jest jedan od najfatalnijih i najdugoročnijih po stanovništvo. Godine 1957. u gradu Ozersku (tadašnji SSSR) dogodila se treća najveća nuklearna katastrofa (nakon Černobila i Fukushime) znana kao Kyštymaska katastrofa kada je zbog kontaminiranja radijacijom direktno ugroženo preko 400.000 ljudi (EM-DAT, 2014), a preko 10.000 je bilo evakuirano (Udovičić, 2009). Tijekom 1970-ih i 1980-ih dogodio se niz tehnoloških nesreća i havarija u atomskim i nuklearnim postrojenjima diljem svijeta, od havarije u Jaslovskim Bohunicama (Češka, 1977), *Three mile island* (Pennsylvania - SAD, 1979), nesreće u Athensu (Alabama - SAD, 1985), sve do Černobila. Oko 144.000 stanovnika evakuirano je i raseljeno iz središnje Pennsylvanije nakon havarije i pojave radioaktivnog oblaka iz *Three Mile Island* nuklearne elektrane (Perrow, 2011).

Suvremeni europski primjer koji je naročito podcrtao ranjivost okoliša i ljudi spram nuklearne tehnologije bila je nuklearna katastrofa u ukrajinskom Černobilu 1986. koja se uz Fukushima smatra najvećom nuklearnom katastrofom do danas. Uz 33 poginulih i preko 750 ranjenih, visoke stope radijacije djelovale su na uništenja lokalnog ekosustava. Nesreća je utjecala na živote preko 135.000 ljudi, o čega je 112.000 trajno evakuirano iz kontaminiranog okružja, a proces dekontaminacije ni do danas nije završen (Meybaytan, 2014).

Recentni primjer razorne nuklearne katastrofe, onaj iz ožujka 2011. u japanskoj nuklearnoj elektrani Fukushima-Daiichi, po posljedicama stoji uz bok černobilskoj katastrofi. Nuklearna katastrofa u Fukushimi pokazala je kako ponekad nuklearne katastrofe nisu uzrokovane isključivo ljudskim ili tehnološkim faktorom. Ova je tehnološka katastrofa inicirana dvama prirodnim katastrofama. Inicijalni potres u pacifičkom podmorju, izazvao je veliki plimni val (tsunami) koji je doveo do oštećenja na elektrani i do nuklearne havarije, što je posljedično pridonijelo dodatnoj pogibiji, stradanju i raseljavanju. Dok je prilikom samog potresa i tsunamija poginulo 15.884 ljudi, još ih je oko 1.600 umrlo tokom vremena provedenog u privremenoj raseljenosti. Ukupno je preko 300.000 bilo pogođeno utjecajem katastrofe (uključujući i pogođene potresom i tsunamijem), a preko 62.000 evakuirano zbog nuklearne opasnosti, od kojih neki i danas žive u produljenoj raseljenosti (Meybaytan, 2014).

Uništavanje okoliša zbog razvojnih projekata, koje također ubrajamo u tehnološke katastrofe, uzrokuje najbrojniju migraciju i raseljenost od svih tehnoloških katastrofa. Gospodarski razvoj glavni je opravdavajući argument za takvu vrst raseljavanja. Robinson (2003) navodi kako 'razvojni projekti' mogu uključivati nekolicinu važnih tehnoloških i industrijskih intervencija u prirodni okoliš, poput: izgradnje postrojenja za opskrbu vodom (što uključuje izgradnju brana, spremišta za vodu, irigacijske sustave), izgradnje urbane i komunalne infrastrukture, prometnica, postrojenja za eksploataciju energenata, pretvaranje šumskih i drugih u agrikulturne površine, prenamjenu površina u nacionalne parkove i prirodne rezervate. Svaki od navedenih razvojnih projekata često može uključivati sheme populacijske redistribucije tj. relokacije stanovništva radi ostvarenja projekta, no istraživanje na tri studije slučaja raseljavanja zbog izgradnje brana pokazalo je kako ono ima uglavnom negativne posljedice po raseljeno stanovništvo (EACH-FOR, 2009:73).

Suvremenost nudi brojne primjere naroda koji su prisiljeni migrirati, ili su relocirani, zbog razvojnih gospodarskih projekata kojima su direktno bila ugrožena njihova obitavališta. Ti procesi imaju razorne posljedice za one pojedince i društva koji su tradicionalno sesilni i čvrsto vezani za određeni okoliš (mnoga indigena i autohtona plemena) i teško preživljavaju socioprostornu relokaciju i reorganizaciju. Česti razlog smanjenja obitavališta indigenih plemena zbog gospodarskog imperativa rezultira oduzimanjem zemljišta i ograničavanjem autohtone populacije na život u „rezervatima“ (Bates, 2002). Eksploatacija prirodnih resursa nerijetko zahvaća čak i (u) prirodne rezervate i zaštićena područja. Deforestacija tropskih kišnih šuma, u svrhu 'razvoja', ima devastirajući učinak ne samo na degradaciju okoliša i gubitak bioraznolikosti, nego i na izumiranje autohtonih skupina, koje se ne mogu prilagoditi narušavanju svog prirodnog okoliša, svoje kulture i načina života. Smanjivanje prirodnih staništa i zagađenje direktan su uzrok odumiranja biljnih i životinjskih vrsta, o kojemu ovise životi malobrojnih preostalih lovačko-sakupljačkih domorodačkih društava od aljaske tundre do amazonske prašume, preko afričke savane do sibirske tajge ili australske pustinje.

Klasičan primjer 'razvojnog raseljavanja' odnosi se na populaciju prisilno preseljenu iz područja koja su namjerno poplavljena zbog realizacije projekta izgradnje brana za hidroelektrane ili sustava navodnjavanja poljoprivrednih površina. Primjerice, za potrebe hidroelektrane, izgradnjom „Brane tri klanca“ (*Three Gorges Dam*), na rijeci Yangtze u središnjoj Kini, namjerno je potopljeno 13 gradova, oko 150 naselja i preko tisuću sela. Gradnja ove najveće svjetske brane i hidroelektrane počela je 1994. a dovršena 2006. Od početka gradnje do danas raseljeno je oko 1.25 milijuna ljudi, a sâm projekt utječe na živote još barem 400.000 ljudi u neposrednoj okolini (Xu, Tan i Yang 2013). Kineska vlada

organizirala je preseljenja i osigurala određenu vrst financijske i pravne pomoći, no ipak se nije moglo izbjeći snižavanje životnog standarda i kvalitete života preseljenih, ali i onih koji ostaju, kao ni pojavu bez-državljanškog statusa za mnoge od njih.⁹³

Jedna vrst „razvojnog projekta“, ili bolje rečeno procesa, jest ona koja naročito utječe na degradaciju okoliša. Možda se čini pretjeranom pretpostavkom, ali je nepobitno da urbanizacija sama po sebi može uzrokovati (nepovratnu) degradaciju prirodnog okoliša. Stoga je uloga čovjeka pri stvaranju razvojno-tehnoloških katastrofa također tema ekohistoričara, koji raspravljaju o „povijesti urbanog okoliša“ (*urban environmental history*) (Bauer i Melosi, 2012). Deforestacija, isušivanje močvara, betoniranje obala, asfaltiranje cesta, gradnja nasipa često za posljedicu imaju eroziju tla. Sve to mogu biti faktori koji pridonose devastaciji i degradaciji prirodnog okoliša. No društveni je okoliš bio taj koji je oduvijek nastojao sebi prilagoditi i u određenom smislu sebi podčiniti prirodni okoliš kako bi omogućio uvjete svog opstanka. Gradnja naselja u već prirodno rizičnim i/ili ugroženim mjestima (npr. u poplavnim područjima slivova ili delta rijeka) učinila ih je još osjetljivijima na prirodne katastrofe. U hrvatskom kontekstu opravdano je zapitati se bi li nepostojanje nasipa imalo za posljedicu manju ili veću štetu kada bi došlo do 'prirodnog' izlivanja rijeke na okolna područja, kao što je to bilo u slučaju poplava u svibnju 2014? Ili, je li potrebno čitava sela preseliti dalje od tokova rijeka koje ciklički poplavljuju (poput nekih sela u sisačkom i karlovačkom okružju).

D. Bates podsjeća da u jednom posebnom segmentu povijesti ljudskog roda – povijesti ratovanja, nisu rijetki slučajevi kada se izazivanje opće katastrofe i degradacije okoliša koristilo kao ratno sredstvo ubijanja i protjerivanja populacije koja živi na određenom području. Ovo je u teoriji ratnog prava poznato pod imenom 'ekocid'. Možemo ga smatrati nepovratnim i ekstenzivnim oštećenjem ili uništenjem prirodnog krajolika i ekosustava pomoću različitih prirodnih i umjetnih (posebice kemijskih) sredstava. Prema „Rimskom statutu“ iz 1998. ekocid je međunarodni zločin kojim se uzrokuje raširena, dugoročna i velika šteta prirodnom okolišu u vrijeme rata (prema Bates, 2002). Zabrinjavajuće je što ekocid trenutno nije prepoznat i priznat kao međunarodni zločin i u razdoblju mira. U situaciji ekocida narušavanje ekosustava određenog teritorija u tolikoj je mjeri ozbiljno, rašireno i relativno dugotrajno da je opstanak stanovnika i životinjskih vrsta tog područja gotovo nemoguć. Stoga se u povijesti ekocid koristio za namjerno uništenje ljudskih habitata kako bi se strateški izazvalo pa i potpomoglo raseljavanje čitave populacije 'neprijatelja'.

⁹³ U BiH je poznat primjer Ramske kotline, koja je 1968., izgradnjom brane za sustav hidrocentrala na Neretvi, pretvorena u umjetno Ramsko jezero. Zbog izgradnje akumulacijskog jezera Rama potopljeno je 15,5 km² zemljišta te brojne kuće i drugi objekti. Mnoge obitelji, nekoliko stotina njih, iz par potopljenih sela i iz okolice, nepovratno su iselile, uglavnom bez asistencije države (vidi: <http://novovrijeme.ba/begovsko-selo-u-jezeru>).

Možda i najpoznatiji primjer iz recentnije povijesti 20. st. zloglasni je slučaj korištenja napalma od strane SAD-a u Vijetnamskom ratu, 1960-ih i 1970-ih. Dodatno je američka vojska koristila i herbicide (poput defolijanta – kemikalija koje 'doslovno' gule koru biljaka), kojima su zasipali i uništavali vegetaciju i ekosustave tropskih džungli, čime su uništeni usjevi i šumski resursi u vijetnamskim i kambodžanskim šumama. Ovo je imalo katastrofalne posljedice ne samo po lokalno stanovništvo, već i po sav životinjski i biljni fond, a oporavak ekosustava traje i danas. Posljedica ovog ekocida bila je masovno raseljavanje i stradavanje vijetnamskog ruralnog stanovništva (Zierler, 2011). Drugi, suptilniji, ali jednako okrutan način ratovanja koji koristi ekocid kao sredstvo borbe odnosi se na korištenje mina i drugih eksplozivnih sredstava postavljanjem u okoliš. Osim izravne štete koja predviđa ubijanje i ranjavanje populacije, opasnost od mina potkopava poljoprivrednu proizvodnju, ili iskorištavanje vodnih resursa, te tako onemogućuju ruralnu populaciju u preživljavanju i prinuđuje na napuštanje kontaminiranog područja (Rogger, 1992, prema Bates, 2002:472). Stoga se ovakva vrst katastrofa, vezana ponajprije za rat i ratnu tehnologiju, naziva još i ljudski-izazvanim katastrofama (*man-made disasters*) za razliku od prirodnih. Nesumnjivo, ona danas nastavlja utjecati na masovna raseljavanja ljudi, neovisno o tome je li takvo raseljavanje potpomognuto okolišnim, ekonomskim i drugim razlozima, ili ne.

6.3.4. Ostali faktori iz okoliša kao generatori migracija

Tijekom 2014. svjedočimo novim uznemirujućim vojno-političkim epizodama konflikata i ratu sličnih situacija u Siriji, Iraku, Palestini i Ukrajini, uz nastavak dugoročnih sukoba u području Afganistana i Sudana, koji rezultiraju novim stradanjima i novim raseljavanjima. Istovremeno, posljedice olujnih vjetrova i poplava nekako su već postale standardna pozadina medijskog prostora, vijest koju uzgred čujemo i stradanje na koje možda više i ne reagiramo. No, nakon dugo vremena jedan je ponovljeni rizik bio danonoćno metom medijskog i ekspertnog interesa, i biva još uvijek. Osjećaji straha i nesigurnosti međunarodne zajednice vezani su i uz ponovno javljanje i vrlo brzo, epidemično širenje ebole. EM-DAT epidemije smatra „biološkim katastrofama“ koje uključuju virusne, bakterijske, parazitske, gljivične i prionske infektivne bolesti (Guha-Sapir i sur., 2014).

Danas su ebolom najviše pogođene zemlje središnje Afrike (Sierra Leone, Liberija, Ekvatorijalna Gvineja, Nigerija i Senegal) uz vrlo visoke stope smrtnosti. Agresivni mutirani virus usmrtio je do kolovoza 2015. točno 11.305 od ukupno 28.109 zaraženih osoba, bez naznake zaustavljanja (WHO, 2015). Unatoč suvremenim transportnim sredstvima i mobilnosti ljudi, zbog strogih mjera kontrole kontaminirana područja uspjela su ostati

sačuvana samo na afričkom kontinentu, ali je ipak nekoliko oboljelih umrlo i na području Europe i na američkom tlu. Umrli 'Zapadnjaci' virusom su se zarazili za vrijeme boravka u afričkim područjima zahvaćenima epidemijom. Neki političari izazivaju moralnu paniku smatrajući ebolu i slične bolesti pandemijskih razmjera „bolestima selilaca“ tj. migranata jer se širenje zaraze vrlo lako može prenijeti mobilnošću stanovništva s bolešću ugroženih područja u ona nekontaminirana (CNN, 2014b). Općenito gledano, neka istraživanja potvrđuju kako se na migrante i tražitelje azila često gleda kao na vrst zdravstvene prijetnje, prenositelje epidemija (Koutrolis, 2009).

Delort i Walter (2002:135) naglašavaju bitnu ulogu okoliša za širenje zaraznih bolesti. Nesumnjivo je kako su se bolesti i epidemije tijekom povijesti brže širile kroz ljudske kontakte selilaca. Antičke i srednjovjekovne karantene upravo su služile svrhama dekontaminacije i 'raskuživanja' novopridošlica, bilo da se radi o mornarima, trgovcima, vojnicima ili svećenstvu. I današnje globalno širenje nekih svjetskih epidemija (ukoliko se šire direktnim kontaktom) donekle je povezano s migracijom i kontaktom pojedinaca. Pa ipak, posve je neopravdano zbog toga stigmatizirati sve migrante iz određenog područja tj. kontinenta kao „nositelje bolesti“, bez obzira što su mjere opreza i prevencije nužne. I dok se dosta literature bavi problemom na koji način migracija utječe na širenje bolesti iz medicinar)ske i epidemiološke perspektive (vidi Gushulak i MacPerson, 2004), nedostaje istraživanja na koje načine javljanje bolesti i epidemija utječe kao potisni faktor na migracije (ugrožene populacije) iz rizičnog područja. Izvješća, primjerice, navode mjere koje su vlade poduzimale kako bi spriječile širenje zaraze, a koje su uključivala zatvaranje granica, zračnih i morskih luka (WHO, 2014; CNN, 2014b).

Svjesni smo kako epidemijska zaraza poput ebole ne izaziva promjene u (prirodnom) okolišu niti je izazvana promjenom u okolišu *per se*, iako bi ju se, uvjetno rečeno, moglo smatrati vrstom biološke okolišne promjene. Do epidemije je došlo uzročnikom iz okoliša - mutacijom virusa koji je s jedne vrste šišmiša prešao na ljude. Prijetnja kao takva utječe na obrasce raseljavanja i preseljavanja ili pak prisilne retencije (zadržavanja) i detencije (pritvaranja), tj. mjere ograničenje kretanja ili pak prisilne relokacije (zdravog) stanovništva. Laczkó i Aghazarm (2009) naglašavaju kako izbijanje bolesti i epidemija može izazvati obimnu mobilnost populacije. Isto tako, znakovito je da se bolest javlja i najviše života odnosi u područjima Afrike koja su već ugrožena okolišnim, političkim (ratnim) i deprivirajućim gospodarskim faktorima. Stoga ne treba zanemariti da bi neka buduća raseljavanja mogla biti inducirana upravo potisnim zdravstvenim i medicinskim razlozima napuštanja ljudskih obitavališta, u bijegu pred bolestima. Pri tome, kako upozoravaju Gushulak i MacPerson

(2004), raste potencijalni utjecaj mobilnosti stanovništva na zdravlje i u odredištima. Međunarodna mobilnost i transnacionalne aktivnosti migranata, između različitih okruženja potencijalno ugroženih epidemijama, predstavljaju, dakle, određeni rizik za upravljanje zaraznim bolestima, kako u zemljama porijekla tako i u zemljama primitka.

6.4.5. 'Privlačni' faktori iz okoliša kao generatori migracija

Rasprave (podjednako u stručnoj literaturi i u ovom radu) o broju ljudi koji bi mogli preseliti sljedećih desetljeća zbog antropogenih klimatskih promjena uglavnom se fokusiraju na one koji migriraju i raseljavaju se zbog negativnih, štetnih i potisnih utjecaja promjena na ljudsku egzistenciju. Klimatska varijabilnost donosi značajnu neizvjesnost kako će se odvijati utjecaji promjena. No pitanje je kako će promjena utjecati na one populacije migranata koji se posve dobrovoljno sele, i to zbog privlačnih okolišnih faktora.

Naime, iza svih diskursa straha, okolišne ugroženosti i ranjivosti, prisile i nedobrovoljnosti kretanja, postoji i dio populacije tj. migranti koji sele zbog privlačnih okolišnih čimbenika. Takve migrante ne tjera nevolja, ne žele preduhitriti najgore, niti izbjegavaju najgore, njih jednostavno privlače područja s povoljnijim klimatskim i okolišnim uvjetima. Te su migracije povezane s ugodom (*amenity-related migration*), a ne sa tjeskobom (*distress migration*) tj. s izbjegavanjem opasnosti i prilagodbom za goli opstanak, kako ističu Brown i McLeman (2013:2). 'Migraciju ugone' može se smatrati i tzv. 'migracijom životnog stila' (*lifestyle migration*)⁹⁴, a primjeri su (relativno česta) selidba umirovljenika iz 'hladnijih' zemalja sjevera SAD-a i Europe u 'toplije', južne države kontinenta. Božić (2001) piše kako se „klimatske, zdravstvene, starosne i druge migracije, poput migracije životnih stilova i migracije ugodnosti (*amenity migration*) isprepleću s umirovljeničkima“. Boswell i Geddes (2011:192-193) ističu kako određeni (sve zapaženiji) dio umirovljenika iz država europskog sjevera umirovljeničke dane provodi migrirajući ka južnim europskim krajevima upravo zbog povoljnijih klimatskih okolnosti i toplijeg podneblja. No, ipak umirovljeničke migracije ili migracije ugone ne smatramo klimatskim migracijama u smislu u kojem se bavi tema ovoga rada.

Zbog promjena okoliša moguć je i obratan migracijski pa i turistički trend. S obzirom na sve posljedice globalnog zatopljenja, budući primjeri radnih migracija možda će

⁹⁴ Primjerice, u istraživanju Sunil i sur. (2007, prema Benson i O'Reiley, 2009:609) ispitivali su motivaciju i razloge migriranja ljudi u potrazi za boljim životnim stilom. Ispitanici su visoko vrednovali kao privlačne faktore u društvu primitka „sporiji tempo života, jeftinije troškove života, veći osjećaj zajedništva te klimatske i zdravstvene prednosti“. Dakle, okolišni tj. klimatski razlozi viđeni su kao jedan od faktora koji povećava kvalitetu života, odnosno vezuje se uz lagodniji životni stil, te tako osim o 'okolišnim potisnim čimbenicima' u ovom slučaju možemo govoriti o 'okolišnim privlačnim čimbenicima'.

uključivati kretanje radnih migranata ka sjevernim, pa i polarnim područjima, nakon što povlačenje snježnog i ledenog pokrivača dopusti povećanu eksploataciju prirodnih resursa. Već sada postoje projekcije kako će, recimo, sibirski regija zbog globalnog zatopljenja profitirati jer će ondje biti duži vegetacijski ciklus, i ugodnija klima za život i rad (Brown i McLeman, 2013). Na sličan način Hall (2012) smatra kako će neka područja u svijetu turistički profitirati zbog porasta globalne temperature. Primjerice, očekuje se povećanje turističkih dolazaka u krajeve polarnog kruga Kanade, sjeverne Europe i Rusije. Hall (2012:342-344) razmatra ne samo utjecaj promjena na turizam, nego i utjecaj turizma na promjene okoliša. On doprinos turizma klimatskim promjenama procjenjuje na čak do 5% godišnje, ponajviše s obzirom na ekološki otisak turista pri korištenju transportnih sredstava.⁹⁵

U svijetlu ove rasprave o međusobnom utjecaju okoliša i turizma posebno ironičnom vrstom turizma smatramo tzv. „turizam Sudnjeg dana“ (*doomsday tourism*) koji se naročito razvija i postaje sve popularniji unazad par godina. Svrha ovog turizma jest da, poznavajući neumitnost nekih od promjena u okolišu, turisti posjećuju mjesta na svijetu koja 'nestaju' ili se nepovratno mijenjaju, poput grenlandskih ledenjaka, amazonske prašume, pojedinih delta rijeka i slično (Chandran, Bhaduri i Swamy, 2012). Vođeni geslom „Sad ili nikad!“ ova vrst turizma se ponekad kombinira s ekstremnim i opasnim vidovima turističkih praksi. Stone (2005) opisuje kako većina turista, kada su suočeni s ljudskim stradanjem, nasiljem i ratom odlaze i ne vraćaju se da bi posjetili poprišta bitki ili izbjegličke kampove. Međutim, malena skupina takozvanih „turista opasnosti“ ili „turista smrti“ (*danger tourists* i *thanato-tourists*) putuju upravo na takva mjesta, priželjkujući uzbuđenja povezana sa stvarnim ili simboličkim susretima s opasnošću, rizikom pa i pogibeljnim situacijama. U tom smislu se politička opasnost kombinira s onom okolišnom, da bi npr. realne i uznemirujuće ljudske tragedije lokalnog stanovništva, uslijed filipinskog supertajfuna, postale 'ultimativno i unikatno' turističko iskustvo dokonih i morbidnih Zapadnjaka.

6.5. Promjene u okolišu i okolišna ranjivost kao posljedice migracije i raseljenosti

Dosad smo promjene u okolišu sagledavali kao jedan od uzroka i poticatelja migracije i raseljavanja. Okolišni se problemi puno više istražuju i predmetom su raznih politika i mjera kao uzročnici, a ne i kao moguće posljedice migracija. No, degradacija okoliša može biti izazvana ne samo od strane domicilne, nego i od strane useljeničke populacije. Analizirajući

⁹⁵ Hall (2012) ističe kako ekstremne vremenske prilike mogu direktno utjecati na sigurnost turista, a dugoročno i na (ne)odabir određenih destinacija. U tom smislu su promjene u okolišu značajnije za turizam u dužem razdoblju, nego što su primjerice ratne aktivnosti, koje su drastičnije, ali kratkotrajnijih učinaka po turizam.

utjecaj izbjegličke populacije na situaciju održivosti resursa i stanje okoliša u područjima primitka, Black i Sessay (1998) zaključuju kako primitak izbjeglica u nekom području dovodi do socioekonomskih i tehnoloških promjena u smislu povećanja populacije i stoga povećanja potrošnje resursa i povećanja zagađivanja. S obzirom da te izbjeglice mogu biti isključene iz održivih načina korištenja resursa, zbog toga i sami postaju znatni 'iscrpljivači resursa'.⁹⁶

Međutim, istraživanje Kibreaba (1997) među sudanskim i eritrejskim izbjeglicama pokazalo je kako nema dokaza da izbjeglice imaju veću sklonost ka neodrživom iscrpljivanju resursa u usporedbi s domicilnom populacijom. Ono gdje je uočena razlika jest razina ranjivosti i otpornosti na okolišni stres, ali ona proizlazi iz nejednakog pristupa resursima i nejednakosti u pravima koje izbjeglice nemaju, poput slobode kretanja i stalnog prebivališta. Zbog nejednake dostupnosti prisilni se migranti mogu naseliti i u područja koja su ne samo oskudna resursima, nego su zapravo i ekološki rizična, nezdrava i opasna po život. Primjerice, prema podacima Foresight (2011:19-20) oko 40% svih novih migranata u Senegalju tijekom 2000-ih naselilo se iz ruralnih područja unutrašnjosti u obalna urbana područja Dakra, koja imaju visoki rizik od poplava, a slična je situacija i u kenijskoj Mombasi. Oko 20% novih ruralnih imigranata iz suhih područja sjeveroistočnog Brazila, koji su pristigli u favele Rio de Janeira, nanovo su okolišno ugroženi zbog poplava i odrona tla.

Filčák (2010) razmatra kako se premalo istraživanja bavi ispitivanjem posljedica okolišnog raseljavanja na finalnim destinacijama, u mjestima primitka izbjeglica, a koja sama po sebi mogu biti okolišno ugrožavajuća. Autor je proveo etnografsko istraživanje u predgrađu Porto Romano kod albanskog grada Drača, zatim u slovačkom selu Rudnany, te u trima izbjegličkim kampovima kod Kosovske Mitrovice. U sva tri mjesta, doseljenici su se našli u situaciji okolišnog stresa i rizika. Porto Romano je bivše industrijsko područje, visoko zatrovano pesticidima i napušteno 1980-ih, u koje su se zadnjih dvadesetak godina doselile izbjeglice s Kosova, kao i siromašni imigranti iz ruralnih dijelova Albanije. U Rudnany su doselili pripadnici romske zajednice u također vrlo zagađeno područje u kojem je nekad bila smještena metaloprerađivačka industrija. Kampovi kod Mitrovice sagrađeni su u toksičnom okružju rudarsko-metalurškog postrojenja Trepča (Filčák, 2010:133-134).

⁹⁶ Nesumnjivo je da izbjeglice i 'klasični imigranti' (kao, uostalom, i domaća populacija), mogu dodatno crpiti resurse i (potencijalno) zagađivati okoliš. Ponekad se takva argumentacija upotrebljava protiv odobrenja dozvole ulaska u zemlju tim skupinama. Recentni primjer percepcije prijetnje od strane 'klasičnih' migranata kao iscrpljivača resursa tiče se referenduma u studenom 2014. u Švicarskoj. Inicijativa *Ecopop*, čiji su zagovaratelji bliski lijevo-liberalnim i 'zelenim' političkim opcijama, predlagala je drastično rezanje imigracijskih kvota na 0.2% omjera stalnih stanovnika godišnje, uz argumentaciju sažetu parolom „Ograničimo prenapučenost – sačuvajmo prirodni okoliš!“ (BBC, 2014). Drugim riječima, imigranti se u ovom slučaju percipiraju kao dvostruka, okolišna i demografska, ugroza koju bi mjerama migracijske politike trebalo spriječiti. Uzgred, referendum nije prošao.

Autor zaključuje kako se sve navedene populacije, bez obzira na uzroke njihova seljenja ili bijega (bili oni rat i etničko nasilje, socioekonomski pritisak ili diskriminacija), sada nalaze u situaciji u kojoj su (po prvi put, a možda i ponovo) njihova okolišna sigurnost i zdravlje ugroženi. Filčák upozorava kako se u navedenim slučajevima često radi o marginaliziranim društvenim skupinama, etničkim manjinama, izbjeglicama i siromašnima, koji su i inače (okolišno i socijalno) ranjivi. Stoga je pomalo paradoks da se ljudi koji možda migriraju zbog ekonomskih razloga, ili bježe zbog političkih, na kraju nađu ugroženi nesigurnim i štetnim okolišnim uvjetima u područjima primitka. No, to se ne događa slučajno. Naime, oni kojima nedostaje ekonomskog i socijalnog kapitala da bi se izborili za bolje životne uvjete, u post-migracijskoj situaciji mogu doživjeti ne samo socioekonomsku, nego i nove strukturne vidove okolišne diskriminacije i marginalizacije. Ovo podsjeća na vrlo čestu argumentaciju po kojoj su izbjeglički kampovi, pa i prihvatni centri jednako neželjeni u lokalnoj zajednici, kao i recimo odlagališta nuklearnog otpada. Po tzv. „Ne u moje dvorište“ ili NIMBY (*Not-In-My-Back-Yard*) logici domicilna populacija takve skupine želi smjestiti što dalje od vlastitih naseljenih područja, pa makar i u zagađeni i prijeteći okoliš. Ili su, bez drugih alternativa, doseljenici sami ti koji su prinuđeni nastaniti se u takva područja (Filčák, 2010:140). U tom smislu će useljenici (p)ostati višestruko, ali prvenstveno i ponajviše - okolišno ugroženi, daleko više no što su to bili okolišno, a možda i socioekonomski, u područjima porijekla.

6.6. Probabilistički scenariji buduće okolišne ugroženosti u svijetu

Unatoč svim prikazanim podacima o stradanjima uslijed prirodnih i tehnoloških katastrofa i obzirom na postupnije i dugotrajnije promjene u okolišu koje nastupaju zbog globalnog zatopljenja i svih njegovih posljedica, nezahvalno je prognozirati ikakve precizne brojke budućih migracija i raseljavanja uvjetovanih promjenama u okolišu. Prvenstveno je to teško zbog multiuzročnosti migracijskih tokova (više u idućem poglavlju), ali i zbog nepouzdanosti uzajamnog korištenja klimatskih i migracijskih matematičkih modela predikcije, kako upozoravaju Perch-Nielsen, Bättig i Imboden (2008). U ovom smo poglavlju ukazali na neravnomjernost geografskih i društvenih utjecaja promjena u okolišu na stupnjeve okolišne ranjivosti i otpornosti. No, još želimo ukratko raspraviti i o utjecaju tih promjena i okolišnog stresa na buduću ugroženost i ranjivost svjetskog stanovništva.

Probabilistički scenariji i predviđanja najčešće su povezani s projekcijama, sukladno izvješćima IPCC-a u kojima se glavne buduće promjene u okolišu odnose na povećanje temperaturnih ekstrema i tropskih oluja povezanih s poplavama, povećanjem sušnih perioda, i

podizanjem razine mora, zbog dugotrajnog procesa produbljivanja ekološke neravnoteže (Piguet, 2010a:77). Većina se znanstvenika slaže da će promjene u okolišu nastaviti utjecati na ugroženost populacije te na veličinu i doseg buduće okolišne migracije, no ne slažu se oko broja stanovnika koji će migrirati zahvaljujući tim promjenama. Možda se čini nemoguće spekulirati o obimu ljudi koji će vjerojatno seliti zbog budućih promjena u okolišu, no, ako su projekcije i scenariji netočni, i sama bi nagađanja mogla utjecati na buduće okolišne i migracijske politike (Bardsley i Hugo, 2010). Brown (2008:27) smatra da utjecaj klimatskih i promjena u okolišu kao pokretač prisilnih migracije ovisi o barem četiri čimbenika: „količini budućih emisija stakleničkih plinova; stopi budućeg rasta stanovništva i distribuciji [stanovništva]; meteorološkoj evoluciji klimatskih promjena; učinkovitosti lokalnih i nacionalnih strategija prilagodbe“.

Poglavlje ćemo zaključiti stavljanjem naglaska na neke od navedenih izglednih scenarija. Globalno povećanje temperature od samo 1 do 2°C omogućilo bi duža i oštrija sušna razdoblja što bi dovelo do nestašica vode za oko 700 milijuna do 1.5 milijardi ljudi (Warren i sur., 2006). Promijenjeni uzorci padalina, zajedno sa sušom i nestašicom vode, posebno će ozbiljno utjecaje za osiguranje dovoljnih količina hrane, što će uzrokovati nastavak perioda gladi i pothranjenosti u Subsaharskoj Africi. Biermann i Boas (2010) smatraju kako bi zbog globalnog povećanja temperature od 2-3 °C do 2085. u Africi između 197 milijuna i 1.65 milijardi ljudi bilo pogođeno stresom povezanim uz nedostatak pitke vode.⁹⁷ UNCCD (2010, prema Gemenne, 2011a:45) tvrdi da će do 2030. čak 135 milijuna ljudi biti u riziku od raseljavanja zbog dezertifikacije, pri čemu predviđaju da će se oko 60 milijuna kretati iz Subsaharske Afrike prema Sjevernoj Africi i Europi. Globalni porast temperature do 2080. (što se čini vrlo izglednim), te olujni vjetrovi i s njima povezane poplave mogli bi utjecati na živote oko 103 milijuna ljudi u svijetu godišnje, tvrde Warren i sur. (2006). McGranahan i sur. (2007) su izračunali da 10% svjetske populacije živi na manje od 10 metara iznad srednje razine mora. Ako pak morska razina poraste za jedan metar, potapanje obalnog pojasa i delti rijeka, kao i nastavak tonjenja atola izgledan je scenarij. Tako Nicholls (2004) tvrdi da će do kraja 21. st. zbog podizanja razine mora ukupno 187 milijuna ljudi biti prisilno raseljeno.

No, s druge strane, javljaju se kritike i opreznija razmišljanja naročito oko metodologije računanja projekcija i predviđanja. Prema Brownu (2008) predviđanja mogućih

⁹⁷ Gemenne (2011a:45) pak kritizira kako je ovaj izračun došao do prilično velike varijacije u procjeni utjecaja okolišnog čimbenika na buduće migracije. Time su naznačene metodološke poteškoće i nepreciznosti izračuna, koje karakteriziraju kako procjene trenutnih tako i projekcije budućih okolišne migracija i raseljavanja.

ugroženosti i raseljavanja uvjetovanih okolišnim razlozima komplicirana su radi tri čimbenika: prvo, obim i doseg prisilne okolišne migracije ovisit će o promjenama u broju i raspodjeli svjetske populacije, koja će doživjeti značajnu ekspanziju tijekom 21. st. Ovaj će trend biti naročito prisutan u zemljama u razvoju i ondje će biti udružen s visokom stopom rasta urbanog stanovništva (UNFPA, 2009). Drugo, postoji evidentan metodološki, u prvom redu statistički nedostatak, a to je utvrđivanje stvarnih brojki migranata u svijetu, što naročito vrijedi za unutarnje migracije na koje ipak otpada glavnina migracijskih tokova. Obzirom da su većina migracija uvjetovanih promjenama u okolišu ustvari interne, te većina prisilnih migranata ostaje unutar granica vlastite države, problem se čini još izraženijim i kompleksnijim. Treće, pošto je klimatski sustav dovoljno inertan, posljedice današnjeg djelovanja osjećat ćemo još dugo u ovom stoljeću, upozorava Brown (2008).

Promjene u okolišu vjerojatno će uvjetovati da geografska područja posebno osjetljiva i ranjiva na okolišni stres i dalje budu područja slanja migranata, posebice iz ruralnih u urbana područja, kao u primjeru utjecaja suše na području Sahela. Također će se migracije nastaviti odvijati između susjednih regija i država sukladno već dobro uspostavljenim migrantskim mrežama, kao u primjeru migracije u SAD tijekom dulje suše u ruralnom Meksiku (Brown i McLeman, 2013:3). Sve što će se događati nakon toga je spekulacija, no pošto su klimatske promjene u narednih 50 godina uglavnom predodređene (inertnošću klime), učinci promjena samo će potvrditi neke od već postojećih globalnih migracijskih obrazaca (Brown, 2008).

Bez obzira na spomenuti zaključak, na tragu početne rasprave u ovom poglavlju o neravnomjernosti utjecaja promjena u okolišu, navest ćemo potencijalne scenarije buduće okolišne ugroženosti (još uvijek ne i okolišne raseljenosti), sukladno podacima iz istraživanja Warren i sur. (2006), podacima UN-a (2007) i IPCC IV (2007), koje su sažeto prikazali Barnett i Webber (2010). Njima je identificirano osam regija u svijetu do 2050., gdje će narav promjena u okolišu i njihovi učinci utjecati na određeni obim stanovništva koje bi moglo biti najugroženije tim promjenama. Ovo naravno još ne znači da će svi, pa čak ni većina, ove populacije htjeti, moći ili imati priliku seliti ukoliko bude pogođena promjenom okoliša:

1. U obalnim područjima južne Azije, gdje se očekuje da će živjeti preko 2.2 milijarde ljudi, učinci promjena u okolišu uključivat će poplave i zasljanjivanja slatkovodne vode;

2. U južnoj i zapadnoj Africi, gdje će živjeti preko 680 milijuna ljudi, učinci će uključivati propast usjeva žitarica i kukuruza, što će povećati stres povezan s nedostatkom hrane i opasnost od gladi;

3. U Južnoj Americi, gdje će živjeti oko 517 milijuna ljudi, učinci će uključivati stres povezan s nedostatkom pitke vode, padom uroda usjeva i gubitkom biološke raznolikosti;

4. U srednjoj Aziji, gdje će živjeti oko 312 milijuna ljudi, učinci će uključiti pad uroda usjeva i mogući nedostatak pitke vode;

5. U sjevernoj Africi, gdje će živjeti oko 310 milijuna ljudi, učinci će uključivati propadanje usjeva, širenje procesa dezertifikacije i stres povezan s nedostatkom pitke vode;

6. Na malim otocima u Tihom i Indijskom oceanu, gdje će živjeti oko 65 milijuna ljudi, učinci će uključivati poplave i potapanje naselja zbog porasta razine mora;

7. Na otocima u Karipskom moru, gdje će živjeti oko 50 milijuna ljudi, učinci promjena u okolišu uključivat će erozije obalnog pojasa i koraljnih grebena, kao i poplave zbog porasta razine mora, što će negativno utjecati na ribarstvo;

8. U području arktičkog pojasa, gdje trenutno živi oko 4 milijuna ljudi, globalno zatopljenje utjecat će na infrastrukturu i ekosustave (Barnett i Webber, 2010:13).⁹⁸

Istraživanje Foresight (2011:13, 16) posebice se fokusira potencijalnu buduću okolišnu ugroženost s obzirom na ostale socioekonomske i političke čimbenike u zemljama u razvoju. Tako procjenjuju kako bi, prema raznim scenarijima do 2060., između 472 i 552 milijuna ljudi bilo izravno ili neizravno pogođeno poplavama u ruralnim dijelovima Afrike, Azije, Latinske Amerike i Kariba. Istovremeno bi između 136 i 211 milijuna onih koji žive u urbanim poplavnim područjima bilo ugroženo (od čega oko 80% samo u Aziji).⁹⁹ Ove brojke značile bi i potencijalno manji obim okolišnog raseljavanja nego u slučaju ostvarenja prognoza Warren i sur. (2006) i UN-a (2007). Ako se današnji trendovi utjecaja na okoliš ne preokrenu (za što nema naznaka) vrlo je vjerojatno da će se pogoršanje okolišnih uvjeta nastaviti, a time, posredno, i utjecaj okolišnih čimbenika na nastanak okolišnih migracija i raseljavanja. Ipak, na temelju različitih scenarija sadašnjeg okolišnog stresa, projekcije budućih okolišnih migranata variraju od par milijuna do preko milijardu ljudi.

Gemenne upozorava kako su različite, nerijetko i kontradiktorne brojke vrlo često citirane u medijima, javnim debatama, ali i brojnim drugim znanstvenim studijama, poput istraživanja Instituta za okolišnu i ljudsku sigurnost UN-a (UNU-EHS, vidi u Renaud i sur., 2007), bez obzira na njihovu „visoko spekulativnu prirodu i upitnu znanstvenu preciznost“ (Gemenne, 2011a:44). On smatra kako su podaci o broju, potencijalnim tokovima i obimu pa i samoj naravi mogućih migracija potaknutih promjenama, instrumentalizirani od strane

⁹⁸ Vrijedi spomenuti i kako Europska komisija (EC, 2009, prema Ahtonen i sur., 2012:4) procjenjuje kako su unutar europskog kontinentalnog i morskog pojasa sljedeća područja najranjivija na učinke promjena okoliša: južna Europi, središnji bazen, regije na Arktiku, planinska područja (posebno Alpe), otoci, te urbana, gusto naseljena nizinska i priobalna poplavna područja.

⁹⁹ Dokaz za ovo ogleđa se u činjenici da šest od deset azijskih najmnogoljudnijih gradova nalaze se na obali (Jakarta, Šangaj, Tokio, Manila, Bangkok i Mumbai). Kina čak 41% stanovništva ima u velegradovima na obalnom pojasu (prema Brown, 2008:31).

političara, medija i stručnjaka. Pri tome, Gemenne ne niječe da se okolišne migracije neće odvijati, ali se ne slaže kako je moguće s posvemašnjom sigurnošću odrediti točne predikcije.

U ovom smo poglavlju naveli i opisali glavna obilježja migracijskih tokova u suvremenom svijetu uz referiranje i na glavne raseljeničke i izbjegličke tokove. Objasnili smo i fenomen okolišne ugroženosti, okolišne ranjivosti i okolišne otpornosti kao varijabli koje koreliraju s neravnomjernošću utjecaja promjena u okolišu kao generatora okolišnih migracija i raseljavanja. Sukladno tipologiji promjena u okolišu predloženoj u drugom poglavlju raspravljali smo o svakom od detektiranih potisnih faktora koji mogu voditi u okolišnu migraciju i raseljenost te ih ilustrirali s primjerima koji nedvojbeno ukazuju na utjecaj tih promjena na nastanak (ne)dobrovoljnih migracija. Naveli smo neke i od ostalih faktora koji mogu utjecati na nastanak okolišnih migracija, naznačujući kako neki od tih faktora mogu biti i 'privlačni' po svojoj naravi. Na kraju smo analizirali i okolišnu ranjivost koja nastaje kao posljedica migracija i raseljenosti. Ponekad se ciklus okolišnog raseljavanja nastavlja obzirom na tu ranjivost, ili se po prvi put javlja, zajedno s ostalim poticateljima nedobrovoljne migracije.

Neki od probabilističkih scenarija i predikcija o budućoj mogućoj okolišnoj raseljenosti ukazali su i podsjetili kako doba (očekivanih?) većih i masovnijih okolišno potaknutih migracijskih tokova tek slijedi u vremenima koja su pred nama. Bez obzira hoće li ti tokovi biti manji od najmanjih procjena od nekoliko milijuna ili veći od najvećih procjena od milijarde i više okolišno raseljenih, nesuglasje oko sadašnjih i budućih brojki okolišnih migranata i raseljenika ostavlja dilemu koja je bitna za analizu različitih perspektiva i diskursa o problematici okolišnih migracija, što je predmet idućeg poglavlja.

7. TEORIJE (NE)DOBROVOLJNIH OKOLIŠNIH MIGRACIJA, TIPOLOGIJA (NE)DOBROVOLJNIH OKOLIŠNIH MIGRANATA

7.1. Uvod

Neusklađenost brojki o budućim projiciranim tokovima okolišnih migranata (dijelom i o sadašnjem stanju), ocrta ne samo metodološku nejasnoću oko definicije okolišne migracije, nego i upućuje na temeljno neslaganje jesu li okolišne migracije isključivo okolišne ili su, pak, uvjetovane (i u kojoj mjeri) i drugim čimbenicima. Suprotstavljenost različitih pristupa temi zrcali se i u diversifikaciji perspektiva i diskursa kojima se ovom pojmu pristupa u znanstveno-stručnim raspravama, medijskim prikazima i političkim agendama i programima. Rasprave o postojanju i definiranju 'okolišnih izbjeglica' čine se posebno značajnima, jer ta definicija iziskuje redefiniranje osnovnih koncepata unutar međunarodnog sustava izbjegličke zaštite. Svrha je ovog poglavlja detaljnije predstaviti konceptualizacije (ne)dobrovoljnih migracija s obzirom na promjene u okolišu kroz analizu i evaluaciju raznih perspektiva i diskursa o okolišnoj migraciji. Raspravljat ćemo i o tome može li se migraciju shvatiti kao strategiju prilagodbe na promjene. Poglavlje završava analizom (jedne moguće) tipologije okolišnih migranata, okolišnih raseljenika, okolišnih izbjeglica i okolišno nemobilnih, koja je smještena unutar polja Migracijskih i Izbjegličkih studija.

7.2. Konceptualizacije (ne)dobrovoljnih migracija s obzirom na promjene u okolišu, uz naznaku nekih metodoloških poteškoća

Promjene u okolišu, naročito one ekstremne poput prirodnih i tehnoloških katastrofa, utječu na ljudske percepcije rizika povezanih s ostankom na teritoriju koje je pogođeno katastrofom. Povećavaju li promjene u okolišu rizik za mortalitet, morbiditet i invaliditet vrlo je vjerojatno kako će inicijalna reakcija biti bijeg od takvih okolnosti. Ako, pak, promjene u okolišu nemaju takve drastične posljedice, ali ipak dovode do smanjenog pristupa resursima neophodnim za život i smanjenju ekonomskih šansi, ljudi mogu odabrati dobrovoljno migrirati na mjesta koja percipiraju kao ona koja im mogu ponuditi opciju boljeg života. No, vrlo je neizvjesno prognozirati kada će se ljudi odlučiti seliti, koliko njih i kamo će se kretati. Promjene jesu jedan od čimbenika migracija, ali su izrazito rijetko jedini čimbenik, upozoravaju stručnjaci (EACH-FOR, 2009; Foresight, 2011; Black i sur., 2013). Stoga postoje mnoge poteškoće u procjenjivanju budućih kretanja stanovništva, pri čemu je važno identificiranje stupnja u kojem je odluka o migraciji donesena pod utjecajem promjena u okolišu, za razliku od mnoštva drugih čimbenika (ekonomskih, društvenih, političkih,

demografskih, kulturnih, i drugih). Barnett i Webber (2010:14) upozoravaju da su sve procjene povećanog broja migranata, koje bi mogli seliti potaknuti promjenama u okolišu, temeljene na vrlo širokim razmjerima procjena izloženosti riziku, a ne na „sustavnom dokazu o osjetljivosti migracijskih obrazaca na promjene u okolišu“.

Afifi i Warner (2008) su predložili odgovarajuću metodologiju izračuna 'okolišne migracije': to bi bila metodologija koja se koristi demografskim i geografskim mjerenjima migracije u kombinaciji s gravitirajućim modelom bliskim teoriji o 'potisno-privlačnim' uzrocima migracija. Iako taj model uključuje niz okolišnih varijabli, poput očekivanog pojavljivanja i trajanja prirodnih katastrofa, Gemenne (2011a) sumnja da se njegovom primjenom može precizno predvidjeti broj budućih raseljenih osoba. S druge strane, ne-okolišni faktori u modelu, poput udaljenosti između država ili visine BDP-a možda mogu biti validan prediktor međunarodne migracije, ali ne mogu predvidjeti obim unutarnje migracije i raseljavanja, što je upravo najčešći slučaj migracije potaknute okolišnim faktorima.

Castles (2003:17) ističe da je prisilna migracija stara jednako koliko i ljudski rod. U kontekstu dekolonizacije ona se intenzivirala u zemljama globalnog Juga, te je stoga posljedica (a dijelom i uzrok) socijalne transformacije tih područja. U tom smislu okolišna migracija danas za društva Globalnog Sjevera znači nagovještaj mogućeg dolaska (novih) prijetećih 'drugih', nakon već prisutnih tražitelja azila, i raznih kategorija „neželjenih“ neregularnih migranata. U posljednjih tridesetak godina bilo je nekoliko alarmantnih procjena o broju ljudi koji migriraju zbog okolišnih i klimatskih čimbenika, a koji su označeni kao 'okolišne/klimatske izbjeglice'. Te katastrofične projekcije broja mogućih migranata i izbjeglica zbog promjena okoliša prelazile su današnje brojke procijenjenih međunarodnih migranata u svijetu (koji migriraju prvenstveno zbog ekonomskih razloga, ili razloga spajanja obitelji). Posljedično, i ovo je vodilo do poteškoća u jednoznačnom određenju toga tko bi mogao biti smatran okolišnim migrantom ili okolišnom izbjeglicom. Nedostatak odgovarajuće definicije ocrta se i u nedefiniranosti pojmova u nadležnim instrumentima međunarodnog prava koji se bave migrantima i izbjeglicama.

Sve do kraja 1980-ih utjecaj promjena u okolišu kao generator migracija više su potencirali okolišni i klimatski eksperti, nego što su to činili znanstvenici u području društvenih znanosti, koji su migraciju sagledavali prvenstveno potaknutu ekonomskim, političkim, obiteljskim ili obrazovnim razlozima. No, to možda i ne čudi obzirom na kontekst u kojem su, nakon ekonomskog zamaha poslije Drugog svjetskog rata, migracije bile (sve do Naftne krize 1973.) viđene kao prvenstveno dobrovoljne, ekonomske tj. radne migracije. S druge strane, trend dekolonizacije pojedinih država i teritorija u Africi, te stanje opće političke

nestabilnosti, kršenja ljudskih prava, pa i vojnih rivaliteta i sukoba u hladnoratovskom periodu, fokus je uglavnom usmjerio na političke uzročnike prisilnih migracija i izbjeglištva. No, prvenstveno, kako smo vidjeli u četvrtom poglavlju, sociološka je tradicija odigrala presudnu ulogu u „nestajanju“ okolišnih faktora u sociološkoj analizi, sve do njihova ponovnog javljanja 1970-ih s NEP-om, te 1980-ih unutar Migracijskih studija s objavom ekspertnih izvještaja o izazovima klime, okoliša i razvoja. Stoga se u načelu ne slažemo s inicijalnim stavom Richarda Blacka (2001)¹⁰⁰ kako je danas okolišna paradigma ta koja mora nadomjestiti jednu od, ili obje, dosad poznate paradigme u migracijskoj teoriji (ekonomsku ili političku). I sam Black je taj stav i kritiku ublažio u svojim kasnijim radovima.

F. Biermann i I. Boas (2010:67-8) upozoravaju također na metodološke nejasnoće kojima su ograničena sva trenutna predviđanja broja migranata uvjetovanih promjenama u okolišu. Budući da razna istraživanja koriste različite terminologije i definicije zbog toga su podaci i rezultati često neusporedivi. Mnoge studije koriste prilično široke koncepte klimatskih ili okolišnih migranata i izbjeglica, pa procjene o njihovom sadašnjem i budućem broju imaju tendenciju biti pretjerane, pesimistične i katastrofične. Najveći je metodološki problem to što se projekcije 'okolišnih migranata', zapravo, temelje na brojkama regularnog migracijskog toka, multiplicirajući ih onda na način da sve one koji žive u području pod utjecajem promjena ubrajaju u (potencijalne) 'okolišne migrante'. No, kao što ističu Black (2001) i Castles (2002), nejasno je hoće li i koliko ljudi zbog opasnosti iz okoliša uopće moći izabrati migraciju kao odgovor na promjene ili kao glavnu adaptabilnu strategiju, posebice ako im nedostaje resursa za seljenje.

Naposljetku, promjene su rijetko kada jedini čimbenik koji potiče migraciju ili bijeg tj. raseljavanje, osim možda u slučaju iznenadnih i direktnih katastrofa. Promjene su jedan od razloga za migraciju, ali teško da su jedini, a često ne moraju biti niti glavni razlog. Procjene brojki ne uzimaju dovoljno u obzir prilagodbene kapacitete i mjere unutar lokalne zajednice koje mogu prevenirati migracije iz područja koje je ugroženo okolišnim rizikom i stresom. Stoga Biermann i Boas (2010:63) ističu kako definicija okolišnih ili klimatskih migranata i izbjeglica treba biti u stanju adresirati: a) uzrok migracije, što podrazumijeva vrstu oštećenja okoliša ili utjecaja promjene koja pokreće migraciju; b) vrstu migracije, što uključuje različite modalitete pod kojima se migriranje odvija (dimenzije voljnosti, trajanja, prostornog doseg); c) na prvom mjestu - opravdanost korištenja ovih termina. Autori ipak ne daju eksplicitno

¹⁰⁰ Black je prvenstveno bio kritičan spram sigurnosnih diskursa o povezanosti promjena u okolišu kao uzroka i korijena vojnih sukoba koji mogu rezultirati izbjeglištvom. Napominje kako je okolišno raseljavanje postalo „glavna tema u literaturi 'studija konflikta' jer rivalstvo Istoka i Zapada više nije [bilo] uvjerljivo objašnjenje rata, pa je potrebno pronaći druge faktore koji leže u pozadini konflikta i prisilnih migracija“ (Black, 2001:8).

pojašnjenje što misle pod trećom stavkom, tj. na koji bi način definicija sama u sebi mogla sadržavati opravdanje korisnosti upotrebe termina koje definira.

Zbog terminoloških poteškoća u definiranju pojma okolišni migrant, procjene i predviđanja trenutnih kao i budućih brojki raseljenih predmetom su kontroverzi. U ovom ćemo poglavlju identificirati pristupe koji sagledavaju povezanost promjena u okolišu i migracija. Na temelju njih predlažemo tri različite perspektive koje nazivamo: 'tehnokratsko-ekspertna', 'alarmantno-katastrofična' i 'skeptično-kritička' perspektiva te ih opisujemo i analiziramo.¹⁰¹ Predstavnici prve perspektive okolišni su i klimatski stručnjaci iz područja okolišnih znanosti koji sudjeluju u izradi ekspertnih izvješća poput IPCC-a, a često su povezani s UN-ovim agencijama koje se bave okolišnim, razvojnim, pa i humanitarnim pitanjima. Predstavnici druge perspektive obično su stručnjaci iz područja ekologije, studija okoliša i posebice sigurnosnih studija, dok su predstavnici treće uglavnom znanstvenici iz područja Migracijskih studija i Izbjegličkih studija (Gemenne, 2011b). Piguet (2013:154-156) razlikuje još i 'pragmatičare', koji zauzimaju srednju poziciju između 'alarmista' i 'skeptika'.

7.2.1. Tehnokratsko-ekspertna perspektiva o povezanosti promjena u okolišu i migracija

Pod nazivom tehnokratsko-ekspertna perspektiva podrazumijevamo perspektivu međunarodnih globalnih aktera, organizacija, agencija i asocijacija, te okolišnih i klimatskih eksperata, koji se problematikom utjecaja okolišnih čimbenika na ljudska društva bave prvenstveno iz istraživačkog, ali i iz političkog rakursa. Svakako najvažnijim smatramo različita izvješća počevši od onog IPCC-a, preko raznih agencija Ujedinjenih naroda, poput UNEP-a, kao specijaliziranih okolišnih aktera, pa sve do IOM-a, UNHCR-a i Crvenog križa kao aktera zaduženih specifično za migracijska, izbjeglička i pitanja interne raseljenosti. Neke od postavki ove perspektive kasnije se zrcale i u pristupima alarmista-katastrofičara, ali i u pristupima skeptika-kritičara.

Gemenne (2011b) navodi kako se prvi spomen „ekološki raseljenih osoba“ (*Ecological displaced persons*) spominje još 1948. u knjizi „Road to survival“, američkog ekologa William Vogta. Ta je knjiga, u kojoj Vogt za problem zagađenja okoliša krivi prenapučenost i ekonomski rast, što posljedično može voditi u civilizacijski kolaps, imala utjecaja na kasniji razvoj neo-maltuzijanskih teorija utjecaja populacije na okoliš. Ipak, sustavnije proučavanje okolišnih utjecaja na populaciju započelo je tijekom 1970-ih kroz

¹⁰¹ Ova se podjela dijelom (nominalno i sadržajno) oslanja na podjelu koju je predložio Gemenne (2011b) koji pak piše o dvije perspektive o 'klimatskim izbjeglicama', a koje on naziva 'alarmantna' i 'skeptična' perspektiva.

istraživanja „The Sahelian drought and its demographic consequences“ Johna Caldwell (1975.), te „Twenty-two dimensions of the population problem“, Lestera Browna (1976). To su prve obuhvatne studije koje su problematizirale utjecaj okolišnih, demografskih i razvojnih izazova na stanovništvo. No, tek je UNEP-ova studija „Environmental Refugees“ Essama El-Hinnawi, iz 1985., veći naglasak stavila na pitanja povezanosti okoliša i samih migracija.

L. Brown i sur. iz *World Watch Institute* pisali su o „ekološkim izbjeglicama“ (Brown, McGrath, Stokes, 1976:39), u kontekstu globalnih klimatskih promjena, koje su autori zamjećivali tijekom 1970-ih, a posebice neodrživog populacijskog rasta u zemljama Subsaharske Afrike (Mali, Niger, Sudan i Etiopija). Smatrali su kako će takav daljnji rast voditi iscrpljivanju tla i deforestaciji, što će pridonijeti dezertifikaciji. Onda će se stanovništvo (kao 'ekološke izbjeglice'), zajedno sa svojom stokom, povlačiti pred širenjem pustinje. To će u mjestima dolaska stvarati novi socioekonomski pritisak na zemljište i područja za ispašu, voditi daljnjoj degradaciji narušene ravnoteže i osiromašenju, te finalno rezultirati „katastrofičnim klimaksom stotina tisuća ljudi i stoke“. Međutim, ne precizira se hoće li to stradanje biti rezultat nedostatka hrane i vode ili pak sukoba, ili možda jednog i drugog. Također, držimo nejasnim zašto bi ovakav scenarij završio upravo navedenim drastičnim ishodom, prije nego, recimo, novim krugom seljenja i „izbjeglištva“, postojeće, ali i nove izbjegličke populacije, u nova područja. Kako bilo, ova je perspektiva otvorila vrata teorijama 'sekuritizacije' ('sigurnosnizacije') okolišnih migracija, opisanih u petom poglavlju.

Međuvladin panel o klimatskim promjenama (IPCC) još je u prvom izvješću 1990. istaknuo da bi najveći pojedinačni utjecaj klimatskih promjena mogao biti upravo na ljudske migracije, s milijunima raseljenih. Revidirajući dotadašnje spoznaje, IPCC IV (2007) opisuje procjene broja okolišnih migranata nešto umjerenije - kao 'nagađanje u najboljem slučaju'. Black i sur. (2008) ukazuju na potrebu za velikim oprezom oko pitanja daljnjih projekcija. Smatraju kako su danas i ekspertna stajališta postala svjesnija niza intervenirajućih faktora, koji osim onih klimatsko/okolišnih, utječu na nastanak i modificiranje migracijskih obrazaca.

Za razliku od prošlog (IPCC IV, 2007), novi izvještaj (IPCC V, 2014:1765) po prvi put uključuje definiciju 'okolišne migracije' određujući ju opisno kao „ljudsku migraciju gdje okolišni rizik i promjena okoliša igraju bitnu ulogu u odluci o migraciji i destinaciji. [Takva] migracija može uključivati različite kategorije, kao što je direktno, nedobrovoljno, i privremeno raseljavanje zbog vremenskih nepogoda; dobrovoljnu relokaciju kada naselja i ekonomije postanu manje pogodna (održiva) za život; ili plansko preseljenje potaknuto državnim mjerama ili poticajima. Sve odluke o migracije su multi-uzročne, pa stoga nije opravdano opisati uzrok bilo kojeg migrantskog toka isključivo okolišnim razlozima.“

Zaključci IPCC-a (2007, 2014), predstavljeni u trećem poglavlju, donose predviđanja o posljedicama globalnog zatopljenja na pojačavanje varijeteta okolišnog stresa i rizika. U njima se predviđa poplavljanje obalnih područja zbog oluja, povećanja padalina i zbog podizanja globalne razine mora te dugotrajnija razdoblja suše. Izvještaji, uz 'srednji stupanj dokaza i visoku suglasnost', tvrde kako će klimatske promjene u 21. st. povećati raseljavanje.

UN-ov Okolišni program (*UN Environment Program* - UNEP), pokrenut 1972. u svrhu promicanja ekološki održivog razvoja, koristi definiciju koja zapravo pobliže određuje ne sam čin okolišne migracije, tj. u ovom slučaju 'okolišnog izbjeglištva', već aktere koji takav čin poduzimaju. Razradio ju je E. El-Hinnawi koji definira 'okolišne izbjeglice' kao „ljude koji su prisiljeni napustiti svoja tradicionalna staništa, privremeno ili trajno, zbog značajnog narušavanja okoliša (prirodnim putem i/ili pokrenutog ljudskim djelovanjem), što ugrožava njihov opstanak i/ili ozbiljno utječe na kvalitetu njihovog života [...] 'Poremećajem u okolišu' (*environmental disruption*) u ovoj definiciji označava se sve fizikalne, kemijske i/ili biološke promjene u ekosustavu (ili bazi resursa) koji ga čine, privremeno ili trajno, neprikladnim za održavanje ljudskog života.“ (El-Hinnawi, 1985:4).

El-Hinnawi je detaljnije razradio tipologiju koja bi uključivala barem tri skupine populacije koje zbog okolišnog rizika mogu postati okolišnim izbjeglicama: oni koji su privremeno raseljeni zbog okolišnog stresa (najčešće prirodne katastrofe); oni koji su trajno raseljeni i preseljeni u novo područje; oni koji su se migrirali u okviru svojih nacionalnih granica jer se „baza resursa u izvornom staništu (bila) pogoršala do te mjere da više ne zadovoljava njihove osnovne potrebe“ (1985:4). U ovoj definiciji naglasak je na okolišnom stresu koji je posljedica katastrofa, ali i uzrok daljnje okolišne ranjivosti uslijed iscrpljivanja baze resursa. Također, naznačena je distinkcija privremenosti ili trajnosti raseljavanja. Međutim, vidljivo je kako se 'okolišnim izbjeglicama' nazivaju i oni koji raseljavaju unutar nacionalnih granica, što je određenje koje je više (bilo) rezervirano za interno raseljene osobe.

Sredinom 1980-ih El-Hinnawi je procijenio kako je u svijetu bilo 30 milijuna okolišnih izbjeglica, dok UNEP smatra kako bi do 2060. samo u Africi moglo biti oko 60 milijuna okolišnih izbjeglica (prema Boano i sur., 2008:15). UNEP svakih pet godina izdaje *Global Environmental Outlook* (GEO) izvještaj kojim se nastoji sveobuhvatno mapirati glavne okolišne, energetske i razvojne probleme/izazove današnjeg svijeta te tako pružiti uvjerljive znanstvene dokaze za kreatora politika i širu javnost. GEO5 izvještaj (UNEP, 2012) naglašava kako su sljedećih 30 godina najvažnije za oblikovanje 'budućnosti okoliša'. Pri tome je moguće da će najveći izazovi biti oko utjecaja promjena okoliša na dostupnost resursa i, shodno tome, ranjivost država i društava koje se neće uspjeti adekvatno prilagoditi.

Istraživačica J. Jacobson, iz World Watch Institute, predložila je tipologiju migranata zbog okolišnih razloga razlikujući „privremeno raseljene zbog privremenog okolišnog stresa, trajno raseljene zbog dugotrajnog okolišnog stresa te privremeno i trajno raseljene zbog progresivne promjene okoliša“ (Jacobson, 1988:5). Ovakva tipologija ne govori ništa o dobrovoljnom ili prisilnom karakteru odlaska iz mjesta porijekla, kao ni o daljini tj. relaciji koja se prelazi (na što je upozorio Gemenne, 2010a:42). Mišljenja smo da definicija također neopravdano reducira moguće kombinacije temporalne dimenzije i prirode raseljenosti, pri čemu je, primjerice, moguće postojanje situacije privremenog okolišnog stresa, ali trajne raseljenosti potaknute dodatnim razlozima ekonomske, socijalne, političke, obiteljske i ine prirode. Jacobson (1988) je držala kako su 1980-ih okolišne izbjeglice bile najveća populacija raseljenih osoba u svijetu, procijenivši njihovu brojku na 10 milijuna.

UN-ov Institut za okolišnu i ljudsku sigurnost (*UN University's Institute for Environment and Human Security – UNU-EHS*) u svojim analizama koristi terminologiju koja povezuje uzroke i 'okidače' iz okoliša s društvenim (migracijskim) odgovorom na okolišnu opasnost (Renaud i sur., 2007:29-30; 2011:14-16). Autori nude trihotomnu tipologiju: okolišno motivirani migranti, okolišni prisilni migranti i okolišni migranti 'iz nužde' (o čemu više na kraju ovog poglavlja). Krajem 2005., UNU-EHS, koji blisko surađuje s UN-ovim Uredom za smanjenje rizika od katastrofa (*UN Office for Disaster Risk Reduction - UNISDR*), upozorio je da se međunarodna zajednica treba pripremiti za 50 milijuna 'ekoloških izbjeglica' od 2010. nadalje (prema Brown, 2008).¹⁰² UNU-EHS također radi na tome da se uspostavi međunarodno dogovoreni pojmovnik okolišnih migracija, zbog olakšavanja suradnje u širokom području zaštite okoliša i sigurnosti ljudi.

Izvještaj *Human Development Report 2007/8* (autor: Razvojni program UN-a tj. *UN Development Program - UNDP*, 2007)¹⁰³ naglašava kako prisilna migracija uvjetovana promjenama u okolišu pridonosi daljnjim kočnicama za gospodarski i društveni razvoj na barem četiri načina; povećavajući pritisak na urbanu infrastrukturu i usluge; potkopavajući ekonomski rast; povećavajući rizik od sukoba; dovodeći do lošijih zdravstvenih, obrazovnih i socijalnih pokazatelja među migrantima. Nacionalne prilagodbene strategije na promjene u okolišu imaju tendenciju vidjeti migraciju kao 'neuspjeh prilagodbe'. UNDP ističe da ne mora biti tako jer migracija *ex situ* može biti jednako uspješan mehanizam nošenja s promjenama.

¹⁰² Ovaj je podatak utemeljen ne samo na projekcijama Myers i Kenta (1995), nego i na službenom stavu Sekretarijata UN-ove Okvirne konvencije (UNFCCC), koja postulira 50 milijuna okolišno raseljenih u 2010. (prema Biermann i Boas, 2010:68).

¹⁰³ Osim cilja borbe protiv siromaštva, a za ujednačen socioekonomski razvoj svijeta, UNDP se u svojoj misiji (barem načelno) bavi i prevencijom i oporavkom nakon (humanitarnih i okolišnih) kriznih situacija.

Visoki povjerenik UN-a za izbjeglice (*United Nation High Commissioner for Refugees* – UNHCR) ukazao je da ne postoji pravilno razumijevanje složenosti odnosa između degradacije okoliša i klimatskih promjena, s jedne strane, te oružanog sukoba, migracije i raseljavanja, s druge (UNHCR, 2009). U svom izvještaju UNHCR (2002:12) procjenjuje kako je početkom 21. st. bilo oko 24 milijuna ljudi koji su zbog okolišne prijetnje bježali pred „poplavom, glađu i drugim okolišnim čimbenicima“. Nekoliko je razloga zbog kojih UNHCR, kao tijelo UN-a koje skrbi za izbjeglice, ali i druge raseljene osobe (npr. one interno raseljene), izbjegava korištenje termina 'okolišne izbjeglice', i protežira termin „okolišno raseljene osobe“ (o čime više u idućem poglavlju). Iz perspektive UNHCR-a to su „ljudi koji su raseljeni, ili osjećaju obvezu da napuste svoje uobičajeno mjesto prebivanja, jer su njihovi životi, sredstva za život i dobrobit stavljeni u ozbiljan rizik kao rezultat štetnih okolišnih, ekoloških ili klimatskih procesa i događaja“ (Boano i sur., 2008:8). Ova definicija implicira prisilnost migracije, koja se ne referira (nužno) na prelazak međunarodnih granica. Brown (2008) još upozorava kako ona ne precizira trajanje tj. privremenost ili trajnost kretanja.

Radna definicija 'okolišnih migranata' Međunarodne organizacije za migracije (IOM) određuje ih kao „osobe ili skupine osoba koje su, zbog razloga naglih i progresivnih promjena u okolišu, a koje negativno utječu na njihove živote ili životne uvjete, dužni napustiti prebivališta, ili se na to odlučili, privremeno ili trajno, a koji se kreću bilo na svom području ili u inozemstvu.“ (prema Brown, 2008:15). Autor podsjeća kako su okolišni migranti raseljeni ne samo zbog ekstremnih vremenskih prilika, nepogoda i katastrofa, nego i zbog dugotrajnije i postupnije degradacije okoliša i ekološke neravnoteže. Bez obzira kreću li se unutar ili izvan granica, privremeno ili trajno, oni ne moraju biti isključivo prisilni migranti, već migracija može biti stvar njihova osobnog izbora. Po pitanju korištenja termina okolišne/klimatske izbjeglice stav je IOM-a, UNHCR-a i Crvenog križa - jedinstven. Time što preciznije i obuhvatnije definira 'okolišne migrante' ova definicija pokušava obeshrabrati upotrebu pojma 'okolišne izbjeglice'.

IOM je u svom izvješću također procijenio izazove koji proizlaze iz migracija potaknutih okolišnim čimbenicima. Zaključak je da katastrofični događaji ne uzrokuju migraciju sami po sebi, nego tek ukoliko trajno naštetite ekosustavima i javnoj infrastrukturi ili ako iznova i učestalo dovode ljude u smrtnu i zdravstvenu opasnost (Kniveton i sur., 2008). Ukoliko su lokalne zajednice privremeno evakuirane zbog provođenja obnove njihovih kuća, kada se obnova dovrši ljudi se u znatnoj mjeri vraćaju. Ako se pak ne vraćaju, razlozi su češće povezani s čimbenicima socioekonomskog stresa, nego s epizodom okolišne nepogode.

EACH-FOR¹⁰⁴ ne definira samu okolišnu migraciju, ali navodi kako je najbliži onoj definiciji koje je predložilo Međunarodno udruženje za istraživanje prisilnih migracija (*The International Association for the Study of Forced Migration - IASFM*). Njime je prisilna okolišna migracija određena kao „kretanje izbjeglica ili interno raseljenih osoba [koje nastaje] kao rezultat konflikta ili progona, kao i ljudi raseljenih zbog prirodnih ili okolišnih katastrofa, kemijskih ili nuklearnih katastrofa, gladi, ili razvojnih projekata“ (IASFM, prema EACH-FOR, 2009:8). Ovdje je jasno da okolišna promjena može rezultirati sljedećim scenarijima: ili direktno uzrokovati raseljavanje (u slučaju katastrofa); ili posredno, u slučaju kada okolišni stres i pogoršanje uvjeta u okolišu utječu na kompetitivnost oko resursa što posljedično uzrokuje raseljavanje; i/ili kada promjena okoliša vodi socioekonomskoj deprivaciji koja izravno (ili posredno, opet putem konflikta) vodi u raseljavanje. EACH-FOR (2008:29-31) stoga predlaže tipologiju „okolišno raseljenih osoba“ (*Environmentally displaced persons*) što uključuje „okolišne migrante“, „okolišne raseljenike“ i „razvojne raseljenike“ (*Development displacees*), o čemu više na kraju ovog poglavlja.

Glavni su zaključci EACH-FOR istraživanja: „Klimatske promjene nisu jedini potencijalni okidač za migracije; opseg i frekvencija mnogih okolišnih hazarda povećava se i daljnja degradacija okoliša će se događati zbog globalnog zatopljenja, a time će rasti pritisak za migriranjem; migracija je tradicionalan mehanizam nošenja [s promjenama], ali u nekim područjima ovi mehanizmi su se promijenili u zadnjih nekoliko desetljeća; migracija se događa kada je egzistencija neodrživa, pogotovo kada je poljoprivreda ili stočarstvo pod značajnim [negativnim] utjecajem degradacije okoliša ili ekstremnih događaja; trajna ili migracija na duži rok, za razliku od sezonske ili privremene migracije, postaje sve češća, posebice među mlađim generacijama; odluke o migraciji su kompleksne jer odražavaju povezanost okolišnih čimbenika s ekonomskim, socijalnim i političkim čimbenicima; ljudi koji žele napustiti svoja sela/regije/zemlje to mogu učiniti ako imaju potrebna financijska sredstva i pristup mrežama koje podržavaju migracije; proučavanje prisilnog premještanja radi izgradnje brane daje vrijedne lekcije o procesu preseljenja, posebno o participativnosti procesa, potpori i informiranju onih koje se preseljava“ (EACH-FOR, 2009:4-5).

¹⁰⁴ Projekt „Promjene okoliša i scenariji prisilne migracije“ (*Environmental Change and Forced Migration Scenarios - EACH-FOR*) bio je financiran od strane Europske komisije od 2007. do 2009. Projekt je kroz seriju studija slučaja opisao prisilne migracije uzrokovane okolišnim čimbenicima, kao i neke od mogućih scenarija budućih okolišno-potaknutih raseljavanja (EACH-FOR, 2009). Svrha projekta nije bila projicirati brojke budućih okolišnih migranata, nego naznačiti moguće smjerove u kome bi se okolišna prisilna migracija prostorno i društveno mogla odvijati. Slično UNEP i IPCC izvještajima, za studije slučaja u EACH-FOR istraživanju, poplave i suše, opće degradacija, te porast razine mora, glavni su okolišni čimbenici za nastanak prisilnih migracija. Osim toga, istraživanje je razmatralo i druge scenarije te spregu okolišnih i ekonomskih čimbenika, npr. kod migracija koje nastaju zbog razvojnih projekata, industrijskih nesreća i katastrofa.

7.2.2. Alarmantno-katastrofična perspektiva o povezanosti promjena u okolišu i migracija

Tehnokratsko-ekspertna tumačenja različito sagledavaju utjecaj promjena u okolišu kao generator migracija, no neka od njih uvažavaju, čak i sama postavljaju neke od katastrofičnih scenarija. Ekolog koji je među prvima iznio alarmantne projekcije oko broja migranata i izbjeglica raseljenih zbog promjena u okolišu, Norman Myers, jedan je od najpoznatijih zagovarača ove alarmantno-katastrofične perspektive o utjecaju promjena okoliša na nastanak prisilnih migracija.¹⁰⁵ Myers također zauzima stav kako su promjene u današnje vrijeme ponajviše rezultat ljudskog djelovanja na klimu. Prema njegovim projekcijama većina migracija u budućnosti bit će potaknuta prirodnim katastrofama ili neravnotežom u okolišu, koje bi uključivale između 50 milijuna (procjena za 2010.) do preko 200 milijuna ljudi prisiljenih migrirati do 2050. godine (Myers i Kent, 1995; Myers, 2002). Potonja je projekcija postala općeprihvaćenom, često citiranom, brojkom 'okolišnih izbjeglica' u 21. stoljeću.¹⁰⁶

Myers i Kent (1995:18-19) su definirali okolišne izbjeglice opisno i obuhvatno, no u njihovoj konciznijoj definiciji to su „osobe koje više ne ostvaruju sigurnu egzistenciju u svojim tradicionalnim domovinama zbog, prije svega, okolišnih čimbenika neobičnog opsega, posebice suše, dezertifikacije, deforestacije, erozije tla, nestašice vode i klimatske promjene, ali također i prirodne katastrofe, kao što su cikloni, olujni udari i poplave. U susret takvim okolišnim prijetnjama, ljudi osjećaju kako nemaju alternativu nego tražiti priliku za život negdje drugdje, bilo u svojoj zemlji ili izvan, polu-privremeno ili trajno.“

Myers je detektirao i mjesta najčešće ugrožena okolišnim prijetnjama pri čemu su dugotrajnom sušom i dezertifikacijom najviše ugrožene zemlje Sahela, Subsaharske Afrike i Roga Afrike, dok su klimatski i meteorološki uvjeti povezani s vodom tipični za azijska područja. Porast temperature i topljenje leda ubrzali su podizanje razine mora, koje uzrokuje ugroženost stanovništva otoka, litoralnog pojasa i delta velikih svjetskih rijeka, kako smo i vidjeli u šestom poglavlju.¹⁰⁷ Olujni vjetrovi imaju najžešće posljedice po stanovništvo država

¹⁰⁵ Kreiranju alarmantne perspektive pridonio je i jedan od 'guru' ekološkog pokreta - J. Lovelock sa svojom teorijom o jedinstvenom, kompleksnom, samoregularajućem i evoluirajućem sustavu planeta koji služi održanju cjelokupnog života na Zemlji (tzv. „Gaia hipoteza“), a koji sve više biva nepovratno ugrožen narušenošću predmnijevane homeostaze i nadolazećom ekološkom katastrofom (Lovelock, 1972).

¹⁰⁶ Myers (2002:610) smatra kako su ove brojke ustvari „oprezne i konzervativne“ jer njima nije ubrojeno 135 milijuna onih ugroženih dezertifikacijom te 550 milijuna ljudi koji su u opasnosti od kroničnog nedostatka vode.

¹⁰⁷ Osim otočnih oceanskih država Myers identificira niz dijelova svijeta, kojima prijeti čak i umjeren stupanj porasta razine mora. To uključuje uglavnom zemlje azijskog kontinenta (Bangladeš, Kina, Vijetnam, Tajland, Mianmar, Pakistan, Irak), afričkog (Egipat, Mozambik, Nigerija, Gambija, Senegal) i južnoameričkog kontinenta (Kolumbija, Venezuela, britanska Gvajana, Brazil i Argentina) (Myers, 1993).

jugoistočne Azije naročito u Indiji, Bangladešu, Šri Lanki i Indoneziji. Myers (1993:754) je procijenio da bi do 2050. zbog oluja samo u Bangladešu moglo biti 15 milijuna izbjeglica.

Myers i Kent navode da je u 1995. u svijetu bilo ukupno 25 milijuna 'okolišnih izbjeglica', što bi značilo da ih je u tom trenutku bilo više nego tradicionalnih 'političkih' izbjeglica, kao žrtava progona i sukoba.¹⁰⁸ Od toga je dvije trećine (16 milijuna) okolišnih izbjeglica bilo samo u Africi. Zbog dekade sušnih godina u 1980-im stanovništvo je prisilno migriralo u velikim tokovima. Autori smatraju kako se od njihovog ukupnog broja pet milijuna odnosilo na izbjeglice u području Sahela, četiri milijuna na one u području Roga Afrike, te još sedam milijuna onih koji su u području Subsaharske Afrike napustili svoje domove zbog okolišnog stresa i u potrazi za boljim životnim prilikama (Myers i Kent, 2001). No, ističu kako su brojke raseljenih ustvari i veće, ali se dio njih vratio svojim prebivalištima. Također, drže da su i brojke ljudi ugroženih sušom zasigurno veće pojavom opće gladi kao posljedice suše. Navode kako je 80 milijuna ljudi u Subsaharskoj Africi početkom 21. st. ugroženo zbog pothranjenosti uvjetovane okolišem.

Myers priznaje da afrički i azijski kontinent ostaju primarno u fokusu istraživača koji analiziraju utjecaj promjena u okolišu na pitanja migracija, sigurnosti i razvoja.¹⁰⁹ On navodi kako u Kini, kao zemlji koja broji najveći opseg internih migranata u svijetu (1991. oko 120 milijuna), najmanje šest milijuna zaslužuje biti smatrano 'okolišnim izbjeglicama'. Primarno su to ruralni poljoprivrednici koji su zbog nestašice poljoprivrednih parcela bili prinuđeni napustiti svoje farme (prema Myers, 2002:609). Spregu okolišnih i ekonomskih razloga treba sagledati i kroz demografsku prizmu, u svjetlu poslijeratne, višedesetljetne ekspanzije stanovništva. Naime, oni sami sebe možda i nisu nužno doživljavali kao 'okolišne izbjeglice', nego prije kao „obezemljašene seljake“, koji su činili znatan dio ruralne (i)migracije u urbane centre. U Kini i Indiji također je znatan broj raseljenih zbog realizacije velikih javnih projekata poput izgradnje irigacijskih sustava. Konkretno se radi o velikim projektima izgradnje brana (o čemu smo pisali ranije), a Myers (2002) smatra da je čak 50 milijuna ljudi u te dvije države moguće ubrojiti u prisilno raseljene (tj. preseljene) radi realizacije razvojnih projekata. Iako su oni našli svoju egzistenciju drugdje, jer nisu imali drugi izbor, ipak se još uvijek neutvrđeni dio njih nalazi u „situaciji nalik izbjegličkoj“ (*refugee-like situation*).

¹⁰⁸ Iz perspektive sigurnosnih studija povezanost između okoliša i sukoba podrazumijeva kako postoje uvjeti u okolišu koji pospješuju nastanak sukoba. Myers (2002) naglašava kako okolišni čimbenici mogu poslužiti za utvrđivanje izvora sukoba, oni mogu djelovati kao multiplikatori koje pogoršavaju temeljne uzroke sukoba, no također mogu oblikovati prirodu sukoba. U određenom smislu sukob može nastati i kako bi se suzbile posljedice nezadovoljstva među onima koji trpe okolišne ugroze i okolišni rizik.

¹⁰⁹ Giddens (2009:22) pak podsjeća da iako je fokus istraživanja većinom na zemlje u razvoju i njihov stupanj okolišne ranjivosti, istovremeno npr. SAD imaju veće klimatske ekstreme od većine drugih područja svijeta. Naravno, njihova je mogućnost adaptacije na promjene nemjerljivo veća nego u ostalim siromašnijim državama.

Okolišni stres vodi do natjecanja za obradivu zemlju, što onda može izazvati izbijanje nasilnih sukoba, političkih ili etničkih, a koje će uzrokovati migraciju ili pojačati već postojeće migracijske tokove (Myers, 1997). Ako će se okolišne izbjeglice zadržati unutar granica svoje zemlje, oni također mogu biti smještene u izbjegličke i kampove za interno raseljene. Myers i Kent (1995:153) smatraju kako ti kampovi mogu postati centri „građanskog nereda, društvenih nemira, pa čak i nasilja“. Svakako da ovaj stav, sukladno teorijama o percepciji prijetnje, može pothranjivati osjećaje neprijateljstva domicilnog stanovništva prema populaciji prisilno raseljenih osoba u području prihvata.

Sternovo izvješće (Stern, 2007) objavljeno je u trenutku kada su već bili poznati preliminarni rezultati IPCC IV izvješća. Stern obrazlaže kako će veliki dijelovi Subsaharske Afrike te srednje, južne i istočne Azije trpjeti najviše od budućih promjena. Ističe kako je moguće da već u bliskoj budućnosti pred okolišnim prijetnjama milijuni ljudi zaštitu i sigurnost potraže u zemljama Zapada, slažući se s Myersom da bi do 2050. moglo biti 200 milijuna raseljenih. Stern navodi kako će „točan broj onih koji će zapravo biti raseljeni ili prisiljeni migrirati ovisiti o stupnju ulaganja, planiranju i [dostupnim] resursima“ (Stern, 2007:112). Iako će prirodne katastrofe i degradacija okoliša, sukladno projekcijama, postati sve češćima, moguće je djelovati na posljedica tih događaja i procesa ukoliko se ulože sredstva u mjere adaptacije. No, Stern upozorava kako će zemljama u razvoju trebati „desetke milijardi dolara godišnje“ kako bi se prilagodile.¹¹⁰ Ovo je vrlo upozoravajući podatak, za koji nismo sigurni da se uopće može ostvariti bez supstancijalnog preustroja strukture globalne moći te sustavne asistencije i izdašne pomoći razvijenih zemalja onima 'u razvoju', što nam se danas ne čini izglednim.

U izvješću vjersko-humanitarne organizacije *Christian Aid* (2007:5) procijenjeno je kako je 2007. bilo 163 milijuna prisilno raseljenih ljudi, od čega 25 milijuna zbog prirodnih katastrofa i čak 105 milijuna raseljenih zbog provedbe razvojnih projekata. Najveći dio obje populacije raseljenih ostao je unutar granica svojih država. Izvješće tvrdi da bi intenzitet broja raseljenih zbog promjena okoliša do 2050. mogao „de-stabilizirati cijele regije u kojima sve više očajne populacije vodi utrku za oskudne zalihe hrane i vode“ (Christian Aid, 2007:2). Prema njihovoj prognozi ukupan broj raseljenih zbog prirodnih katastrofa, konflikata i velikih razvojnih projekata mogao bi se popeti čak na milijardu ljudi do 2050. Ovo je najveća procjena alarmantno-katastrofične perspektive, iako nema neki čvršći empirijski temelj,

¹¹⁰ Sternovo je izvješće imalo važan politički utjecaj jer je na jednom mjestu objedinilo dotadašnje spoznaje o utjecaju promjena okoliša na ljudska društva. Ono je istaknulo financijsku cijenu mogućeg nedjelovanja u smislu ublažavanja i adaptacije na promjene, te je izazvalo veći interes ne samo državnika već i ekonomskih stručnjaka za pitanja posljedica klimatskih promjena.

upozorava Gemenne (2011a). Izvješće smatra da bi 250 milijuna bilo raseljeno zbog klimatskih fenomena kao što su suše, poplave i tropske oluje. Dodatno predviđaju 645 milijuna raseljenih zbog razvojnih projekata (Christian Aid, 2007). No, istovremeno očekuju da će samo pet milijuna „klimatskih izbjeglica“ uspjeti prijeći međunarodne granice, tako da zapravo ovdje govorimo većinom o 'okolišnim interno raseljenim osobama'.

Gemenne (2011a:42-43) upozorava kako su sve ove projekcije nastale na temelju poznatih podataka o degradaciji okoliša u pojedinim područjima i dostupnim podacima o broju (trenutno) raseljenih. Te brojke nisu imale stvarno znanstveno utemeljenje nego su provizorno utvrđene na temelju citiranja pojedinih drugih izvješća, koja za to nisu predočila dokaze. Predviđanja su, onda, temeljena na dodavanju tj. procjeni budućih mogućih proporcija i omjera s obzirom na tadašnje trendove. Pri tome se nije uzelo u obzir kolika je stvarna povezanost i uzročnost obaju pojava, u kojoj su mjeri okolišni faktori jedini pokretači migracije, niti bi li ubuduće to doista i mogli biti. Pa ipak, ove su projekcije imale svoju političku svrhu i agendu, a to je bilo upozoriti i 'alarmirati' kreatore okolišnih i migracijskih politika, te širu javnost, na narastajući fenomen okolišnih migracija i raseljenosti. U tom smislu alarmantni je diskurs postigao svoj politički cilj, no u znanstveno utemeljenu raspravu o povezanosti okolišnih faktora i migracija unio je dodatnu pomutnju, posebice u područje procjena i projekcija broja okolišnih migranata, te statusa tzv. 'okolišnih izbjeglica'. Stoga je naišao na brojne kritike zagovarača sljedeće perspektive.

7.2.3. Skeptično-kritička perspektiva o povezanosti promjena u okolišu i migracija

Nasuprot alarmantno-katastrofične perspektive identificiramo i kritičku perspektivu kako spram brojki i procjena, tako i spram konceptualizacije, definiranja, upotrebe termina te samog razumijevanja navedenog fenomena. Istraživači poput Boano i sur. (2008), Black i sur. (2011) i Castles (2011), ukazuju kako je teško naći jednoznačan dokaz o promjenama u okolišu kao jedinom ili glavnom uzroku migracija. Termin 'okolišne izbjeglice', kako ga je definirao i popularizirao Myers, ovi autori smatraju prvenstveno pravno zbunjujućim, ali i nejasno koncipiranim i definiranim (Kibreab, 1997; Black, 2001). Black je ranije naročito kritizirao pojam okolišnih izbjeglica, kao skupine migranata koja zaslužuje pozornost istraživača i političara. Tako je Black (2001:1) pisao: „Iako degradacija okoliša i katastrofa mogu biti važni čimbenici u odluci o seljenju... njihova konceptualizacija kao primarni uzrok prisilnog raseljavanja nije od osobite pomoći, intelektualno je nevjerodostojna i nepotrebna u

praktičnom smislu.“ Naglasio je da postoji poteškoća u istraživanjima jer ne postoji jedinstvena tipologija promatranih fenomena, a polje istraživanja vrlo je diversificirano.¹¹¹

Black je priznao kako promjena u okolišu tj. postojanje visokog okolišnog rizika, može biti faktor prisilnih, često masovnih, migracija, jer i povijesni primjeri potvrđuju kako su ljudi napuštali mjesta s pogoršanjem okolišnih uvjeta života. No, ono čemu se Black protivi je nekritička upotreba pojma 'okolišne izbjeglice' koji čak nije pravno definiran, kao i toga da se olako prognozira kako je broj okolišnih izbjeglica „u porastu“. Također kritizira simplificiranje multidimensionalnosti uzroka migracija i raseljenosti, kao i ne uzimanje u obzir faktora donošenja osobnih odluka o tome ostatu ili otići (Black, 2001:14). Castles zauzima stav kako migracija uključuje „kompleksne obrasce višestruke uzročnosti, u kojima su fizički i okolišni čimbenici usko povezani s onim gospodarskim, društvenim i političkim“ (Castles, 2002:5). Prema njegovom je mišljenju nastanak migracije ovisan o širem spektru socioekonomskih i političkih čimbenika koji uključuju siromaštvo, pristup gospodarskim mogućnostima i radnoj sferi, stupanj državne potpore lokalnim zajednicama, učinkovitost odlučivanja, kao i mjere socijalne kohezije unutar opće populacije i spram ranjivih skupina.

Skeptici dovode u sumnju robusna predviđanja o brojkama 'okolišnih izbjeglica', koje iznose alarmisti. Kritiziraju metodološku nejasnoću oko toga odnose li se predikcije godišnjih brojki raseljenih na slučajeve novoraseljenosti, ili pak na kumulativnost apsolutnih brojki. Naposljetku, promjene okoliša i migracije nisu povezane na jednoznačan i linearan način, nego su specifične ovisno o kontekstu u kom se javljaju. Studije poput McLeman i Smit (2006), Perch-Nielsen i sur. (2008), Warner i sur. (2013) razvijaju objašnjenja koja nadilaze kauzalna pojednostavljena povezivanja promjena kao isključivo negativnih uzroka i prisilnih migracija kao samorazumljivih posljedica tih promjena. Migracije, u interakciji s okolišnim čimbenicima, ne rezultiraju uvijek i isključivo negativnim migracijskim obrascima, iako u većini slučajeva ta povezanost sigurno nije pozitivna. Skeptici, stoga, kritiziraju svojevrsni „alarmistički neodeterminizam“, koji navodi alarmiste i katastrofičare na mehanicističko shvaćanje odnosa degradacije okoliša i migracije/raseljavanja, bez uzimanja u obzir svih ostalih čimbenika, kao i lokalnih osobitosti, historije ili kulture (Mesić i Župarić-Iljić, 2014).

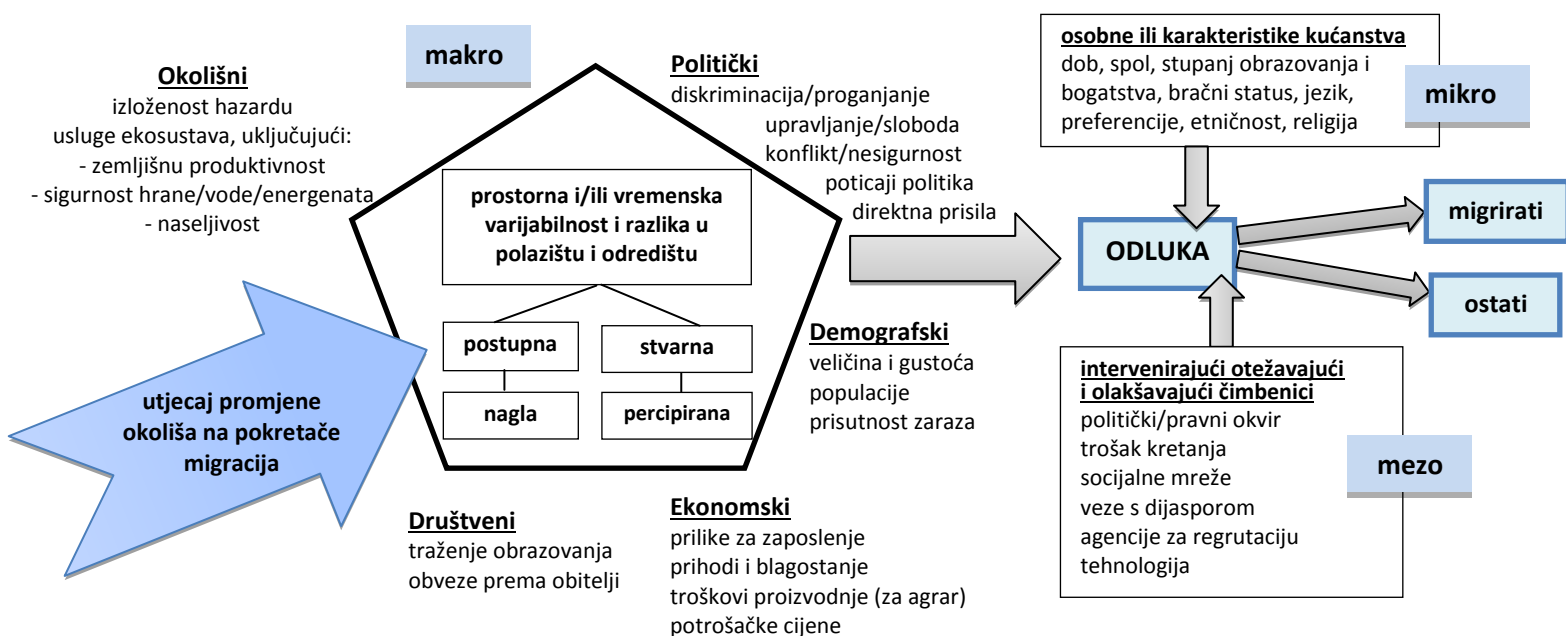
Adamo (2010) također upozorava kako su promjene u okolišu rijetko kada jedini čimbenici koji uzrokuju i utječu na mobilnost. Među ostalim, obilježja ugrožavajućeg događaja i stupanj ugroženosti mogu utjecati na ishod, tj. na različite vrste mobilnosti kao

¹¹¹ Black (2001) je naročito nastojao demistificirati tri kategorije 'tobožnjih okolišnih izbjeglica': onih koji bježe od dezertifikacije; onih koji su raseljeni (ili će potencijalno biti raseljeni) zbog podizanja razine mora; i onih koji su moguće žrtve 'okolišnog sukoba'.

reakcije na taj događaj. U tom smislu okolišni razlozi mogu biti shvaćeni tek kao jedan od razloga i poticaja za migriranjem, koje je teško nedvosmisleno razlučiti od ostatka procesa koji pokreću mobilnost. Lee (2001) je, istražujući povezanost okoliša i migracija na studijama slučaja iz Sjeverne Koreje, Bangladeša i Sudana, došla do sličnog zaključka da je ta veza višestruka, kompleksa i interaktivna. Tako su višestruki uzročnici prisilne migracije u ovim područjima ekološki čimbenici ljudske degradacije okoliša i prirodnih nepogoda, ali i državni tj. politički čimbenici poput loših politika i korupcije, kao i međunarodnih čimbenika koji migraciju mogu olakšati ili otežati. Povezanost, dakle, okolišnih čimbenika i nastanka migracije ne dolazi, u socijalnom, političkom i ekonomskom vakuumu, nego upravo uz podršku tih čimbenika. Promjena okoliša ima potencijal neizravnog utjecaja na migracije, putem interakcije s ostalim uzrocima migracija.

Na ovim su temeljima Black i sur. (2011), u sklopu Foresight (2011) projekta, razradili svoj konceptualni okvir o „pokretačima“ (*drivers*) migracija. Kada promjene u okolišu utječu na pojedinačne, grupne ili masovne odluke o migraciji, najčešće se radi o sinergijskom utjecaju - okolišnih, ekonomskih, političkih, socijalnih i demografskih faktora (grafikon 3).

Grafikon 3 – Konceptualni okvir za razumijevanje pokretača migracije.



Izvor: Black i sur. (2011:5)

Ovih pet 'pokretača' migracija izrazito rijetko djeluju posve izolirano i samostalno, nego su gotovo uvijek u interakciji. Priroda tih interakcija utječe na različite modalitete,

intenzitet, karakter, opseg i doseg, bilo dobrovoljnih bilo nedobrovoljnih migracija (Black i sur., 2011:6).¹¹² Ekonomski i politički razlozi su vjerojatno još uvijek najutjecajnije, ali okolišni postaju sve značajnijima. Sva tri razloga češće su otežavajući tj. potisni čimbenici, a ne olakšavajući. Uz navedene, tu su još i socijalni i demografski pokretači, a svi skupa tvore makro okvir migracije. Važno je u ovom modelu uočiti da su okolišni čimbenici jedan od pokretača migracije na koje također utječe promjena okoliša, moderirajući njihov sveukupni učinak. Zaključujemo da odrednice 'okolišnih pokretača' u modelu (izloženost hazardu, usluge ekosustava: zemljišna produktivnost, sigurnost hrane/vode/energenata, naseljivost), možemo smatrati socioekološkom (okolišnom) pozadinom, na koju promjena okoliša (također) utječe.

Svaki od pokretača može varirati u prostornoj i vremenskoj dimenziji, na polazišnim i na odredišnim lokacijama. Stoga je potrebno uočiti i analizirati razlike između različitih vrsta pokretača, ali i varijabilnost samih pokretača, i u prostornom (geografskom) i u vremenskom smislu. Njihova interakcija i sinergija stvara ključni preduvjet za mogućnost donošenja odluke o migraciji, koji je dodatno (su)oblikovan čimbenicima na mezo i mikrorazini. Mezo razinu čine pojedinačni i institucionalni čimbenici kao važni filteri u donošenju odluke o seljenju ili ostanku. Zato će migracija kao odgovor na makro pokretače ovisiti također o intervenirajućim preprekama i olakšavajućim mehanizmima. Prepreke kretanju uključuju prisutnost pravnih i administrativnih prepreka i ograničenja, te troškove preseljenja. Olakšavajući su mehanizmi npr. postojanje socijalne mreže i vezâ s dijasporom, prisutnost agencija za zapošljavanje te tehnologije koja olakšava seljenje (Black i sur., 2011:5, 10).

Na mikro razini, osobni i obiteljski čimbenici obuhvaćaju različite sociodemografske varijable, ali i npr. vezanost za mjesto, te stavove i preferencije o migraciji. Sve ove karakteristike mezo i mikro razine u velikoj mjeri određuju i klasične migracijske motive i obrasce te su uglavnom neovisne od promjena u okolišu, osim ukoliko sama promjena okoliša mijenja pravni, društveni ili politički kontekst migracije. Ipak, na ovoj razini ona ovisi ponajprije o obiteljskom kontekstu, karakteristikama lokalne zajednice, odnosima moći i socijalnom kapitalu osobe ili grupe koja seli.¹¹³

¹¹² Npr. autori ističu da okolišni rizici u sprezi s ekonomskim pokretačima imaju učinke na razinu poljoprivredne produktivnosti u ruralnim krajevima te tako mogu postati okidači migracije, ukoliko ta produktivnost zbog okolišnih i ekonomskih razloga nije zadovoljavajuća. U drugom pak primjeru, politički pokretači utječu na potencijalni sukob ekonomski depriviranih grupa uslijed osiromašenja prirodnih resursa i nemogućnosti za poljoprivrednu aktivnost. I u ovom slučaju može doći do migracije i raseljavanja (Black i sur., 2011:6).

¹¹³ Vrlo slično određenju mezo i mikro okvira u predloženoj konceptualizaciji Black i sur. (2011), Perch-Nielsen i sur. (2008.) i Warner (2010.) ukazuju da višestruki faktori utječu na odluku o migraciji. Među njima su najznačajnije razne individualne karakteristike poput spola, dobi, osobnih aspiracija, socijalnog kapitala u vidu obrazovnih postignuća, ali također i obiteljske strategije pojedinih kućanstava, socioekonomskog konteksta u kojem se pojedinac ili obitelj nalazi, te ostalih kulturalnih faktora poput opće tradicije mobilnosti, ili sesilnosti, te pojedine sociokulturne, etničke i jezične zajednice kojoj pojedinac ili obitelj pripada(ju).

Vrijednost kritičkog pristupa, i posebno ove konceptualizacije, jest u tome da pruža mnogo kompleksniji i precizniji, širi okvir za analizu veze promjena u okolišu i migracija, kao i općenitog razumijevanja procesa donošenja odluke o migraciji. U potonjem, po nama, leži i određena problematičnost s obzirom na ideju okolišnog raseljavanja. Naime, u slučaju iznenadnih prirodnih (i tehnoloških) katastrofa, utjecaj promjene tj. okolišne ugroze i rizika je dominantan, i najčešće rezultira stihijskim bijegom. Koliko u tom činu ima mjesta za uvažavanje svih spomenutih varijabli i vremena za svjestan proces donošenja odluke o migraciji ili ostanku, teško je procijeniti. No, sam model (u peterokutu makro okvira) jednim od ključnih faktora koji utječu na donošenje odluke o seljenju ili ostanku uključuje stupanj stvarnog, ali i percipiranog rizika, kojim bi se mogla razumjeti navedena dilema. Dakle, ljudi sele, ili bježe, i zbog stvarnih, ali i zbog percipiranih razlika (između prednosti i nedostataka) u polazišnim i odredišnim lokacijama. Stoga, naša spomenuta dilema zapravo ne umanjuje značaj skeptično-kritičarske perspektive, niti validnost ovog konceptualnog okvira, posebice kod analize migracija koje nastaju potaknute 'postupnim' promjenama u okolišu.

Findlay (2011) naglašava još jednu bitnu činjenicu: unatoč promjenama u okolišu te povećanju hazarda iz okoliša većina ugroženog stanovništva nema priliku za mobilnost i migraciju, ponekad čak ni ako se radi o direktnoj ugroženosti koja izaziva stihijski bijeg.¹¹⁴ Pa ako promjene u okolišu i potiču dobrovoljnu ili pak 'iznuđuju' prinudnu migraciju, ona se odvija većinom na kraće udaljenosti, najčešće unutar granica države u kojoj se raseljavanje odvija. Stoga, kao što se današnji pravci migracija uvjetovanih promjenama u okolišu odvijaju na najvećoj skali upravo među nerazvijenim i siromašnim zemljama Azije i Afrike, vrlo je vjerojatno očekivati da će se taj trend migracija uvjetovanih i potaknutih primarno, ili između ostalih faktora, promjenama u okolišu, nastaviti i u budućnosti (Black i sur., 2013b).

Tako ljudi migriraju ili se raseljavaju uglavnom u susjedna područja, najčešće unutar zemalja u razvoju (de Haas, 2011). Pri tome, najveći se dio migranata zadržava u regijama koje su već same po sebi među najugroženijima. Stoga se 'kritičari' zalažu da se fokus promatranja 'preseli' sa 'zapadocentričnog' rakursa o tome što promjena okoliša donosi zemljama Globalnog Sjevera, na proučavanje važnijih migracijskih trendova povezanih s promjenama u zemljama Globalnog Juga. Black i sur. (2011) ističu kako je uloga istraživača

¹¹⁴ U prilog ovoj tvrdnji svjedoči i podatak iz drugog istraživanja: Findley (1994) piše o iseljavanju iz doline rijeke Senegal u Maliju koje pokazuje da su tijekom suše, od sredine 1980-ih, migracije iz tog područja zapravo smanjene, a ne, kako bi se očekivalo, povećane. Ovo je pojašnjeno prvenstveno razlozima ekonomske i privatne (obiteljske) prirode. Naime, budući da migracija zahtijeva novčani trošak kojim se plaća organizacija i provođenje putovanja, kao i troškova na mjestu dolaska, u danima suše, time dakle i oskudice, obitelji koje bi se odlučile za seljenje imale su smanjene financijske mogućnosti za takvu investiciju.

objasniti kako promjene izravno i neizravno utječu na već postojeće migracijske obrasce i trendove, kao jedan od, ali sve važniji uzrok, sve obimnije (okolišne) migracije.

Jedan od dodatnih argumenata kritičara alarmantno-katastrofične perspektive jest da ona zanemaruje činjenicu kako migracije potaknute promjenama u okolišu mogu predstavljati ne samo problem, nego i dio rješenja spram okolišne ugroženosti. Tako migracija može značiti i adaptabilnu strategiju spram tih promjena, o čemu raspravljamo kasnije u poglavlju.

7.3. Diskursi o okolišnoj migraciji i raseljenosti, i njihova kritika

Nesumnjivo je da će razlozi političke prirode, kao i ekonomski razlozi i dalje stvarati značajne tokove prisilnih migracija, no sigurno je kako će to, samostalno ili u sprezi s drugim čimbenicima, stvarati i okolišni faktori. Referirajući se na istraživanje Fonda za mir iz 2011. Lalić Novak (2013:28-29) navodi kako se 39 država svijeta smatra socijalno i politički 'alarmantno nestabilnima' i gdje ukupno živi 1.2 milijarde stanovnika, u uvjetima koji generiraju mnoge raseljeničke i izbjegličke tokove. U globalnim je omjerima u razdoblju od 1946. do 2001. bilo zabilježeno ukupno 225 oružanih sukoba u svijetu, od kojih su čak tri četvrtine bili unutardržavni sukobi. Samo od 1989. do 2011. bilo je 111 konflikata u 74 države, i to gotovo svi unutar zemalja u razvoju (Gleditsch i sur., 2002). Recentne izbjegličke krize nastaju, prije svega, zbog konflikata u području šire bliskoistočne i srednjoazijske regije, ratom u Siriji, nastavkom dugogodišnjeg sukoba u Iraku, te rata u Afganistanu, kao i dugogodišnjim konfliktima u Sudanu, Somaliji, i drugdje u Africi.¹¹⁵

U petom smo poglavlju analizirali sigurnosnu perspektivu Homera-Dixona (1999) u kojoj se ističe kako degradacija okoliša vodi ka daljnjem nedostatku resursa. Pogoršanje ionako nejednake raspodjele vodi dubljem siromaštvu, etničkim konfliktima, institucionalnom kolapsu i raseljavanju. Zanimljiv je zaključak Rennera (2002) da su „ratovi oko resursa“ bili primarna motivacija gotovo četvrtine nasilnih sukoba u 2001., bilo da se radilo o sukobu oko drveta u Burmi, dijamanta u Angoli, nafte u Sudanu ili pak dragog kamenja u Kambodži. Bitna je činjenica da, ako ostavimo postrani sukob oko resursa, sama eksploatacija prirodnih sirovina čini više štete zbog degradacije okoliša, nego što to ponekad čini rat. Međutim, ratne aktivnosti dodatno pojačavaju sinergiju ugrožavajućih političkih uvjeta i okolišnih uvjeta degradacije koje mogu generirati prisilnu migraciju. Iz kritičke perspektive, Black (1998:31-35) je analizirao jedanaest konflikata od 1990. do 1997. koji su proizveli izbjegličke valove te

¹¹⁵ Na ovom mjestu ne možemo dublje ulaziti u analizu povijesnih uvjeta nastanka izbjegličkog režima i glavnih izbjegličkih kriza u svijetu. Za to vidjeti više u radovima Mesić (1993; 1994), Zolberg i Benda (2001) i Gibney (2004). U idućem poglavlju pobliže kritički raspravljamo o ovoj temi, što će poslužiti kao polazište za razumijevanje mehanizama zaštite 'okolišnih izbjeglica'.

zaključio kako su četiri od njih bili sukobi oko prirodnih resursa i energenata, posebice nafte (npr. u Zaljevskom ratu). U ostalim slučajevima okolišni faktori su igrali određenu ulogu, no sukob se odvijao prvenstveno zbog etničkih i/ili političkih razloga.

U petom je poglavlju isto tako naglašeno da degradacija okoliša također može biti jedan od faktora koji pridonosi nastanku konflikta i nasilja koji mogu pokrenuti izbjegličke tokove. No, izbjegličke studije ne gledaju na raseljenost isključivo kao na prisilnu migraciju uvjetovanu političkim faktorima (iako oni jesu izdvojeni kao najvažniji), nego i ekonomskim, socijalnim, demografskim, kulturnim te okolišnim faktorima, kao i osobnim odlukama i nastojanjima pojedinca. Izbjegličke studije i studije prisilnih migracija nastoje ne samo opisati makrouvjete, uzroke i posljedice, globalnih izbjegličkih i raseljeničkih kriza, već i razumjeti iskustva prisilnog raseljavanja iz mikro-perspektive samih raseljenih i izbjeglih osoba.

Suhrke (1994:488) je skovala termin 'kompleksne raseljenosti' (*complex displacement*) koji označava one situacije u kojima se uvjeti konflikta preklapaju s uvjetima okolišne degradacije te zajednički rezultiraju migracijom. Autorica priznaje da u toj situaciji i okolišni raseljenici i klasične izbjeglice dijele slične karakteristike ponajprije bijega, prihvata i smještaja, no smatra kako su ti uvjeti teži za okolišne raseljenike. U pokušaju boljeg razumijevanja raseljeničkog iskustva, usmjerenost je i na iznalaženju mehanizama pomoću kojih bi se moglo pomoći i skrbiti o okolišno raseljenim osobama (Zetter, 2011). Kreiranje takvih politika i mjera nužno je ovisno o stavu stručnjaka i javnosti o problematici okolišne migracije i raseljenosti. Stoga dalje sažeto prikazujemo neke od dominantnih političkih, medijskih, i diskursa javnosti o utjecaju okolišnih promjena na prisilnu migraciju¹¹⁶, kao i njihovu kritiku iz perspektive Studija prisilnih migracija i Izbjegličkih studija.

7.3.2. Diskursi straha i nesigurnosti

Diskursi straha i nesigurnosti imaju svoj glavni temelj u rekreiranju percepcije o višestrukim i prenaplašenim vrstama hazarda koji su vezani za okolišne i druge čimbenike, a koji predstavljaju direktnu prijetnju državnoj i ljudskoj sigurnosti (o čemu smo raspravljali u četvrtom poglavlju). Također smo istaknuli kako migracija i raseljavanje ovise ne samo o stvarnoj prijetnji okolišnog stresa i evidentnih čimbenika promjene okoliša koji vode u okolišnu ranjivost, nego i o individualnoj percepciji okolišne ugroženosti. U tom slučaju,

¹¹⁶ Ovdje naglašavamo kako u ovom dijelu rada koji opisuje i analizira navedene diskurse, nismo proveli kritičku analizu diskursa, koja se uobičajeno koristi za raščlambu društvene moći kroz jezične (diskurzivne) prakse raznih aktera. Također, nismo koristili niti analizu sadržaja, primjerice onog medijskog. Ovdje smo koristili prvenstveno deskriptivnu analizu na temelju sekundarnih izvora, unutar kojih smo sami detektirali i analizirali četiri ovdje izdvojena diskursa, bez pretenzija da tvrdimo kako su on jedini mogući (i prisutni) diskursi o ovoj temi.

(percipirana) promjena okoliša izaziva strah prvenstveno populacije koja jest (ili se osjeća) ugrožena tom promjenom. U drugim slučajevima, koje analiziramo ovdje, čini se kako svi ostali (osim samih pogođenih) osjećaju, nerijetko, visok stupanj nelagode i ugroze spram okolišnih izazova i rizika suvremenog doba i svih njihovih stvarnih i percipiranih posljedica.

Predstavnici alarmantno-katastrofične perspektive naglasili su kako će promjene u okolišu stvarati tokove okolišnih raseljenika i izbjeglica, koje će se brojati u stotinama milijuna ljudi, od kojih će neki potražiti priliku za život i/ili zaštitu i izvan granica vlastite države. Jedan od mitova je da sve veći broj neregularnih migranata napušta svoje zemlje porijekla u želji da se domogne Europe. Stoga EU ulaže još više materijalnih, financijskih i ljudskih resursa kako bi čvršće zatvorila svoje granice dolasku migranata iz zemalja Globalnog Juga. Ovoj agendi služi i rad agencije Frontex, osnovane s ciljem zaštite vanjskih granica EU (Frontex, 2014). Često je u javnosti prisutan stav kako su osobe koje neregularnim putem dolaze i traže zaštitu ustvari 'lažne, tj. nevjerodostojne izbjeglice' (*non-genuine refugees*; vidi Saxton, 2003). Kako će ovakva vrst razmišljanja o populaciji prisilnih migranata, koji zbog spleta okolišnih i drugih razloga traže utočište u EU, utjecati na odluke o nekoj vrsti statusa za 'okolišne (prisilne) migrante', teško je prognozirati, no čini se kako će se restriktivne politike EU nastaviti.

U kontekstu međunarodnih migracija diskursi straha, još od socioloških opisa i analiza Simmela, Parka, ili Schütza (vidi u Ritzer i Ryan, 2011), kao objekt prijetnje imaju figuru stranca. Imigrant, kao došljak, kao nepoznati i nepozvani, samo je jedan od arhetipova stranca, ali prilično upečatljiv. Percepcija straha od imigranata potpomaže i rekreira (nerijetko prisutnu) društvenu, ekonomsku i kulturnu isključenost migranata i izbjeglica kao zasebnih kategorija stranaca. Diskursi straha tako utječu na kreiranje nacionalnih i globalnih „geopolitikâ straha“ (Pain, 2010). One se pak očituju kroz diskurse 'kriminalizacije migracija' kao 'socijalne i demografske anomalije' i ekonomskog tereta u globalnim geopolitičkim razmjerima i konstelacijama moći. U praksi to vrlo često znači stigmatizaciju migranata (posebice neregularnih i nedobrovoljnih) i tražitelja azila. Nesumnjivo je kako su prenaplašene brojke i projekcije alarmista-katastrofičara, kao i samo diskurzivno artikuliranje okolišnih migracija kao budućih masovnih 'valova', 'bujica' i 'plima' kojima će okolišni migranti 'preplaviti' razvijene zemlje Sjevera (Christian Aid, 2007; Kolmannskog, 2008), utjecali na percepciju straha u javnosti. U tom smislu ovakvi se diskursi mogu promatrati u aktivne državne geopolitike straha i politike 'sekuritizacije' kojima se percipirane „negativne posljedice“ fenomena (okolišne) migracije nastoje suzbiti i ograničiti.

Bilandžić (2013) podsjeća kako su sigurnosne teorije postale dijelom migracijskih i izbjegličkih studija, posebice kroz agende 'sekuritizacije' migracijskih i izbjegličkih tokova, nakon događaja „11. rujna“.¹¹⁷ Promjene u okolišu shvaćaju se kao sigurnosni rizik u svojim posljedicama koje imaju po društvo i politički sustav. Iz perspektive sigurnosnih studija (Homer-Dixon, 1999), okolišni čimbenici imaju potencijal izazivanja oružanih unutardržavnih kao i međunarodnih sukoba. Na isti način na koji promjene prelaze izvan granica nacionalnog suvereniteta, tako bi se i sukobi mogli iz unutardržavnih prelijevati u međudržavne, smatra autor. To bi pokrenulo nove raseljeničke i izbjegličke tokove. Zbog toga se zahtijeva veći stupanj državne kontrole radi prevencije navedenih tokova, između ostalog, i kroz ulaganja u mjere suzbijanja sukoba, ali i jačanjem restriktivnije migracijske politike. No paradoks je sekuritizacije da se isticanjem i ponavljanjem postojanja prijetnji i rizika, zapravo često povećava, a ne smanjuje stupanj nesigurnosti/straha u društvu, spram objekta ili procesa koji se nastoji „osigurnosniti“, makar posrijedi bila i migracija (Huysmans i Squire, 2009).

Diskursi straha, zapravo, potenciraju klasifikacije i kategorizacije koje su-oblikuju političko shvaćanje povezanosti okolišne promjene i migracije kao prvenstveno sigurnosnog pitanja, posebice kao prijetnju za državnu sigurnost. Oni pretjerano naglašavaju opasnosti koje promjene u okolišu i s njima povezane migracije imaju na održanje međunarodnog političkog poretka, kao npr. u slučaju potapanja pacifičkih otočnih država. Kao i u perspektivi sigurnosnih studija i ovdje se povlače pitanja suvereniteta i održanja ekonomske samodostatnosti populacije tih teritorija koji polagano tonu. No, s druge strane, ne sagledava se socijalni i ekonomski potencijal i kapital koji donosi migracija kao adaptabilna strategija.¹¹⁸

Jedna od karakteristika diskursa geopolitike straha je i to da se u raspravama o promjenama u okolišu i migracijama pretjerani naglasak stavlja na utjecaj koji bi takva migracija mogla imati na određene destinacije, a istovremeno se uvelike ignoriraju implikacije promjena za ljude koji ostaju, jer nisu u mogućnosti migrirati. Prema Barnett i Chamberlain (2010) ovo osobito vrijedi za senzacionalističke načine prikazivanja 'klimatskih izbjeglica' što ne pridonosi objektivnoj i znanstveno utemeljenoj raspravi o ovom problemu. Oni naglašavaju kako takvi pristupi mogu potkopati inicijative koje bi omogućile prilagodbu, a time se diskursima geopolitike straha pažnja odvlači sa strategija prilagodbe na potencijalno

¹¹⁷ U radovima socijalnih geografa (vidi Pain, 2010) globalni diskursi straha i tzv. „geopolitike straha“, nakon događaja „11. rujna“ posebice su vezani uz pitanja analize straha od terorizma i bioteror(izm)a, ali i straha od primjerice epidemija te političke i ekonomske nestabilnosti kao posljedica (i)migracije (Huysmans, 2006). U tom smislu bismo dodali kako se danas može strahovati i od potencijalnih i stvarnih kretanja okolišnih migranata.

¹¹⁸ Diskursi geopolitike straha također ignoriraju dokaze iz studija o pozitivnom utjecaju migracija na razvoj, ističu Barnett i Chamberlain (2010:52). Migracija je u tom smislu viđena kao strategija da se milijuni migranata u svijetu prilagode klimatskim promjenama, a koja, putem transnacionalnih aktivnosti, može koristiti samim migrantima, ali i pomoći njihovim obiteljima te zajednicama iz kojih odlaze i u koje dolaze.

stanja panike, 'problematičnosti' i ugroze. Kriička prosudba geopolitika straha, kojima se migrante i izbjeglice doživljava kao prijetnju i ugrozu, izostaje u mnogim današnjim društvima, a zamjetan je trend rasta anti-imigrantskih stavova, čak i u onim (europskim) društvima koje se tradicionalno, poput skandinavskih, smatraju naklonjene imigrantima (vidi Semyonov, Raijman i Gorodzeisky, 2006).

7.3.2. Diskursi krize i hitnosti

Već spomenute projekcije Myersa ili Sterna o brojcima od oko 200 milijuna pa do milijarde okolišnih izbjeglica do 2050., potenciraju dojam sveopće nastupajuće krizne situacije. Kao takva ona 'traži' pravovremene odgovore kako bi se prevenirale projicirane štete. Stoga se alarmantno-katastrofična perspektiva često utilizira kroz 'diskurs krize i hitnosti', oko potrebe rješavanja budućih, nadolazećih „problema“, na tragu sigurnosnog diskursa. Anticipirajući karakter rješenja krize zahtjeva objekte svoga razrješenja, a to su u ovom slučaju „izbjeglice“. U diskursu krize i hitnosti određeno područje pogođeno prirodnom nepogodom postaje proglašeno „opasnim ili nesigurnim područjem“, a takva situacija „izvanrednim stanjem“ koje zahtijeva „izvanredne mjere“ (primjerice evakuacije) (Bilandžić, 2013). Politička sredstva djelovanja više se ne odvijaju putem standardne procedure nego se osnivaju „krizni štabovi i stožeri“. Nerijetko, akcijama spašavanja upravljaju vojne ili specijalne jedinice, u određenoj mjeri potpomognute civilnim inicijativama te asistencijom domaćih i međunarodnih organizacija.¹¹⁹

Diskursi krize i hitnosti naglašavaju kako se s programima prevencije okolišnih migracija ili pak planskih preseljenja, u slučaju, recimo, potapanja obalnog pojasa i otoka, ne smije čekati, već treba djelovati odmah. Očito je kako zagovaratelji ovog pristupa pristaju na Myersove alarmantne prognoze (mada možda i imaju pravo, no pitanje je koji je način re/akcije potreban). Uočavamo koliko je ovo ipak dijametralno suprotno od mišljenja nekih stanovnika malih pacifičkih otočnih država o tome kako preseljenje ne vide kao svoju životnu perspektivu. I u ovom diskursu zanemarena je činjenica da se promjenu u okolišu, prije nego krizom ili problemom, može smatrati izazovom na koji se treba prilagoditi. A ukoliko migracija i uslijedi, ona može bit tek jedna od strategija prilagodbe na promjene. Primjerice, sam je primjer Tuvalu, koji je i u nekim ekspertnim izvještajima ocrtan kao „nestajući“,

¹¹⁹ Bilandžić piše kako „sekuritizirano područje zahtijeva hitnu akciju i izvanredna djelovanja izvan državnih standardnih političkih procedura. Za razliku od tog područja, u politiziranom području postupa se unutar standardnog političkog sustava (javnih politika). Stoga se sekuritizacija i shvaća kao ekstremna verzija politizacije koja neko pitanje označava kao posebnu vrstu politike odnosno kao pitanje iznad politike i njenih ustaljenih pravila (Emmers, 2010, prema Bilandžić, 2013:175)“. U tom su smislu politike sekuritizacije politički mehanizam proizašao iz diskursa straha i nesigurnosti, kao i diskursa krize i hitnosti.

„tonući“, „potapajući“ otok, što će nužno i neizostavno rezultirati individualnom migracijom ili kolektivnim preseljenjem populacije. No rezultati EACH-FOR (2009) projekta naglašavaju kako su podizanje razine mora i veliki valovi zapravo tradicionalan izazov stanovništvu Tuvalua, kojemu se oni svakodnevno, i bez previše drame, prilagođavaju.

McNamara i Gibson (2009) kritiziraju i osporavaju dominantne diskurse, prvenstveno eksperata koji stanovnike otočnih nacija u Pacifiku kategoriziraju kao stvarne ili potencijalne 'klimatske izbjeglice'. Njihov se argument temelji na iskazima samih otočana koji se opiru tj. ne priznaju poistovjećivanje s tom 'oznakom' jer mnogi od njih zapravo ne vide raseljavanje i bijeg kao strategiju u sklopu svog budućeg nošenja s promjenama, niti se trenutno osjećaju 'okolišnim izbjeglicama'. Do istog su zaključka došli

Shen i Gemenne (2011) su došli do zaključka da slično ekspertnim i političkim diskursima medijski prikazi navedene problematike vrlo su pesimistični. Konstruirani su kao 'teška tema', rekli bi sociokonstruktivisti. Prikazuju pacifičke otoke kao 'kolateralnu žrtvu globalnog zatopljenja' (Shen i Gemenne, 2011:225), čije će 'kolektivno preseljenje' biti bez presedana u zabilježenoj povijesti (migracija). Istražujući način na koji sami stanovnici Tuvalua doživljavaju povezanost promjena okoliša i migracije, Shen i Gemenne (2011:233) citiraju jednog stanovnika koji kritizira znanstvenike koji su došli istraživati temu raseljavanja zbog promjena. Primjer ukazuje na nezadovoljstvo lokalnog stanovništva da ih se smatra 'klimatskim izbjeglicama', tj. da žive u uvjetima krize koju treba hitno rješavati: „Mi nismo imali nikakvih problema prije nego su ljudi poput vas došli i počeli pričati o klimatskim promjenama... Sad ljudi odlaze živjeti u Novi Zeland zbog vas.”¹²⁰ Bez obzira na ovakvu (opravdanu?) kritiku, isto istraživanje pokazuje kako su životni uvjeti na Tuvaluu *realno* obilježeni promjenom, zbog koje neki razmišljaju o trajnom iseljavanju. Ipak, diskursi krize i hitnosti tako pridonose psihološkom efektu straha ili osjećaju 'potrebe' što skorijeg odlaska.¹²¹

7.3.3. Diskursi humanitarizma i ranjivosti

Diskurs humanitarizma na izbjegličko pitanje gleda prvenstveno kroz prizmu aktivnosti pomoći onima koji traže utočište, time (pre)naglašavajući etički i humanitaran aspekt fenomena raseljenosti. Izbjegličko iskustvo tako postaje kompleksno socijalno polje

¹²⁰ Ovo je naravno samo jedna perspektiva u tom istraživanju nazvana „odbijanje priznavanja postojanja klimatskih promjena“, koju su Shen i Gemenne (2011:232-234) detektirali među Tuvaluancima. Druge su nazvali: „perspektiva rezniranosti i očaja; perspektiva optimizma za prilagodbu i ublažavanje; perspektiva migracije kao opcije iz straha i brige; perspektiva migracije kao proaktivnog načina redukcije rizika.“

¹²¹ Međutim, Mortreux i Barnett (2009) tvrde kako nisu pronašli nepobitan empirijski dokaz za tezu da promjene potiču obimne migracije iz otočnih država Pacifika do Australije i Novog Zelanda, a kamoli 'izbjegličke tokove'. Iako klimatski i okolišni čimbenici uvelike određuju njihove živote i perspektive, lokalni stanovnici ne žele pristajati na takvu kategorizaciju zbog implicitne bespomoćnosti na koju termin 'izbjeglica' asocira.

pružanja pomoći i asistencije za mnogobrojne 'nesretnike' koji bježe pred progonom. Ta pomoć nije jednako revna za one koji bježe od nepovoljnih okolišnih čimbenika, a gotovo uopće nema je za one koji bježe od ekonomske bijede. No, kritičari ovog pristupa (među kojima su Harrel-Bond, 1986; Zetter, 1991; Rajaram, 2002; Nyers, 2006) smatraju kako je takav pristup 'gorko ironičan' i pogrešan. Umjesto da se bavi temeljnim uzrocima problema (a to su odnosi globalne političke i ekonomske moći tj. nejednakosti) uglavnom se, i to ne posve uspješno, bavi (samo) olakšavanjem manifestnih posljedica raseljavanja. Zbog toga se izbjeglice najčešće birokratski klasificira i politički dezavuiraju kao subjekte, kao osobe.

Politički i medijski prikazi oslikavaju ih kao utišanu, bezličnu, monolitnu gomilu arhetipskih žrtava, bez 'glasa' i individualnih identiteta (Malkki, 1996).¹²² Time diskurs, i sukladno njime kreirane politike humanitarizma, samim izbjeglicama odriču potencijal za osobno djelovanje: oni su naprosto shvaćeni kao ekstremno ranjivi 'objekti' koje od nevolje 'spašavaju' humanitarne (najčešće krizne i hitne) intervencije „moralnih Zapadnjaka“.

Nyers (2006) tvrdi kako se akcije hitnosti (*emergency*) prikazuju kao mehanizmi 'olakšavanja' (*relief*) izbjegličke situacije. Prema autoru, politike humanitarizma i birokratski mentalitet međunarodnih organizacija i agencija (prvenstveno UN-ovih) idu na štetu samih izbjeglica. Država izbjeglice (samom klasifikacijom njihova iskustva kao humanitarne *nedaće* i *traume*) stavlja u stanje doživljeno kao „ne-normalnost“, otklon od norme. To Nyers naziva stanjem „uključujuće isključenosti“ (*inclusive exclusion*) unutar „depolitiziranog humanitarnog prostora“ (2006:xiii). U tom smislu nije teško pretpostaviti da sve ove dileme oko položaja 'klasičnih izbjeglica', moraju biti jednako primjenjive i na 'okolišne raseljenike'. Okolišni prisilni migranti podjednako dijele iskustva interno raseljenih osoba i izbjeglica zbog političkih razloga. Nad njima se isto provode akcije upravljanja krizom, spašavanja, evakuacije, prihvata i smještaja te osiguranja barem minimalnih standarda zdravstvene pomoći i socijalne skrbi. I ovo se događa puno više kao oblik humanitarne intervencije, nego preventivnog programa ublaživanja okolišnih preduvjeta raseljavanja i bijega. Okolišne raseljenike smatra se jednako 'ranjivima', ili čak ranjivijima, od ostalih raseljenih osoba, podsjeća Suhrke (1994).

Teorija etiketiranja (*labeling*, što je moguće prevesti i kao „označavanje“; Zetter, 1991) precizno dekonstruira kako državne institucije, međunarodne agencije, pa i nevladine organizacije uspostavljaju birokratske granice provodeći 'uključivanje/isključivanje' izbjeglica

¹²² Rajaram (2002) argumentira kako humanitarne agencije prikazuju izbjeglice kao pasivnu i nijemu masu „bespomoćnih i izgubljenih“. To pridonosi stvaranju depolitizirane i ahistorične slike izbjeglica koji nisu u stanju zauzeti se za sebe, a zapravo im je ta mogućnost (dodatno) uskraćena ili oduzeta 'politikama humanitarizma'.

iz šireg društva. To se negativno odražava i na njihov vlastiti potencijal za aktivan oporavak i samostalnost. Institucije to čine svojim birokratskim procedurama 'priznavanja' izbjegličkog statusa ili praksama pružanja pomoći i 'skrbi' o izbjeglicama, ali time istovremeno kontroliraju uvjete njihova položaja. Zetter kritizira to da se sve ljude izbjegle od progona uniformno svodi samo pod nazivnik, etiketu - 'izbjeglica', odričući im svaki drugi (posebice politički) identitet i umanjujući njihov potencijal za djelovanje (*agency*). Prakse humanitarizma rade upravo to: čine 'ljude' još ranjivijima jer klasificiraju njihovo iskustvo i situaciju kao „krizom nametnute identitete nemoći i ovisnosti“ (1991:60). One dodatno produbljuju razlike između izbjeglica kao 'stranaca' i domicilne populacije. Politike humanitarizma su tako ujedno protektivistički, klijentelistički, paternalistički i ekskluzivistički usmjerene spram izbjeglica (Harrel-Bond, 1986). Dodali bismo, kako spram onih političkih, tako i spram onih okolišnih.

Zetter (2009) ističe da je posve kontraproduktivno izbjeglice gledati kao pasivne žrtve jer to pridonosi njihovoj daljnjoj (re)viktimizaciji. Međutim, priznavanje njihovih prava ne smije se svesti na doživljavanje njih kao pasivnih žrtava „sila prirode“ i antropogene degradacije okoliša. Pošto njihova slobodna volja može, barem malim dijelom, imati određenu kontrolu u fazi njihova odlaska ili bijega, migracijska politika države primitka trebala bi osigurati uvjete za sigurnost i legalnost dolaska i boravka tih raseljenika. Zetter (2007) priznaje kako se unazad dvadeset godina formiranje izbjegličkih oznaka diversificiralo radi porasta kompleksnosti iskustava prisilnih migracijskih tokova kao dijela 'mješovitih migracija'. Druga je bitna promjena ta da u odnosu na kraj 1980-ih i depolitizaciju izbjegličkog statusa, sada, taj je status posvemašnje politiziran unutar šireg društvenog i državnog diskursa otpora ili bar nevoljkosti spram prihvata migranata i izbjeglica. Autor tvrdi kako je zapravo ključno pitanje u kojoj mjeri okolišno raseljeni trebaju imati neki oblik međunarodnog priznanja ili statusa, o čemu raspravljamo u idućem poglavlju.

7.3.4. Kritičarski diskursi

Diskurse koje smo ovdje nazvali kritičarskim u mnogome odgovaraju nekim tezama zagovarača skeptično-kritičke perspektive. Također obuhvaćaju i stavove onih koji se odupiru nekritičkoj upotrebi korištenja termina okolišne izbjeglice. Termin je kontroverzan zbog, već spomenutog, nepostojanja u kriterijima Konvencije o statusu izbjeglica, a potom s obzirom na uglavnom interni karakter raseljenosti uvjetovane okolišnim čimbenicima. No, uz otpor međunarodnih agencija, prvenstveno UNHCR-a i IOM-a, za neprimjenu termina okolišne izbjeglice, Castles (2010b) ističe kako su i nevladine organizacije, aktivisti za ljudska i izbjeglička prava, te odvjetnici koji zastupaju izbjeglice također protiv tog termina. Naime,

izrazili su sumnju kako bi dodavanje nove kategorije, ili proširenje shvaćanja kriterija u postojećim temeljima priznanja izbjegličkog statusa dodatno ojačalo percepciju prijetnje tj. osjećaje i diskurse straha. Već postojeći narušen, neadekvatan i anakron (konvencijski) sustav izbjegličke zaštite tako bi uvođenjem „okolišnih izbjeglica“ zapravo učinio više štete populaciji „tradicionalnih izbjeglica“, jer bi samo dodatno učvrstio restriktivne državne prakse (ne)priznavanja statusa tražiteljima azila, te osjećaje hostiliteta spram 'novih izbjeglica' kod domicilnog stanovništva.

Gemenne je upozorio (2011a) na zbujujuću narav statistike koja uz diskurse straha i krize barata 'alarmantno' velikim brojkama raseljenih. Javnost takve vijesti posredovane medijima nekritički doživljava kao prijetnje od 'najezde' okolišnih migranata i izbjeglica. Ne pomaže puno ni skepsa akademske zajednice i upozorenja kako bi te brojke i predviđanja trebalo podvrgnuti sustavnoj kritičkoj analizi. Castles (2010b:242) smatra da su katastrofične predikcije o stotinama milijuna okolišnih izbjeglica učinile veću štetu jačanju represivnih odgovora na fenomen okolišne raseljenosti, nego li na samo podizanje svijesti o problemu.

Autor naglašava da se politike i prakse humanitarne asistencije, koje se primjenjuju za 'klasične' izbjeglice, ne mogu jednostrano i ne-kritički upotrijebiti i za populaciju okolišnih migranata i raseljenika. Potrebe za zaštitom i osiguranjem uvjeta života te rehabilitacijom traume razlikovat će se kod onih koji su progonjeni ratom i nasiljem u usporedbi s onima koji su, primjerice, evakuirani zbog potresa. Isto tako, potrebe evakuiranih od potresa bit će različite od potreba migranata koji odlaze zbog postupnog tonjenja svojih otočnih obitavališta, ističe Castles (2010b). Stoga, da bi se znale prave i efikasne strategije treba se odmaknuti od birokratskog mentaliteta koji će svako iskustvo raseljenosti nastojati uniformno evidentirati, procesuirati i racionalizirati. Potrebni su individualizirani pristupi ovisno o kontekstu i intenzitetu kojom promjena utječe na migraciju, o populaciji koja je u potrebi za asistencijom, kao i o mogućnostima dugoročnih (alternativnih) rješenja nakon raseljavanja.

No, dok diskursi geopolitike straha naglašavaju zabrinjavajuće i katastrofične posljedice promjena u okolišu, dotle neki stručnjaci zagovaraju uvrštenje ovih izazova u rasprave o adaptacijskim strategijama te okolišnoj pravdi i sigurnosti (Barnett i Adger, 2003). Tradicionalne prilagodbene strategije usvojene u prošlosti ne mogu više biti relevantne za održivost otočnih država Pacifika, jer su sve manje u stanju nositi se s okolišnim rizicima u tom području. No, kritičari naglašavaju kako mjesta za paniku nema. Po njima, migracija u kontekstu malih otoka (Pacifika i Kariba) pridonijela je, a ne umanjila, okolišnu otpornost, zadržavajući održivom bazu prirodnih resursa i zadržavajući socijalnu strukturu aktivnom i prilagodljivom.

U isto vrijeme, nisu se izgubile socijalne veze među odseljenim i stanovništvom koje je ostalo (prema Barnett i Adger, 2003), niti je odseljeno stanovništvo ugrozilo društvo primitka svojim dolaskom. Pa ipak, diskursi straha i nesigurnosti, krize i hitnosti, a dijelom i humanitarizma i ranjivosti, često zaboravljaju te dobrobiti i fokusiraju se isključivo na negativne aspekte, neminovnost i nepovratnost promjene. Za sada se ipak čini kako nije moguća dugoročna održivost otočnih država na pacifičkim atolima jer trend rasta razine mora teško će se zaustaviti. Stoga je potrebno procijeniti u kojem će trenutku socioekološki sustav kolabirati bez mogućnosti oporavka¹²³ i tada poduzeti mjere trajnog preseljenja stanovništva. No, prije toga moguća je i (poželjna) migracija kao strategija prilagodbe.

7.4. Migracija kao strategija prilagodbe na promjene u okolišu

Mjere adaptacije provode se kako bi se smanjili materijalni troškovi štete nastale promjenama, kao i one (veće) štete koje bi nastale, ako bi pak te mjere izostale. Primjerice, u obalnim područjima se procjenjuje, da će troškovi zaštite i ojačavanja obala putem nasipa, sustava odvodnje i drugih mehanizama biti niži od troškova saniranja štete nastale poplavama i rastom razine mora. Poznat je slučaj planiranja sustava obrane od plavljenja u području Padske nizine u Italiji i naročito mjera zaštite od poplava na području venecijanske lagune. Neke od mjera utvrđivanja nasipa provode se i na pacifičkim otocima gdje je perspektiva tonjenja najizglednija (Adger i sur, 2006). Dakle, određene mjere adaptacije provode se bez obzira na realna ograničenja onoga što se zapravo tom prilagodbom želi i može postići. Mjere adaptacije ne mogu spriječiti promjene okoliša u budućnosti zbog spomenute inertnosti klime, ali mogu biti sredstva smanjenja okolišne ranjivosti i povećanja otpornosti čime bi se ublažile posljedice okolišnih rizika po ljude (Heinrich i Gross, 2010).

S druge strane, adaptacijske se mjere provode kako bi se smanjile sociodemografske štete zbog raseljavanja, a koje bi prouzročile promjene u svojim posljedicama po ljudske habitate. Opsežni radovi zaštite priobalja i obalnih gradova u Kini, od porasta razine mora, ciljaju (i) smanjenju šansi nastanka migracije iz tih područja (Barnett i Webber, 2010:14). No, autori ističu kako se migracija potaknuta promjenama ustvari može shvatiti kao pozitivna adaptabilna strategija, ako služi socioekonomskoj održivosti, razvoju i napretku u području porijekla i području primitka, a posebice ako služi samim okolišnim migrantima.

¹²³ Ove kritične točke dakako nisu jednake i jedinstvene za sve otočne države i vrlo se vjerojatno razlikuju od područja do područja. To ovisi prvenstveno o geofizičkim i okolišnim uvjetima, ali i socijalnim, ekonomskim i drugim pokretačima, i intervenirajućim čimbenicima (sukladno modelu Black i sur., 2011:5, prikazanom na str. 133).

Adaptacijske mjere mogu biti implementirane ili kao „priprema za“ ili „odgovor na“ utjecaje iz okoliša, ističu Adger, Arnell i Tompkins (2005:78). One dakle mogu uključivati stvaranje prilagodbenog kapaciteta pojedinaca, skupina ili organizacija da se prilagode promjenama, i/ili pak znače provedbu konkretnih adaptacijskih mjera, tj. utiliziranje tog kapaciteta u akciji. Agenti tj. provoditelji mjera adaptacije su pojedinci, obitelji, ali i šire društvene zajednice. Također ih nerijetko poduzima vlada u ime zajednice ili društva, najčešće kao odgovor na pojedinačne događaje (Adger i sur., 2003:186). Problem je, dakle, što je dosta prilagodbe reaktivne, a ne proaktivne, preventivne i anticipatorne prirode, sukladno modelima adaptacije iz IPCC izvješća. Takva adaptacija često stiže prekasno i ne ulijeva povjerenje stanovništvu pogođenom nepogodom u sposobnost vlasti da se nosi s novonastalom situacijom, što smo se imali prilike osvjedočiti i prilikom poplave u Hrvatskoj 2014., o čemu više u devetom poglavlju.

U trećem smo poglavlju raspravili kako se mjere adaptacije doživljava kao strategiju kojom se lokalno stanovništvo nastoji prilagoditi okolišnom stresu, smanjujući razinu vlastite okolišne ranjivosti, a jačajući okolišnu otpornost. U ovom smo poglavlju naglasili kako se, zbog 'sjedilačke pristranosti', migracija potaknuta promjenama u okolišu često doživljava kao nešto negativno, odnosno neuspjeh u toj prilagodbi.¹²⁴ Međutim, utjecaj promjena na zdravlje i životnu perspektivu ljudi nije jednoznačan, pa tako ne može biti jednoznačan ni po potencijalnu migraciju. Iako se na migraciju i raseljavanje često gleda kao na 'zadnji izlaz', kada su drugi odgovori na okolišnu ranjivost zakazali (Black i sur. 2011), migracije su, u nekim situacijama, upravo aktivna strategija smanjenja te ranjivosti i jačanja okolišne otpornosti. Dakle, migracija često nije neuspjeh adaptacije, već naprotiv njen, barem djelomičan, uspjeh. Primjerice, u slučaju migracije s Filipina novčane doznake služe kućanstvima za prilagodbu na nepovoljne uvjete privređivanja u slučaju nepogoda i ekstremnih vremenskih prilika (Black i sur. 2013). Time se privremena ili sezonska migracija, čak čitavih lokalnih zajednica, u dijelovima Jugoistočne Azije za vrijeme monsunske sezone, smatra vidom aktivne prilagodbe i načina življenja s poplavama i olujama, a ne mjerom neuspješne strategije, kojom se nastoji ograničiti okolišne stresore.¹²⁵

¹²⁴ Castles (2010b) iznova upozorava kako se okolišna migracija ne smije pojednostavniti redukcionističkim stavom o njezinoj monouzročnosti. U tom smislu, migracija se vrlo često i sagledava kao nešto negativno, jer ugrožava poziciju stacionarnosti, sjedilaštva, a ta je 'sjedilačka pristranost', ponekad vidljiva i u istraživanjima. Ukratko, to bi značilo da se na okolišnu migraciju gleda kao na promašaj u adaptaciji na promjene. U političkom smislu to pejorativno označava novu moguću (sigurnosnu) ugrozu i prijetnju po razvijene zemlje.

¹²⁵ Zanimljiv je također slučaj Tuvalua: iako su posljedice promjena itekako osjetne, one su imale značajnu, ali ne i presudnu ulogu u donošenju odluke o migraciji. Tome je tako jer primarni izvor prihoda za život na Tuvaluu ne ovisi o optimumu okolišnih uvjeta, kao što bi bio slučaj da ovisi o poljoprivredi ili stočarstvu. Stoga se migracija pokazuje kao dobra adaptabilna strategija koja služi: „(1) za ublažavanje pritiska prenapučenosti

Svaka prilagodba mora uzeti u obzir postojeće socijalne, etničke, političke i ekonomske tenzije te nastojati ih ne pogoršavati. Barnett (2008:44-46) pokušava dokazati kako prilagodba treba biti jednako pravedna, legitimna i učinkovita po stanovništvo kojemu se pomaže, kao bilo koji druga politička odluka ili mjera društvene ili tehničke intervencije kojom se zadire u živote ljudi. Ranjivost na promjene je, prema autoru, uvijek više od zbroja pojedinačnih direktnih, prvenstveno egzistencijalno-materijalnih, utjecaja. Primjerice, u slučaju tonjenja pacifičkih otočnih država zbog podizanja razine mora, u opasnosti je sama fizička egzistencija i održivost ljudi na tom prostoru. No, odluka o vrsti adaptacije (pa i onoj koja bi značila kolektivnu migraciju stanovništva) morala bi uvažiti kulturne vrijednosti i potrebe zajednice, da bi se izbjeglo one učinke kojima bi se dovelo u opasnost kulturne vrijednosti i posebnosti određenog ljudskog okoliša.¹²⁶

No u određenom je smislu emigracija s pacifičkih atola doprinijela otpornosti njihovih društava. To je evidentno u trenucima kada se stanovnici suočavaju s ekstremnijim okolišnim stresom poput olujnih vjetrova i potapanja obale (Paulson i Rogers, 1997, prema Barnett i Adger, 2003:328). Emigracija je pridonijela otpornosti (i smanjenju ranjivosti) na najmanje dva načina: 'novčane doznake' (*remittances*) pomogle su lokalnom stanovništvu u mjestu odlaska, da ih iskoriste za adaptabilne mehanizme; ujedno, sam odlazak smanjio je demografski pritisak na ionako ograničene prirodne resurse u lokalnoj zajednici.

Bardsley i Hugo (2010:246) detektiraju u adaptabilnoj strategiji četiri dihotomne dimenzije u raspravi o migraciji potaknutoj promjenama u okolišu: a) postoje dramatični iznenadni utjecaji promjena nasuprot utjecajima postupno nastajućih promjena; b) migracija i kretanje se javlja kao rezultat percipirane prijetnje nasuprot stvarnom uništavanju okoliša; c) nasuprot *in situ* mjerama adaptacije, migracija se javlja kao *ex situ* adaptacijski odgovor na okolišne rizike; d) *ex situ* (migracijska) adaptacija može se manifestirati kao dobrovoljno kretanje ili kao prisilna raseljenost. Iznenadne promjene češće izazivaju reakcije raseljavanja. Sporije i postupnije promjene rezultiraju prvenstveno pokušajima populacije da upotrebe mjere kojima bi prilagodili na te promjene *in situ*. Takve adaptacijske mjere mogu

Funafutija [središnji otok], (2) za povećanje [novčanih] doznaka, i (3) kao odgovor na strah stanovništva u pogledu opasnosti od klimatskih promjena“, zaključuju Shen i Gemenne (2011:232). Još je jedna varijabla imala poseban značaj u odluci o seljenju, a to je obiteljski faktor. Migracija se doživljava kao najbolja dugoročna opcija za socioekonomsku poziciju obitelji i u „najboljem interesu djece“. Svi su ispitanici potvrdili da rodbinske veze imaju snažan privlačni utjecaj na odluku o seljenju (Shen i Gemenne, 2011:236).

¹²⁶ Prilagodba nije istoznačna s konzerviranjem stanja ili održavanjem *statusa quo* u pojedinom društvu i pojedinom kulturi s obzirom na promjene u okolišu. Kulture nisu statične, pa su i odgovori na promijenjene vanjske uvjete u okolišu dinamični i diversificirane. Garcia-Acosta (2007) ističe kako su prilagodba na hazarde i rizike iz prirode ili tehnološke sfere može promatrati i kao tip 'kulturne promjene' kojim se čovjekova materijalna i duhovna kultura prilagođava novonastalim, promijenjenim uvjetima prirodnog i tehnološkog okoliša.

podrazumijevati npr. nove oblike privređivanja, nove agrikulturne prakse, izgradnju sustava nasipa ili irigacijskog sustava, čime se nastoji spriječiti/ublažiti posljedice poplava i suša.

No, ukoliko *in situ* adaptacija ne uspije, migraciju možemo smatrati *ex situ* prilagodbenim mehanizmom. Nju su kroz povijest društvene grupe, pa i čitave etničke zajednice, koristile kao dio vlastitih strategija nošenja s utjecajima okolišnih promjena i klimatske varijabilnosti. U tom smislu neke od migracija potaknutih promjenama u okolišu i danas možemo smatrati adaptabilnim mehanizmom na promjene. Migracija se pokazuje kao održiva prilagodbeni strategija u određenim okolnostima (uključujući i klasični primjer ruralno-urbane migracije). Ako mogućnost voljnog migriranja nije opcija koja bi bila na raspolaganju onima pogođenim promjenama, onda kao posljednje sredstvo, kada su već druge strategije iscrpljene, može doći do prisilnog raseljavanja stanovništva (premda nekad, čak ni tada). Raseljavanje može biti plansko (u slučaju dugotrajne ekološke neravnoteže i degradacije), ali može biti organizirano i u vidu hitne evakuacije stanovništva (u slučaju iznenadnih i snažnih katastrofa). Ističemo da pri migraciji kao *ex situ* adaptacijskoj strategiji dobrovoljna je okolišna migracija svakako poželjniji oblik od prisilnog raseljavanja. Dok neki voljno biraju (žele i mogu) migrirati kako bi preduhitrili promjene, drugi su prisiljeni bježati kako bi izbjegli okolišni rizik, iako to ne žele, ali moraju. No, kako ćemo vidjeti na kraju poglavlja, zapravo su najugroženiji oni koji 'nedobrovoljno ostaju', tj. žele, ali ne mogu otići.

Vlassopoulos (2010) ističe kako projekti, koji za cilj imaju adaptacijske mjere, najčešće zanemaruju migraciju kao, također, moguću - proaktivnu i djelatnu - strategiju nošenja s promjenama. Zato često izostaje sustavna asistencija okolišnim migrantima i raseljenicima. Politike adaptacije (bilo *in situ* ili *ex situ*) bile bi *ex ante* mjera, dok bi one oko asistencije i priznavanja statusa bile *ex post* mjere prilagodbe. Migracije i raseljavanje se, dakle, može shvatiti i kao anticipatorni i kao reaktivni mehanizam prilagodbe na promjene.

Osim kolektivnih i prisilnih migracija uslijed katastrofa, mogući su i drugi obrasci okolišne migracije. Česta je također i parcijalna migracija dijela obitelji ili kućanstva, ili pak samo jednog njenog člana. Ovo se posebno odnosi na one migracije koje nastaju kao odgovor na sporiju i postupniju degradaciju okoliša, gdje pojedinci migriraju, ne nužno trajno, najčešće privremeno i cirkulirajući. Primjerice, u zemljama Sahela mlađe (uglavnom muške) osobe napuštaju obitelji te dio godine provode u ekonomski prosperitetni(ji)m krajevima, šaljući novčane doznake obiteljima (Bates, 2002). Te iste doznake služe za daljnje adaptacijske mjere i ublažavanje nepovoljnih utjecaja iz okoliša u području porijekla, čime se, zapravo, sprečava trajna migracija čitave obitelji, ili se bar odgađa na neko vrijeme ukoliko se uvjeti u okolišu nastave pogoršavati. Studija EACH-FOR (2009) o migraciji u Gani sugerira kako je migracija

u ovom primjeru bila najefikasnija opcija za osiguranje sredstava za život i jačanje okolišne otpornosti, a također je uključivala seljenje samo pojedinih članova obitelji kako bi se osiguralo različite izvore prihoda za preživljavanje.

Foresight (2011:21) isti obrazac migracije kao adaptabilne strategije zamjećuje u raznim područjima Nigerije, Meksika i Tajlanda. Pomoć migranata onima 'koji ostaju' jednako vrijedi za situacije koje odlikuje postupna degradacija i konstanti klimatski stres, kao i kada se reagira na posljedice prirodne katastrofe. Tako je bio zamjetan povećan transfer novčanih doznaka od strane migranata nakon udara uragana na Jamajci ili na Filipinima.

Sama migracija izabire se više kao privremena, većinom sezonska opcija, i ne mora nužno značiti prekograničnu tj. međunarodnu migraciju. Studije slučaja iz EACH-FOR (2009) pokazale su da se većina onih koji su privremeno migrirali (zbog okolišne prijetnje i pomoći onima koji ostaju) žele vratiti u mjesta porijekla čim se okolnosti okolišnog stresa ublaže. No, nekad je teško reći koje je originalno mjesto porijekla. Kontinuirana cirkulacija za nomadske stočare diljem svijeta ustvari je vrst njihova tradicionalnog načina života, koji odlikuje multilokalnost i sezonska mobilnost. Danas je taj način narušen sam po sebi globalizacijskim procesima i utjecajima, te dijelom i zbog sklonosti ka normiranju 'sjedilačke pristranosti' državnim intervencijama (Castles, 2010a; Foresight, 2011).

7.4.1. Rodna perspektiva na okolišnu ranjivost i migraciju kao strategiju prilagodbe

Promjene u okolišu različito utječu na žene i muškarce, koji različito odgovaraju na promjene u okolišu. Alston (2011) na primjeru ruralnih područja Australije nastoji pokazati kako su prilagodbeni kapaciteti i strategije rodno uvjetovane. U tom procesu zdravlje i dobrobit žena i muškaraca ugroženi su rasipanjem osobnih i obiteljskih resursa i energije na mjere adaptacija. Pa ipak, autorica ilustrira razlike koje postoje u tom procesu. Tako su muškarci skloniji socijalnoj izolaciji u smislu da se sami žele nositi sa svojom ranjivošću, te su posebice osjetljivi u prilagodbi na negativne promjene u području zdravstva i socijalne skrbi. Adaptacije žena pozitivnije su jer one, kao strategiju prilagodbe izabiru, prvenstveno pokušaj zaštite članove svojih obitelji, a onda i stjecanje prihoda izvan svojih kućanstava. Negativna strana „ženskih strategija“ je što pritom nerijetko ignoriraju vlastito zdravlje i dobrobit (Alston, 2011:66-7). Bartlett (2008) dokazuje da su djeca i mladi u dobi do 20 godina značajno ugroženija (najugroženija su djeca u dobi do pet godina) nego ostatak populacije, a pritom su ugroženija te češće i teže stradavaju ženska djeca.

Petersen (2009) podsjeća kako je i okolišna migracija kao adaptacijska strategija rodno i kulturno uvjetovana. Privremena sezonska migracija zbog okolišnih razloga česta je, a većinom prvi odlaze mlađi, muški članovi obitelji, dok žene moraju „čekati svoj red“ brinući za one koji ostaju (djecu, starce) (EACH-FOR, 2009). No ono što je možda još važnije, jest činjenica da su migrantice, kad su prisiljene otići zbog okolišnih razloga, također u većoj opasnosti od seksualnog iskorištavanja, trgovine ljudima i rodno uvjetovanog nasilja, baš kao i većina prisilnih (političkih) migrantica (Brown, 2008:34). UNHCR (1991) upozorava kako je psihofizičko i seksualno nasilje (naročito obiteljsko), ekonomska nejednakost i nesigurnost te povreda ljudskih prava svakodnevno iskustvo žena izbjeglica. Ono je prisutno kako u velikim, kolektivnim, izbjegličkim kampovima, tako i u manjim smještajnim kapacitetima. Drugim riječima, bez obzira na karakter bijega i raseljavanja, rodno uvjetovana negativna iskustva nasilja i iskorištavanja slična su za političku i za okolišno uvjetovanu raseljenost.

7.5. Tipologija okolišno uvjetovanih migranata

S obzirom na u prethodnom poglavlju predstavljenu tipologiju promjena u okolišu kao uzročnika i poticatelja migracija, kao i na dosadašnju raspravu o perspektivama na okolišne migracije i raseljavanje, cilj je ovog potpoglavlja naznačiti tipologiju okolišnih migranata, raseljenika i izbjeglica. Dakle, ukoliko je dobrovoljna migracija i nedobrovoljno raseljavanje potaknuto promjenama u okolišu (kao glavnim od nekoliko razloga), skupine koje sudjeluju u takvim tokovima možemo smatrati okolišnim migrantima ili okolišno raseljenim osobama.

Naglasili smo, već, kako nisu sve promjene u okolišu antropogenog porijekla, no globalno zatopljenje, ekološka neravnoteža i degradacija, tehnološke katastrofe, pa i sam rat i sukob, sigurno jesu. Kod okolišne migracije stvar dodatno usložnjava činjenica da se ponekad pravi razlika između supstancijalnog karaktera okolišne promjene kao uzroka (ili daljnjeg poticatelja već pokrenute) migracije (klimatska varijacija - antropogena degradacija) te između procesualnog karaktera okolišne promjene (iznenadna ili postupna) (Bates, 2002; Foresight, 2011). No, ono po čemu, dakle, možemo razlikovati 'tipove'¹²⁷ migranata koji sele zbog okolišnih čimbenika jesu prvenstveno: a) faktor (ne)dobrovoljnosti kod razmatranja i donošenja odluke pojedinca ostati ili seliti; b) faktor shvaćanja migracija kao proaktivne, adaptabilne *ex situ* strategije koja jača okolišnu otpornost ili pak kao reaktivni mehanizam odlaska ili bijega zbog okolišne ranjivosti; c) faktor trajnosti migracije (kratkotrajne, privremene ili trajne); te d) faktor prelaska ili zadržavanja unutar nacionalnih granica.

¹²⁷ Ovdje ih shvaćamo tek kao idealnotipsko metodološko sredstvo u svrhu pokušaja sistematizacije statusa i dijelom zbog nastojanja razumijevanja kompleksnosti iskustava osoba koje odlaze zbog okolišnih čimbenika.

Treba istaknuti kako su istraživači, želeći opisati iskustva prostornog kretanja ljudi zbog okolišnih razloga podjednako koristili termine migranti, raseljenici i izbjeglice. Najčešće je to razlikovanje bilo upravo prema čimbeniku (ne)voljnosti u odluci 'pokretanja migracije'. Termin okolišne izbjeglice (ili ekološke/klimatske izbjeglice) najraniji je i možda najčešće korišten, počevši od Vogta, preko Browna i El-Hinnawi, do Myersa i Biermanna. Prvi zagovaratelji alarmantno-kritičarske perspektive zaslužni su za popularizaciju tog pojma, a tek kasnije predstavnici skeptično-kritičarske perspektive (prvenstveno Kibreab, Black, Castles) kritiziraju upotrebu tog pojma, čemu se, vidjeli smo, pridružuju UNHCR, IOM i Crveni križ.

Ukoliko migracije tipologiziramo prema faktoru voljnosti/nevoljnosti možemo reći da su 'dobrovoljne' rezultat voljne odluke migranta da seli (odluke potaknute raznim faktorima), dok su one nedobrovoljne rezultat nevoljne odluke migranta da seli zbog i uslijed vanjskih okolnosti. Ta vrst vanjskog poticaja može biti takva da prisiljava osobu na migraciju ili, pak, razmatranje odluke o selidbi izostaje, a osoba je svejedno prisiljena seliti. Dakle, riječ je o intenzitetu pritiska kojom vanjske okolnosti usmjeravaju proces donošenja odluke o migraciji, a koja se bez postojanja tog pritiska vrlo vjerojatno ne bi dogodila. Vanjsku prisilu predstavljaju najčešće politički razlozi (npr. progon usred vojnog sukoba), no mogu biti i drugi, npr. socioekonomska ugroženost (siromaštvo) ili zbog okolišnog stresa. Poznati su i povijesni primjeri seljenja zbog 'tjeskobe zemlje', tj. razloga prenapučenosti na određenom teritoriju (Mesić, 2002:25).

Ljudi koji migriraju zbog promjena u okolišu mogu biti u poziciji da nemaju kontrolu, imaju djelomičnu ili pak značajnu kontrolu nad odlukom o migriranju. No, pored svih drugih socijalnih, ekonomskih, demografskih i političkih pokretača migracije i raseljavanja, važnim se (ponekad upravo najvažnijim) razlikovnim elementom te „voljnosti“ i kontrole čini utjecaj koji vrši sama promjena okoliša. To znači da i (ne)mogućnost kontrole varira prema vrsti i intenzitetu poremećaja. Stoga je u pravu Bates (2002) kada ističe da podrijetlo, ishod, i trajanje okolišne disrupcije oblikuju vrstu migracije i raseljavanja. Što se tiče trajanja, Piguet, Pecoud i De Guchteneire (2011) razlikuju privremenu raseljenost (koja traje do tri mjeseca), kratkotrajnu (između tri mjeseca i godinu dana) te onu dugotrajnu (dužu od godine dana).

Black (2001) je puno primjerenijim smatrao pojam okolišnih migranata nego okolišnih izbjeglica, između ostalog i zato jer se migracijom može označiti i ona kratkotrajna i ona privremena. U tom smislu kratkotrajna migracija ili raseljenost predstavljala bi inicijalnu evakuaciju i kratkotrajni boravak na drugom mjestu, sve dok se posljedice okolišnog događaja ne povuku ili saniraju dovoljno da je moguće vratiti se u mjesto/područje porijekla. On navodi kako je 1995. potres u japanskom gradu Kobe prouzročio 300.000 momentalno raseljenih, no

već unutar tri mjeseca ta je brojka pala ispod 50.000 (Black, 2001:7). Također, poplave u Mozambiku 2000. dovele su do skoro milijun prisilno raseljenih, ali na vrlo kratak rok. Naime, čim se voda povukla skoro se čitavo stanovništvo vratilo svojim mjestima prebivanja. Piguet (2010:78) također podsjeća kako su brojna istraživanja potvrdila da se velika većina okolišno evakuiranih i raseljenih osoba vrlo brzo, čim prije moguće, vraća svojim domovima i započinju s procesom obnove.

Ono što je predmet konfuzije i nerazumijevanja u paradigmi okolišnih migracija, okolišne raseljenosti i okolišnog izbjeglištva jest činjenica, da se od prve upotrebe pojma „okolišna izbjeglica“ kod El-Hinnawija (1985), i još ranije „ekološka izbjeglica“ u izvješću L. Browna iz 1976., termini u striktnom smislu odnose zapravo na okolišne „prisilne migrante“ tj. „raseljene osobe“. Oni su prisiljeni na migraciju ili bijeg zbog promjena. Pravno i nomotehnički gledano, pojam 'okolišna izbjeglica' je neispravan. No, sociološki može biti validan za analizu i proučavanje ako se ima na umu pojašnjenje navedene dileme, kao i činjenica da neki 'društvenjaci', a još više okolišni eksperti 'prirodnjaci' tendiraju da prisilne migrante tj. raseljene osobe podvedu pod nazivnik izbjeglice. Zato mi ovdje okolišne izbjeglice shvaćamo kao jednu posebnu vrst okolišnih raseljenika – onu koja prelazi državne granice, i premda nije konvencijski priznata, u situaciji je sličnoj klasičnom izbjeglištvu.

Slično Bates (2002) i Hugo (2010:12) smatraju kako je okolišno raseljavanje ustvari kontinuum između posve dobrovoljnih odluka o migriranju, do posve prisilne odluke o bijegu pred katastrofom. Velika većina okolišnih migranata zapravo je negdje na kontinuumu između ovih ekstrema, te kao aktivni subjekti imaju mogućnosti za djelovanje. Zetter (2009) i Castles (2011) ističu kako ljudi najčešće imaju određeni stupanj slobode odlučivanja kako, kada i kamo seliti, ukoliko ih na to prisile prilike iz okoliša. Zetter smatra kako okolišno raseljeni čak i u najtežim okolnostima imaju bar minimalnu slobodu djelovanja, makar u smislu odluke zašto bježati na jedno, a ne na drugo mjesto, ili gdje se i koliko zadržati.

Polemike oko povezanosti degradacije okoliša i prisilne migracije dovele su do pojave niza termina kojima se označava status osoba koje migriraju ili se raseljavaju zbog promjena u okolišu. Zetter (2007) je pisao kako diversifikacija 'izbjegličke etikete' danas vodi u paradoks, jer istovremeno donosi „više etiketa, a manje [priznatih] izbjeglica“. Tako postoje različite etikete statusa i klasifikatori iskustva okolišno uvjetovanih/potaknutih migranata. Boano i sur. (2008:4) spominju nekolicinu poznatih naziva: okolišne izbjeglice, okolišni migranti, prisilni okolišni migranti, okolišno motivirani migranti, okolišno potaknuti migranti, klimatske izbjeglice, izbjeglice zbog klimatskih promjena, okolišno raseljene osobe, okolišni migranti iz nužde, izbjeglice zbog katastrofe, okolišni raseljenici, eko(loške) izbjeglice,

ekološki raseljene osobe, okolišne izbjeglice u postajanju (*environmental refugees-to-be*), razvojno potaknuti raseljenici, razvojne izbjeglice, itd. A vjerojatno će budućnost, u izgledno vrijeme, donijeti i neka nova iskustva i nove etikete za osobe koje su zbog promjena u okolišu napustili svoje domove.

7.5.1. Primjeri tipologije okolišnih migranata iz dvaju istraživanja

Eksperti UNU-EHS-a, Renaud i sur. (2011:14-16) predlažu trihotomnu tipologiju koja obuhvaća okolišno motivirane migrante, okolišne prisilne migrante i okolišne migrante 'iz nužde'. Okolišno motivirani migranti (*Environmentally motivated migrants*) imaju mogućnost odluke da napuste, privremeno ili trajno, okoliš koji postupno degradira. Okolišno prisilni migranti (*Environmentally forced migrants*) 'moraju otići', često za stalno, da bi „preduhitrili“ najgore. Okolišni migranti iz nužde (*Environmental emergency migrants*) pak 'moraju otići' kako bi „izbjegli“ najgore, a njihova raseljenost može biti privremena ili trajna. Opravdano je pitati koja je ključna razlika između potonje dvije kategorije, ako već obje skupine 'moraju' otići ili bježati? Autori rezoniraju da okolišno motivirani migranti i okolišni prisilni migranti mogu imati mogućnost odluke ostati ili otići na svoju odgovornost, ili u kojem trenutku otići, dok okolišni migranti iz nužde naprosto bježe 'od' najgoreg i 'pred' najgorim. Tako bi okolišno motivirani migranti, primjerice, bili oni koji odlučuju napustiti sve više osiromašeno tlo u ruralnim dijelovima Brazila. Okolišni prisilni migranti, primjerice, sele zbog porasta razine mora ili zbog dezertifikacije u Sahelu, a okolišne izbjeglice bježe pred erupcijom vulkana ili pred poplavama i olujnim vjetrovima.

Prema kategorizaciji EACH-FOR (2008:29-31) istraživanja „okolišno raseljene osobe“ (*Environmentally Displaced Persons* - EDP) uključuju „okolišne migrante“, „okolišne raseljenike“ i „razvojne raseljenike“ (*development displacees*). Ono što je zajedničko svim trima kategorijama jest: 1) okolišna degradacija ili promjena identificirana je kao glavni razlog ili jedan od glavnih poticaja (u sprezi s ostalim faktorima) za odlazak ili bijeg iz njihovog uobičajenog mjesta boravka; 2) njihova raseljenost može biti privremena (kratkotrajna ili dugotrajna) ili stalna; 3) osoba može ostati unutar granica ili preći granice vlastite države. Dakle, dok su okolišni migranti dobrovoljni, okolišni raseljenici i razvojni raseljenici su prisilni migranti. Potonje dvije kategorije razlikuju se prvenstveno po tome je li događaj/situacija koji/a pokreće raseljavanje planiran/a (razvojni raseljenici) ili neplaniran/a (okolišni raseljenici).

Ova podjela dijelom korespondira s našom predloženom tipologijom promjena u okolišu kao pokretača migracija, prema kojoj bi okolišni migranti bili oni koji napuštaju svoja

obitavališta zbog ekološke neravnoteže i degradacije uzrokovane ljudskim faktorom. Okolišni raseljenici bi odgovarali onima koji bježe i raseljavaju se zbog ekstremnih vremenskih uvjeta, ali i progresivne degradacije okoliša, te prirodnih i tehnoloških katastrofa. Razvojni raseljenici odlaze i preseljavaju zbog planskih razvojnih projekata. Tipologije ova dva projekta (UNU-EHS i EACH-FOR) ukratko smo prikazali stoga što su to, uz Foresight projekt, dosad najobimnija istraživanja koja specifično analiziraju vezu promjena okoliša i migracija. No, dalje donosimo jedan, nešto izmijenjen, prijedlog moguće tipologije, koju sami zastupamo.

7.5.2. „Okolišni (dobrovoljni) migranti“

S obzirom na svu dosad iznesenu argumentaciju, ako odluku o migriranju donosi pojedinac ili kućanstvo, više ili manje svojevrijedno, tj. dobrovoljno, tada ju možemo nazvati 'dobrovoljnom okolišnom migracijom', a te osobe – 'okolišnim (dobrovoljnim) migrantima'. Dobrovoljni migranti inače imaju različite motive za seljenje, no većina uključuje želju za boljim materijalnim položajem za sebe i svoju obitelj. Kada su u to uključeni okolišni faktori, jasno je da po život nepovoljne okolišne prilike mogu djelovati kao jedan od, ali nadmoćan, potisni čimbenik i pokretač migracije. Uz to, okolišno privlačni faktori na odredištu mogu djelovati kao dodatni poticaj za seljenje.

Okolišni migranti su u EACH-FOR (2008:30) istraživanju definirani kao ljudi koji dobrovoljno biraju napustiti svoja prebivališta motivirani za odlazak zbog dominantno okolišnih razloga, što predstavlja proaktivnu strategiju nošenja s promjenama. Ovdje su posebice izraženi i drugi razlozi i motivacije socijalne, ekonomske i/ili političke prirode, iako okolišni faktori često pojačavaju ili leže u pozadini tih razloga i motiva.

Migracija kao odgovor na sporo nastajuće, postupne promjene najčešće se javlja u obliku obiteljske odluke u kućanstvu kada pojedinac seli u potrazi za poslom kojim će olakšati okolišni stres onih koji ostaju. Često je to odrasli muškarac, najstariji sin u kućanstvu, iako mogu biti i žene. Ova strategija smanjuje broj ljudi koje kućanstvo mora uzdržavati, može stvoriti alternativni izvor prihoda u obliku novčanih doznaka, te može uspostaviti socijalnu mrežu koja može pomoći za buduću migraciju drugih članova obitelji, ako za to postoji potreba (prema Barnett i Webber, 2010:8). U većini slučajeva oni koji migriraju kao odgovor na promjene u okolišu pripadaju nižem ili nižem-srednjem socioekonomskom statusu, seleći se u destinacije koje su prostorno blizu, najčešće unutar vlastite ili u susjedne zemlje.

Kada postoje dostatna financijska sredstva i razrađene društvene mreže za seljenje na velike udaljenosti, okolišni se migranti mogu kretati i prema udaljenijim razvijenijim

zemljama. Kako pišu Barnett i Webber (2010:9) njihove percepcije okolišnog rizika povezanih s destinacijama određuju izbor kamo sele, no taj je izbor jednako i pod utjecajem „društvenih mreža, njihovih vještina, njihovog razumijevanja tržišta rada i drugih mogućnosti za zaradu.“ Migracijski obrasci slijede određene uzorke i logiku, jer se tokovi migranata koncentriraju prema mjestima gdje već postoje uspostavljene migrantske mreže. U novim destinacijama migranti pomažu jedni drugima u okviru svojih mreža za prevladavanje prvotnih problema akomodacije i/ili financijskih prepreka. Autori ističu da isto vrijedi i za migrantske i za izbjegličke sredine: mjesta na kojima su (prijašnji) useljenici bili u stanju uspostaviti zadovoljavajući (ili barem siguran) život za sebe, dokazano su dobar izbor i za nove migrante (ili izbjeglice).

Sukladno svemu do sad izloženom povlačimo tri moguća zaključka o okolišnoj migraciji i okolišnim migrantima:

a) okolišni migranti migraciju koriste kao adaptabilnu strategiju i to najčešće ako se radi o postupnim i dugotrajnim promjenama okoliša. Njome se smanjuje okolišna ranjivost, a jača otpornost na okolišni stres i rizike. Oni imaju mogućnost odluke napustiti, privremeno ili trajno, okoliš koji postupno degradira, a ukoliko ostanu neće biti životno ugroženi, iako će vjerojatno trpjeti njihovo osobno i obiteljsko blagostanje. Pod utjecajem su svih strukturnih pokretača migracija, iako su dobrim dijelom vođeni ekonomskim razlozima. Okolišni faktori također sudjeluju u odluci u migraciji kao važni poticatelji. Upravo ih zato nazivaju i „okolišno motiviranim migrantima“ (Renaud i sur., 2011.), ili „klimatski potaknutim migrantima“ (Gemenne, 2011b). Stoga je ovakva migracija proaktivni vid nošenja s promjenama; njome se nastoji steći bolje, kvalitetnije i prosperitetnije uvjete življenja (okolišne i materijalne), a napustiti one ugrožavajuće i deprivirajuće.¹²⁸

No, već smo vidjeli da svaka migracija košta, pa je stoga opravdano pitanje tko su najčešće okolišni migranti? To su oni koji su u prilici odlučivati o tome napustiti ili ne, prema njihovom shvaćanju, degradirajući okoliš (ne smijemo zaboraviti kako je 'percipirana' okolišna prijetnja i subjektivna kategorija). Ako su pri tomu spremni platiti svaku cijenu čina migracije, češće se odlučuju na trajno napuštanje svojih obitavališta i češće na udaljenija (prekogranična) odredišta (Foresight, 2011). Skupina socioekonomski ranjivijih i siromašnijih češće biraju privremenu migraciju unutar vlastite države, ili u susjednim regijama. Najčešće to ne znači migraciju cijele obitelji ili kućanstva, nego samo pojedinih članova, koji onda šalju novčane doznake i pomoć članovima koji ostaju (Massey, Axinn i Dirgha, 2011).

¹²⁸ Za razumijevanje načina donošenja odluka o migriranju uslijed okolišnog stresa vidi Renaud i sur. (2011).

Upravo na tragu toga Bates (2002) predlaže uvođenje novog termina - „okolišni iseljenik“ (*Environmental migrant*). Socioekonomski deprivirani ljudi iz područja koja su direktno ugrožena postupnim promjenama imaju mogućnosti za odlučivanje i pregovaranje kada, gdje i kako se seliti. Stoga, taj termin bolje opisuje iskustva i položaj ovih ljudi, budući da priznaje složenost odluka o migraciji, u potencijalnoj i stvarnoj ugrožavajućoj situaciji. Bates ističe, da za razliku od okolišnih izbjeglica, okolišni emigranti imaju mogućnost voljno reagirati na promjene. Ovo se događa prema gore utvrđenom obrascu, što znači zajedničku odluku obitelji ili kućanstva o slanju pojedinih članova u emigraciju prvih.¹²⁹

Vidjeli smo kako degradacija okoliša prvo uzrokuje *in situ* strategije adaptacije, u mjestu pogođenom promjenom, pa tek, ukoliko one ne daju zadovoljavajući rezultat može se javiti migracija kao *ex situ* čin pokušaja prilagodbe (Shen i Gemenne, 2011). Smatramo kako oni koji se prvi odlučuju za *ex situ* migracijsku prilagodbu najčešće imaju (iako ne mora biti uvijek tako) i najveću mogućnost dobrovoljnosti odluke o migraciji. Drugim riječima, zbog cijene koju sam čin migracije iziskuje, izglednije je kako će prvi (dobrovoljni) migranti iz neke zajednice biti upravo oni koji za to imaju (prvenstveno materijalnu i financijsku) priliku, bez obzira što ne moraju biti okolišno najranjiviji, odnosno okolišno su otporniji, nego drugi koji nemaju priliku seliti. Vidjet ćemo kasnije da isti zaključak vrijedi i za okolišne raseljenike i izbjeglice. U tom smislu, osobe koje se kasnije odlučuju za odlazak možda u tom trenutku odluke osjećaju veći stupanj prinude/prisile za seljenjem (zbog progresije degradacije okolišnih uvjeta), te time postaju sličniji 'okolišno raseljenima'.

b) Ponekad okolišna migracija nije rezultat isključivo osobnih ili obiteljskih odluka, tj. nekad su te odluke više ili manje uzrokovane, a migracija upravljana, širim strukturnim poticajima od strane vladajućeg političkog aparata. Primjerice, indonezijski „Nacionalni program za osnaživanje zajednica u ruralnim područjima“, koji je proveden od 1979. do 1988., bio je vrsta okolišno-migracijsko-razvojne politike. Podrazumijevao je planska preseljenja radne snage iz okolišno ugroženijih i ekonomski pasivnijih rubnih i ruralnih dijelove države u ona ruralna, ali prosperitetnija. Program je sufinancirala Svjetska banka, a koncipiran je kao dugogodišnja strategija za održivi ruralni razvoj, u svrhu smanjenja siromaštva, socijalne i okolišne ugroženosti. Putem programa dobrovoljno je preseljeno oko

¹²⁹ Pojedini članovi kućanstva će seliti prvi da bi iskoristili prilike za uzdržavanje sebe i obitelji koje privremeno ostavljaju iz sebe, bez potrebe za preseljenjem cijele obitelji. Isprva se emigrira na obližnje destinacije i na kraće vrijeme (Findley, 1994). Kretanje cijelog kućanstva je moguće, ali se ne priželjkuje, već se na njega gleda kao na resurs koji se može iskoristiti u krajnjoj nuždi. Mlađi muškarci su obično prvi koji će napustiti ili biti poslani iz područja koje je zahvatila degradacija, u potrazi za poslom, prije nego za sigurnošću. Takva migracija može biti i sezonska (pendularna ili cirkularna), a česta je tijekom npr. sušnih razdoblja. Može biti slična tradicionalnim obrascima bilokalnog poljodjelstva ili transhumantnog stočarstva, o čemu smo također ranije raspravljali.

dva milijuna ruralnih stanovnika, s pozitivnim rezultatima obzirom na zamišljene ciljeve programa (vidi Bazzi i sur., 2014). U prošlom smo poglavlju vidjeli kako je 'ljudska cijena' razvojnih projekata većinom povezana s prisilnim kolektivnim preseljenjima populacije, koja u post-migracijskoj fazi nerijetko trpi socioekonomsku deprivaciju, teže okolišne uvjete života ili čak sociopolitičko isključivanje zbog pojave bez-državljanstva. No, ovo je jedan od malobrojnijih relativno uspješnih primjera okolišno uvjetovane (i dobrovoljne) migracije, generirane razvojnim projektom.

c) Iako umirovljeničke migracije, i migracije životnih stilova ili migracije ugođe, između ostalih čimbenika koji ih uzrokuju i potiču, uključuju i želju za migracijom u povoljnije klimatske prilike, ipak one koji sele zbog tih razloga ne možemo ubrojiti u okolišne, ekološke ili klimatske migrante *per se*. Međutim, oni jesu kod svoje odluke o migriranju (ili pak o sezonskoj mobilnosti) vođeni i klimatskim, kao privlačnim, čimbenicima. Činjenica je da pojedinci u svojim obitavalištima mogu također osjećati subjektivnu nelagodu zbog (inače većini stanovnika prihvatljivih) klimatskih uvjeta te se odlučuju na migraciju. Stoga, premda bismo ih (imajući u vidu gornju napomenu o klimi i okolišu kao primarno 'potisnim' čimbenicima migracija) vrlo uvjetno mogli shvatiti kao 'dobrovoljne klimatske migrante iz ugođe', ipak ćemo ih u daljnjoj analizi isključiti iz kategorije okolišnih migranata.

7.4.3. „Okolišni (nedobrovoljni) raseljenici“

U okolišne smo (nedobrovoljne) raseljenike (ili okolišno raseljene osobe) uključili okolišne 'prinudne i prisilne' migrante koji „moraju otići“, kako bi „preduhitrili“ ili pak „pobjegli“ od najgoreg. One migrante koji su prinuđeni seliti se zbog nekog okolišnog pritiska, ali je njihova odluka donesena, mada nevoljko, još uvijek relativno samostalno, možemo smatrati „okolišnim prinudnim migrantima“. Dakle, te bi osobe isto tako mogle odabrati i ne seliti se (ili odgoditi odlazak), premda su svjesni posljedica takve odluke po zdravlje, sigurnost i kvalitetu svog života. One, pak, osobe koje pred direktnom opasnošću iz okoliša prisilno migriraju tj. bivaju raseljene, smatramo „okolišnim prisilnim migrantima“. Element prisile podrazumijeva da bi ostajanje u području porijekla značilo direktnu prijetnju životu osobe koja ostaje, stoga je osoba prisiljena ili direktno trpjeti okolišni hazard ili ga pokušati izbjeći. Prisila može, po intenzitetu, varirati od umjerene do vrlo snažne, neodgodive, a djelomično je oblikovana subjektivnom percepcijom i procjenom same osobe o stupnju vlastite ugroženosti.

Postoje i druga shvaćanja. Prilično deskriptivno Bardsley i Hugo (2010:245) definiraju „ljude raseljene zbog klimatske promjene“ (*Climate change–displaced people*) kao one „koji su prisiljeni napustiti svoje mjesto zbog potpunog i nepovratnog gubitka stambenog prostora ili izvora sredstava za život, kao rezultat klimatskih promjena. Ljudi koji primjenjuju *ex situ* adaptaciju prvenstveno će biti oni koji napuštaju otoke ili druge primorske ili riječne kontinentalne prostore zbog promjene ekoloških uvjeta, odnosno trajnog tonjenja, [zbog] porasta razine mora, ili erozije, ili zbog značajnih događaja, uključujući poplave, olujne udare i klizišta. Tu će također biti neke grupe koje učinkovito gube svoja zemljišta kroz teška iskustva dezertifikacije, nedostatak pristupa pitkoj vodi, ili se raseljavaju zbog zagađenja, razvoja ili čak i zbog politike prilagodbe klimatskim promjenama, kao što su izgradnja brana koje rezultiraju seljenjem i deprivacijom.“ Smatramo da takva definicija, iako prilično obuhvatna, zapravo time promašuje *differentiu specificu* svih navedenih pojavnosti promjena okoliša u odnosu na raseljavanje.

Bates upozorava kako na ravni između polova „dobrovoljne migracije“ i „izbjeglištva“ stoji kategorija onih koji su prinuđeni (*compelled*) migrirati zbog manjkavosti, rizika i stresa u lokalnom društvenom, političkom, ekonomskom i okolišnom kontekstu. Primjerice, mješoviti migracijsko-izbjeglički tokovi nekad sadrže „anticipirajuće izbjeglice“ (*anticipatory refugees*) što se pak odnosi na ljude koji prepoznaju da će se lokalna situacija s vremenom pogoršavati, a imaju mogućnost preseliti se prije nego što su na to prisiljeni (Kunz, 1973; prema Bates 2002:467).¹³⁰ Ono stanovništvo koje nema sredstava napustiti to područje ranije, u kasnijoj fazi može biti prisiljeno migrirati tj. biti (prisilno) protjerano (*expelled*).

'Okolišni raseljenici' su u EACH-FOR (2008:30) istraživanju shvaćeni kao ljudi koji su prisiljeni napustiti svoja uobičajena mjesta boravka jer su njihovi životi, egzistencijalna sredstva i osobno blagostanje dovedeni u ozbiljan rizik kao rezultat ugrožavajućih okolišnih događaja i procesa (prirodnih ili antropogenih). Ovo uključuje one čiji je odlazak ili bijeg prisilan zbog iznenadnog ili sporog pogoršanja uvjeta u okolišu.¹³¹ Podsjećamo kako je moguće, u slučaju potonjeg, da *in situ* prilagodba, ukoliko je odgodila, nije mogla finalno spriječiti prinudni ili prisilni odlazak. EACH-FOR istraživanje još ističe kako je njihov

¹³⁰ Mesić (1993:120) predlaže kategorizaciju izbjeglištva, doduše u okviru izbjegličkih studija i konteksta ratnog raseljavanja u Hrvatskoj početkom 1990-ih, koja obuhvaća „predbjeglice“. Njima autor smatra osobe koje „na prve znakove moguće opasnosti za svoju i obiteljsku sigurnost odmah koriste "izlaze u nuždi". U pravilu radi se o pripadnicima viših društvenih slojeva koji često imaju kamo otići [...] što olakšava njihovu ranu odluku o bijegu.“ Zanimljivom se čini ideja da bi se ovaj termin možda mogao primijeniti i na one okolišne raseljenike, koji kao 'okolišne predbjeglice' prvi odlaze zbog percipirane prijetnje iz okoliša.

¹³¹ Ova je definicija prilagodba one koju je predložio UNHCR-ov ekspert B. Gorlick (2007), a koja pretpostavlja kako ljudi suočeni s promjenom okoliša ne žele migrirati ili biti raseljeni, ali često realno nemaju drugog izbora nego otići, bilo zbog iznenadnih i neplaniranih događaja ili pak zbog postupne i anticipirajuće promjene.

prijedlog definicije u sebi obuhvatio one kategorije koje su Renaud i sur. (2007) nazvali „okolišnim prisilnim migrantima“ i „okolišnim izbjeglicama“ (kasnije „okolišni migranti iz nužde“).¹³² Ovo je opravdano stavom kako se te dvije kategorije esencijalno razlikuju samo u stupnju brzine odvijanja promjene same, no obje podrazumijevaju neizbježno raseljavanje.

'Razvojni raseljenici' (u EACH-FOR, 2008:31) su oni ljudi koji su planski izmješteni i/ili preseljeni zbog realizacije razvojnih politika i projekata koji uključuje planiranu prenamjenu njihovih obitavališta. To uključuje raseljene zbog nove svrhe korištenja zemljišta, projekata poput gradnje brana, transportne infrastrukture ili izgradnje prirodnih rezervata. Karakteristika ovakvog tipa raseljavanja jest da je ono planski namjeravano (za razliku od okolišne migracije i okolišnog raseljavanja), te postoji (ili bi trebao postojati) pravni subjekt koji bi bio odgovoran za nadoknadu štete raseljenima zbog realizacije projekta. Ne uvijek, ali u većini slučajeva, ta realizacija rezultira nemogućnošću da se ostane živjeti u nekom području, tj. ona rezultira nuždom odlaska. Stoga je velika potreba i odgovornost nadležnih osigurati pomoć u preseljenju te daljnju asistenciju i zaštitu za razvojne raseljenike. Ovakva vrst raseljavanja najčešće ostaje unutar granica vlastite države, no raseljenicima se rijetko kad adekvatno kompenzira njihov gubitak (EACH-FOR, 2009; Foresight, 2011). Primjerice, raseljavanja zbog gradnje brane u slivu Volge, za vrijeme Staljina bila su naročito brutalna, i bez sluha za potrebe i dobrobiti lokalnog stanovništva. Raseljavanje zbog gradnje Atatürk brane u Turskoj 1983.-1990. značilo je lošije životne i radne uvjete za raseljene, koji su trpjeli zbog nemogućnosti zapošljavanja i nedostatne re-integracije u novim zajednicama (EACH-FOR, 2009:73).

Uočavamo još jednu važnu dilemu: razlika između okolišnih (dobrovoljnih) migranata i okolišnih raseljenika, također može biti u modalitetu pokušaja *in situ* adaptacije na promjene. Za okolišne smo migrante pokušali dokazati da su oni prvi koji preventivno i iz predostrožnosti, ali dijelom i zbog komoditeta, mogu odlučiti privremeno ili trajno seliti, na duže ili kraće relacije, često ni ne pokušavajući neku širu *in situ* adaptaciju. No, okolišni prinudni raseljenici češće migraciji pribjegavaju u kasnijoj fazi, nakon što *in situ* adaptacija na promjene nije dala poželjan ishod. Ako privremeno migrira jedan - od strane obitelji izabran - član, to isto ukazuje na određeni stupanj prinude, iako njega češće smatramo dobrovoljnim migrantom, a ne nužno prinudnim. Sve ovo upućuje na znatnu kompleksnost fenomena.

Nadalje, iako tema tonućih pacifičkih otoka 'alarmantno' upozorava na 'klimatske izbjeglice' kao žrtve globalnog zatopljenja, oni koji sada napuštaju atolne otoke to (još uvijek)

¹³² Zanimljivo je kako su isti autori u prethodnom priopćenju projekta iz 2007. ovu kategoriju nazvali 'okolišnim izbjeglicama', da bi se u finalnom izvješću rezultata iz 2011. odrekli tog termina i zamijenili ga predloženim.

nisu niti žele biti etiketirani takvima. Međutim, višestrukost migracijskih odgovora na okolišne čimbenike, znači da statusi i iskustva migranata, u nekom trenutku, iz dobrovoljnih mogu postati nedobrovoljnima, i obratno (Black i sur., 2013). Kako se to očituje? Shen i Gemenne (2011) su u sklopu istraživanja raseljavanja s Tuvalua postulirali da prve odlaske s otoka možemo smatrati dobrovoljnom okolišnom migracijom, kasnije bi mogle uslijediti one prinudnog karaktera, a na posljetku, sukladno projekcijama, posve prisilno raseljavanje tj. preseljenje s otoka. K tomu, ukoliko bismo prve migrante promatrali kao privremene migrante (na kraći ili duži rok), bilo bi teoretski moguće, da ih nagla i iznenadna degradacija okoliša na otoku učini okolišnim raseljenicima, vrlo slično iskustvu *sur place* izbjeglica.¹³³

7.4.4. „Okolišne izbjeglice“

Iako se ovom problematikom posebno bavimo u sljedećem poglavlju ovdje želimo naznačiti neke od određenja okolišnih izbjeglica kao dijela populacije koja bježi iz svojih domova zbog okolišnih razloga. Naznačili smo već kako pojam sam po sebi nema legalno opravdanje jer kao takav nije priznatim dijelom međunarodnog izbjegličkog prava. No, kao što ne postoji suglasnost oko jedinstvene definicije okolišnih migranata, tako i ovdje sve predložene definicije možemo shvatiti samo kao analitičke alate u svrhu razumijevanja tko su okolišni migranti, okolišni raseljenici i okolišne izbjeglice.

U svom je izvješću El-Hinnawi (1985) opisao tri glavne vrste okolišnih izbjeglice kao: 1) one koji su trenutno dislocirani zbog katastrofa, bilo prirodnih ili antropogenih; 2) one koji su trajno raseljeni zbog drastične promjene u okolišu, kao što su izgradnje brana; i 3) one koji migriraju na temelju postupnog pogoršanja uvjeta u okolišu. Kao dodatnu kategoriju, uključio je i raseljene zbog uništavanja okoliša kao posljedice rata. Gemenne (2011a) tvrdi da je El-Hinnawi dao grube opise, ali nije uspostavio generičke kriterije za razlikovanje okolišnih izbjeglica od druge vrste okolišnih prisilnih migranata, što čini nejasnim njegov sustav klasifikacije. No, ta je klasifikacija bila sukladna primarno humanitarnoj i razvojnoj misiji UNEP-a. Tri godine kasnije Jacobson (1988:6) je prilično reduktivistički definirala okolišne izbjeglice kao „ljude koji bježe od okolišnog propadanja (*environmental decline*)“.

Myers je svoju inicijalnu definiciju okolišnih izbjeglica iz 1995. kasnije proširio na „ljude koji više ne mogu osigurati sigurnu egzistenciju u svojim domovinama zbog suše, erozije tla, širenja pustinja, krčenja šuma i drugih problema u okolišu, zajedno s povezanim

¹³³ Termin koji označava priznanje izbjegličkog statusa osobi koja nije pobjegla zbog straha od progona, ali su se po njenom dolasku i boravku u određenoj lokaciji, uvjeti u njenom području porijekla tako izmijenili da bi joj povratak tamo mogao predstavljati opravdani strah zbog prijetnju od proganjanja.

problemima populacijskog pritiska i dubokog siromaštva. U svom očaju, ljudi osjećaju da nemaju alternativu, nego traže utočište negdje drugdje, koliko god opasan taj pokušaj bio. Nisu svi od njih napustili svoje zemlje - mnogi se interno raseljeni. Ali svi su napustili svoje zavičaje na polutrajnoj, ako ne i trajnoj bazi, s malo nade u izglednost povratka“ (Myers 2002:609). Odmah je uočljiva sličnost s ranijom definicijom (vidi na str. 124), no ovdje su istaknuta i dva nova momenta, onaj demografski ('populacijski pritisak') i socioekonomski ('duboko siromaštvo'). Možda je to proširenje definicije dijelom i rezultat Myersova uvažavanja Blackovih (2001) kritika o zanemarivanju multiuzročnosti migracija?

Određenje okolišnih izbjeglica koje predlaže Bates (2002) obuhvaća ljude koji sele iz svojeg uobičajenog mjesta stanovanja zbog promjena u njihovom prirodnom okolišu. Dotadašnji okoliš postaje manje prikladan za život, što uzrokuje migraciju. Bates (2002:469) razlikuje „okolišne izbjeglice“ na temelju kriterija koji se odnose na karakteristike degradacije okoliša: podrijetlo (prirodno ili tehnološko), trajanje (akutno ili postupno), te je li migracija planiran ishod (namjeravana ili nenamjeravana). Migracijski tokovi mogu nastati iz tri kategorije poremećaja: iz katastrofa, oduzimanja, propadanja (*disasters, expropriations, deterioration*). „Izbjeglice katastrofe“ proizlaze iz akutnih stanja (prirodni događaj ili tehnološke nesreće) koja sama po sebi nemaju namjeru proizvesti migraciju. „Izbjeglice zbog oduzimanja“ javljaju se kao rezultat akutnih antropogenih poremećaja u okruženju (zbog ekonomskog razvoja ili zbog ratovanja) čime se namjerno želi dislocirati ciljane populacije.¹³⁴ „Izbjeglice zbog propadanja“ migriraju kao rezultat antropogenih promjena (iscrpljivanja ili zagađenja), iz okoliša koji je postupno degradirao do mjere da se ne može više u njemu preživjeti.

Pojam okolišnih izbjeglica uključuje u sebi i brojne druge kategorije prisilno raseljenih osoba zbog promjena u okolišu. Tako uključuje i kategoriju klimatskih izbjeglica, kao gotovo jednako često korišten pojam.¹³⁵ Ipak, nemoguće je oba termina precizno odrediti ili kvantitativno pobrojati i operacionalizirati klimatske/okolišne izbjeglice. UN nije postigao konsenzus oko jedinstvenosti definicije termina kojeg koriste, pa tako Odjel za statistiku UN-

¹³⁴ Bates (2002:473) smatra kako „izbjeglice katastrofe i eksproprijacije“ imaju vrlo ograničenu kontrolu nad svojom pozicijom, u kojoj će promjene okoliša, kao i oduzimanje zemljišta nužno proizvesti njihovu raseljenost. Stanište drugonavedenih može biti prisvojeno, oduzeto od strane države ili drugih subjekata (multinacionalne korporacije), s ciljem korištenja u svrhu nekog razvojnog projekta koji pri tom ugrožava njihov opstanak na tom lokalitetu. Takve izbjeglice su obično trajno premještene, ponekad i uz pomoći skupine koja im oduzima njihova staništa i zemljišta. Autorica ih na drugom mjestu naziva „razvojnim izbjeglicama“ (Bates, 2002:472).

¹³⁵ Farbotko i Lazrus (2012) kritiziraju sve definicije kao 'redukcionističke' u identificiranju različitih populacija koje su osjetljive na okolišni stres i rizike. Stoga, po autorima, sve one svode razlike i unikatnost raseljeničkog iskustva na minimum, ne uzimajući često u obzir socioekonomske, političke i kulturne aspekte konteksta u kojem se promjena odvija, a ni same fizičke tj. geografske specifičnosti u kojima se raseljenost javlja.

a definira okolišnu izbjeglicu kao „osobu raseljenu zahvaljujući okolišnim razlozima, poglavito zbog gubitka zemljišta i degradacije, te prirodnih katastrofa“ (prema Boano i sur., 2008:8). EACH-FOR (2008) ne koristi pojam okolišne izbjeglice zbog već specifično i precizno određenog značenja pojma izbjeglice u međunarodnom pravu, i specifičnih političkih konotacija koje ovaj pojam danas ima. No, uz to, sam pojam izbjeglica ima posebne *policy* implikacije kao što su pitanje opravdanja humanitarne pomoći i zaštite, o čemu više u idućem poglavlju.

Castles (2002:8) smatra kako je termin okolišne izbjeglice „prepojednostavljen, jednostran i obmanjujući“ ne samo zbog metodoloških razloga, nego i zbog praktičnih normativnih razloga neuklapanja u konvencijsku definiciju. Ostali glavni prigovori skeptika i kritičara na korištenje termina 'okolišne izbjeglice' mogu se sažeti u nekoliko linija argumentacije: 1. oznaka 'okolišno' pojednostavljuje višedimenzionalnost uzroka/pokretača prisilnih migracija; 2. nisu se ostvarile projekcije katastrofičara poput Myersa te danas još uvijek ne postoje dokazi koji bi jednoznačno govorili u prilog kako je velik broj ljudi raseljen isključivo zbog degradacije okoliša (naročito onih zbog podizanje razine mora); 3. oznaka 'okolišna izbjeglica' je strateški pogrešna, jer to može poticati zemlje prihvata da tretiraju osobe raseljene zbog promjena u okolišu na isti način kao i 'ekonomske migrante', smanjujući time svoju odgovornost za zaštitu i pomoć (Bell, 2004:137-139).

Jedan je od ciljeva ovog rada i analizirati postojeće mehanizme i predložena rješenja za reguliranje statusa i zaštitu okolišnih (ne)dobrovoljnih migranata i izbjeglica u instrumentima međunarodnoga izbjegličkoga, humanitarnog i okolišnog prava. Ovu ćemo problematiku dodatno obraditi u idućem poglavlju. No, prije toga potrebno je raspraviti i o jednoj specifičnoj kategoriji ljudi ugroženih okolišem koja se u procesu istraživanja ove problematike i pisanja ove disertacije istaknula važnom i neizostavnom. Radi se o osobama koje na ugrožavanje i stres iz okoliša uopće nisu u mogućnosti odgovoriti migracijom, bilo kao mjerom prilagodbe, bilo kao 'posljednjom opcijom'.

7.5. „Okolišni ne-migranti (Okolišno nemobilne osobe)“

Migracija je multiuzročna pojava niza međusobno povezanih čimbenika. Promjene u okolišu jedan su od tih čimbenika koji utječe na migracijske obrasce, nekad dominantne, a nekad manje izražene. U mnogim područjima pogođenim promjenama ne postoje statistički podaci o broju stalnog stanovništva i broju raseljenih pa to otežava daljnje predviđanje o broju okolišnih migranata i raseljenika. No, malo je vjerojatno da će cijela populacija napustiti područje zahvaćeno promjenama, a ako se to i dogodi, vrlo je izgledno da će se stanovništvo

zadržati unutar granica vlastite zemlje bez mogućnosti za dalja prostorna kretanja. Naglasili smo kako je migracija skup poduhvat, jer iziskuje znatna financijska sredstva, pa stoga najsiromašniji (ujedno i najugroženiji) i nisu u prilici migrirati na dalje relacije.

U ovom smo poglavlju pokazali da migracija može biti i adaptabilna strategija koja služi jačanju okolišne otpornosti, smanjujući okolišnu i socioekonomsku ranjivost. Međutim, sve predložene tipologije i dileme oko načina konceptualizacije i kategorizacije ovog fenomena često zaboravljaju na jedan od bitnih potencijalnih ishoda samog utjecaja promjene na ljude: onaj na život, zdravlje, blagostanje i sigurnost onih najranjivijih koji nemaju priliku i mogućnost za migraciju. Situacije u kojima su posebno na gubitku i okolišni migranti i nemigranti su one kada je degradacija okoliša takva da se gube socijalni kontakti i mreže koji bi inače povezivali međusobno migrirajućeg člana (ili članove) obitelji s onim nemigrirajućim, koji ostaju, ali su naknadno raseljeni zbog promjena okoliša (EACH-FOR, 2009:72).

Black i sur. (2013:36) smatraju kako je zapravo važnija razlika (pa prema tome i potrebna politika intervencije) između onih koji sele/bježe i onih koji ostaju, nego onih koji odlaze kratkotrajno ili dugotrajno, voljno ili nevoljno. One koji ne mogu otići, čak ni pobjeći, autori nazivaju nemobilnom ili 'zarobljenom populacijom' (*trapped population*). Njihova je nemobilnost nedobrovoljna, prisilna. Mogućnost migriranja kao adaptabilna strategija nije jednako dostupna svima, čak ni u trenucima kada bi izgledalo da je ta migracija ili bijeg zapravo jedina opcija (McLeman i Smit, 2006). Prilika za mobilnost je prvenstveno povezana s financijskim i socijalnim kapitalom pojedinca ili obitelji. Potencijal za mobilnost i bogatstvo pozitivno su korelirani, a bogatstvo i okolišna ranjivost negativno (EACH-FOR, 2009; Foresight, 2011). Drugim riječima, kao što neki, bilo dobrovoljno, bilo nedobrovoljno, donose odluku da migriraju, tako isto neki uopće nemaju tu priliku, tj. prisiljeni su ostati. Zbog toga najsiromašniji i najranjiviji u situaciji okolišne prijetnje proživljavaju dvostruki rizik: najviše ih pogađaju okolišne nepogode, a imaju najmanje šanse od njih pobjeći (Black i sur., 2013).

Iz svega se ovoga nameće zaključak kako brojke koje govore o obimu današnjeg okolišnog raseljavanja u globalnim okvirima možda ukazuju tek na manji omjer onih pogođenih okolišnim nepogodama i katastrofama koji imaju mogućnost i priliku seliti ili pred njima bježati (Black i sur., 2013).¹³⁶ 'Zarobljena' populacija je ta koja plaća najveću cijenu – golom egzistencijom, jer je nerijetko to jedini resurs koji im je preostao.

¹³⁶ Ovo je ustvari evidentno iz samog grafikona 1 (na str. 84) gdje je vidljivo da je u razdoblju 2008.-2013. od 6.4% do 22.9% svih pogođenih nekom od prirodnih katastrofa bilo (interno) raseljeno. Dakako, ne tvrdimo da su svi pogođeni 'morali' napustiti svoje domove, no podatak je ipak donekle indikativan s obzirom na ovdje naznačenu tezu o nemobilnima kao najviše pogođenom dijelu ('zarobljenog') stanovništva.

No, autori ističu kako se ovdje javlja još jedan fenomen koji ukazuje na spomenutu multiusmjerenost migracijskog, raseljeničkog i imobilnog iskustva: zarobljena populacija, nakon proživljene okolišne katastrofe može postati populacijom 'post-katastrofnih migranata' (*'post-disaster' migrants*), kao što teoretski, oni koji su pobjegli pred katastrofom, mogu na mjestu odredišta postati 'zarobljena populacija', uslijed nastavka istog ili javljanja sličnog okolišnog događaja (Black i sur., 2013:36). Dakle, u svakoj fazi okolišne nepogode i raseljavanja (stanje pred katastrofu, katastrofalni događaj i post-katastrofno stanje oporavka) moguće je kako će dio stanovništva (p)ostati 'zarobljena populacija' okolišno ugroženih i nemobilnih, kao što je moguće da se migracija i raseljavanje jave prije, tijekom ili nakon prirodne nepogode (u fazi oporavka i obnove). Bez obzira na to, buduće politike i mjere spram okolišnih migranata/raseljenika/izbjeglica morat će ozbiljno razmotriti i mehanizme zaštite ne-mobilne populacije ugrožene okolišnim čimbenicima.¹³⁷

Nakon opisa i analize triju detektiranih perspektiva o povezanosti promjena u okolišu i migracija predstavili smo i četiri diskursa o okolišnoj migraciji i raseljenosti, ukazujući i na kritike svake od njih. Raspravljali smo i o sagledavanju čina migracije kao aktivne strategije prilagodbe individua, obitelji, ili širih društvenih grupa na promjene u okolišu. Ukazali smo na svu kompleksnost i diversificiranost istraživanog fenomena, čija konceptualizacija zahtjeva teorijsku, metodološku i praktičnu sintezu poradi boljeg razumijevanja samog procesa utjecaja promjena u okolišu na nastanak migracije i/ili raseljenosti, obrazaca kreiranja odluke o migraciji, faktora koji utječu na njen pokrenuti tijek, modusa prostornog doseg a i vremenskog trajanja, te svih postmigracijskih fenomena prilagodbe na novonastalu situaciju i traženje održivog rješenja za migrante/raseljenike, kao i za onu nemobilnu, ali okolišno ugroženu populaciju. Zaključno ističemo kako s obzirom na tipologiju promjena u okolišu koju smo analizirali u prethodnom poglavlju ovdje predložena tipologija okolišno uvjetovanih migranata bit će detaljnije razrađena i evaluirana u preposljednjem poglavlju.

¹³⁷ Ponekad, kao u slučajevima poplave u istočnoj Hrvatskoj, poznate su i anegdotalne situacije pri evakuaciji lokalnog stanovništva, gdje su pojedinci zbog raznih osobnih razloga odbijali napustiti svoje domove, iako je situacija to nalažala, prvenstveno radi njihove osobne sigurnosti. Kao razlozi (pokušaja) ostanka najčešće su navođeni strah i potreba za čuvanjem vlastite imovine od krađe (*usmeno priopćenje autoru*). Dakle, ovdje se ne radi o ljudima koji nemaju priliku otići nego o onima koji svojevrijedno, zbog raznih razloga i bez obzira na opasnost, odlučuju ostati, tj. u određenom smislu - odlučuju postati zarobljena populacija. Upitno je imaju li na to neopozivo pravo čak i u situaciji ekstremnog okolišnog rizika?

8. MOGUĆNOSTI ZAŠTITE OKOLIŠNO UGROŽENIH I RASELJENIH OSOBA

8.1. Uvod

Kontroverze oko konceptualizacije i statusa okolišnih izbjeglica u svijetu nastavljaju se i danas, dvadesetak godina nakon Myersove popularizacije tog termina. Ne postoje pravni instrumenti koji bi štitili ljude koji bježe od prijetnji iz okoliša, a koji se često nazivaju okolišnim ili klimatskim izbjeglicama. U prethodnom smo poglavlju pokazali da među stručnjacima postoji značajna teorijska rasprava oko definiranja pojma okolišnih migracija, raseljavanja i izbjeglištva, iz različitih perspektiva, kroz različite diskurse i konceptualizacije. U ovom poglavlju opisujemo i analiziramo (potencijalne) pravne i druge mehanizme zaštite okolišno raseljenih osoba, posebice onih koji 'bježe' pred devastacijskim učinkom okolišne prijetnje. Raspravljat ćemo, također, o teorijama o (ne)prisustvu ili mogućem uključivanju okolišnih izbjeglica u instrumente međunarodnog izbjegličkog, humanitarnog ili okolišnog prava. S druge strane, razmotrit ćemo i pristup okolišnom izbjeglištvu iz rakursa Studija prisilnih migracija i Izbjegličkih studija. Analizirat ćemo i prijedloge mogućih institucionalnih mehanizama zaštite i asistencije okolišno raseljenim osobama. Poglavlje donosi i raspravu o mogućoj zaštiti okolišnih izbjeglica unutar pravne stečevine EU-a i u hrvatskom kontekstu.

8.2. Međunarodni režim izbjegličke zaštite

Pojam izbjeglica izveden je iz latinske riječi *refugere* u značenju „bježati, pobjeći“, i vrlo je vjerojatno prvi put korišten referirajući se na Hugenate koji su bježali iz Francuske u 17. st. (Ritzer i Ryan, 2011:499). Pošto su izbjeglice osobe koje traže zaštitu ili utočište valja podsjetiti kako su antički hramovi, kao i srednjovjekovne crkve i samostani, bili mjesta u kojima su progonjeni mogli zatražiti zaštitu (grč. *asylos*, lat. *asyllia* – zaštitna). Okolišni raseljenici i okolišne izbjeglice¹³⁸ ustvari su stare/nove vrste prisilnih migranata, koje su bile prisutne i u prapovijesti, tijekom čitave povijesti, kao i danas (valja se prisjetiti Heršakovog primjera na str. 11, o stvaranju Crnomorskog jezera i bijegu stanovništva).

U međunarodnom izbjegličkom pravu današnji su standardi izbjegličke zaštite utemeljeni na UN-ovoj Konvenciji o statusu izbjeglica iz 1951.¹³⁹ i njegovu Protokolu iz

¹³⁸ Najčešće se ovaj pojam spominje kao 'okolišne izbjeglice' (eng. *Environmental refugees*, franc. *Réfugiés de l'environnement*, njem. *Umweltflüchtlingen*) ili 'klimatske izbjeglice' (eng. *Climate refugees*, franc. *Les réfugiés climatiques*, njem. *Klimaflüchtlingen*) ili 'ekološke izbjeglice' (eng. *Ecological refugees*, franc. *Les réfugiés écologiques*, njem. *Ökologischeflüchtlingen*) (Piguet, 2008).

¹³⁹ Točnije bi bilo upotrebljavati ovaj pojam nego pojam „Ženevska konvencija“ koji je također uvriježen u hrvatskom jeziku, jer tehnički gledano „Ženevske konvencije“ (u pluralu) su zbir od četiri sporazuma (iz 1864., 1906., 1929. i 1949.), te tri protokola (dva iz 1977. i jedan iz 2005.), koji reguliraju međunarodne humanitarne

1967. godine. Konvencija izbjeglicu definira kao osobu: „koja se, zbog događaja nastalih prije 1. siječnja 1951., a temeljem osnovanog straha od proganjanja zbog svoje rase, vjere, nacionalnosti, pripadnosti određenoj društvenoj grupi ili političkog mišljenja, nalazi izvan zemlje svojeg državljanstva, te je u nemogućnosti ili se, zbog straha, ne želi staviti pod zaštitu dotične zemlje; odnosno osobu bez državljanstva koja se, zbog spomenutih okolnosti, nalazi izvan zemlje svoga bivšeg stalnog boravišta, te nije u mogućnosti da se vrati, ili se zbog straha ne želi u nju vratiti.“ Protokol iz 1967. maknuo je vremensko i geografsko ograničenje njene primjene, čime je ona mogla postati globalna. No, ona je i dalje prilično vjerno zadržala svoju europocentričnu tj. zapadnocentričnu perspektivu (Mesić, 1993).

Ovakvo je određenje nastalo u jednom specifičnom povijesnom poslijeratnom trenutku kada se Europa suočila s velikim brojem prisilno raseljenih osoba kojima je bila potrebna zaštita. Sama je definicija odražavala dijelom i narastajuće geopolitičke tenzije između hladnoratovskih blokova Zapada i Istoka. I sam nastanak suvremenog izbjegličkog režima ima 'zahvaliti' ne samo raseljenicima iz oba svjetska rata, nego i izbjeglicama iz boljševičke Rusije 1921., a nakon 1945. i disidentima i prebjecima iz Sovjetskog Saveza.¹⁴⁰ Konvencijska je definicija i danas pravnim temeljom ostvarenja izbjegličkog statusa u mnogim, ali ne svim, zemljama svijeta. U 2013. su 145 zemlje svijeta bile potpisnice Konvencije i Protokola (UNHCR, 2014). Primjena njihovih odredbi ostvaruje se ratifikacijom, uključivanjem i provođenjem na razini nacionalnih zakonodavstva i unutar državnih politika i mjera.

No teško je osigurati dosljedno provođenje konvencije, kao i bar približno jednake standarde izbjegličke zaštite u svim zemalja potpisnicama i za 'klasične', a kamoli za neku novu vrstu okolišnih/klimatskih/ekoloških izbjeglica, koji ionako nisu uvršteni u instrumente međunarodnog režima zaštite prisilnih migranata. Brown (2008:36) je poetski izrazio tu činjenicu: „...prisilni klimatski migranti padaju kroz pukotine međunarodne izbjegličke i imigracijske politike. Nema 'doma' za prisilne klimatske migrante, bilo doslovno ili figurativno.“ Iz tog razloga postoji dilema oko pitanja potrebe za mehanizmom zaštite prisilnih migranata zbog promjena u okolišu: treba li proširi postojeću konvencijsku definiciju direktnim amandmanom Konvenciji, nadopuniti je novim protokolom ili na neki drugi način. S druge strane, opravdano je pitanje treba li pisati posve novu Konvenciju? Može li rješenje biti protokol o okolišnim raseljenicima i izbjeglicama u obliku amandmana nekom drugom

standarde u vrijeme vojnog konflikta, a ne pitanja izbjeglištva. Ova terminološka nepreciznost dolazi iz činjenice da je sama Konvencija o statusu izbjeglica iz 1951. potpisana u Ženevi, a ondje se nalazi i sjedište UNHCR-a.

¹⁴⁰ Na ovom mjestu ne možemo ulaziti u opsežniji povijesni pregled nastanka i gotovo stogodišnjeg razvitka međunarodnoga izbjegličkog prava. Za to, te za kritiku današnje Konvencijske neadekvatnosti, vidi više u Hathaway (1991), Mesić (1993), Goodwin Gil i McAdam (2007), Loescher, Betts i Milner (2008).

instrumentu međunarodnog, ne nužno izbjegličkog, već humanitarnog ili okolišnog prava, ili, pak, unutar korpusa ljudskih prava?

UNHCR, osnovan 1949., glavno je međunarodno tijelo koje u svom mandatu ima brigu i skrb o izbjeglicama. On pomaže i brine za različite kategorije osoba prisilno raseljenih zbog progona, sukoba, općeg nasilja i kršenja ljudskih prava. Krajem 2013., prvi put nakon Drugog svjetskog rata, u svijetu je bilo više od 50 milijuna prisilno raseljenih osoba. Od toga: 11.7 milijuna osoba pod mandatom UNHCR-a, uz još pet milijuna palestinskih izbjeglica (o kojima skrbi zasebna agencija *United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East – UNRWA*), te 33.3 milijuna interno raseljenih (UNHCR, 2014).

Zbog diversifikacije izbjegličkih tokova i mješovitih migracijskih obrazaca mandat UNHCR-a proširen je na način da Visoki povjerenik pomoć može pružati i ljudima u situaciji „poput izbjegličke“, a ne samo tražiteljima azila (podnositeljima zahtjeva za priznanjem zaštite) i *de facto* izbjeglicama. Takva je, naime, situacija interno raseljenih osoba (IDPs) prilikom unutardržavnog bijega, ili izbjeglih osoba koje *en masses* (masovno) dolaze tražeći zaštitu i kada nije praktično moguće da se o njihovim zahtjevima odlučuje na individualnoj osnovi. Slično je i sa pozicijom osoba bez državljanstva, kojih je u 2014. oko 3,5 milijuna u svijetu, iako prema procjeni UNHCR-a (2015:2) bezdržavljskim statusom je ugroženo do deset milijuna ljudi. No, UNHCR se u svom radu pridržava prvenstveno Konvencijskih odredbi i definicija, što je problematično u svijetlu rasprave o tome kakvu vrst pomoći i zaštite mogu očekivati okolišni raseljenici. Conisbee i Simms (2003:25) tvrde kako međunarodna zajednica nije uspjela u nastojanju pružiti zaštitu „klimatskim izbjeglicama“ koji su zbog globalnih klimatskih promjena prisiljeni napuštati svoja obitavališta. Stoga je potrebno analizirati koji su oblici međunarodne zaštite dostupni okolišno raseljenim osobama.

8.2.1. Postojeći pravni instrumenti zaštite izbjeglica i raseljenih osoba unutar izbjegličkog režima, u odnosu na okolišnu raseljenost

Mnogi upozoravaju na današnju neprimjerenost i svojevrsnu 'zastarjelost' konvencijske definicije u situaciji kada su se uzroci, obrasci i tokovi prisilnih migracija i raseljenosti diversificirali i multiplicirali (Mesić, 1993; Zolberg i Benda, 2001; Hathaway, 2007; Westra, 2009). Najveći je problem što je u tumačenju odredbi iz Konvencije i Protokola pobijedilo kategoričko, ispred univerzalističkog gledišta određenja pojma izbjeglice. Time se i razina konvencijske zaštite odnosi na vrlo specifično definiranu skupinu ugroženih osoba koji zbog dokazanog straha od (političkog) progona mogu zadovoljiti kriterije zadobivanja zaštite (Mesić, 1993). Današnji je režim izbjegličke zaštite, temeljen na Konvenciji, u krizi zato jer

„iza sve širih prava izbjeglica ne stoji i obveza država i međunarodne zajednice da ih stvarno i provedu... [pri čemu] bogate zemlje zaoštravaju uvjete za dobivanje azila i statusa izbjeglica, pa i otvoreno krše temeljne norme izbjegličkog zakona...“ (1993:191).

No, ne samo zbog razloga pravno-tehničke prirode, izbjeglički (azilni) režim je u krizi i stoga jer unazad tridesetak godina razvijene zemlje Sjevera provode sve restriktivnije azilne i izbjegličke politike (Zolberg i Benda, 2001; Huysmans, 2006; Goodwin Gil i McAdam, 2007). Tako izgleda kako se danas izbjeglicom može „prepoznati/priznati“ samo onaj tko, prije svega, uopće uspije doći na granicu neke 'ne-vlastite' države i zatražiti azil, i tko može tj. uspije (uvjerljivo) dokazati „vjerodostojnost“ svog iskaza „osnovanog straha od progona“.¹⁴¹ Srozavanje izbjegličkog režima odvija se kroz različite politike i mjere kontrole migracijskih i izbjegličkih tokova, odvratanju izbjeglica od granica i ograničenju pristupa teritoriju, te sužavanju izbjegličkih prava, o čemu smo dijelom diskutirali i na početku šestog poglavlja.

Stoga u analizi načina na koji su pitanja okolišne raseljenosti uključena u međunarodni izbjeglički režim (ili isključena iz njega), detektiramo barem četiri obuhvatne argumentacije. Prva argumentacija odnosi se na činjenicu o nedovoljnoj normativno-pravnoj reguliranosti fenomena okolišne raseljenosti u instrumentima međunarodnog izbjegličkog prava. Termin okolišne izbjeglice, ne spada u užu konvencijsku definiciju, tj. okolišni razlozi nisu jedan od mogućih pet temelja progona. Dakle, okolišni, ekološki, klimatski, tehnološki, razvojni ili bilo koji drugi ne-politički razlozi ne predstavljaju osnovu za pružanje međunarodne zaštite. Time ti razlozi postaju slični onima ekonomske prirode koji su isto diskreditirani i nevažeći za priznanje statusa izbjeglice zbog npr. životne ugroženosti uslijed ekonomske depriviranosti. Stoga ti termini ni u kom smislu nisu obvezujući za države da bi shodno njima i problemima koje oni impliciraju trebale djelovati u nekom smjeru (Docherty i Giannini, 2009).

Pitanje je postoji li potreba, a i volja, da se konvencijska definicija proširi i nadogradi kako bi uključivala nove kriterije, kako neki predlažu. Na sastanku na Maldivima 2006. vlada te zemlje predložila je predstavnicima drugih vlada i UN-u da se u Konvenciju unese amandman koji bi uključio i 'klimatske izbjeglice'. Cilj je bio da se stavka „osnovani strah od progona“ proširi na „strah od životne ugroženosti, ranjavanja ili gubitka života zbog teških utjecaja iz okoliša“ (prema Boano i sur., 2008:25). No, s druge strane, postoji bojazan da bi

¹⁴¹ Ističemo kako engleski termin *to recognize* u hrvatskom jeziku istovremeno znači i „priznati“ i „prepoznati“. Stoga je validno pitanje „priznaje“ li se nekome status u smislu dodjeljivanja i zaslužnosti, ili se osoba „prepoznaje“ kao izbjeglica u smislu njene identitetske odrednice? U praksi ne mijenja puno na stvari, ali idejno i značenjski zanimljiva je ova distinkcija, jer bi ona podrazumijevala da je moguće i ne prepoznati to da netko jest po bitnom kvalitetu svog iskustva izbjeglica. Isto je tako moguće dodijeliti nekome izbjeglički status, iako on to po svom iskustvu možda i nije, ali je takvim „priznat“. Možda se upravo na ovom tumačenju konotacija „priznatosti“ i „prepoznatosti“ skriva razlikovanje između pravnih i socioloških viđenja ove problematike.

proširenje sadašnje definicije u smislu obuhvaćanja okolišnih faktora, 'razrijedilo' dostupne mehanizme za osiguranje postojeće zaštite izbjeglica. Oni su već ionako do sada mnogo puta kritizirani kao nedostatni, tj. kao sustav koji je u krizi (Mesić, 1993).

No kao što danas možemo biti kritični spram 'zastarjelosti' stavki Konvencije i nedosljednosti njene primjene u praksi, uvođenje novih amandmana zapravo ne bi garantiralo učinkovito rješenje zaštite kod nastajanja izbjegličkih kriza povezanih s promjenama u okolišu. Upitna je i politička izvedivost ovog prijedloga, jer izbjeglički je režim pod stalnim pritiskom vlada koje ne žele omogućiti traženje zaštite za još veću populaciju raseljenih, nego se zalažu za što restriktivnije interpretacije njezinih odredbi (Biermann i Boas, 2010).

Osim konvencijskih kriterija, dva regionalna instrumenta (Konvencija Organizacije Afričkog Jedinstva i Deklaracija iz Kartagene) sadrže šire definicije pojma izbjeglice od onih iz Konvencije iz 1951. „Konvencija o upravljanju pojedinim aspektima izbjegličkih problema u Africi“, donesena 1969. u Addis Ababi, Etopija, od strane Organizacije Afričkog Jedinstva (OAJ) proširuje definiciju izbjeglice u članku 1(2) i na one osobe koje se nalaze „izvan zemlje porijekla zahvaljujući vanjskoj agresiji, okupaciji, stranoj dominaciji ili događajima koji ozbiljno narušavaju javni poredak“ (OAU, 1969:2). Daljnje određenje uključuje i zaštitu osoba raseljenih zbog 'događaja koji ozbiljno remete javni red', čime bi se uvjetno moglo smatrati i posljedice iznenadnih prirodnih katastrofa, iako vlade afričkih država nikad nisu smatrale svojom obavezom priznanje zaštite zbog tih razloga.

Deklaracija iz Kartagene o izbjeglicama (1984.) donesena je od strane južnoameričkih država u Kartageni, Kolumbija. Ona se, uvažavajući postojeće kriterije Konvencije iz 1951., nastavlja na prošireno određenje izbjeglice iz Konvencije OAJ. Tako članak 3(3) Deklaracije uključuje dodatne opravdane razloge za priznanje izbjegličkog statusa za osobe „koje bježe iz svoje zemlje jer su njihovi životi, sigurnost i sloboda bili ugroženi općim nasiljem, stranom agresijom, unutarnjim sukobima, masovnim kršenjima ljudskih prava i drugim okolnostima koje su ozbiljno ugrozile javni red“.¹⁴² Iako bi se neke od odredbi mogle primijeniti i na situacije okolišne raseljenosti, deklaracija je ipak neobvezujući pravni instrument, s predviđenim područjem primjene u Latinskoj Americi.

Bell (2004:138) se zalaže za korištenje pojma „okolišne izbjeglice“ uz argumentaciju kako oznaka 'okolišno' samo identificira određeni „mehanizam“ raseljenosti, što ne isključuje detaljnije ostale „uzroke“ raseljavanja. Autor poziva da se kod razmatranja afirmativnih razloga korištenja termina 'okolišni izbjeglice' ne referira na koncept izbjeglice prema režimu

¹⁴² Vidi više na: www.oas.org/dil/1984_cartagena_declaration_on_refugees.pdf

Konvencije iz 1951., već prema kriterijima u Konvenciji OAJ iz 1969. Međutim, McAdam (2011b) napominje kako, za razliku od Konvencije o statusu izbjeglica, oba navedena regionalna instrumenta izbjegličke zaštite ne podrazumijevaju uvjete potencijalne buduće prijetnje, nego samo one koja se već odvila ili je aktualna. Iz tog razloga, prema autorici, obje imaju ograničen doseg spram zaštite osoba koje preventivno odlaze kako bi preduhitrile okolišnu ugroženost, pogotovo u uvjetima postupne degradacije.

Druga argumentacija na koji su način pitanja okolišne raseljenosti uključena u međunarodni izbjeglički režim (ili isključena iz njega), odnosi se na načine tumačenja sadašnjih odredbi pravnih regulativa kako bi se detektirao problem te prihvatilo ili odbacilo priznavanje okolišnih izbjeglica. Nekoliko je ozbiljnih normativno-pravnih problema zbog kojih klimatske/okolišne izbjeglice ne možemo smatrati izbjeglicama u konvencijskom smislu, osim neuvrštenosti kriterija po kojim bi se njihov status mogao priznati kao izbjeglički. Prvi se odnosi na prelazak međunarodnih granica, koji najčešće izostaje u slučaju okolišnog raseljavanja, jer većina raseljenih zbog okolišnih razloga ostaju unutar granica svoje zemlje (Renaud i sur., 2007). Drugi je činjenica da kod okolišnog raseljavanja osobe ne trpe „strah“ od progona, jer nema proganjanja, niti progonitelja, kao kod slučajeva klasičnog izbjeglištva. Treće, čak i kad bi se dokazalo da promjena u okolišu može biti iskorištena kao sredstvo proganjanja, bilo bi dodatno potrebno dokazati da je vrst proganjanja takva upravo zbog posebnih karakteristika nečije rasne, nacionalne, vjerske, političke ili društvene pripadnosti (McAdam, 2012). Ovo je neodrživ argument, smatra McAdam, jer bespotrebno je dokazivati kako bi priroda imala „plan“ diskriminirajućeg oštećivanja partikularnih društvenih grupa zbog njihovih karakteristika. Naposljetku, pošto država u situaciji okolišne prijetnje nije jedan od agenata progona, ona 'okolišno raseljenima' (barem teoretski) može osigurati zaštitu, što kod 'političkih' izbjeglica najčešće nije slučaj (Williams, 2011).

Jedna od bitnih pretpostavki određenja izbjegličkog statusa jest činjenica da država nije u stanju osigurati efikasnu zaštitu od proganjanja. U istom smislu je legitimno pitati je li država u stanju osigurati pomoć i zaštitu (svim) žrtvama prirodnih i tehnoloških katastrofa i degradacije okoliša? Također, ukoliko je moguće primijeniti odredbu o dobivanju zaštite izvan svog područja porijekla, ali drugdje na teritoriju svoje zemlje (tzv. opcija internog bijega), kroz npr. mjere evakuacije, po tome bi osoba bila isključena iz mogućnosti dobivanja statusa izbjeglice, koji potencijalno ostaje rezerviran za prekogranične raseljenike.

Ono gdje bi se konvencijski kriteriji eventualno mogli upotrijebiti za priznavanje statusa jest kod konvencijskog određenja djela proganjanja koja bi se ticala upotrebe okolišnih faktora kao sredstava progona određene grupe, a da im pritom država ne može osigurati

zaštitu (ili su pak državna tijela sami progonitelji).¹⁴³ Iako ni to, samo po sebi, ne bi garantiralo zadobivanje statusa. Primjerice, ukoliko bi se ljudima koji ovise o poljoprivredi namjerno uskratila prilika za proizvodnju hrane što bih ih izložilo izgladnjivanju, takve bi situacije, prema tumačenju McAdam (2012), eventualno mogle biti temelj zadobivanja statusa. Ratne aktivnosti ekocida koje su provodile američke snage u džunglama Vijetnama bio bi sličan primjer, no u ovom slučaju jasno je da su vojno-politički tj. ratni razlozi progona dovoljni za priznanje izbjegličkog statusa, bez nužnog uzimanja u obzira i razloga namjerne degradacije okoliša.¹⁴⁴ Conisbee i Simms (2003) raspravljaju o tome kako klimatske promjene uzrokovane ljudskim faktorom, koje direktno i posredno prisiljavaju ljude na bijeg, mogu također biti shvaćene kao oblik 'proganjanja'. Ovaj stav nije naišao na odobravanje, a i postavlja se pitanje tko je u tom smislu progonitelj, tj. tko je najviše odgovoran za progon? Razvijene zemlje za sada ne pristaju na takvo tumačenje i tu odgovornost, ako ikada i budu.

Drugi bi slučaj mogućeg konvencijskog priznanja bio ukoliko bi diskriminacijsko djelovanje državnih tijela prema nekoj okolišno ranjivoj skupini značilo kršenje njihovih temeljnih prava u uvjetima okolišnog rizika i stresa, a što bi vodilo direktnoj prijetnji njihovim životu. Burson (2010) smatra kako bi tu bilo temelja za priznavanje konvencijskog statusa uz argumentaciju kako je to moguće zbog pretpostavke da se uvjeti u okolišu neće popraviti na bolje. On navodi primjer političara u Burmi koji su zbog uragana u svibnju 2008. napustili svoje domove, a kasnije bili progonjeni i uhićeni jer su kritizirali vladu zbog neadekvatnih mjera saniranja i pomoći od nastalih šteta. Burson (2010) to navodi kao ilustraciju neočekivane državne represivne mjere proganjanja uslijed prirodne katastrofe. Ali, smatramo da je i došlo do priznanja izbjegličkog statusa, oni bi ga mogli dobiti na temelju proganjanja zbog političkog, bitno protuvladino nastrojenog, mišljenja, neovisno o prisutnosti okolišnih razloga, koji su ujedno temelj političkog mišljenja zbog kojeg se progon dogodio.

Conisbee i Simms (2003), Renaud i sur. (2007), te Burson (2010) zalažu se za upotrebu pojma okolišnih izbjeglica, ali u užem smislu. To bi se odnosilo samo na one koji bi svoj zahtjev za zaštitom mogli temeljiti unutar konvencijskih kriterija. Ovo bi pak

¹⁴³ Termin 'okolišni izbjeglica' bi, po Castlesu (2002:8), imao pravnog smisla jedino ukoliko bi, prema vrlo uskom tumačenju, netko bježao od progona, a gdje bi progonitelj koristio uništenje okoliša (ekocid) kao sredstvo proganjanja određene grupe, zbog njenih distinktivnih rasnih, etničkih, vjerskih, političkih i društvenih karakteristika. Danas bi ovo možda mogli proširiti i na djela proganjanja koja bi uključivala i tzv. 'ekoterizam'.

¹⁴⁴ Iako se iz pravne perspektive ne može dokazati kako se promjene u okolišu mogu shvatiti kao namjerna djela proganjanja, niti sam prirodni okoliš kao progonitelj, ipak ostaje problematičnim upotreba kemijskog i biološkog načina ratovanja, koje dovodi do ekocida kao suvremenog sredstva proganjanja. U ovakvim situacijama jasno je da se izbjeglički status može prepoznati prvenstveno zbog ratnih djelovanja i proganjanja, a ne zbog razloga primjerice uništenja nečijeg životnog okoliša i obitavališta. No izazovnom se čini ideja da bi, dugoročno gledano, nekome bio priznat izbjeglički status, ako dolazi iz ratom devastiranog okoliša u koji je nemoguć povratak, a uvjeti života unutar iste države ekonomski su i okolišno takvi da ne mogu osigurati egzistenciju.

podrazumijevalo određenu vrst „blagodati sumnje“¹⁴⁵, ali u novom ili dodatnom smislu, prema kojemu ne treba odbaciti mogućnost da se iza razloga okolišne degradacije mogu kriti oni temelji i kriteriji (straha od) proganjanja (i straha za život) koji su definirani Konvencijom. Burson (2010:12) navodi primjer kako su novozelandske vlasti u nekim slučajevima osobama priznale izbjeglički status kada je bila dokazana diskriminacija tj. uskraćivanje hrane i osnovnih sredstava za privređivanje za život određenom pojedincu zbog njegove nacionalne pripadnosti. Ovo je moglo biti učinjeno zbog ekstenzivnijeg tumačenja čina proganjanja koji su suci tumačili ne samo kao političko nasilje, nego i diskriminaciju temeljenu na socioekonomskim i okolišnim razlozima, koja može značiti ozbiljnu povredu života i zdravlja. No, ovakva širina tumačenja u novozelandskom sustavu nije odlika ostalih nacionalnih sustava azila, pa tako ni onih na europskom tlu.

Bursonova argumentacija dijelom je na tragu modela Blacka i sur. (2011). Ako su okolišni razlozi samo jedan od multiuzročnika raseljavanja, onda je moguće da se politički razlozi poklapaju s okolišnim, i u dijelu pravnog zadovoljenja kriterija iz konvencijske definicije. Ipak, po svemu sudeći, perzistentnost konvencijskih kriterija već više od 60 godina zahtijevala bi dodatno normativno uređivanje, ili bar novo tumačenje starih odredbi, po kojima bi se uvažavalo 'spregu' okolišnih, političkih i drugih faktora, kao temelja za priznavanje statusa izbjeglice.

Treća argumentacija na koji su način pitanja okolišne raseljenosti uključena u međunarodni izbjeglički režim (ili isključena iz njega) odnosi se na pitanja detektiranja međunarodnih, regionalnih i nacionalnih tijela te definiranje njihova mandata i nadležnosti za moguću skrb o novoj vrsti 'izbjeglica'. Strah od toga da bi proširenje kriterija nanovo obvezalo mnoge aktere na skrb o (još) većem broju izbjeglica čini ih nevoljnima za lobiranje za takav čin. Argument je kako je UNHCR već ionako svoj mandat produžio i na pružanje zaštite interno raseljenim osobama, što može uključivati i 'okolišne raseljenike' (UNHCR, 1996; IOM, 2014). UNHCR, IOM i Crveni križ preferiraju i protežiraju korištenje termina „okolišno raseljenih osoba“, i već su uključeni u osiguravanje skrbi za njih.¹⁴⁶ Pomoć im pružaju i UN-ov ured za koordinaciju humanitarnih poslova (UN OCHA), UN-ov Visoki povjerenik za

¹⁴⁵ Princip u međunarodnom pravu izveden iz Konvencije koji nalaže da se u slučaju nemogućnosti potpunog dokazivanja vjerodostojnosti tvrdnje o strahu od progona, na temelju kojeg izbjeglica traži zaštitu, donositelj odluke treba njegov zahtjev uvažiti kao vjerodostojan i pružiti mu zaštitu, ukoliko nema dokaza koji bi opovrgavali tvrdnje podnositelja zahtjeva. Dakle, u slučaju nedoumice ide se u korist, a ne na štetu, podnositelja.

¹⁴⁶ Ne postoji jedno tijelo odgovorno za zaštitu i pomoć interno raseljenim osobama. UNHCR ima glavnu riječ za omogućavanje zaštite, prihvata i upravljanje kolektivnim kampovima. UNDP također sudjeluje u fazi ranog oporavka. U situacijama interne raseljenosti zbog prirodnih katastrofa Međunarodna organizacija Crvenog križa pruža primarnu logistiku, asistenciju i prihvata, dok je IOM odgovoran za koordinaciju i upravljanje smještajnim kampovima u kasnijoj fazi. Vidi više na: www.law.georgetown.edu/idp/english/id_faq.html

ljudska prava (OHCHR) te Fond UN-a za djecu (UNICEF). Brojne agencije zahtijevaju i dobru međusektorsku koordinaciju podjele odgovornosti i poslova. No, mandat UN-a preopterećen je birokratskim složenostima koje otežavaju efikasnu koordinaciju izazova okolišne raseljenosti, tvrde Loescher i sur. (2008).

Nerealno je očekivati da će institucionalni aparat UNHCR-a moći učinkovito zaštititi, pretpostavlja se, sve veće brojeve okolišnih raseljenika, bilo internih, bilo prekograničnih.¹⁴⁷ Pošto okolišni prisilni migranti najčešće odlaze u obližnje regije unutar svoje države, stoga bi oni u pravilu još uvijek trebali moći uživati zaštitu svoje vlade. A upravo se čini kako su raseljeni često u nemogućnosti (ili nemilosti) vlastite države, bilo potpisnica konvencije ili ne, da im pruži zaštitu, a kada državnu granicu pređu, konvencijska zaštita izostaje. Međutim, pozivajući se na stav samog UNHCR-a, Kolmannskog i Myrstad (2009:313) potvrđuju kako bi pod njihov mandat (kao tzv. „mandatne izbjeglice“¹⁴⁸) mogli spadati i prekogranični okolišni raseljenici. Ali samo oni koji kao žrtve prirodnih katastrofa bježe iz zemlje porijekla, iz razloga jer njihova vlada svjesno opstruira mjere asistencije u situaciji stradanja da bi te osobe kaznila ili marginalizirala unutar poznatih konvencijskih kriterija.

Nepostojanje prihvaćene i pravno obvezujuće definicije okolišnih prisilnih migranata u praksi često znači da oni koji su prisilno raseljeni zbog promjena u okolišu nisu titulirani za ikakav formalni oblik financijsko-materijalne i humanitarne pomoći. Istina je da ju oni dobivaju, ali sustav previše ovisi o dobroj volji i/ili mogućnosti vlade u području primitka, kao i na solidarnosti javnosti i umješ(a)nosti humanitarnih organizacija da ublaže posljedice raseljenosti (Biermann i Boas, 2010). Gemenne (2010a) još podsjeća kako je utvrđivanje brojki 'klasičnih' izbjeglica zahtjevan posao, pun kontradikcija i metodoloških nejasnoća. A nepreciznost brojki i izostanak pravne definicije 'okolišnih izbjeglica' rezultira uzmicanjem međunarodnih aktera pred traženjem mandata za odobravanje zaštite i pružanje pomoći.

Četvrta argumentacija na koji su način pitanja okolišne raseljenosti uključena u međunarodni izbjeglički režim (ili isključena iz njega) odnosi se na općenitije pitanje azilnih politikâ odobravanja izbjegličke zaštite, te restriktivnosti u implementaciji mjera zaštite spram okolišnih raseljenika/izbjeglica. Castles upozorava kako termin 'okolišne izbjeglice' potencijalno koristi onima koji žele ograničiti mehanizme azilne zaštite kategorizirajući ih, ne

¹⁴⁷ Danas gotovo 40% svih raseljenih u svijetu ostaje izvan mandata i patronaže UNHCR-a. U 2014. od ukupno 77 milijuna ukupno raseljenih (izbjeglica i interno raseljenih, računajući i one zbog prirodnih katastrofa), UNHCR skrbi za 46.7 milijuna, uz još brigu za oko 8.2 milijuna tražitelja azila, povratnika i osoba bez državljanstva (UNHCR, 2015a:5, 47).

¹⁴⁸ To su osobe koje su priznate kao izbjeglice izravno od strane UNHCR-a unutar njegove nadležnosti (neovisno jesu li ih također priznala nacionalna tijela koja odlučuju o zahtjevu za zaštitom). Ova vrst zaštite naročito je značajna u državama koje nisu potpisnice Konvencije iz 1951. i Protokola iz 1967.

kao žrtve progona, već kao one koji bježe od siromaštva i/ili 'lošeg okoliša', pa ne postoje 'temelji' da se kvalificiraju za izbjeglički status (Castles, 2002). Dominantna politika razvijenih zemalja da se ograniče migracijski tokovi za posljedicu ima i nevoljnost da bi se osobama raseljenim zbog okolišnih razloga priznavao izbjeglički status. Castles (2002:10) zamjećuje da ne postoji međunarodni konsenzus država za proširenje izbjegličkog režima koji bi uključivao i 'okolišne izbjeglice'. Nacionalne vlade, ustvari, imaju interes za uskom definicijom kriterija i njihovim restriktivnim tumačenjem kako bi izbjegle obveze koje imaju prema izbjeglicama.

Kao što smo to već napomenuli ranije, Suhrke je iznio svoju primjedbu da bi „davanje statusa izbjeglice okolišno raseljenima samo narušilo definiciju i iscrpilo očajnički oskudne resurse međunarodnog izbjegličkog režima“ (Suhrke, 1994:492). Slično, Kibreab (1997) smatra da bi proširenje konvencijske definicije koja bi uključila okolišne razloge progona moglo dovesti do umanjenja ili srozavanja standarda trenutne zaštite 'konvencijskih izbjeglica'. To bi se moguce odvijalo na isti način na koji današnje države primateljice tražitelja azila tu populaciju tretiraju kao „prikrivene ekonomske migrante“ da bi se na taj način izuzele se odgovornosti za pružanje zaštite i pomoći (Boano i sur. 2008:10). Migracija je često jedan od glavnih izazova javnih politika u razvijenim zemljama, jer se sve više konstruira diskurs oko toga da se neregularni migranti predstavljaju kao izbjeglice tražeći zaštitu. Pa otuda valjda strah da bi okolišni migranti mogli postati nove „lažne izbjeglice“ koji dolaze tražiti 'zaštitu'.

Hartmann (2010) pak naglašava kako je alarmantna retorika oko klimatskih izbjeglica, koja se jednako koristi u ekspertnim mišljenjima UN agencija, nevladinih organizacija, medija i među političarima, rezultirala sekuritizacijom teme klimatskih i okolišnih promjena. No i više od toga dovela je do militarizacije sredstava humanitarne i razvojne pomoći državama ugroženim promjenama. Ironično je kako je katastrofično-alarmantna perspektiva, koja je preuveličanim i nepreciznim brojkama htjela pokrenuti interes za što hitnijim rješavanjem ovih izazova, za svoju neželjenu posljedicu imala povećanje restriktivnih politika migracijske kontrole. To je umanjilo šanse pružanja zaštite okolišnim 'izbjeglicama', smatra Vlassopoulos (2010).

8.2.2. Ostali mehanizmi zaštite okolišnih raseljenika/izbjeglica u instrumentima međunarodnog prava

U raspravi o okolišnoj raseljenosti i izbjeglištvu nedoumica je radi li se tu o migracijskom ili izbjegličkom pitanju, pitanju ljudskih i građanskih prava, sigurnosnoj dilemi,

humanitarnom ili okolišnom pitanju? Stav da je moguće da se radi u nekoj mjeri o svemu od ovoga može predodrediti donošenje pravnih i političkih odgovora na promatrani fenomen (McAdam, 2012:17). Autorica smatra da će stupanj u kojem će međunarodno pravo i institucije reagirati na migracije vezane uz okolišne čimbenike ovisiti o sljedećem: a) percipira li se takvo kretanje kao dobrovoljno ili prisilno; b) prirodi 'okidača' (katastrofa u odnosu na postupnu degradaciju); c) prelasku ili neprelasku međunarodnih granica; d) stupnju političke volje da se kretanje okarakterizira kao povezano s klimatskim promjenama, ili ne; e) je li pokret potaknut ili pogoršan drugim socijalnim čimbenicima (npr. diskriminacijom).

Stoga su mehanizmi zaštite okolišnih raseljenika mogući ne samo u instrumentima međunarodnog izbjegličkog prava, nego također i unutar korpusa humanitarnog prava (*humanitarian law*), korpusa ljudskih prava (*human rights law*), te okolišnog prava (*environmental law*). Međutim, McAdam (2012:42) podsjeća kako su sve definicije raseljeničkih statusa unutar korpusa nabrojanih područja prava, ustvari samo vrste birokratskih oznaka, etikete (sukladno Zetteru, 1991). Sociokonstruktivisti bi, moguće je, smatrali kako su okolišne migracije društveni konstrukti, pa bi po jednakoj logici i određenje statusa agenata tog fenomena također bio konstrukt. Luhmann bi vjerojatno sa svoje strane naglasio kako se različiti sistemi (prvenstveno pravni i politički) ne mogu razumjeti i dogovoriti oko jednakog značenja kojim oni kao (pod)sustavi rezoniraju spram svoje okoline i drugih podsustava, te akcije koju je potrebno poduzeti spram 'problema'.¹⁴⁹ No bez obzira na ove dileme, potrebno je raspraviti koji bi ostali mehanizmi bili adekvatni za zaštitu okolišnih raseljenika/izbjeglica?

Za neke slučajeve nepovratne narušenosti okoliša (npr. u slučaju tonuća otoka) moglo bi se primijeniti UN-ove instrumente o bezdržavljanstvu, ukoliko bi se njihov domet proširio (Vlassopoulos, 2010:26). Ovdje su dva glavna mehanizma Konvencija o statusu osoba bez državljanstva, iz 1954. (*Convention relating to the Status of Stateless Persons*) i Konvencija o smanjenju bez-državljanstva iz 1961. (*Convention on the Reduction of Statelessness*). Smatramo, kako bi isto moglo vrijediti i za tzv. 'razvojne izbjeglice' tj. osobe raseljene zbog razvojnih projekata, za koje smo i inače, u šestom poglavlju, vidjeli da njihovo raseljavanje često prati pojava bezdržavljanškog statusa. Vlassopoulos (2010) se u raspravi o okolišnom raseljavanju suprotstavlja pozicijama koje naglašavaju važnost i prepletenost brojnih faktora (socioekonomskih i političkih posebice), a pri tome namjerno ili slučajno zanemaruju dvije

¹⁴⁹ U tom smislu, normativno-pravna regulativa ne može ni dati odgovor na temeljno pitanje moralne opravdanosti i društvene potrebe pružanja zaštite i pomoći okolišno raseljenim osobama, jer ona naprosto služi kao set kriterija iz kojih se određeni legalni statusi, prava i obveze izvode, ističe McAdam (2012).

bitne stvari: kako samo stanje okoliša često jest, može i bit će izvor ljudskog stradanja; i drugo, kako nepostojanje preciznih definicija o tome tko su okolišni migranti često države izuzima od odgovornosti za pomoć raseljenoj populaciji zbog degradacije okolišnih uvjeta.

Istraživanja IOM-a (Boano i sur., 2007; Laczkó i Aghazarm, 2009; IOM, 2014) podsjećaju da iako okolišne/klimatske izbjeglice nemaju legitimitet unutar izbjegličkog režima zaštite, ipak, su dijelom zaštićeni međunarodnim instrumentima ljudskih prava. Prema autorima, već postoje pravni instrumenti i međunarodni ugovori koji znače svojevrsno 'meko pravo' unutar korpusa ljudskih prava, po kojem bi i okolišni raseljenici mogli ostvariti zaštitu. S obzirom na bitno interni karakter okolišnog raseljavanja njih bi, primjerice, mogla štiti „Vodeća načela o internoj raseljenosti“ (*Guiding Principles on Internal Displacement*) UN-ovog Ekonomskog i socijalnog Vijeća iz 1998. (drugo izdanje objavljeno kao UN OCHA, 2004). U tim su načelima (možemo ih shvatiti i kao 'smjernice') interno raseljene osobe definirane kao „osobe ili grupe koje su prisiljene ili prinuđene bježati ili napustiti svoje domove ili mjesta uobičajenog boravišta, posebice kao rezultat, ili da bi izbjegle efekte, oružanog sukoba, situacija općeg nasilja, povrede ljudskih prava ili prirodnih ili ljudski izazvanih katastrofa, i koje nisu prešle međunarodno priznate državne granice“ (UN OCHA, 2004:1). Dakle, jasno je kako bi oni koji napuštaju ili bježe iz svojih obitavališta zbog prirodnih ili tehnoloških katastrofa, sukladno ovome, mogli očekivati pomoć.¹⁵⁰ Oni bi se prema našoj tipologiji izloženoj u sedmom poglavlju mogli smatrati okolišnim raseljenicima.

U 2009. na Specijalnom samitu u Kampali, Uganda, donesena je „Konvencija Afričke unije za zaštitu i asistenciju interno raseljenim osobama u Africi (Kampalška konvencija)“, koju je do danas potpisalo 39 zemalja Afričke unije. U njoj se eksplicitno spominje interna raseljenost zbog oružanog sukoba, prirodnih katastrofa i velikih razvojnih projekata. Članak 5(4) obvezuje države potpisnice na odgovornost poduzimanja „mjera za zaštitu i asistenciju osobama koje su interno raseljene zbog prirodnih ili ljudski izazvanih katastrofa, uključujući i klimatsku promjenu“ (AU, 2009). Konvencija iz 2009. oslanja se dobrim dijelom na načela navedena u UN OCHA (2004). Kako god, afričke države u većini slučajeva danas jednako pomažu 'klasične' (političke) izbjeglice i interne raseljenike, kao i one koji bježe pred

¹⁵⁰ U načelu 6(2) se navodi kako „Zabrana proizvoljnog raseljavanja uključuje raseljavanje: ... c) u situacijama velikih razvojnih projekata, koji nisu opravdani uvjerljivim i neophodnim javnim interesima; d) u slučaju katastrofa, osim ako zbog sigurnosti i zdravlja onih na koje katastrofa utječe to zahtijeva njihovu evakuaciju...“ (UN OCHA, 2004:6-7). No, istovremeno načelo 3 određuje da je na nacionalnim vlastima države unutar koje se interno raseljavanje odvija „primarna obveza i odgovornost da pruže zaštitu i humanitarnu pomoć interno raseljenim osobama unutar svoje jurisdikcije“. Potonje ne ostavlja dojam spremnosti međunarodnih aktera da se u tim slučajevima aktivnije uključe u asistenciju, pomoć i zaštitu, pogotovo ukoliko sama nacionalna vlada to nije u stanju učiniti.

prirodnim katastrofama. Često su i jedni i drugi smješteni u jedinstvenim izbjegličkim kampovima (Nyers, 2006).

U 2011. Međuagencijski Stalni odbor UN-a (IASC, 2011). objavio je „Smjernice o zaštiti osoba u situaciji prirodnih katastrofa“, usmjerene na zaštitu interno raseljenih osoba. Također kao i OCHA načela, i ove smjernice glavnu odgovornost za zaštitu pogođenih stavljaju na 'domaće' vlasti, ali uz pomoć i odgovornost 'stranih' humanitarnih agencija. Dakle, i ovdje je nadležnost dodijeljena prvenstveno državi u kojoj se raseljenost događa, te međunarodnim humanitarnim akterima, ali ne i drugim državama, bilo susjednim, bilo udaljenijim, za smještaj i zaštitu raseljenih (Biermann i Boas, 2010:73-74).

Korpus ljudskih prava donekle je proširio obvezu pružanja zaštite ugroženim osobama izvan izbjegličke kategorije, dakle svima onima kojima je život ugrožen prijetnjom smrću, torturom, okrutnim, nehumanim i degradirajućim postupanjima ili kažnjavanjem. Ovi su principi zaštite poznati i kao „komplementarna zaštita“ utemeljena na osnovnim ljudskim pravima na život i dostojanstvo (McAdam, 2011a). Prva generacije ljudskih prava odnosi se na građanska i politička, dok se druga generacija odnosi na ekonomska, socijalna i kulturna prava. No, Kālin (2012) smatra kako bi deprivacije iz okoliša (koje bi uključivale djela poput ograničenja pristupa prirodnim dobrima, loše zdravstvene i ekonomske uvjete) zapravo mogla značiti kršenje tih temeljnih prava druge generacije, te tako biti jedan od temelja dobivanja makar komplementarne zaštite.¹⁵¹ Pa ipak sudska praksa (*case law*) je u tumačenjima presuda uspostavila standard po kojem se situacije „općeg siromaštva, nezaposlenosti, manjka resursa ili medicinske brige“ ne smatraju „degradirajućim ili nehumanim postupanjem“, time i temeljem za ostvarenje zaštite (McAdam, 2012:54). Zato se na komplementarnu zaštitu ne može računati kao na sredstvo koje bi osiguralo (trajno) utočište velikom broju onih raseljenih koji odlaze iz okoliša koji biva sve više narušen i degradiran.

Obzirom na sve teže ostvarivo pravo na ostvarenje zaštite zbog sustezanja ili opstruiranja nacionalnih država u primjeni međunarodnih propisa i obveza, biva jasno kako je režim izbjegličke zaštite ozbiljno uzdrman sve restriktivnijim tumačenjima provizija zaštite. U tom je smislu zanimljivo problematizirati može li se neki eventualni budući sustav zaštite okolišnih prisilnih migranata oslanjati isključivo na međunarodne mehanizme i norme zaštite ljudskih prava, a posredno i migrantskih i izbjegličkih prava? Mesić (2006:300) piše kako „pod uplivom transnacionalnih kretanja ljudi i transformacijom načina na koji se socijalna i

¹⁵¹ Kālin (2011) se također zalaže za ljudsko-pravaški pristup izveden iz glavnih konvencija o ljudskim pravima, koji bi trebao postati temeljem nacionalnih zakonskih garancija za jačanje okolišne otpornosti ili stvaranje okvira za garanciju standarda pomoći okolišno raseljenim osobama.

politička zajednica konstituira, nacionalna država postupno se rastače na svoje konstitutivne sastavnice... Ako se sadašnji trendovi nastave, teritorijalna država je u procesu da postane teritorijalno administrativna jedinica supranacionalnog pravnog i političkog poretka temeljenog na ljudskim pravima.“ Ipak, recentni događaji u svijetu povezani s nastavkom dugotrajnih sukoba i nasilja, kao i s novim ekstremističkim i terorističkim prijetnjama, zasad opovrgavaju da će takav sustav, ako i bude ikada uspostavljen, biti utemeljen na ljudskim pravima, prije nego na mjerama upravljanja, kontrole i nadzora (u *foucaultovskom* smislu).

8.3. Mehanizmi zaštite u instrumentima međunarodnog okolišnog prava

Adger i sur. (2003) kritiziraju kako međunarodni ugovori o klimi i okolišu imaju ovlasti da se usredotoče samo na prilagodbu utjecaju promjena okoliša koje nisu rezultat prirodne varijabilnosti, nego su rezultat ljudskog faktora (npr. poput industrijskog zagađenja). Ovo je prema autorima pretjerano redukcionistički pristup. Istovremeno, sanirajući posljedice antropogenog utjecaja na klimu, oni ponekad ispuštaju iz vida pomoć samim ljudima. Autori vide promjene okoliša kao važne dimenzije globalne prijetnje socioekonomskom razvoju. Stoga bi se prilagodba u zemljama u razvoju prvenstveno trebala oslanjati na iskustva najugroženijih dijelova stanovništva u njihovim uspješnim načinima suočavanja s klimatskim i okolišnim rizicima. Ona bi se trebala što više temeljiti na socijalnom kapitalu i resursima određene populacije. Ako bi to bilo uspješno, pokušalo bi se model primijeniti i u drugim zajednicama sa sličnim problemima. Tako socijalni kapital također igra važnu ulogu u suočavanju s okolišnim stresom i može poticati na odgovarajuće intervencije (Pretty i Ward, 2001).

U petom smo poglavlju raspravljali o razvoju međunarodnog okolišnog prava i okolišne pravde. Ofak (2013) podsjeća kako okolišna prava podrazumijevaju pravo na zdrav okoliš, kojim se može osigurati minimalne zahtjeve za kvalitetu okoliša kojom se ne ugrožava život, zdravlje ili dobrobit ljudi. No, ona su samo „meko“, fleksibilno pravo (*soft law*). Uz Stockholmsku deklaraciju iz 1972. i onu iz Rija iz 1992. „materijalno pravo na zdrav okoliš jamče tri regionalna instrumenta za zaštitu ljudskih prava: čl. 24 Afričke povelje o pravima čovjeka i naroda iz 1981.; čl. 11 Dodatnog protokola uz Američku konvenciju o ljudskim pravima u području gospodarskih, socijalnih i kulturnih prava iz 1988.; te čl. 38. Arapske povelje o ljudskim pravima iz 2004.“ (Ofak, 2013:196-197). Bez obzira što je nedvosmisleno kako degradacija okoliša može rezultirati povredama temeljnih ljudskih prava, pravo na zdrav okoliš i zaštita okoliša, kao obveze države, uključene su u ustave većine država, iako se smatra „da su ta vrst prava 3. generacije samo načelna, normirajuća, ali ne i obvezna (Ofak,

2013:202)“. No, nijedna od regulativa koja jamči pravo na zaštitu (zdravog) okoliša, ne jamči specifično prava na zaštitu raseljenika koji odlaze iz t(akv)og ne-zdravog okoliša.¹⁵²

U Agendi 21 (1992), u članku 3.5., naglašava se potreba za dugoročnom strategijom kojom bi se pomoglo eliminirati siromaštvo, smanjiti socioekonomske razlike i poticati održivost među različitim grupacijama stanovništva koje, između ostalih, uključuju i posebno ranjive skupine, u koje su uključene migranti i izbjeglice (UN, 1992b:15-16). U člancima 5.33., 5.34. i 5.39. naglašava se kako treba razviti posebne politike za upravljanje „različitim tipovima migracija koje nastaju zbog ili koje potiču okolišno uništavanje“. Briga za „okolišne migrante i raseljene ljude“ tako treba biti dijelom programa za održivi razvoj, a odgovornost leži na relevantnim međunarodnim tijelima poput UN-a, nacionalnim vladama i njihovim međusektorskim tijelima, kao i na lokalnim zajednicama. (UN, 1992b:26-27).¹⁵³

UNCCD (1994) definira područje intervencije međunarodne zajednice u suhim klimatskim zonama i prema okolišno ugroženim habitatima, zbog održive razvojne prilagodbe na posljedice dezertifikacije. Način na koji su strategije ublažavanja prerasle u mjere adaptacije jasan je već nakon uvida iz prvog IPCC izvješća iz 1990. kako će zbog klimatske inertnosti biti nemoguće spriječiti posljedice promjene u okolišu, čak i ako bi se stabilizirala tj. posve zaustavila emisija stakleničkih plinova. No, iako iz tog razloga klimatske i okolišne politike generalno ne mogu riješiti problem utjecaja promjena u okolišu na društvo, razvojne politike kroz adaptabilne mehanizme mogu raditi na jačanju okolišne otpornosti.

Vrijedno je spomenuti još jednu bitnu stvar iz područja ratnog prava koja se odnosi na okoliš. Sukladno Haškim konvencijama iz 1899. zabranjeno je upotrijebiti metode ili sredstva ratovanja koja mogu uzrokovati dugotrajnu i tešku štetu prirodnom okolišu (Westing, 2013). No, takvih je metoda i sredstava, vidjeli smo, bilo zabilježeno u povijesti ratovanja. Cifrić (2000:111) naglašava: „Za kršenje nekih ljudskih prava, primjerice za genocid ili ratni zločin, ne postoji zastarijevanje. Ali, u kršenju 'prava prirode' (primjerice, ekocid) nije još niti utvrđeno što bi bio od svega toga 'zločin'. Može li se neki stupanj ekocida kvalificirati kao zločin protiv prirode ili protiv čovječanstva? Zasigurno može, ali ne postoje prihvaćena mjerila. Ljudska vrsta je prihvatila stajalište da pojedinca i doživotno progoni zbog genocida

¹⁵² Ofak (2013:203) donosi još jednu zanimljivu opservaciju: „Pravo na zdrav okoliš neki kritiziraju i zbog antropocentričnog pristupa prema kojem se okoliš štiti samo zbog zaštite ljudskog zdravlja i dobrobiti... Međutim, u svijetu postoji pozitivna tendencija usvajanja zakona kojima se štiti priroda [za njenu vlastitu dobrobit] te nisu rijetke sudske prakse kojima se pruža zaštita prirodi sukladno tim zakonima“.

¹⁵³ Barnett i Adger (2007:651) navode kao važne i one institucije koje se bave agrarom, urbanim planiranjem, zdravstvenim uslugama, agencije za upravljanje u hitnim situacijama, diplomatske i razvojne agencije, te policiju i sudbenu vlast. Treba uzeti u obzir i rad međunarodnih i regionalnih asocijacija, nevladinih organizacija, tj. civilnog društva, kao i brojnih ekoloških, 'zelenih', društvenih pokreta i asocijacija. O kritici 'održivosti' nekontroliranog razvoja u doba energetske, ekonomske i okolišne krize vidi Cifrić (1989) i Domazet (2014).

da bi mu pravedno sudila, ali to [isto] ne čini za uništenje okoliša. Nije poznato da bi neka korporacija ili suverena država bila optužena za ekocid u rečenom smislu.“ Koji bi se sudovi trebali baviti pitanjima zaštite okoliša od devastacije i degradacije, te možda zaštite okolišnih migranata, ako se ekocid koristi kao sredstvo progona? To mogu eventualno biti sudovi koji uz pomoć 'precedentnog prava' (iz sudskih praksi) odlučuju o predmetima vezanim za okoliš, kao i o mogućim kompenzacijama za okolišnu štetu, uključujući: Međunarodni sud pravde u den Haagu, Europski sud pravde u Luxemburgu, Europski sud za ljudska prava u Strasbourgu.

8.4. Institucionalni mehanizmi pomoći okolišnim migrantima, raseljenicima, izbjeglicama i nemigrantima

S obzirom da se zemlje globalnog Sjevera sve više u svojim političkim programima odlučuju na kontrolu i nadzor migracijskih tokova (Huysmans, 2006; Düvell, 2011), to implicira da migracija može biti tek ograničen izbor okolišno ugroženima u mnogim dijelovima svijeta. Zato su, da bi se pomoglo okolišnim raseljenicima i onima koji ostaju, potrebna (osim adaptacijskih mjera) dodatna sredstva. No, pitanje je treba li tome pristupiti univerzalistički ili partikularistički, tj. je li rješenje problema moguće putem (obvezujućih) međunarodnih fondova i institucionalnih mehanizama, ili kroz one nacionalne?

Black i sur. (2013) podcrtavaju da na isti način na koji se nekad ne uviđa multikauzalnost migracija, tako se i pretpostavlja da će klimatski ili okolišni faktori nužno rezultirati raseljavanjem. Stoga su po autorima izazovi pitanja regulacije okolišnog raseljavanja dvojaki: prvenstveno su geopolitički, u smislu da zahtijevaju međunarodnu diskusiju o razvoju novog sustava upravljanja raseljeničkim tokovima i zaštite raseljenika, ili modifikaciju postojećeg sustava zaštite; potom su tu i operacionalni izazovi koji se tiču planiranja konkretnih akcija i politika upravljanja migracijama između različitih lokalnih nacionalnih i međunarodnih, državnih i civilnih aktera. U nekim su državama različite državne institucije, poput nacionalnih agencija za praćenje promjena ili agencija za upravljanje resursima, uključene u upravljanje sigurnosnim rizicima zbog promjena u okolišu.

Podsjećamo kako je do 1970., unutar sustava okolišnog prava, na regionalnim razinama već postojao niz pravnih mehanizama (Sands, 2003), no oni su uglavnom bili usmjereni na zaštitu okoliša, a ne na prilagodbu na promjene, a kamoli potrebu zaštite okolišnih migranata i raseljenika. Kreiranje tih mehanizama na međunarodnoj je razini započelo donošenjem UN-ove Okvirne konvencije (UNFCCC, 1992) kojom su definirane i same klimatske promjene. Uz donošenje konvencije oformljen je i Specijalni fond za klimatske promjene (*Special Climate Change Fund*) s namjerom financiranja projekata koji se

odnose na razne vidove okolišnih i razvojnih politika. Projekti pogodni za financiranje odnosili su se na prilagodbu na promjene, na izgradnju infrastrukture, transfer tehnologije, poticanje gospodarske raznolikosti, poticanje 'zelenih' projekata i slično (Sands, 2003).¹⁵⁴

UNFCCC u sklopu svog djelovanja podupire razvoj Nacionalnih adaptacijskih programa djelovanja (*National Adaptation Programmes of Action* - NAPA). Ti su programi imali za cilj materijalno pomoći najnerazvijenije zemlje svijeta da razrade mehanizme i mjere kojima će nastojati ublažiti i prilagoditi se promjenama u okolišu. Od 2006. do kraja 2013. ukupno je 50 država bilo podnijelo aplikacije za NAPA programe, od kojih njih 32 iz područja Subsaharske Afrike (NAPA, 2015). Od svih prijedloga pristiglih do sredine 2012. (njih 45) čak 13 država uopće nije bilo spomenulo migraciju kao moguću adaptacijsku strategiju na promjene, onu koja bi zahtijevala financijsku potporu (NAPA, 2012). Ipak većina ostalih jest, pogotovo aplikacije afričkih zemalja spram programa koji bi djelovali na upravljanje ruralno-urbanim migracijama potaknutim, između ostalog, i promjenama u okolišu. Navedeno izvješće ipak napominje kako aplikacije većinom adresiraju migraciju kao negativni fenomen, bez uzimanja u obzir njezinih mogućih pozitivnih utjecaja kao prilagodbene strategije za pojedince, obitelji i/ili lokalne zajednice.

Strategije smanjenja rizika od katastrofe također podrazumijevaju mjere prilagodbe, ali i razvojne politike jačanja okolišne otpornosti. Strategije upravljanja katastrofom znače mjere prognoziranja, mjere upozorenja netom prije, te mjere humanitarne intervencije tijekom i nakon nepogode (evakuacija i asistencija), te mjere sanacije štete. Ipak, upozoravaju Black i sur. (2013:40), ponekad se mjere upozorenja ignoriraju (u slučaju uragana Katrina), a ponekad mjere asistencije ne uspiju doći do svih ugroženih (npr. mnoge siromašne žene u Bangladešu ne dođu do skloništa za vrijeme oluja).

Ekstremni vremenski uvjeti i prirodne katastrofe u većini slučajeva izazovu opću mobilizaciju javnog sektora, solidarnost kroz prikupljanje pomoći od strane šireg društva, te pomoć humanitarnih agencija. No, kada je veliki tsunami pogodio države jugoistočne Azije te iste 2004. katastrofalna je poplava u Bangladešu također uzrokovala veliku štetu i raseljavanje, o čemu se vrlo malo medijski izvještavalo. Boano i sur. (2008:16) kritiziraju selektivnost javnog interesa, kao i nejednakost u tretiranju posljedica razornih katastrofa u raznim područjima svijeta. Navode podatak kako su žrtve tsunamija dobile u prosjeku 7.100

¹⁵⁴ Boano i sur. (2008:27) smatraju kako je upravo najvažnije raditi na razvoju budućih politika za ublažavanje utjecaja promjena na populaciju, te ulagati u mjere kojima se osnažuju prakse prilagodbe i okolišna otpornost. Po njima je to ključ za sprječavanje budućih konflikata zbog okolišnog stresa ili prisilnih migracija potaknutih promjenama. Paralelno s tim, posebne razvojne politike trebaju biti usmjerene u mjere kojima se smanjuje siromaštvo i rješava šire strukturalne probleme, poput razvoja privrede, infrastrukture, zdravstvenog sektora, školstva i drugih područja javnog djelovanja.

dolara pomoći po osobi, a žrtve poplava u Bangladešu po tri dolara. I ovdje se očituje okolišna, kao i „humanitarna“ nepravda, koja zapravo zakida najugroženije i uspostavlja okolišnu i socijalnu nejednakost i nepravdu među pogođenima.

Istraživanje Raleigh i sur., (2008, prema Burson, 2010:6) pokazalo je da su nakon prirodnih katastrofa politički odgovori države u smislu humanitarne asistencije te mjera oporavka i povratka bili nepovoljni za marginalizirane manjinske skupine stanovništva. Autori naglašavaju kako u slučaju dugotrajne degradacije okoliša vanjska migracija može postati atraktivnijom opcijom za manjinske ili indigene skupine (nego ostanak ili interno seljenje). One su ionako izloženije socioekonomskoj marginalizaciji i deprivaciji, te imaju niži kapacitet otpornosti i prilagodljivosti, nego većinska društvena skupina. Mišljenja smo da bi obrazac seljenja Roma u nekim slučajevima odgovarao ovom modelu. Detaljnija istraživanja trebaju pojasniti odgovornost države za uzorke i posljedice degradacije tj. događa li se na temelju takve situacije diskriminacija prilikom, recimo, programa pružanja pomoći i zaštite, što može rezultirati ugrožavanjem života, piše Burson (2010:13).¹⁵⁵

Black i sur. (2013) ističu kako mjere smanjenja okolišnog rizika ne smiju biti samo *in situ* usmjerene, jer mogu ljude ostaviti zarobljene u uvjetima (bilo okolišne nepogode ili u situaciji nasilnog konflikta), gdje će biti dodatno (i dugoročnije) ranjivi, nego u slučaju da su raseljeni. Autori također naglašavaju da razne mjere koje se poduzimaju svejedno mogu voditi u daljnje oblike kratkotrajne, dugotrajne ili stalne migracije i raseljenosti. Međutim, koja god pravna regulativa i mehanizmi bili u pitanju, tiču se uglavnom zaštite raseljenih bez previše referiranja na populaciju nemobilnih. Dok su, dakle, međunarodne agencije i aktivisti fokusirani na pravo raseljenih, pažnju treba usmjeriti (i) na one koji ostaju. U tom smislu prvenstveno demografski faktori, u sprezi s ostalim čimbenicima okolišne ranjivosti i ljudske sigurnosti, služe kao prediktori koji omjer populacije može biti u prilici koristiti migraciju i raseljavanje kao mjeru adaptacije ili bijega, naspram onih koji tu priliku nemaju i koji ostaju 'zarobljeni', u najnesigurnijim uvjetima i time najugroženiji (Black i sur., 2013:40-41).

Warner i sur. (2008) su ukazali na opće probleme fragmentiranosti međunarodnih institucionalnih aranžmana za rješavanje izazova i saniranje posljedica globalne promjene u okolišu. Na razini međunarodnih migracija, upravljanje suvremenim oblicima mobilnosti i

¹⁵⁵ Čini se kako je u određenim situacijama takva diskriminacija visoko politizirano međudržavno pitanje. Naime, ponekad u vrlo sličnim klimatskim i okolišnim uvjetima 'okolišna migracija' može izazvati oprečno različitu reakciju (iste) države. Npr. ovo je evidentno u vanjskoj politici Indije koja na mješovitost migracijskih tokova odgovara tako disparitetnim politikama: od međudržavnog dogovora o posve slobodnom, nesmetanom cirkuliranju između Nepala i Indije, do dizanja ogradna na granici Indije i Bangladeša (Black i sur., 2013:40). No, posve je jasno da te vrste državne reakcije ovise prvenstveno o strukturnoj političkoj moći, naklonosti ili animozitetu, u međudržavnim odnosima.

dalje je jedna od često raspravljanih i kontroverznih politika, no ne i dostatno osmišljenih i sustavno provedenih. Kao prvi korak ka sustavnijem pristupu okolišno-migracijskoj politici trebalo bi ojačati i unaprijediti strategije sustava prilagodbe u kriznim situacijama Ujedinjenih naroda (Warner i sur., 2008).

Bardsley i Hugo (2010) predlažu još jednu moguću strategiju odgovora na migracijski pritisak uzrokovan promjenama u okolišu. Oni se zalažu za osnivanje posebnog fonda za podmirivanje troškova migracije izazvane promjenama u okolišu koji će se financirati zajedno s drugim adaptacijskim strategijama kroz fondove unutar UNFCCC-a. Autori ne obrazlažu dalje koje bi nadležnosti tog fonda trebale biti niti na koje slučajeve okolišnog raseljavanje bi se trebali primijeniti. Naša je pretpostavka da bi fond mogao, primjerice, služiti planiranju i realizaciji preseljenja stanovništva čiji su habitati nepovratno ugroženi promjenama, poput pacifičkih atola.

Često se upravo imigracijska politika i shema znana kao *Pacific Access Category* koju ima Novi Zeland (kao jedan od mogućih kanala useljavanja) spominje kao primjer uspješnog mehanizma 'preventivne migracije' (*pre-emptive migration*, Kolmannskog i Myrstad, 2009:325), namijenjen za stanovnike pacifičkih otoka ugroženih porastom razine mora. Sukladno toj politici useljavanja predsjednik Kiribatija slaže se kako je s planovima i procesom preseljenja s otoka potrebno početi već danas, a ne kroz 50 godina kada će im kao 'izbjeglicama' biti puno teže reintegrirati se u nove sredine.

No s druge strane, Shen i Gemenne (2011) daju jednu drugačiju ocjenu ove politike. Oni diskutiraju kako se u slučaju Tuvalua, veliki migracijski tokovi odvijaju i na internoj razini, seljenjem stanovništva s manjih otočića u središnji Funafuti. Autori se slažu kako je ipak važnija vanjska migracija, pogotovo ona na Novi Zeland, kroz naznačenu shemu. Njome novozelandska vlada osigurava useljavanje i stalni boravak za 75 Tuvaluaca godišnje (još se prijavljuju i državljani Tonga i Kiribatija). No, vlada ustvari nikad nije smatrala da ovaj vid useljavanja ima ikakve veze s preseljavanjem „okolišno raseljenih osoba“ ili s klimatskim promjenama uopće. Zapravo, uvjeti za zadovoljenje zahtjeva za useljavanjem prilično su strogi i zahtjevni i dijelom ovise o nasumičnom izboru podnositelja koji k tomu moraju dobro vladati engleskim, obaviti prije dolaska skupi liječnički pregled na Fijiu i imati već potvrđeno radno mjesto na Novom Zelandu.¹⁵⁶ Shen i Gemenne (2011:232) stoga zaključuju kako ovo ne možemo smatrati vrstom useljavanja na humanitarnoj osnovi jer su pravila i kriteriji prilično strogi. To ne znači da u budućnosti neće nastati potreba za 'smekšavanjem' tih pravila,

¹⁵⁶ Vidi više na: <http://www.immigration.govt.nz/migrant/stream/live/pacificaccess/>

ukoliko porast ugroženosti Tuvaluaca bude nalagao otvoreniju proceduru imigracije u situaciji veće prinude/prisile odlaska s otočja.

8.5. Europska Unija i pitanja zaštite raseljenih zbog promjena u okolišu

Nekoliko je područja unutar kojih pravna stečevina EU (*acquis communautaire*) kao i njeni institucionalni mehanizmi gledaju na problematiku okolišnog rizika, okolišnih migracija i zaštite okolišnih raseljenika, kao sigurnosnog, ljudskopravaškog, azilnog i/ili humanitarnog izazova.

Europska sigurnosna strategija donesena 2003. s revizijom i amandmanima iz 2008. klimatske je promjene nazvala „multiplikatorom prijetnje“ (*threat multiplier*), dok su promjene okoliša (posebice prirodne katastrofe i degradacija) zajedno s nadmetanjem za resurse detektirani kao potencijalni uzročnici sukoba (prema Bilandžić, 2013). EU je 2010. usvojila „Strategiju unutarnje sigurnosti“ (*Internal Security Strategy for the EU*) za razdoblje 2010. do 2014. godine. U njoj su prirodne katastrofe iznova kategorizirane kao sigurnosna prijetnja. Iste godine donesen je i akcijski plan provedbe strategije (*Five steps toward a more secure Europe*) koji kao jedan od pet strateških ciljeva sadrži i cilj „Povećanje otpornosti na krize i katastrofe“. Bilandžić (2013:187) naglašava kako su strategijom i planom „određeni pristup i načela akcija EU u odnosu na krize i katastrofe izazvane klimatskim promjenama i zaraznim bolestima. Riječ je o sljedećim načelima: a) aktiviranje klauzule solidarnosti (*solidarity clause*) što je pravna obveza država-članica na međusobno pomaganje u slučaju prirodnih katastrofa; b) mapiranje vodiča za upravljanje katastrofama baziranog na sveobuhvatnom (*all-hazards*) pristupu prijetnjama i rizicima; c) povezivanje različitih situacijskih centara koji se unutar EU bave pitanjima okoliša; d) razvoj europskih kapaciteta za hitni odgovor na krize u odnosu na katastrofe (*European Emergency Response Capacity*).“

Još je jedan faktor 'prijetnje' po europsku sigurnost. Antypass i sur. (2008) smatraju kako okolišna nepravda predstavlja temeljnu prijetnju europskim politikama socijalne osjetljivosti jer ona degradira šanse za socijalnu uključenost, anti-diskriminaciju i zaštitu okoliša u europskim društvima. Stoga je EU bila među prvima koja je postavila jasnu i integriranu strategiju spram klimatskih promjena na sastanku u Cardiffu i Beču, 1998. Od početaka je zapravo sagledavanje problematike promjena u okolišu od strane EU bilo vezano uz energetska politiku, da bi tek u 2007. Europska komisija donijela strategiju borbe protiv globalnog zatopljenja na razini do 2°C u 21. st. (Giddens, 2009).

Nadalje, gledano iz ljudsko-pravaškog aspekta, Europska Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, iz 1950., i Povelja temeljnih sloboda iz 2009. ključni su

pravni instrumenti pomoću kojih se u EU štite ljudska prava (Ofak, 2013). Dok u Europskoj konvenciji nema spomena o okolišnim pravima, Povelja ih ima tek u jednom članku (čl. 37.), i to samo u vidu načela o zaštiti i poboljšanju kvalitete okoliša u skladu s ciljevima održivog razvoja. No, iako u ovoj odredbi ne stoji ništa što bi se odnosilo na zaštitu raseljenih, Ofak (2013:199) nastavlja kako „...država može biti dužna poduzeti mjere kojima će osigurati da nepovoljni okolišni uvjeti ozbiljno ne utječu na ljudska prava zaštićena Europskom konvencijom.“ Tako je određena vrst zaštite okoliša i temeljnih ljudskih prava zagarantirana EU instrumentima, bez obzira što se ne odnose specifično na (okolišne) raseljenike.

Zanimljivo je kako studija koju je proveo Neumayer (2005) pokazuje da ne postoji značajna poveznica među zahtjevima za azil koji su podneseni u Zapadnoj Europi i promjena u okolišu kao jednog od temelja zahtjeva. Ipak, ta poveznica postoji između zahtjeva iz područja koja su pretrpjela neku vrst okolišne nepogode i broja zahtjeva osoba iz tog područja temeljenog na razlozima proganjanja političke prirode. Na razini EU, uz već postojeće međunarodne ugovore i regionalne instrumente, razvijaju se novi mehanizmi zaštite unutar Zajedničkog europskog sustava azila (*Common European Asylum System – CEAS*), kojim se teži harmonizirati (barem minimalne) standarde zaštite unutar zemalja članica EU. Tako su uvedeni i novi mehanizmi supsidijarne i privremene zaštite. Privremena zaštita je također temelj novog pristupa samog UNHCR-a, koji zaštitu osigurava u slučaju *en masse* (masovnog) dolaska izbjeglica na granice neke države. Mesić (1993) podsjeća kako je prvi put ovaj mehanizam privremene zaštite upotrijebljen u Iraku, omogućavanjem 'sigurnih zona' za manjinu iračkih Kurda, iako je unijska Direktiva o privremenoj zaštiti donesena tek 2001. posebice nakon raseljavanja tijekom 1990-ih na području Balkana.¹⁵⁷

Europski sustav priznavanja zaštite utemeljen je na Konvenciji o statusu izbjeglica i njenim kriterijima, ali je detaljnije razrađen u nizu odredbi postupanja unutar CEAS-a. Temelj za priznanje zaštite u zemljama EU-a jest definiran u Kvalifikacijskoj direktivi iz 2004. (te novoj iz 2011., u primjeni od prosinca 2013.). Uz navedenu direktivu kao integralni dio CEAS-a tu su još i sljedeće direktive važne za postupak priznavanja zaštite u zemljama EU: Direktiva o prihvatu iz 2003. (te nova iz 2013, u primjeni od srpnja 2015), Direktiva o proceduri iz 2005. (te nova iz 2013., s primjenom od srpnja 2015.). Također su tu važne i dvije Regulative: Dublinska regulativa iz 2003. (te nova iz 2013., u primjeni od siječnja 2014., zvana još i Dublin III), te Eurodac regulativa iz 2000. (nova iz 2013., s primjenom od

¹⁵⁷ Po početku rata, državljani BiH na sličan su način ostvarili zaštitu po masovnom dolasku 1992. u Hrvatsku, i druge europske zemlje, najčešće kolektivnim priznanjem izbjegličkog statusa, a ne procesiranjem i odlučivanjem o individualnim zahtjevima.

srpnja 2015.).¹⁵⁸ Važna je i Direktiva o privremenoj zaštiti iz 2011. kojom se utvrđuju minimalni standardi zaštite u slučaju masovnog dolaska raseljenih osoba (Council of the European Union and European Parliament, 2001). Na temelju odluke Vijeća Europske unije države članice bi primjenom ove direktive bile u mogućnosti odobriti *prima facie* zaštitu u aktualnoj situaciji masovnog dolaska izbjeglica tj. tražitelja azila iz Sirije u europske zemlje, kojima svjedočimo tijekom 2015. i u našem susjedstvu. Također je važna i Direktiva o spajanju obitelji iz 2003. koja omogućuje pravo državljanima trećih zemalja koji borave na teritoriju EU spajanje s članovima obitelji.

Novousvojena Europska migracijska agenda iz svibnja 2015. (EC, 2015) donosi niz politika i mjera kojima se kratkoročno i dugoročno nastoji odgovoriti na sve veće pritiske neregularnih migracija i stradanja migranata na Mediteranu, kao i na sve veću potrebu za kontrolom migracijskih tokova koji su ojačali od Istočnomediteranske preko tzv. Balkanske rute, preko Mađarske, dalje put zapadne i sjeverne Europe. Ovaj program počiva na četiri temeljna načela tj. strateške orijentacije EU: 1. Smanjenje poticaja za neregularnu migraciju; 2. Upravljanje granicom – spašavanje života i osiguravanje vanjskih granica; 3. Jačanje zajedničke europske politike azila; i 4. Nova politika spram zakonitih migracija. Neke od predloženih mjera smjeraju spašavanju života i jačanju zajedničke politike azila kroz raspodjelu odgovornosti spram tražitelja azila (putem kvota prihvata), iako je i dalje najveći naglasak na 'sigurnosti granica'. Zanimljiva je činjenica da nakon Europskog pakta o migraciji i azilu iz 2008. u kojem nije bilo spomena klimatskih/okolišnih razloga kao pokretača migracija, nova Agenda po prvi put, uz „građanski rat, proganjanje i siromaštvo“, spominje i klimatske promjene kao jedan od temeljnih uzročnika ('*root cause*') neregularnih migracija i prisilnog raseljavanja u „trećim državama“ (što označava zemlje izvan EU) (EC, 2015:7).

8.5.1. Mogući mehanizmi zaštite okolišnih raseljenika u Europskoj uniji

Kolmannskog i Myrstad (2009) ukazuju kako velika većina okolišno (kao uostalom i politički) raseljenih osoba ni danas, a ni u skoroj budućnosti nisu u prilici doći na granice EU.¹⁵⁹ Autori smatraju da bi oni koje nazivaju „prekogrančno okolišno raseljene osobe“ mogli ostvariti zaštitu, unutar par već postojećih EU pravnih instrumenata i institucionalnih mehanizama. Prvenstveno, s obzirom na karakter odlaska zbog prirodne katastrofe (najčešće stihijski i masovni bijeg), osobe koje bi došle na granicu neke EU države tražeći utočište,

¹⁵⁸ Vidi više na: http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/e-library/docs/ceas-fact-sheets/ceas_factsheet_en.pdf

¹⁵⁹ Pa ipak, vidjeli smo kako je ovaj stav poljuljan argumentima Kelley i sur. (2015) koji pokazuju kako je današnja sirijska raseljenička/izbjeglička kriza imala svoju podlogu u nepovoljnim okolišnim uvjetima dugotrajne suše.

potpadale bi pod odredbe Direktive o privremenoj zaštiti. Tehnički gledano, sukladno čl. 2. (Council of the European Union and European Parliament, 2001), ova Direktiva osigurava zaštitu za „osobe koje su pobjegle iz područja oružanog sukoba ili endemičnog nasilja“, kao i za osobe koje su „u ozbiljnom riziku, ili su bili žrtve sustavnog ili općeg kršenja njihovih ljudskih prava“. Ovo bi se, prema tumačenju Kolmannskog i Myrstad (2009) moglo protegnuti i na situaciju okolišnih raseljenika, jer je poznato kako se tijekom ili nakon prirodnih katastrofa, nerijetko javljaju i opća kršenja ljudskih prava, onih koji bježe i onih koji ostaju. Pa ipak, unutar EU danas tek Finska u svom Zakonu o strancima ima inkorporirano i eksplicite navedeno kako, uz oružani sukob i „druge situacije nasilja“, kao i „prirodne katastrofe“ mogu biti temelj za dobivanje privremene zaštite. No ona se odobrava na razdoblje najduže do tri godine pa je upitno na koji način osigurati zaštitu onim u stanju produljene raseljenosti (*protracted displacement*).

Za one tražitelje zaštite koji ne ispunjavaju uvjete za odobrenje azila, kao punog (*de facto*) izbjegličkog statusa, postoji mogućnost odobravanja tzv. 'supsidijarne zaštite'. Ona se obično dodjeljuje na individualnoj bazi, ako postoje opravdani razlozi da će se osoba, ako se vrati u zemlju porijekla, suočiti sa „stvarnim rizikom trpljenja ozbiljne nepravde.“ Goodwin i McAdam (2007) ističu kako je moguće biti u situaciji opće povrede ljudskih prava, iako ne postoji sam oružani sukob. Pa ipak, Europski sud za ljudska prava u svojim je presudama na žalbe o odbijanju priznanja statusa azila naglasio kako se rizik od trpljenja nepravde može ostvariti samo kroz djela progona od strane ljudskog faktora, a ne i onih od strane prirodnih faktora. Bez obzira što IPCC izvještaji naglašavaju kako 'klimatske promjene' također jesu (velikim dijelom) rezultat ljudskog faktora ipak zasad donositelji odluka u EU odbijaju odobriti zaštitu za 'prekogranične okolišne raseljenike' (Kolmannskog i Myrstad, 2009:320).

Opcija „humanitarnog boravka“ također bi u nekim slučajevima mogla biti primjenjiva na okolišne raseljenike. Češće je regulirana nacionalnim zakonima o strancima/imigraciji, nego zakonima o izbjegličkoj zaštiti (pa tako i u hrvatskom slučaju). No jedino su Švedska i Finska zemlje Unije koje tu proviziju imaju u svom imigracijskom zakonodavstvu, iako je njihova primjena vrlo limitirana. Primjerice, u švedskom zakonu je čak naznačena i postupna degradacija okoliša (poput tonjenja otoka), ali je zakon primjenjiv samo na žrtve iznenadnih prirodnih katastrofa. I to samo u slučaju ako nije postojala alternativa internog bijega, tj. odlaska u područje u zemlji porijekla gdje bi pojedinac bio siguran. Također, država može suspendirati provedbu ove odredbe ukoliko je suočena s dolaskom velikog broja okolišnih raseljenika. Do 2009., zakon nije bio primijenjen niti u jednom slučaju (Kolmannskog i Myrstad, 2009:323).

Naposljetku, okolišni raseljenici bi mogli eventualno očekivati da ih države Unije na čije bi granice došli ne vrata u zemlje porijekla poštivajući *non-refoulement* načelo (o zabrani prisilnog udaljenja).¹⁶⁰ Ovo načelo je u 2005. čak bilo kratkoročno primjenjivano u Velikoj Britaniji, Nizozemskoj i Njemačkoj pri dolasku ljudi iz Indije, Šri Lanke, Tajlanda i Indonezije, koji su kao raseljenici nakon tsunamija 2004. tražili azil u ovim zemljama. Premda su bili odbijeni, jedno vrijeme ove države nisu vršile njihove deportacije u zemlje porijekla (Kolmannskog i Myrstad, 2009:324). Slično ovome, provizija koja je često dio zakona o strancima (ili zakona o imigraciji) tiče se mogućnosti da država odobri tzv. 'privremeni ili tolerirani ostanak' na temelju humanitarnih razloga, najčešće u trajanju od šest mjeseci, ali također bez ikakvih zajamčenih prava.

Poseban problem s primjenom oba ova načela jest u njihovim posljedicama po upitnu kvalitetu 'zaštite', jer oni jedino jamče da se osobu ne smije vratiti na granice ili teritorij zemlje gdje bi bio ugrožen. Ali to osobi ne jamči nikakva prava, niti status u zemlji dolaska, osim toleriranja (privremenog) boravka/ostanka. U tom smislu osobe ostaju u stanju svojevrsnog 'statusnog limba' (Goodwin i McAdam, 2007), bez ikakvih prava, osim npr. onih koje im dobrovoljno mogu pružiti humanitarne, nevladine i vjerske organizacije. A nekad se događa i to da, iako ih se ne deportira, ostaju zadržane u detenciji, što predstavlja dodatno srozavanje njihova položaja i životnih uvjeta, nakon što im je zaštita uskraćena.

Postoje i dodatne mjere koje, doduše, izlaze izvan okvira pravne regulacije i više se tiču institucionalnih mehanizama kojima se može utjecati na zaštitu okolišnih raseljenika, u smislu prevencije inicijalnih raseljeničkih tokova. EU tako može pojačati financijsku pomoć i logističku asistenciju kroz niz mjera koje se tiču jačanja prilagodbenih kapaciteta u okolišno ugroženim područjima zemalja u razvoju. To bi moglo značiti ulaganje u mjere smanjenja okolišnog rizika, jačanja okolišne otpornosti, sustavnije humanitarne pomoći i slično. Britanija, Nizozemska i Francuska već ulažu sredstva u mjere adaptacije na promjene, potvrđuju Kolmannskog i Myrstad (2009). No one to rade u sklopu svojih nacionalnih programa poticanja održivog razvoja i to uglavnom u vlastitim prekomorskim teritorijima ili bivšim kolonijama, s kojima su i dalje ekonomski i kulturno povezani (npr. karipski i polinezijski otoci, neke afričke države). Ipak, tema okolišne raseljenosti nije prisutna u ovim mjerama, što još jednom odražava stav alarmista da bi to ustvari značilo neuspjeh prilagodbe.

¹⁶⁰ Ovo je načelo garantirano čl. 33(1) Konvencije o statusu izbjeglica, kao i čl. 21(1) Kvalifikacijske Direktive, a također je prisutno kao instrument unutar područja ljudskih prava. Ono znači da nije dopušteno prisilno udaljiti tj. vratiti osobu u zemlju u kojoj bi njegov život ili sloboda bili ugroženi (na temelju pet konvencijskih kriterija), ili u zemlju u kojoj bi mogao biti podvrgnut mučenju, nečovječnom i ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju.

Kako bilo, iz svega navedenoga i analiziranoga, mišljenja smo kako okolišnim raseljenicima perspektiva za dobivanje zaštite unutar azilnog sustava EU nije obećavajuća. I ono malo legislativnih odredbi unutar azilnog, imigracijskog, ljudskopravnog i humanitarnog prava moguće je restriktivno tumačiti i/ili praktično ne primjenjivati. Mogućnost suspenzije određenih stavki ne daje puno nade da bi nacionalni sustavi bili osjetljivi za problem okolišnih raseljenika. To već podcrtava činjenica kako i današnji 'tražitelji azila' kao neprepoznate (političke) izbjeglice imaju dosta problema u dokazivanju vjerodostojnosti o potrebi i 'opravdanom temelju' za dodjelu zaštite. No, čini nam se kako je ovo tema za raspravu o općoj krizi izbjegličkog (azilnog) režima u svijetu. Tako problematika 'okolišnih raseljenika/izbjeglica' samo dodatno akcentuira nemoć i nevoljkost razvijenih zemalja za rješavanje posljedica globalne socioekonomske nejednakosti, političke nesigurnosti i/ili okolišne ugroženosti. U tom smislu, sociološke analize kritički sagledavaju načine na koje se međunarodna zajednica suočava s navedenim fenomenima na strukturnoj razini, ne samo analizom pravno-političkih implikacija ovakvog razvoja azilnog sustava, nego i analizom sociokulturnih uvjeta nastanka baš takvog režima izbjegličke zaštite.

Također držimo kako mjere pomoći pri adaptaciji na promjene radi prevencije raseljavanja, kojima EU pomaže svojim prekomorskim teritorijima, ne mogu biti adekvatno dugoročno rješenje za potencijalne okolišne raseljenike, a ni za okolišno nemobilne. One, ustvari, ukazuju na jednu staru/novu vanjsku dimenziju politike EU: pokušajem preveniranja izbjegličkih tokova u zemljama porijekla, EU se nastoji dodatno štititi od mogućeg dolaska tražitelja azila na svoje granice. Ne sumnjamo kako ovakve sigurnosne, migracijske i azilne politike vode eksternalizaciji i eksteritorijalizaciji mjera prevencije, kontrole i nadzora migrantskih i raseljeničkih tokova, označenih 'neregularnim' (Boswell, 2003).¹⁶¹ Takve restriktivne politike i mjere kojima se ograničava pristup teritoriju EU, ustvari povećavaju neregularnost, dovodeći u dodatnu opasnost same migrante, upozorava Düvell (2011).

Mišljenja smo kako će ih EU u budućnosti ipak primjenjivati jednako za političke izbjeglice, neželjene ekonomske migrante, kao i za okolišne raseljenike, neovisno o tome dolaze li pojedinačno, grupno ili u sklopu većeg 'mješovitog toka'. Tako će (i) okolišni raseljenici biti gurnuti u stanje dublje ugroženosti i neregularnosti u svojim pokušajima da se domognu granica EU, u kojoj žele zatražiti zaštitu. O tome danas svjedočimo iznova i u punoj većoj mjeri ne samo s obzirom na stradanja u Mediteranskom moru, nego i na ona koja se

¹⁶¹ Aktualne su mjere migracijske politike EU dobrim dijelom usmjerene na suzbijanje, nadzor i kontrolu 'neregularnih migrantskih tokova'. Njih čine ljudi različitih migrantskih profila, s različitim stupnjevima voljnosti i različitim motivima za migriranjem, pa tako i tokovi okolišnih raseljenika mogu biti njihovim dijelom.

događaju na Istočnomediteranskoj i na tzv. Balkanskoj ruti. U 2015. Europa je suočena s masovnim dolaskom prisilnih migranata tim putovima. Mediji govore o najvećoj izbjegličkoj i humanitarnoj krizi nakon Drugog svjetskog rata. Očekuje se kako bi tokom 2015. u Europi moglo pristići preko milijun prisilnih migranata, većinom državljana Sirije, ali i Iračana, Afganistanaca i Eritrejaca. EU predlaže kvote za relokaciju tražitelja azila i preseljenje izbjeglica iz onih država članica koje primaju najviše tražitelja azila (bilo podnositelja zahtjeva, bilo onih koji su u tranzitu), poput Grčke, Italije i Mađarske. Također, financijska je pomoć obećana i zemljama kandidatkinjama preko kojih prisilni migranti tranzitiraju na putu za EU, poput Makedonije i Srbije. Iako se ne raspravlja o tome na koji su način okolišne promjene, kao jedan od faktora, pridonijele pokretanju ovog raseljeničkog vala, istraživanje Kelley i sur. (2015) naglašava interakciju okolišnih, političkih i ekonomskih faktora u npr. objašnjenju pokretanja rata u Siriji i stvaranja aktualne 'izbjegličke krize'.

8.5.2. Mogućnosti zaštite okolišno raseljenih osoba u Hrvatskoj

Prvi hrvatski Ustav iz 1990. uvrstio je pravo na zdrav okoliš u članku 70. Ustava. „Sve brojniji 'ekološki' propisi različitog ranga svjedoče da institucije vlasti Republike Hrvatske sve ozbiljnije uzimaju u obzir postojanje snažne faktične veze između moguće degradacije okoliša i prava svih na zdravi okoliš“, piše Bačić (2008:742). Iz perspektive sigurnosnih studija, kreatori hrvatske „Strategije nacionalne sigurnosti“ iz 2002. fenomenu su sigurnosti pristupili vrlo redukcionistički, jedino u smislu državne sigurnosti, bez posebne usmjerenosti na ljudsku i okolišnu sigurnost (Grubiša, 2009, u Bilandžić, 2013:187). Doduše, među rizicima i prijetnjama za nacionalnu sigurnost uvrštene su „tehnološke i ekološke katastrofe“, no one su „još uvijek drugorazredni sigurnosni problem koji dolazi do izražaja tek ukoliko na sceni nisu izražene tradicionalne sigurnosne prijetnje (hladni rat, vojna djelovanja, terorizam itd.)“, ističe Bilandžić (2013:189). Time okolišna sigurnost i dalje nije jednako bitna dimenzija dugoročne sigurnosne, razvojne ili okolišne politike Hrvatske, u smislu proaktivnog minimiziranja štete od okolišnih stresora i rizika, tj. nesigurnosti i opasnosti iz okoliša.

S druge strane, hrvatsko migracijsko i azilno zakonodavstvo također ne pruža okvir za zaštitu okolišnih raseljenika. Razvoj hrvatskog sustava azila odvijao se u uvjetima pristupnih pregovora za članstvo u EU, kroz procese „europeizacije“ tj. harmonizacije domaćih zakona s EU *acquisom*. U tom je smislu Republika Hrvatska od potpisivanja Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju 2001. krenula u uspostavu azilnog sustava, te je u nekoliko navrata usklađivala svoje zakonodavstvo, kako bi izgradila pravni i institucionalni okvir za zaštitu izbjeglica (azilanti u hrvatskom kontekstu) (Lalić Novak, 2013; Baričević, 2014). Prateći razvoj i mijene

CEAS-a, Hrvatska je uglavnom vjerno prenijela sve odredbe nadležnih direktiva i regulacija u području azilnog i migracijskog zakonodavstva (Zakon o azilu, Zakon o strancima, Migracijska politika RH). Stoga, nemoguće je očekivati da bi Hrvatska, doslovno slijedeći Kvalifikacijsku direktivu, nekome od okolišnih raseljenika koji bi zatražili azil u RH doista i odobrila neki vid zaštite.

Zasad, od preko 4.885 tražitelja u Hrvatskoj (od srpnja 2004. do srpnja 2015.) nije bilo slučajeva osoba koje su svoj zahtjev temeljile na okolišnim razlozima. Moguće je da neki od njih jesu u svojim iskazima spominjali okolišne čimbenike u sprezi s drugim političkim, ekonomskim i ostalim faktorima. No ni jedan od do sada odobrena 165 statusa zaštite (98 azil, 67 supsidijarnih zaštita) nije prepoznat kao 'okolišni izbjeglica', jer zakon takvu opciju niti ne garantira. Premda su, kada se pogleda navedena statistika (vidi UNHCR, 2015b), mnogi od tražitelja dolazili upravo iz azijskih i afričkih područja koja su uvelike izloženi ne samo političkom i socioekonomskom, nego i okolišnom stresu i rizicima.

Za buduće je razdoblje važno pratiti i analizirati kako će Hrvatska, kao nova članica EU, preuzimati zadaće nadzora i kontrole Unijskih granica, te hoće li biti u prilici donositi, možda, i samostalnije odluke vezano za priznanje neke vrste statusa okolišnim raseljenicima, unutar ili izvan već ionako narušenog međunarodnog (pa i europskog) režima izbjegličke zaštite. Drugo je pitanje hoće li se Hrvatska naći pod povećanom izloženosti budućih 'prekograničnih okolišnih raseljenika' koji će dolaziti na njene granice (kopnenim ili morskim putem). A također, hoće li od drugih EU zemalja primati veći broj migranata i tražitelja (među njima moguće i okolišnih raseljenika) koji bivaju vraćeni na teritorij prve zemlje ulaska u područje Unije, kao one koja mora odlučivati o njihovom zahtjevu (što određuje primjena Dublin III sustava).¹⁶² Hrvatski zakoni (o azilu, o strancima) kao i Migracijska politika te Akcijski plan za integraciju niti u jednoj stavci ne predviđaju ikakvu mjeru zaštite potencijalnih okolišnih raseljenika. No, u današnjoj je situaciji jednako važno pitanje na koji će se način država odnositi prema vlastitim okolišno raseljenim osobama, kao što je primjerice bio slučaj s raseljenima zbog poplava u 2014., o čemu više u narednom poglavlju.

8.6. Razumijevanje okolišnog izbjeglištva u Studijima prisilnih migracija i Izbjegličkim studijama

¹⁶² Nakon donošenja Europske migracijske agende u svibnju 2015. Republika Hrvatska bi sukladno kvotama o relocaciji i preseljenju trebala primiti isprva 550, a prema zadnjem planu 1.064 sirijskih, eritrejskih i afganistanskih tražitelja azila i izbjeglica iz Grčke, Italije te Mađarske. O kritičkoj analizi glavnih odrednica hrvatskog sustava azila vidi u Baričević (2013).

Dosad smo u ovom poglavlju analizirali mogućnosti zaštite okolišnih raseljenika i izbjeglica u instrumentima međunarodnog prava i u nekim od institucionalnih mehanizama pomoći. Ovdje se detaljnije osvrćemo na razumijevanje fenomena okolišnog izbjeglištva i zaštite iz (kritičke) perspektive Studija prisilnih migracija (*Forced migration studies*) i Izbjegličkih studija (*Refugee studies*). Unutar njih, nedobrovoljna, posebice prisilna migracija, obuhvaća širi spektar osoba koje se raseljavaju i bježe, dakle to nisu samo osobe koje opisuje termin (konvencijske) izbjeglice.

U tom smislu prisilni migranti su raznoliki supstrat koji može uključivati 'klasične izbjeglice', interno raseljene osobe zbog političkih razloga, tražitelje azila, interno i prekogranično raseljene osobe zbog ekonomskih, demografskih i okolišnih razloga, nepriznate i odbijene tražitelje azila, neregularne migrante, osobe koje čekaju na povratak u područje porijekla, žrtve trgovanja ljudima, raseljene osobe bez državljanstva, a moguće i neke još neprepoznate kategorije. Nema naznaka da bi sadašnja situacija produženih vojno-političkih sukoba u područjima azijskih i afričkih zemalja dovela do prestanka ili smanjivanja tih prisilnih migracijskih tokova. Međutim, međunarodne obveze o pružanju zaštite sve su labavije u nacionalnim zakonodavstvima tj. primjenjuju se uz sve veća umanjivanja prava izbjeglica i obveza države za pružanjem efikasne zaštite, upozorava Düvell (2008).

Proces nastanka izbjeglištva uključuje otprilike četiri konsekutivne faze (prema Ager, 1999): prva je „faza prije bijega“ (*pre-flight phase*) prilikom koje je zbog situacije rata i sličnog nasilja onemogućen normalan život, pa ljudi razmišljaju o prinudnom napuštanju svojih kuća ili su direktno prisilno prognani iz svojih domova. U sljedećoj, „fazi bijega“, raseljene osobe sa ili bez asistencije odlaze i bježe iz svojih prebivališta, da bi pronašli zaštitu i utočište, unutar ili izvan zemlje svog porijekla. U tijeku ove faze, koja je često iznimno opasna za izbjeglice, ranjive skupine poput djece, žena i staraca naročito su osjetljive na uvjete bijega i sve opasnosti na koje mogu naići prije dolaska u područje prihvata.

Treća je „faza naseljavanja“ u području u kojem će ostvariti zaštitu. Ona je predviđena kao privremena, dok se uvjeti u području s kojeg su pobjegli ne normaliziraju, da bi se mogli tamo vratiti, ili dok se ne pronađe neko drugo trajno rješenje. U ovoj fazi vladina tijela, civilne organizacije i međunarodne agencije poput UNHCR-a pomažu u prihvatu i akomodaciji tražitelja zaštite. Smještaj može biti osiguran u kolektivnim izbjegličkim kampovima u slučaju masovnijeg dolaska izbjeglica, ili u prihvatnim centrima za, po obimu manje, individualne ili grupne, dolaske tražitelja azila.¹⁶³ Posljednja bi faza uključivala

¹⁶³ Vrlo je čest slučaj da izbjeglice, pogotovo u najvećim izbjegličkim kampovima u svijetu (poput Dadaaba u istočnoj Keniji, s preko 300.000 somalijskih izbjeglica) provedu godine i desetke godina nesigurni za dugoročno

dugoročna rješenja izbjegličkog statusa, a koja mogu biti barem trojaka i značiti povratak (repatrijaciju) u zemlju porijekla, ukoliko su se za to stvorile prilike. Potom je rješenje ostvarenje izbjegličkog statusa i integracija u lokalnu zajednicu prihvata. Treće je rješenje preseljenje u treću zemlju gdje izbjeglicama može biti zagarantirana prilika za novi život.

Svako od ovih rješenja nosi svoje izazove i poteškoće. Opcija povratka u zemlju porijekla možda je najpriželjkivanija za izbjeglice, ali je i najskuplja te u najvećem broju slučajeva najteže izvediva, s obzirom na, u prvom redu, prolongirani karakter sociopolitičkih i drugih kriza koje su generirale raseljenost. Ukoliko su prestali politički uvjeti koji su doveli do raseljavanja, povratak i dalje može biti otežan i/ili opstruiran zbog niza nepovoljnih strukturnih - socioekonomskih i sociokulturnih - pa i individualnih psiholoških razloga. I u hrvatskom kontekstu istraživanja su pokazala da povratnici često zapravo iskuse poteškoće u re-integraciji u područje porijekla, bilo zato jer su okolnosti zbog kojih su pobjegli još donekle prisutne, ili ih oni bar takvima subjektivno percipiraju, ili, najčešće imaju problema u uključivanju u društveni i ekonomski život lokalne zajednice (Koska, 2009; Mesić i Bagić, 2011). Stoga se ponekad neki od njih i ne mogu smatrati pravim povratnicima, jer optiraju i laviraju između područja porijekla, koje im strukturno i identitetski postaje sve dalje, i područja primitka u kojem su našli zaštitu, ali se također ne osjećaju posve integriranima.

Buduća bi istraživanja unutar izbjegličkih studija trebala pokazati vrijedi li ista shema opisanog tijeka i faza izbjegličkog ciklusa, te izbjegličkih i povratničkih izazova, na jednak ili sličan način i za klimatske/okolišne izbjeglice, odnosno za okolišne interno raseljene osobe.¹⁶⁴

Postoje i suprotna mišljenja koja nepristaju na korištenje pojmova 'okolišne izbjeglice' pristupaju iz drugih perspektiva. Kibreab (1997) smatra da je pojam okolišnih izbjeglica postao gotovo pa svakodnevno u zapadnom krugu okolišnih eksperata zbog političke agende kreatora globalnih humanitarnih i azilnih politika. No, paradoksalno je da se

rješenje svoje situacije. Npr. u tom se kampu rađa već treća generacija izbjeglica (UNHCR, 2014). S druge strane kolektivni centri i kampovi primaju interno raseljene osobe u vrlo sličnim uvjetima. Iako se izbjeglice i raseljenici u kolektivnim kampovima trude uspostaviti normalan život i u njima im ne prijete progon, istraživanja su pokazala da su takva mjesta također nesigurna za osobnu dobrobit izbjeglica, naročito žena (UNHCR, 1991). U njima je često prisutan odnos patronizacije, sekundarne viktimizacije, seksualnog i rodnog nasilja, pasivizacije i stvaranja „ovisnog mentaliteta“ izbjeglica o domaćim i međunarodnim humanitarnim agencijama (Harrel-Bond, 1986; Nyers, 2006). Osim toga, problemi mogu nastati i oko pitanja priznavanja statusa, spajanja obitelji, prava na rad i integraciju u lokalnu zajednicu. Zato se neke izbjeglice primjerice u području Subsaharske Afrike sami naseljavaju uz pogranična područja svojih zemalja porijekla te sporadično samoinicijativno prelaze granicu i cirkuliraju, želeći si poboljšati socioekonomske šanse za vlastitu financijsku neovisnost o humanitarnim akterima, radeći sami na svojoj lokalnoj integraciji.

¹⁶⁴ S obzirom na sve izneseno u ovom i u prethodna dva poglavlja jasno je kako neke od značajki prihvata i povratka jednako vrijede za interno raseljene osobe zbog političkih, kao i zbog okolišnih razloga. Pa ipak jedna je bitna razlika, stanje produljene raseljenosti više je karakteristično za prve, jer se za druge pretpostavlja kako će se, čim se povuče okolišna prijetnja koja je izazvala raseljavanje, oni evakuirani i raseljeni početi vraćati svojim kućama te čim prije započinjati proces obnove, naravno ukoliko se ne radi o nepovratnoj promjeni okoliša poput potonuća otoka.

upotrebom i promoviranjem korištenja tog termina zapravo posredno ograničava mogućnost pružanja zaštite i utočišta, odnosno azilne se politike na Zapadu čini još restriktivnijima. Termin je „izmišljen barem dijelom da bi se depolitiziralo uzroke raseljenosti, omogućujući tako državama da odstupaju od svoje obveze pružanja azila“ (Kibreab, 1997:21). Shen i Gemenne (2011) također kritiziraju i osporavaju dominantne diskurse koji kategoriziraju stanovnike otočnih nacija Pacifika kao 'klimatske izbjeglice'. U prethodnom smo poglavlju vidjeli kako se njihov argument temelji na studiji koja je obuhvaćala iskaze samih stanovnika otoka koji se opiru tj. ne priznaju poistovjećivanje s tom „oznakom“, jer mnogi od njih ne vide raseljavanje ili bijeg kao strategiju u sklopu svog budućeg nošenja s promjenama, niti se trenutno osjećaju stvarnim ili potencijalnim „izbjeglicama“.

McNamara i Gibson (2009:482) postavljaju opravdano pitanje legitimira li posredno pristajanje na kategorizaciju, diskurse, pa čak i pravno definiranje okolišnih ili klimatskih migranata i izbjeglica, samu klimatsku promjenu odnosno politike međunarodne zajednice koje su dovele do globalnog zatopljenja i svih njihovih posljedica. U tom smislu čak i raseljenost zbog promjena postaje prihvatljivim rješenjem, odnosno kompenzacijom, za sve probleme oko društvenog utjecaja promjena u okolišu. Autori tvrde kako UN-a nije napravio dovoljno da bi se kreirale politike spram zaštite okoliša i spram zaštite okolišnih raseljenika. Gdje je rješenje za pravno priznavanje statusa i za političke mjere zaštite te populacije?

8.6.1. Redefinicije 'starih' kriterija, ili potreba za novim instrumentima i mehanizmima zaštite?

Treba li, kao što predlaže Burson (2010), okvir zaštite ostati unutar Konvencije, onda je potrebno uvjeriti sve preostale države da potpišu i ratificiraju Konvenciju o statusu izbjeglica i Protokol. To je iznimno važno za zemlje koje same 'stvaraju' i udomljavaju brojne prisilne migrante poput Indije, a istovremeno nisu potpisnice Konvencije i Protokola. Autor upozorava da, sukladno analizama Gibneya (2004) i Hathaway (2007), mnogi tražitelji azila zaštitu traže u zemljama koje nemaju dovoljno institucionalnih kapaciteta za pružanje efikasne zaštite. Slično, Mesić (1993:181) podcrtava činjenicu kako „u siromašnim zemljama Trećega svijeta izbjeglice ipak lakše ostvaruju pravo prvoga azila, ali im često nisu osigurani ni elementarni uvjeti za preživljavanje.“

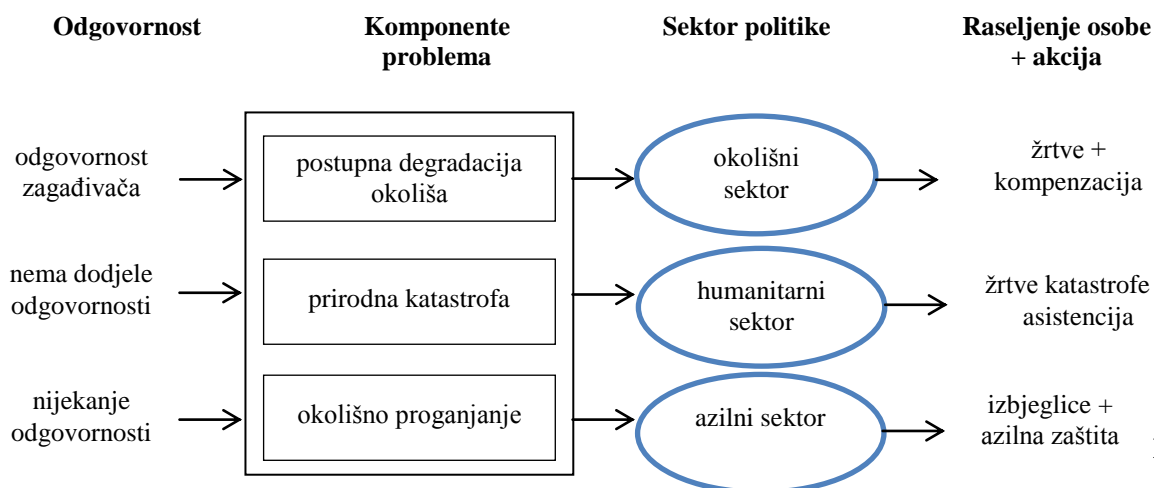
Čak i Black, kao kritičar pojma 'okolišne izbjeglice', tvrdi da ljudi raseljeni zbog promjena u okolišu trebaju biti uključeni u međunarodne konvencije koje bi im garantirale zaštitu i sigurnost. Prema autoru, nužno je osmisliti odgovarajuće okolišne i migracijske politike zaštite i pomoći ugroženom stanovništvu. Te politike trebaju biti primjenjive na one

koji su zbog promjena već iseljeni, ili će tek biti iseljeni, bilo zbog nepogode, bilo zbog predostrožnosti, kao i za one koje uopće nemaju i ne budu imali priliku otići (Black, 2001).

Stoga postoji nekoliko strategija nošenja s promjenama: a) povećati okolišnu otpornost na okolišnu prijetnju; b) ugroženima i pogođenima promjenom omogućiti mobilnost i migraciju; c) omogućiti održiv i dostojan ostanak onih koji ne mogu otići; d) omogućiti anticipirajuće migracije i anticipirajuća preseljenja (Black i sur. 2013:39-40). Uz navedeno, potrebno je razvijati nekoliko (paralelnih) mjera: 1. jačati i razvijati *in situ* adaptaciju prije samih nepogoda; 2. poduzeti anticipirajuću migraciju za one čija otpornost i adaptacija ovisi o pomoći „izvana“; 3. pružiti hitne i učinkovite odgovore na okolišne nepogode kada se one počnu događati; 4. osigurati barem minimalne uvjete sigurnosti i zaštite za one koji su prisiljeni ostati; 5. ostvariti povratak domovima ili poštivati opciju izbora ne-povratka ili preseljenja negdje drugdje za raseljene (Black i sur., 2013:41). Svi ovi izbori finalno će odlučiti o tome postoji li potreba za novim mehanizmima zaštite za raseljenu populaciju.

Unutar rasprave o potrebi izmjena i dopuna starih kriterija ili razrade novih instrumenata međunarodnog prava koji bi štitili kako okoliš, tako i ljude ugrožene njegovom degradacijom, potrebno je utvrditi čija je odgovornost za zagađenje, te shodno tome kakva bi politika i kroz koje mehanizme mogla omogućiti zaštitu okolišnih raseljenika. I dok jedni naglašavaju antropocentričnost međunarodnih konvencija u vezi okoliša, Vlassopoulos (2010:25) zamjećuje njihovu ekocentričnost evidentnu već i u njihovim nazivima (Konvencija za suzbijanje dezertifikacije, Konvencija o prekograničnim učincima industrijskih nesreća, Konvencija o biološkoj raznolikosti, itd.). Autorica kritizira takvo stanje i zalaže se za veću pažnju usmjerenu ka ljudskim pravima u tim instrumentima, zbog potrebe za identificiranjem potencijalnih žrtava degradacije, odgovornim akterima, te pravnog i institucionalnog 'lijeka' koji bi pomogao okolišnim raseljenicima. Njezino je razumijevanje načina na koji bi trebalo pristupiti kreiranju javnih politika zaštite okolišnih raseljenika prikazano u grafikonu 4.

Grafikon 4 - Sektorska dimenzija kreiranja okolišno-azilnih politika. Izvor: Vlassopoulos (2010:24)



Vlassopoulos iznosi zanimljiv stav kako jedino u slučaju prirodnih katastrofa (kojima ona smatra potrese i vulkanske erupcije) nema antropogenih uzroka pa time ni specifične odgovornosti za katastrofu. Stoga je bitno znati da bi se asistencija i pomoć u tom slučaju dobivala od strane humanitarnog fonda potpore (*humanitarian relief fund*). Kompenzacijski fond zagađivača (*polluter compensation fund*) trebao bi pokrivati međunarodnu odgovornost zbog postupne degradacije okoliša. Tek bi za treću skupinu slučajeva, koji se tiču 'okolišnog proganjanja' (*environmental persecution*), žrtve mogle ostvariti zaštitu. Ovdje autorica ubraja primjere uništenja okoliša od strane autoriteta zbog i uslijed razvojnih projekata i za vrijeme vojnih konflikata, pri čemu država ne može ili ne želi pružiti adekvatnu zaštitu raseljenim osobama, pa u tom smislu njih isto možemo smatrati progonjenima. Na toj osnovi te bi osobe mogle tražiti međunarodnu izbjegličku zaštitu. No, i to uz pretpostavku da bi donositelji odluka o izbjegličkom statusu tumačili okolišne čimbenike kao jedno od djela proganjanja (Vlassopoulos, 2010:25-26).

McAdam (2011b) se suprotstavlja mišljenju nekih autora (Williams, 2008; Docherty i Gianni, 2009; Biermann i Boas, 2010) koji se zalažu za uvođenje novog instrumenta koji bi pravno definirao status i procedure priznavanja zaštite okolišnim izbjeglicama. Autorica čak dovodi u pitanje je li jedinstvena definicija ne samo moguća, nego i potrebna. Njezin je argument da svaka asistencija osobama u nevolji (bilo da se radi o političkim uvjetima rata, prirodne katastrofe ili siromaštva) ovisi o specifičnostima samog konteksta i situacije u kojoj se progon ili stradanje odvija. Stoga, u određenom smislu, i nije toliko bitan uzrok koji dovodi do stradanja nego sama priroda štete koja se događa. Dakle, važnije od motivacije, uzroka ili poticaja za bijeg jest pitanje: je li i pod kojim uvjetima povratak moguć tj. je li sigurno vratiti se (McAdam, 2011b). Ako je odgovor negativan, to može bit temeljem odobrenja zaštite.

U tom će smislu svaka promjena okoliša izazvati različitu brzinu, trajanje i veličinu kretanja, bilo dobrovoljne migracije, bilo bijega. Zato ni priroda odgovora tj. rješenja na takvu raseljenost ne može biti jednoobrazna. Pogotovo je to jasno usporedimo li intervencije koje znače evakuaciju stanovništva pred katastrofom i očekivani skori povratak po povlačenju posljedica prirodne katastrofe te one strategije i planove kolektivnog preseljenja stanovništva koje nije neposredno ugroženo dugotrajnošću okolišne (posebice klimatske) promjene. Zbog toga, smatra autorica, nije moguće imati jedinstveni protokol, konvenciju ili mjeru koja bi pokrila cijeli varijetet iskustava okolišne migracije i raseljavanja. No, potreban je ljudsko-pravaški pristup kod seljenja zbog promjene, koji je utemeljen u načelu humanosti i dostojanstva, ne samo u fazi bijega nego i u fazi dolaska i boravka u području primitka. Stoga se McAdam (2011b) zalaže za neku vrst općih smjernica koje nisu međusobno isključujuće.

8.6.2. Jedan prijedlog novog instrumenta zaštite (F. Biermanna i I. Boas)

Ipak, zagovaratelji termina 'klimatske izbjeglice', Biermann i Boas (2010), podržavaju ga iz dva temeljna razloga, i predlažu jedan novi instrument zaštite.¹⁶⁵ Oni obrazlažu kako će buduće klimatske promjene izazvati i međunarodnu i internu raseljenost, što će dio raseljenih (doduše manji dio onih koji pređu državnu granicu) činiti sličnima 'političkim izbjeglicama', koji zaštitu traže izvan zemlje porijekla. Naročito će utočište izvan matične zemlje morati potražiti oni pripadnici otočnih država koje će, po svemu sudeći, prestati postojati zbog tonjenja. Glavna je kritika autora da međunarodni odgovor na traženje zaštite ne treba počivati na činjenici prelaska ili ne prelaska državne granice, što u slučaju interne raseljenosti ljudima onemogućuje mogućnost ostvarenja zaštite.

Autori ne nalaze uvjerljiv razlog zašto bi termin 'izbjeglica' bio rezerviran samo za „političke izbjeglice“ iz hladno-ratnog perioda. Dok je prvi razlog pružanja utočišta prema kriterijima Konvencije pravno-političke prirode, drugi bi, prema raseljavanju zbog okolišnih razloga, bio više moralno-socijalne prirode. Također, čini im se neprimjerenim izmišljanje kompliciranih višesložnih termina poput „klimatski povezano okolišno raseljene osobe“, i slično. Ističu kako „pojam izbjeglica ima jake moralne konotacije društvene zaštite u većini svjetskih kultura i religija. Koristeći ovaj pojam, zaštita klimatskih izbjeglica dobit će legitimnost i hitnost koju zaslužuje“ (Biermann i Boas, 2010:67).

Autori su protiv toga da Konvencija o statusu izbjeglica kao instrument obuhvaća „klimatske izbjeglice“ već se zalažu za zasebnu vrstu *sui generis* protokola. To bi uvrstilo problematiku klimatskih i okolišnih izbjeglica u već uspostavljeni pravno-politički okvir, ali ne izbjegličkog režima utemeljenog u Konvenciji i Protokolu, koje smatraju neadekvatnim.¹⁶⁶ Biermann i Boas (2010) predlažu da se zamišljeni novi „Protokol o priznavanju, zaštiti i preseljenju klimatskih izbjeglica“ (*Protocol on the Recognition, Protection, and Resettlement of Climate Refugees*) uvrsti u već spomenutu Okvirnu konvenciju o klimatskim promjenama (UNFCCC) iz 1992. godine.

¹⁶⁵ Biermann i Boas (2010:67) određuju klimatske izbjeglice „kao ljude koji moraju napustiti svoje stanište, odmah ili u bliskoj budućnosti, zbog nagle ili postupne promjene u svom prirodnom okolišu u vezi s najmanje jednim od tri utjecaja klimatskih promjena: porastom razine mora, ekstremnim vremenskim pojavama te zbog suše i nestašice vode“. Vidljivo je kako u njihovoj definiciji promjene okoliša prioritet zauzimaju hidrometeorološki uvjeti te kako je faktor prisile tj. „moranja“ odlaska onaj koji bitno određuje 'okolišno izbjeglištvo'.

¹⁶⁶ Ovaj argument je u svijetlu već spomenute činjenice kako je današnji izbjeglički režim u zapadnom svijetu pod stalnim pritiskom nacionalnih vlada koje se zalažu za što restriktivnije politike zaštite, a ne za omogućavanje zaštite za još veću populaciju raseljenih osoba. Ponekad se krše i temeljne norme i standardi izbjegličkog prava. Stoga Biermann i Boas (2010) izražavaju sumnju kako bi unošenje amandmana u Konvenciju, kao i proširenje mandata UNHCR-a, učinkovito riješilo izbjegličke krize povezane s okolišem.

Protokol bi se temeljio na pet osnovnih načela koja sažeto prikazujemo: 1. „princip planirane relokacije i preseljenja“ - u svojoj srži podrazumijeva da se učestalost i opseg prirodnih katastrofa može predvidjeti, te se stoga može planirati izbjegavanje okolišnog stresa i rizika putem planiranog i dobrovoljnog preseljenja i reintegracije tijekom razdoblja od nekoliko godina i desetljeća; 2. „princip preseljenja umjesto privremenog azila“ - temelji se na, po našem mišljenju, ispravnoj pretpostavci da se neće sve klimatske izbjeglice moći vratiti u svoje domove (npr. oni s potopljenih pacifičkih otoka), dok se za političke izbjeglice to očekuje, barem u teoriji. Stoga prve treba razumjeti kao stalne useljenike regije ili zemlje koja ih prihvaća; 3. „princip kolektivnih prava za lokalnu populaciju“ - konvencijski izbjeglički režim utemeljen je na pružanju zaštite pojedincu koja trpi progon, iako je moguće da se zaštita priznaje i *en masse*. Režim klimatskog izbjeglištva treba biti predviđen za, po brojnosti, različite kolektive ljudi, ovisno o zahvaćenosti geografskog područja iz kojeg odlaze/bježe; 4. „princip međunarodne pomoći za domaće mjere“ - režim klimatskog izbjeglištva, da bi bio ostvariv, treba biti usmjeren na zaštitu raseljenih unutar svojih država porijekla. To je moguće kroz potporu vlade, nacionalnih agencija i lokalnih zajednica za programe zaštite, ili preseljenja ljudi na svom teritoriju, 5. „princip međunarodne podjele tereta“ - iako su promjene u okolišu globalni problem, bogate industrijalizirane zemlje uzrokovale su u prošlosti najviše emisija stakleničkih plinova, te stoga trebaju snositi većinu moralne i pravne odgovornosti za klimatske izbjeglice, kao žrtve globalnog zatopljenja. Stoga razvijene zemlje trebaju najviše sudjelovati u financiranju potpore, te preseljenja klimatskih izbjeglica, kroz pružanje pomoći zemljama najviše pogođenim promjenama (Biermann i Boas, 2010:75-78).

Autori smatraju da za provedbu protokola mogu biti zadužena dosadašnja UN-ova tijela i agencije bez potrebe za stvaranjem nove međunarodne birokracije. Kao institucionalnu podršku protokolu predlažu osnivanje „Fonda za zaštitu i preseljenje klimatskih izbjeglica“ (*Climate Refugee Protection and Resettlement Fund*), koji bi morala, na odgovarajući način, financirati i podupirati međunarodna zajednica.¹⁶⁷ Za glavnu nadležnost provedbe autori predlažu ne jednu agenciju, već mrežu agencija s mogućim predsjedavanjem i koordiniranjem od strane UNDP-a i Svjetske banke, a kao dodatne nadležne aktere i sekretarijat UNFCCC-a u Bonnu, UNHRC-a u Ženevi te UNEP-a, Food and Agriculture Organization (FAO) i World Health Organization (WHO) (2010:76). Naše je mišljenje da s obzirom na kompleksnost

¹⁶⁷ Što se tiče načina na koji bi se financirale aktivnosti i mjere provedbe iz zamišljenog Protokola, Biermann i Boas (2010:81-82) predlažu da se realiziraju pomoću spomenutog Fonda. Fond bi počivao na četiri temeljna načela od čega je najbitnije da bi se na sjednicama zemalja potpisnica novog Protokola raspravljalo i vijećalo o definiranju i popisivanju određenih populacija koje su prepoznate kao „klimatske izbjeglice u potrebi preseljenja.“ Tada bi se odlučivalo o vrsti financijske pomoći, visini pomoći te bi bile poduzete sve druge mjere koje se odnose na zaštitu i preseljenje, te upravljanje fondom.

problema i mogućih načina rješavanja dio odgovornosti trebali bi preuzeti i Visoki povjerenik UN-a za ljudska prava te Ured UN-a za koordinaciju humanitarnih poslova.

Prema našim saznanjima, prijedlog Biermanna i Boasa nije naišao na priželjkivani odaziv međunarodne zajednice, a ni eksperata za okoliš. Smatramo da iako racionalno izložen, operativno razrađen i etički prihvatljiv, ipak krije u sebi pomalo utopističku viziju i nadu kako će 'razvijene zapadne zemlje' prihvatiti svoju odgovornost u bavljenju problemima koji najviše pogađaju 'nerazvijene' tj. 'zemlje u razvoju'. No, do danas se nije dogodio pomak u smjeru razrade novog instrumenta, bilo u izbjegličkom bilo u okolišnom pravu, koji bi dao naznake da se međunarodna zajednica obvezuje učiniti nešto više po tom pitanju. S druge strane, smatramo kako je, unatoč mogućim ozbiljnim posljedicama eventualnih masovnih prisilnih okolišnih migracija po stabilnost međunarodnog poretka, kapacitet međunarodne zajednice za rješenje tog problema ipak ograničen. Pogotovo u situaciji kao 2014. koja je ukazala na stare/nove 'hladnoratovske' i terorističke prijetnje sigurnosti kroz disbalanse u odnosima globalne geopolitičke moći, što je znatno više okupiralo fokus svjetskih moćnika. Mišljenja smo kako dok je god Globalni Sjever okupiran tim pitanjima, okolišna raseljenost ostaje prvenstveno problemom i izazovom (unutar) zemalja Globalnog Juga.

U ovom smo poglavlju sagledali i analizirali mogućnosti za pružanje zaštite okolišnim raseljenicima putem postojećih pravnih instrumenata i institucionalnih mehanizama unutar međunarodnog izbjegličkog prava i režima zaštite, kao i putem instrumenata međunarodnog okolišnog prava. Opisali smo situaciju i pravne okvire zaštite na međunarodnoj razini, razini Europske unije i na razini Hrvatske, uspoređujući već postojeće kriterije i standarde priznavanja zaštite s potrebom za redefinicijom ili potrebom za osmišljavanjem posve novih pravnih instrumenata, regulativa, politika i mjera za okolišno raseljene i izbjegle osobe.

Izazovi i potrebe su sve brojnije no čini se kako, bez obzira na nepostojanje jednoznačne pravne garancije za pružanje utočišta okolišnim raseljenicima, određena vrsta asistencije i zaštite barem nominalno može biti protumačena kao ostvariva. Implementacija pak tih ionako slabih garancija predstavlja još veći problem u njihovoj (nad)nacionalnoj primjeni. Perspektiva Studija prisilnih migracija i Izbjegličkih studija dodatno je ukazala na probleme oko kategorizacije pojmova i njihovih pravnih i političkih implikacija u praksi. No, istovremeno je podsjetila na potrebu za novim istraživačkim kategorijalnim aparatom i rakursom iz kojega se treba operacionalizirati iskustvo okolišne ugroženosti i okolišne raseljenosti. Jednim takvim bliskim primjerom bavimo se u idućem poglavlju.

9. POSLJEDICE POPLAVA NA PODRUČJU JUGOISTOČNE EUROPE U 2014.

9.1. Uvod

Svakodnevno smo izloženi medijskim izvještavanjima o posljedicama koje pojedine prirodne i tehnološke katastrofe izazivaju u raznim područjima svijeta. Bez obzira radi li se o dugotrajnim razdobljima suše i opće gladi u zemljama Subsaharske Afrike, poplavama u Indiji i Bangladešu, potresima u Japanu, ili pak o olujnim vjetrovima koji čine ogromnu štetu u karipskim državama, svjedočimo izrazito dramatičnim medijskim slikama kako promjene u okolišu mogu utjecati na živote milijuna ljudi. Takve su nas vijesti uglavnom šokirale, ali ponekad i ostavljale ravnodušnima, jer, ipak se događaju „negdje drugdje“.

No, onda se u svibnju 2014. jedna takva veća prirodna katastrofa dogodila i u „našem dvorištu“. Poplava koja je pogodila Hrvatsku, Bosnu i Srbiju te, uz izgubljene ljudske živote, prouzročila je i golemu materijalnu štetu koja se još zbraja i sanira. Katastrofa je dovela i do značajnog broja evakuiranih i kratkoročno (okolišno) raseljenih stanovnika. Medijske slike evakuacija i razorenih domova podsjetile su na raseljavanje i izbjeglištvo ljudi tijekom 1990-ih, pogotovo jer su se one u slučaju Bosne i Hercegovine te Hrvatske dogodile u nekadašnjim ratnim sredinama, koje su u ratu bile pogođene devastacijom i stradanjem. Cilj je ovog poglavlja ukratko opisati događaj poplave koja je pogodila naše područje tijekom svibnja 2014., naznačiti nastalu ljudsku i materijalnu štetu, uključujući i raseljavanje, te ukazati na potrebu daljnjeg istraživanja ovog fenomena i njegovih posljedica.¹⁶⁸ Na kraju poglavlja spominjemo i neke druge moguće slučajeve okolišne ugroženosti i njihove specifičnosti u hrvatskom kontekstu.

9.1. Opis događaja i štete nastale poplavama 2014. u Hrvatskoj, Bosni i Srbiji

Povećane, obilne količine padalina (kiše) započele su 13. i trajale sve do 18. svibnja 2014. „Uzrok povećanih oborina je snažna i postojana ciklona sa središtem iznad jugoistočne

¹⁶⁸ Autor doktorskog rada porijeklom je iz Županje. U svibnju je aktivno sudjelujući sa svojim sugrađanima u mjerama obrane od poplave i mjerama distribucije humanitarne pomoći, svjedočio okolišnom ugrožavanju, stresu i stradanju, ali i solidarnosti i zajedništvu stanovništva, za vrijeme ove katastrofe. U par je navrata (lipanj i srpanj 2014.) posjetio najviše pogođena sela županijske Posavine, te dva puta sudjelovao u javnim radovima sanacije i obnove na terenu, u najviše pogođenom području. Uz to je razgovarao s lokalnim stanovništvom koje je u Gunji i Rajevom selu radilo na obnovi svojih kuća. Ovo naravno nije bio istraživački terenski rad, ili formalno „promatranje sa sudjelovanjem“, ali je omogućilo važne uvide u narav cijele katastrofe i u varijetete ljudskog stradanja (uključujući i osobno obiteljsko). Svjedočili smo i trenutnim mjerama za obranu od poplave kao i *post ante* mehanizmima za omogućavanje povratka evakuiranih i raseljenih. Stoga sve to može poslužiti kao podloga za daljnji ulazak u istraživačko polje i rad u ovom području na temama od našeg interesa. Naglašavamo i to kako smo temu ovog doktorskog rada odabrali u proljeće 2012., ne priželjkujući niti sluteći koliko će ona (nažalost) postati aktualnom i 'životnom' i u domaćem kontekstu.

Europe. Poplavi je također prethodilo vrlo vlažno razdoblje pa je tlo bilo zasićeno vodom na području sliva Save.“ (DHMZ, 2014b:7). Sve to rezultiralo je naglim povećanjem vodotoka rijeke Save i pritoka u njenom srednjem i donjem slivu - rijeka Une, Vrbasa, Bosne i Drine. Njihovim je ulijevanjem Sava dosegla rekordne nezabilježene vrijednosti i maksimum vodostaja, od kada se provode sustavna mjerenja (Hrvatska vodoprivreda, 2014).

Kako je vidljivo iz slike broj 2 rijeke su se izlile iz svojih korita, posebno u području istočne Hrvatske, sjeverne i sjeveroistočne Bosne te zapadne Srbije, te u vrlo kratkom roku poplavile brojna naselja. U Hrvatskoj najviše je pogođeno bilo područje krajnjeg istoka regije Slavonije tj. Vukovarsko-srijemska županija (pogranično područje na tromedi s Bosnom i Srbijom). Ugrožena su bila i neka područja u Požeško-slavonskoj, Sisačko-moslavačkoj, Osječko-baranjskoj, kao i područje Brodsko-posavske županije, međutim, ondje se okolišni hazard nije manifestirao u devastirajući rizik u obliku prirodne katastrofe.¹⁶⁹ U Hrvatskoj su mjere obrane od poplava u nadležnosti Hrvatskih voda, no ni one nisu uspjele spriječiti ovu katastrofu, unatoč proglašenju izvanrednog stanja mjera obrana od poplave.



Slika 2 – „Smrtonosne poplave diljem Hrvatske, Bosne i Srbije“.

Izvor: www.digitaljournal.com/news/world/mine-explodes-in-bosnia-as-floods-clear-up-begins/article/384322

Procijenjeno je da je čak preko tri milijuna ljudi bilo direktno ili posredno pod utjecajem poplave, i mokrih klizišta tla koja su se uslijed nje javila (Reliefweb, 2014). Od

¹⁶⁹ Za analizu preliminarnih rezultata o procjeni rizika od poplava za sliv rijeke Save vidi ISRBC (2014).

toga je bilo pogođeno preko pola milijuna djece, kao i određeni, manji broj interno raseljenih i izbjeglih osoba tijekom ratova u 1990-ima (u BiH i Srbiji).

U Srbiji poplave su utjecale na najviše ljudi i ondje je najviše smrtno stradalih (51). Od 1.6 milijuna zahvaćenih poplavom, oko 32.000 ljudi evakuirano je iz svojih domova pri čemu je većina našla smještaj kod rodbine na nepogođenim područjima. Oko 5.000 ljudi smješteno je u prihvatne centre kao privremena skloništa, koje su otvorili Vlada Srbije i Crveni križ Srbije (UN Serbia, 2014:15). U najviše pogođenom području (općine Obrenovac i Lazarevac) živi oko 11% Roma u ukupnoj populaciji, koji su kao posebno ranjiva skupina također teško nastradali.

U Bosni i Hercegovini bilo je preko milijun ljudi pogođenih poplavama u oko 60 općina. Zabilježeno je 25 poginulih i preko 90.000 evakuiranih i raseljenih. Poplavljeno je bilo oko 43.000 kuća, a uslijed pokrenutih klizišta u mnogim brdskim dijelovima uništeno je njih oko 1.900, od čega većina trajno. Bilo je prijavljeno čak 2.610 slučajeva klizišta (Reliefweb, 2014:2). Velika šteta učinjena je infrastrukturnom i komunalnom sustavu, što i danas još dijelom utječe na zdravlje i kvalitetu života ljudi, posebno uslijed okolišnog stresa vezanog za onečišćenje pitke vode i sanitarnih objekata (IDMC/NRC, 2014c:4).

U Hrvatskoj je oko 38.000 ljudi pogođeno poplavom, uglavnom na krajnjem istoku zemlje, u Vukovarsko-srijemskoj županiji, mada su se posljedice poplave osjetile i u slivu Save kod Slavenskog broda, kao i kod izlivanja rijeke Orpljave u okolici Požege. No najviše je stradalo područje županijske Posavine, u trima općinama tzv. „Cvelferije“ - općine Gunja, Drenovci i Vrbanja. Poplavu, zapravo, nije izazvalo direktno prelijevanje vode zbog visokog vodostaja preko obrambenog nasipa duž toka Save, nego puknuće nasipa na lokacijama kod Rajevog sela i kod Račinovaca (te na još par mjesta u Bosni i u Srbiji). Ta su sela, uz Gunju, bila posve poplavljena i cjelokupno je stanovništvo evakuirano, kao i ono iz djelomično poplavljenih i ugroženih sela Strošinci, Posavski Podgajci, Đurići i Drenovci.¹⁷⁰

U Hrvatskoj je u poplavama zbog vodene bujice kod puknuća nasipa poginulo troje ljudi. Procjene govore o preko 13.000 evakuiranih ljudi, pri čemu je bilo registrirano 8.321 osoba smještenih na oko 150 lokacija (VUZS, 2014). Smještaj je bio organiziran u obližnje, priručne prihvatne centre, u ustanovama ili u obiteljima, npr. sportskim dvoranama osnovnih škola u Cerni, Gradištu, Otoku i Nijemcima. O evakuiranima se brinuo Crveni križ pružajući

¹⁷⁰ Mjere jačanja nasipa osigurale su da je visoko ugroženo i rizično područje grada Županje ipak obranjeno. No o tome je pridonijelo i smanjenje pritiska vodene bujice zbog ubrzanog izlivanja Save dvadesetak kilometara nizvodno, nakon puknuća nasipa kod Rajevog sela i Račinovaca.

hranu, higijenske potrepštine, i drugu humanitarnu, te psihosocijalnu pomoć i asistenciju (DUZS, 2014:28).

Poplave su, osim ljudskih stradanja, uzrokovale odsječenost energetske mreže i brojne štete na infrastrukturi, nestašicu i kontaminaciju pitke vode, pomor stoke i poljoprivrednih kultura. Uništeno je preko 8.500 hektara obradivih površina, a više od 8.000 domaćih životinja, te 5.500 grla stoke je premješteno (VUSZ, 2014). Preko 1.000 životinja je uginulo, pa je postojala i opasnost od izbijanja zaraze. Iznos ukupne direktne štete procjenjuje se na 297.6 milijuna eura.¹⁷¹ No, to je ipak znatno manje od procjene sveukupne štete od 1.5 milijardi eura za Srbiju (UN Serbia, 2014:16), i preko dvije milijarde za BiH (Reliefweb, 2014).



Slika 4 – Područje poplavljenog sela Gunja, 19.5.2014. (autor: Stanislav Tomić, arealni snimak)

Izvor: <https://www.youtube.com/watch?v=pTwqAG2hrIE>

Šteta je učinjena unatoč intervenciji Hrvatske vojske, policije, Hrvatske gorske službe spašavanja, Hrvatskih voda, Stožera zaštite i spašavanja RH, vatrogasnih službi, timova civilne zaštite te samog stanovništvom pogođenog područja, ali i ostalih krajeva Hrvatske, koji su došli pomoći, kako u obrani tako i kasnije u sanaciji posljedica. Poplava je izazvala opću solidarizaciju građana Hrvatske i drugih država u sakupljanju financijskih donacija i humanitarne pomoći, koja je dostavljana stradalima. Samo je Hrvatski Crveni križ (HCK) sakupio oko 67.5 milijuna kuna, koje su podijeljene lokalnom stanovništvu najviše pogođenih sela što je barem malo olakšalo prvotni šok evakuiranima i raseljenima.

¹⁷¹ Vidi na: <http://www.mingo.hr/page/ministarstvo-gospodarstva-predalo-sluzbenu-prijavu-fondu-solidarnosti-eu-za-naknadu-steta-zbog-poplava>

9.3. Faza oporavka, obnove i povratka nakon poplave u Hrvatskoj

Ključnim prediktorom pri povratku okolišno raseljenih osoba smatra se tip pomoći koji je na raspolaganju zajednici ugroženoj okolišnim stresom i/ili pogođenoj okolišnom nepogodom (Adamo, 2010). Od ukupno 2.689 poplavljenih kuća i 529 objekata za rušenje, nakon poplave popisano je 1.811 kuća koje imaju pravo na državnu financiranu obnovu te dvadesetak zgrada javne namjene. Prema Vladinom izvješću, do sredine prosinca 2014., obnovljeno je 969 obiteljskih kuća, a uklonjeno 284 objekta (Ombudsman, 2014:9). Punih godinu dana nakon poplave završeni su radovi na obnovi na 1.557 kuća.

Prema procjeni, nakon povlačenja vode, do studenog 2014., u Gunju se vratilo oko 600 obitelji, što je više od polovice ukupnih kućanstava tog sela. Neki od njih uselili su u svoje već obnovljene ili poluobnovljene kuće, dok drugi u priručnim kontejnerima čekaju završetak obnove svojih domova. Kontejnerska naselja za privremeni smještaj postavljena su sredinom srpnja 2014. u Gunji (za oko 350 ljudi), potom u Račinovcima (200) i zaseoku Padež u Rajevom Selu (100), a oko 160 osoba je bilo smješteno u domovima socijalne skrbi. Međutim, izražena je zabrinutost kako je „kvaliteta smještaja u kontejnerskim naseljima ispod prihvatljive razine i da nisu adekvatna za smještaj posebice ranjivih skupina – višečlanih obitelji s djecom, starijih osoba, onih sa zdravstvenim problemima“ (Ombudsman, 2014:9). Postoje indicije o propustu države pri određivanju prioriteta obnove kuća, jer se pritom nije vodilo računa o stupnju opće ranjivosti stanovništva.

Black i sur. (2013) su pokazali kako faza sanacije, obnove i rekonstrukcije može dovesti do povećanja ekonomskih aktivnosti u području pogođenom okolišnom nepogodom. Zato je jedna od malobrojnih pozitivnih posljedica poplave što se barem privremeno lokalno stanovništvo (od kojih su mnogi i inače bili nezaposleni) moglo zaposliti kroz model javnih radova u sanaciji i obnovi vlastitih kuća i lokalne infrastrukture. No Hallegatte (2011, prema Black i sur., 2013:36) ističe kako u slučaju obimnijih katastrofa nastojanja u obnovi nisu uvijek ekonomski blagotvorna za lokalnu radnu snagu. Primjerice, u slučaju obnove nakon uragana Katrina mnogi se siromašni Afroamerikanci nisu vraćali u područje New Orleansa, jer nisu mogli pronaći posao u obnovi, koji su, umjesto njih, preuzimali (jeftiniji) latino-američki radnici. Na samom terenu u županjskoj Posavini nije uočeno sudjelovanje strane radne snage u obnovi, iako su se mogla čuti izdvojena mišljenja kako bi bilo potrebno dovesti strane eksperte zbog sanacije nasipa, sukladno razvijenijim i tehnički naprednijim iskustvima drugih država u mjerama obrane od poplave (*usmeno priopćenje autoru*).

Čini se da modeli prevencije ili strukturne adaptacije na poplave putem izgradnje brana i nasipa zapravo vode ka nečemu što Etkin (1999, prema Black i sur., 2013:39) naziva

'prijenos rizika' (*risk transference*). To znači da se mjere obrane temelje na sustavu koji bi zapravo omogućio rjeđe, ali visoko-rizične nepogode, umjesto onih češćih, ali nisko-rizičnih. Drugim riječima, današnji je sustav nasipa ustvari ne-prirodno ograničio periodična izlivanje rijeka koje bi u protivnom same prirodno regulirale suvišak vode u svojim koritima. Također, činjenica 'puknuća nasipa' dala je podlogu pristalicama 'teorija zavjere' o planiranosti katastrofe te odgovornosti raznih instanci za stradanja.¹⁷² Međutim, Čaldarović (1995:84) podsjeća da je, opisujući individualne karakteristike prosuđivanja hazarda i rizika, široj javnosti vrlo teško precizno predstaviti stručnu raspravu o rizicima, te su skloni vjerovati u manipulaciju (odgovornih instanci vlasti i medija), pri izvještavanju o riziku.

No, osim dobrih primjera solidarnosti, pomoći, nacionalnog i međunacionalnog jedinstva i kohezije u vrijeme odvijanja ove katastrofe, pojedinačni su incidenti podsjetili i na neke od izazova kreiranja odgovora na ovakve katastrofe. Oni su se, prema našim uvidima s terena i iz medijskih i stručnih izvještaja, očitovali u sljedećem: neadekvatnom sustavu informiranja i praćenja opasnosti od poplave; nedostatnom sustavu anticipirajućeg uzbuđivanja kod realizacije rizika; nedovoljno brzom reakciji državne vlasti na novonastalu situaciju, i činjenici da je trebalo proteći sedam dana da se (krizno) sjedište „Stožera zaštite i spašavanja Republike Hrvatske“ privremeno smjesti u blizinu pogođenog područja, kako bi se efikasnije koordiniralo operacijama obrane i spašavanja; nedovoljnoj transparentnosti distribucije humanitarne pomoći (što se opet očitivalo u optužbama dijela građana kako se 'neki', kao i u ratu, opet 'bogate'); neadekvatnom vođenju statistike i registra pogođenog, evakuiranog i povratničkog stanovništva nadležnost čega je, s državnih tijela dijelom neopravdano, prebačena na HCK; problem odgode isplate jednokratne novčane pomoći pogođenima prikupljene u donatorskoj akciji „Apel za poplavljena područja“ od strane HCK-a (uz njihovu argumentaciju kako je do toga došlo zbog prethodno navedenog problema); već spomenutom upitnom utvrđivanju liste prioriteta obnove kuća, bez uvažavanja faktora posebne ranjivosti, primjerice, starijih osoba ili mnogočlanih obitelji s malom djecom; pitanju detektiranja tijela koja su pravno odgovorna za puknuće nasipa te njihovo snošenje materijalnih sankcija zbog tog propusta; nezgrapnim izjavama pojedinih političara, koje su dodatno narušavale povjerenje građana pogođenih katastrofom u kompetenciju države za adekvatne načine odgovora na ovu katastrofu.

¹⁷² Izazovnom nam se čini i ideja kao je moguće tehnološki manipulirati sile prirode, pa time izazvati i okolišne nepogode i prirodne katastrofe, koje će posljedično dovesti to štetnih posljedica. Ova je vrsta rezoniranja često prisutna u situacijama katastrofa, koje se ne doživljava kao 'usud' nego kao 'skriveni plan' svjetskih moćnika. Tako su pojedinci skloni teorijama zavjere, spominjali upotrebu tehnologije iz *Programa aktivnog auroralnog istraživanja visoke frekvencije* (tzv. HAARP) kao krivca za cjelokupnu 'namjerno izazvanu' poplavu (*usmeno priopćenje autoru*).

Međutim, daljnja izgradnja povjerenja i suradnje između lokalnog stanovništva i samih državnih autoriteta i ustanova nužna je za efikasne adaptacijske procese u budućnosti. Ono što mijenja percepciju promjena u okolišu iz globalnog u lokalni problem, nad kojim ljudi imaju određeni stupanj kontrole, jest situacija u kojoj se adaptacijski procesi (barem dijelom) predlažu od strane same lokalne zajednice. Oni mogu biti tako predlagani jer se temelje na kontekstualiziranom iskustvu zajednice i njihovom vlastitom društvenom kapitalu, volji i inicijativi (Adger, 2003:401), a u ovom slučaju i na već proživljenom iskustvu prirodne katastrofe poput ove. Prednost takvog pristupa je što nadležni akteri doživljavaju potencijalno ublažavanje i prilagodbu na novonastalu situaciju kao da je to stvar u njihovoj moći i koja ovisi o njihovom osobnom trudu. Ovome svakako ne ide u prilog činjenica kako je 1.700 mještana iz potopljenih područja, razočarano dosadašnjim tijekom utvrđivanja odgovornosti za puknuće nasipa, podiglo udružnu tužbu kojom se tuži Republiku Hrvatsku kao krivca za nastalu štetu, a cijeli je slučaj završio i na Europskom sudu pravde u Strasbourgu.¹⁷³

Druga je važna stvar, ne samo za fazu adaptacije, nego još više za vrijeme trajanja samog hazarda, način na koji se odvija protok informacija o naravi i tijeku događaja. Čaldarović (2012:171) naglašava: „Analize koje su izvršene poslije završetka ili smirivanja najrazornijih učinaka akcidenta (nesreće – prirodne ili tehnološke) koje su se do sada desile u svijetu, pokazale su da je ključni element koji je imao najveći utjecaj na razvoj događaja za vrijeme odvijanja i u neposrednom razdoblju iza same nesreće, bilo nepotpuno, nesređeno i nesistematično informiranje javnosti... [te je stoga neophodno] učinkovito, pravovremeno i pravovaljano, informiranje javnosti o mogućim razvojima događaja prije, tijekom i poslije završetka akcidenta (nepovoljnog događaja)“.¹⁷⁴

9.4. Okolišna ugroženost kao multiplikator ostalih čimbenika ugroženosti u područjima povratka

I u slučaju poplava u svibnju 2014. prvi je odgovor na iznenadni katastrofični događaj bio evakuacija stanovništva unutar granica vlastitih država, na kraće udaljenosti, s namjerom brzog povratka, čim opasnost prođe. Mobilnost u susjedne zemlje također je dokumentirana, posebice jer se radilo o pograničnim područjima, a evakuirane ljude vežu jake obiteljske,

¹⁷³ Vidi na: <http://hr.n1info.com/a49809/Vijesti/Stradali-u-poplavama-obratili-se-Europskom-sudu-pravde.html>

¹⁷⁴ Slično zamjećuju Heinrich i Gross (2010:327) ali proširuju ovo na sve faze odvijanja krize. Tako je u upravljanju okolišnim krizama važna prevencija prije okolišne nepogode, same mjere asistencije usred okolišne krize, te mjere oporavka i obnove. U svakoj od ovih faza izrazito je važna pravovremena komunikacija i pravovaljane informacije od strane aktera koji pogođenima pružaju zaštitu od, tijekom ili nakon katastrofe.

jezične i kulturne veze sa stanovništvom susjednih teritorija.¹⁷⁵ Tako je solidarnost bila ne samo nacionalna nego i regionalna, dobrosusjedska, pa je bilo i komentara tipa „što je rat razdvojio, evo poplava je morala ponovo povezati“ (*usmeno priopćenje autoru*).¹⁷⁶

Osobe raseljene zbog ove poplave možemo smatrati „privremeno okolišno raseljenim osobama“, sukladno tipologiji predloženoj u sedmom poglavlju. Njihovo se raseljavanje većinom provodilo mjerama organizirane, kolektivne evakuacije te prihvata i smještaja u obližnjim katastrofom neugroženim lokacijama. Njihova je raseljenost kratkotrajnog karaktera, jer se nakon povlačenja posljedica poplave stanovništvo uglavnom vraća svojim domovima (ili u privremene smještajne kapacitete u svojoj zajednici) te započinju s obnovom. Ili je ta raseljenost privremenog karaktera, u smislu da traje već nekoliko mjeseci, ali se očekuje da bi se povratak domovima trebao realizirati unutar godine dana od odvijanja katastrofe.¹⁷⁷ Ipak, Pučki pravobranitelj izražava zabrinutost da „privremeni kolektivni smještaj ne preraste u trajan, kao što je slučaj s organiziranim smještajem za povratnike“ (Ombudsman, 2014:11).¹⁷⁸

Područje stradalo od poplava i inače je strukturno značajno ugroženo zbog negativnih ekonomskih, socijalnih i demografskih parametara. Kao takvo, ono je pogođeno i relativno značajnim prirodnim (depopulacijskim) gubitkom i mehaničkim odljevom stanovništva. Na području tri najviše pogođene hrvatske općine, prema popisu iz 2011. živi ukupno 12.846 stanovnika, što je pad od 27% u odnosu na 2001. i broj od 17.631 stanovnika (DZS, 2014).¹⁷⁹ Ove tri općine pripadaju područjima posebne državne skrbi jer prema kriterijima ekonomske, strukturne i demografske razvijenosti, znatno zaostaju u tom smislu za hrvatskim prosjekom.

¹⁷⁵ Primjerice, zabilježena je relokacija pojedinaca i obitelji iz Gunje koje su se privremeno bile nastanile u susjednom prekograničnom, 200 metara udaljenom, gradu Brčkom (na suprotnoj obali Save). On je i sam bio pogođen poplavom, no ne do potrebe za potpunom i neodgodivom evakuacijom cjelokupnog stanovništva, kao što je bio slučaj u tri posve potopljena sela u Hrvatskoj (Gunja, Rajevo selo i Račinovci).

¹⁷⁶ Istraživanja su pokazala da je solidarnost koja se iskazuje tijekom prirodnih katastrofa za pogođenu lokalnu i susjedne zajednice u smislu popravka štete i kohezije stanovništva veća, nego kada se dogodi tehnološka katastrofa (Freudenburg 1997, u Dunlap i Rosa 2000:809). Možda je to zato jer se prirodne katastrofe percipiraju kao 'usud', 'viša sila', 'božja osveta', pred kojom smo svi jednaki, pa stoga i solidarni.

¹⁷⁷ Prema posljednjim informacijama sa terena do kolovoza 2015. još je oko 150 osoba bilo smješteno u 50-tak kontejnera, čekajući na dovršetak obnove svojih kuća (Večernji list, 2015).

¹⁷⁸ Dvadeset godina nakon Domovinskog rata još uvijek se 425 ljudi nalazi u kolektivnom smještaju u prognaničkim naseljima poput Male Gorice i Kovačevca. Oni su u svojevrsnom stanju produljene raseljenosti još uvijek čekajući na povratak svojim prijeratnim domovima, ili na neku drugu vrstu održivog trajnog rješenja. Vidi više na <http://www.duosz.hr/obavijesti/popis-osoba-u-organiziranom-smjestaju-s-modelima-trajnog-zbrinjavanja>

¹⁷⁹ U tom području živi većinsko stanovništvo hrvatske nacionalnosti i rimokatoličke vjeroispovijesti, osim u općini Gunja, gdje tradicionalno živi 35% građana bošnjačke nacionalnosti i muslimanske vjeroispovijesti (DZS, 2014). Tako su posebno značajnu ulogu u kriznoj situaciji, i kasnije tokom obnove, odigrale i vjerske institucije (gunjanska katolička župa sv. Jakova i Medžlis Islamske zajednice Gunja) u organizaciji dostave humanitarne pomoći, organizaciji kampa za volontere koji su radili na sanaciji štete i obnovi kuća, kao i u uspostavljanju javne kuhinje u prostorijama gunjanske džamije (koja je i sama nastradala u poplavi), namijenjene za korištenje lokalnom stanovništvu kao i svima onima koji sudjeluju u obnovi.

Velik je i broj nezaposlenih osoba (cijela je županija u vrhu među onima s najvećom nezaposlenošću u Hrvatskoj), kao i osoba u sustavu socijalne skrbi (Ombudsman, 2014). Stoga se u tim općinama otežano odvija i povratak radnih (e)migranata, a onima potencijalnim ovaj je događaj mogao djelovati i kao dodatni poticaj u donošenju odluke o privremenom ili trajnom seljenju iz ovog područja. Iz tog razloga okolišna ugroženost i okolišni stres potaknut događajem poplave, kao prirodne katastrofe, i njenim posljedicama može djelovati, kao u ovom slučaju, kao multiplikator i intenzifikator ostalih čimbenika ugroženosti, sukladno modelu Black i sur. (2011).

9.5. Okolišno raseljavanje u post-ratnim i povratničkim područjima - potrebe za daljnjim istraživanjima

Poplavom pogođena područja u Hrvatskoj ista su ona koja su u vrijeme Domovinskog rata 1990-ih pretrpjela velika ratna razaranja, ponajviše artiljerijskim granatiranjima. Kao takva proživjela su znatna oštećenja imovine, ali važnije – i brojne ljudske žrtve i ranjavanja. Hrvatska je samo u 1991. imala oko 550.000 interno raseljenih osoba (u hrvatskom kontekstu nazvanih prognanicima) te preko 150.000 izbjeglica (Mesić, 1994; Perković i Puljiz, 2001:2). Brojke su dodatno povećane s prinudnim iseljavanjem oko 250.000 Srba iz Hrvatske pred kraja rata uglavnom u Srbiju (i, u manjoj mjeri, BiH, tj. Republiku Srpsku). Mada poplavljena područja nisu bila vojno okupirana nalazila su se vrlo blizu teritorija izravnih vojnih djelovanja, te su i sama zabilježila značajan broj privremeno raseljenih prognanika i izbjeglica, od kojih se ipak većina vratila kućama nakon, ili češće, još za vrijeme rata.¹⁸⁰

Dijelovi BiH pogođeni poplavom tijekom 1990-ih pretrpjeli su još gora ratna stradanja zbog kojih su ljudi prisilno selili kako bi pronašli zaštitu i utočište. BiH je u ratu imala preko 2.2 milijuna raseljenih od čega se tek polovica vratila u svoje prijeratne domove. Krajem 2013. u Srbiji je bilo registrirano oko 57.000 izbjeglica (uglavnom iz Hrvatske i BiH), te 227.000 interno raseljenih (s Kosova) (UNHCR, 2014:42). U 2013. još je 103.400 interno raseljenih unutar BiH (IDMC, 2014c:47). Stoga je i današnja situacija još uvijek opterećena problemom raseljene populacije, koja se, unatoč svim nastojanjima, nalazi u situaciji „produljene raseljenosti“. Poplavom su, dakle, stradala ona područja koja su u Hrvatskoj i Bosni bila zahvaćena ratom, te je dio kuća nakon obnove i rekonstrukcije nakon rata, sada

¹⁸⁰ Uzgred spominjemo jednu anegdotalnu situaciju za vrijeme našeg boravka u ovom području, kada je jedan starac, pomalo rezignirano, pokušao refleksivno sumirati svoje viđenje vlastitog života i ove prirodne nepogode riječima: „Prvo rat, onda komunizam, i opet rat, pa kriza, sad poplava... i prođe život!“ (*usmeno, parafrazirano priopćenje autoru*).

ponovno nastradao zbog poplava i klizišta. U brojnim je područjima, uz poplave i klizišta, postojao dodatan rizik od aktivacije zaostalih ratnih mina (Reliefweb, 2014:3).

Vidjeli smo da se migracija i raseljavanje može javiti prije, tijekom i nakon prirodne nepogode (u fazi oporavka i obnove). Black i sur. (2013) su upozorili kako je uslijed proživljene okolišne katastrofe moguće javljanje 'post-katastrofnih migranata', kao onih koji su prisilno ne-mobilni za vrijeme katastrofe, ali se raseljavaju kasnije. No, u slučaju poplava u svibnju bilo bi zanimljivo istražiti koliko onih koji su se nakon kratkotrajne raseljenosti vratili svojim domovima, ustvari, odustaje od sanacije štete i obnove te se odlučuje za trajnije iseljavanje iz poplavljenog područja. To se čini još važnijim s obzirom da su ti krajevi već dobrim dijelom sociodemografski i socioekonomski ugroženi, jer ih, kako smo naglasili, odlikuju ubrzani trendovi prirodne i mehaničke depopulacije, prvenstveno zbog nepovoljne ekonomske situacije, visoke stope nezaposlenosti, infrastrukturnog zaostajanja i opće besperspektivnosti.

Zbog navedenih razloga otpornost stanovništva na stradanje smanjena je, a ranjivost pojačana nepovoljnim socijalnim, ekonomskim, demografskim, a ponegdje i političkim faktorima, ojačanim, prije svega neprovedenom strukturnom revitalizacijom tih post-ratnih područja. U Hrvatskoj i BiH radi se većinom o povratničkim (multietničkim) sredinama pogođenim poplavom, dok je moguće, premda ne raspolažemo točnim podacima, da je i u Srbiji dijelom bilo ugroženo ranije raseljeno stanovništvo, odnosno ono koje je tijekom rata prinudno doselilo iz Hrvatske ili BiH. Ako je to točna pretpostavka, određeni se dio populacije pogođen poplavom po drugi puta u dvadesetak godina našao u situaciji napuštanja doma, koji je ovoga puta prirodnom nepogodom oštećen možda i više nego tijekom rata.¹⁸¹ Poznat je i podatak da su iz prihvatnog centra za tražitelje azila u Banji Koviljači evakuirani tražitelji azila iz, mahom, azijskih i afričkih država porijekla, koji su i sami pobjegli od progona (pretpostavljamo, možda dijelom i okolišnog).¹⁸² Sve navedeno, naravno, zahtijeva daljnje istraživanje na temu povezanosti promjena u okolišu na nastanak raseljavanja.

¹⁸¹ Jedan je sugovornik, inače i sam izbjeglica, koji je tijekom rata 'preselio' iz područja Republike Srpske u Gunju, te se 2014. opet našao u situaciji da mora bježati (ovaj put od vode), svojevrsnu razornost ali i 'demokraciju poplave' (na tragu Beckovog stava o demokraciji smoga) sažeo riječima: „U ratu sam morao bježati, ali sam se bar mogao nadati da neće možda granata baš moju kuću, da se možda mognem vratiti. A ovdje nema moju će, tvoju će, sve će! I opet morali pobjeći, tko zna koliko će nas se sad vratiti.“ (*usmeno priopćenje autoru*)

¹⁸² Također, medijski su izvještaji spominjali kako su, nakon evakuacije, tražitelji azila sudjelovali u pomoći pri daljnjoj evakuaciji stanovnika, te kasnije kod obnove i sanacije štete na području Obrenovca. Zabilježeni su i slučajevi sudjelovanja nekih od tražitelja azila iz zagrebačkog prihvatilišta Porin u akcijama sortiranja i pakiranja humanitarne pomoći za Slavoniju, koja se odvijala na zagrebačkom velesajmu tokom svibnja i lipnja 2014.

Smatramo kako su daljnja istraživanja o posljedicama ove katastrofe na opću pojavu fenomena privremene raseljenosti nužna da bi se bolje razumjelo: kapacitete i predispozicije za otpornost populacije; faktore ugroženosti i ranjivosti; potencijalne odgovore na mogući budući okolišni stres; obilježja procesa evakuacije; proces zbrinjavanja i prihvata raseljenih; načine kreiranja vladinih politika koje trebaju dovesti do prevencije stradanja i/ili sanacije i pomoći u ovakvim prilikama; procese oformljivanja civilnih, humanitarnih i vjerskih inicijativa kojima se sudjeluje u sanaciji štete i obnovi, te pomaže stradalima i raseljenima. Prema Knivetonu i sur. (2008) još uvijek izostaje dovoljno razumijevanje istraživača o tome na koji način se „ljudi nose s različitim tipovima postupnog [okolišnog] stresa i iznenadnim šokovima koje donose klimatske promjene i varijabilnost“. Stoga, autori preporučuju analizu pojedinačnih studija slučaja koje mogu dati puno preciznije podatke, nego ako se procjena vrši prema broju okolišnih migranata na globalnoj razini.

U Hrvatskoj u pogodnim područjima prepoznajemo potencijal za istraživanje načina na koji se u post-konfliktnim i povratničkim sredinama doživljavaju takvi novi oblici (okolišnog) stresa, te na koji se način odražavaju na iskustva ratnog raseljavanja. Odnosno kako se razvijaju mehanizmi nošenja s okolišnim stresom i okolišnom raseljenošću onih koji su već proživjeli stres i ugroženost zbog raseljavanja usred situacija ratnog sukoba i općeg nasilja. Naposljetku, zanimljivim bi bilo istražiti i način na koji lokalno stanovništvo percipira situaciju u kojoj se našlo. Dakle, ne samo situaciju podnošenja posljedica okolišnog rizika, nego i eventualnog budućeg okolišnog rizika sličnog intenziteta. Naime, u medijima i političkim raspravama govori se o sanaciji i obnovi devastiranog područja, no premalo se raspravlja o akcijama kako bi se spriječile eventualne buduće prirodne nepogode i katastrofe poput ove. I to prije svega zato što se, s obzirom na izloženo u početnim poglavljima rada, (nažalost) može očekivati da će ovakvi događaji u budućnosti biti i češći i intenzivniji.

9.6. Drugi mogući slučajevi potencijalne okolišne ugroženosti u Hrvatskoj

No, ova poplava nije (bila) jedina i izdvojena prirodna katastrofa u Hrvatskoj. Već duže su i na ovim prostorima prisutni ugrožavajući klimatsko-okolišni fenomeni (prvenstveno hidrometeorološki). Tako ovdje prikazujemo još neke od faktora okolišne ugroze i rizika, koji imaju potencijal da u budućnosti potaknu prinudnu i/ili prisilnu mobilnost stanovništva u Hrvatskoj. U veljači, rujnu i studenom 2014. povećana količina padalina uzrokovala je rast mnogih rijeka, a posebice Save, Kupe i Drave, ali na manjoj skali i nije izazvala poplave s posljedicama poput poplave Save u svibnju. No, u dijelu Središnje Hrvatske i zapadne Slavonije nagli rast padalina periodično izaziva poplave područja sisačke Posavine, i

karlovačkog područja, omeđenog slivovima četiri rijeke. Tako su poznate situacije kada bi ljudi tri puta godišnje doživjeli manje poplave u kućnim dvorištima. Svakako da ovakvi fenomeni znače ozbiljan politički i društveni izazov. Opravdano je pitanje bi li po život, zdravlje i blagostanje tih ljudi, bilo isplativije poduzeti kolektivno preseljenje lokalne zajednice izložene okolišnom stresu? Ili pak nastaviti uvijek iznova svjedočiti materijalnoj šteti i stradanju ljudi, koji se ionako žale kako država ne čini dovoljno na pokušaju sprječavanja ovih okolišnih rizika, a kamoli na sanaciji štete? No, ukoliko bi došlo do kolektivnog preseljenja, važno je razmotriti i raspraviti koji bi bili neophodni zahtjevi da se to provede učinkovito, bez gubitaka socioekonomskog standarda žitelja te socijalnih i kulturnih (identitetskih) obilježja i posebnosti tih zajednica.

Situacije prirodnih katastrofa u 2014. pogađale su ne samo kontinentalnu Hrvatsku već i područje gorske i primorske Hrvatske. Ipak, posljedice dugoročne degradacije okoliša, posebice one vezane uz globalno zatopljenje i podizanje razine mora, mogle bi u budućnosti biti potencijalno opasne prvenstveno za priobalna naselja na Jadranskoj obali. U istraživanju Barić, Grbec i Bogner (2008), koje se bavi mogućim utjecajima porasta razine mora na istočnu jadransku obalu, procijenjeno je da u najvećem dijelu hrvatska obala nije osjetljiva na pretpostavljene promjene, no neka izdvojena područja jesu. Obalno područje nastanjuje 23% ukupnog broja stanovništva Republike Hrvatske. Ono je značajno za nacionalno gospodarstvo, osobito zbog turizma i mediteranskog tipa poljoprivrede. Scenarij IPCC IV (2007) prema kojem bi se do kraja 21. st. moglo očekivati porast globalne razine mora za 86 cm, značio bio okolišni rizik za naseljeno niska obalna područja. Prema autorima, ovo se osobito odnosi na područje cijele zapadne obale Istre, potom područje oko Zadra, Omiša i Dubrovnika koji bi mogli doživjeti umjerene učinke potapanja tj. poplavljanja. Međutim, povijesne gradske jezgre nekih gradova (Split, Pula, Rovinj i Trogir), dolina rijeke Neretve i Vransko jezero na otoku Cresu, mogu biti ozbiljno ugrožena. Najviše bi, po svojoj prilici, stradao otok Krapanj u šibenskom akvatoriju, koji bi bio gotovo potpuno poplavljen.

Autori zaključuju kako je nužno pripremiti i prihvatiti nacionalnu strategiju za obranu od očekivanog porasta razine mora. Predlažu donošenje plana i program potrebnih aktivnosti, koji treba uključivati praćenja utjecaja i istraživanje na odabranim lokacijama. Rezultati tih aktivnosti pomogli bi u „prevenciji, redukciji i ublažavanju negativnih biogeofizičkih i socioekonomskih učinaka [potapanja obale]“ (Barić i sur., 2008:320). Stanovnike koji bi odlazili s otoka zbog podizanja razine mora mogli bismo smatrati prinudnim klimatskim raseljenicima, za razliku od onih 'klimatskih migranata' koji zbog 'umirovljenja ili ugone' danas dolaze živjeti na hrvatske otoke.

Ugroženost populacije od potencijalnih tehnoloških katastrofa u Hrvatskoj zasada nije prisutna u značajnoj mjeri, iako jest tematizirana u javnosti i akademskoj zajednici, prvenstveno kroz teorije o 'društvu rizika' (vidi Čaldarović, 1995, 2012). Hrvatskoj najbliža nuklearna elektrana Krško, na istoku Slovenije, u polovičnom vlasništvu hrvatske Vlade, na samo 50-tak kilometara od Zagreba, u slučaju havarije predstavlja potencijalnu opasnost. Hazardi su prisutni i u slučaju kontroverzi oko rada termoelektrane na ugljen u Plominu. U zadnje se vrijeme naročito raspravlja o utjecaju koje bi potencijalni nalazak i eksploatacija nafte u Jadranu imao na lokalne otočne i priobalne sustave, i koliko bi to bilo ugrožavajuće za samo stanovništvo, njihovo zdravlje, način života i privređivanja. No, teško je predvidjeti bi li i u kojoj mjeri neka od potencijalnih katastrofa potaknula raseljavanje lokalnog stanovništva.

Tema raseljavanja zbog razvojnih projekata u Hrvatskoj nije zastupljena. Razlog tome je što dosad nije bilo razvojnih projekata s takvim potencijalnim posljedicama, pa zato ni slučajeva prisilnog raseljavanja, potencijalnog ili stvarnog. Eksproprijacija privatnog zemljišta i planske kolonizacije u doba socijalizma dovodile su do prostornog premještanja i raseljavanja stanovništva, u vidu iznuđenih i prisilnih migracija (Bara i Lajić, 2009). Pa ipak, one su bile vođene prvenstveno ekonomskim i demografskim opravdanjima, iako su i okolišni faktori igrali ulogu, jer se preseljavanje uglavnom odvijalo iz okolišno 'siromašnijih' i pasivnijih (brdskih) područja, u ona okolišno 'plodnija' i prosperitetnija (nizinska) područja. U ovim je procesima Hrvatska dijelila sličnu sudbinu drugih susjednih teritorija bivših jugoslavenskih republika, kao što i danas dijeli sudbinu po pitanju okolišne ugroženosti i stradanja u prošlogodišnjim poplavama.

Stoga, poglavlje zaključujemo sažetkom EACH-FOR (2009:22-23) istraživanja o situaciji u državama 'Balkana' obzirom na promjene u okolišu i njihove moguće buduće posljedice po stanovništvo: stupanj adaptabilnosti na degradaciju okoliša relativno je nizak, u uvjetima u kojima sve više lokalne populacije biva pogođeno okolišnim promjenama, posebice poplavama; istraživanje nije uočilo visok stupanj povezanosti između promjene okoliša i dugotrajnijeg raseljavanja, osim onog kratkotrajnog zbog prirodnih nepogoda u pojedinim regijama; potrebno je ulagati dodatna sredstva za daljnje razvijanje mjera zaštite okoliša i mjera kojima bi se nastojalo smanjiti utjecaj okolišnog stresa na pojedine dijelove okolišno ugrožene populacije, poput etničkih manjina (posebice Roma), siromašnih, ruralnog stanovništva i ostalih ranjivih skupina; strategije adaptacije trebale bi više ulagati u mjere obrane od poplava i s njima povezanih klizišta tla, kao i prevencije industrijskih zagađenja; s obzirom na nedavnu ratnu devastaciju, posebno je naglašena potreba nalaženja rješenja za problem 'zagađenosti' ekosustava ostacima mina.

10. SINTEZA KONCEPTUALIZACIJE UTJECAJA PROMJENA U OKOLIŠU NA NASTANAK (NE)DOBROVOLJNIH MIGRACIJA

10.1. Uvod

Uvidi u utjecaje promjena u okolišu na ljudska društva, koji smo opisali u petom poglavlju, omogućili su daljnju analizu tih utjecaja na društvene fenomene i procese, posebice na nastanak migracija potaknutih promjenama. Predloženom tipologijom promjena u okolišu podrobnije smo opisali i analizirali okolišne čimbenike kao uzroke/pokretače migracija i raseljavanja. Potom smo u sedmom poglavlju kritički evaluirali identificirane stručne perspektive, kao i javno-političke i medijske diskurse, o okolišnim migracijama i raseljavanju. Naposljetku, predložili smo moguću tipologiju okolišnih (ne)dobrovoljnih migranata. Ona je, uz same okolišne migrante, okolišne raseljenike te okolišne izbjeglice, usmjerila pažnju na prisutnosti okolišnih nemigranata kao okolišno najugroženijeg dijela stanovništva. Analiza pravnih instrumenata i institucionalnih mehanizama u osmom poglavlju potvrdila je argumente pomoću kojih se može tvrditi, ili pak odricati, zaštita za okolišno ugrožene, raseljene i nemobilne osobe. Ujedno, ilustrirali smo neke od prethodno obrađenih tema i dilema opisom posljedica poplave u Hrvatskoj i susjednim zemljama u 2014. Svrha je ovog završnog poglavlja, na temelju svih dosad prikazanih podataka i izvedenih analiza, predočiti sintezu konceptualizacije utjecaja promjena u okolišu na nastanak (ne)dobrovoljnih migracija, evaluirati relevantnost korištenih tipologija i koncepata, te predložiti sistematični prikaz triju tipologija vezanih uz migracije potaknute promjenama okoliša.

10.2. Zaključna razmatranja o utjecaju promjena u okolišu na ljudska društva

Kao što smo pokazali u drugom poglavlju - povezanost okoliša (njegovog dinamičnog stanja prirodnih varijabilnosti i promjena uzorkovanih ljudskim faktorom) s prostornim kretanjem ljudi na planetu, fenomen je prisutan od pamtivijeka. Kroz čitavu prošlost, a tako i danas, utjecaj promjena na ljudska društva rezultirao je različitim odgovorima na izazove nestalnosti klimatskih i ekoloških uvjeta ljudskog življenja. I sam nastanak civilizacije, te sveukupni materijalni i duhovni razvitak čovječanstva ovisio je velikim dijelom o pokušajima ljudi da se prilagode prirodnim uvjetima. Daljnji tehnološki napredak u doba modernizma i industrijalizacije značio je i pokušaj da se te uvjete nadvlada te da se prirodu podčini vječitoj ideji nezaustavljivog društvenog progresa, danas posebice unutar globalnog liberalno-kapitalističkog sustava. Ipak, sve se više pokazuje kako to ima svoju cijenu u kontinuiranoj

degradaciji okoliša, ireverzibilnom narušavanju ekološke ravnoteže i brojnim štetnim ekstremnim klimatskim i meteorološkim pojavama kojima svjedočimo.

Treće je poglavlje pokazalo da postoji izostanak konsenzusa o naravi i karakteru promjena, no pritom ipak gotovo čitava znanstvena zajednica zaključuje kako su te promjene realan problem i kako su najvećim dijelom uzrokovane ljudskim faktorom. Za razliku od toga, klimatski su skeptici nijekali samo postojanje promjena ili njihovu antropogenu narav, ili, pak, značaj njihova utjecaja na društvo. K tomu, među 'društvenjacima', sociokonstruktivisti, koji ne niječu navedene teze ističu kako su promjene okoliša, pa i okoliš sam - društveni konstrukt. Dakle, prema njima, promjene su zapravo teorijski konstrukt klimatskih i okolišnih eksperata, koji prečesto nekritički prenaglašavaju znanstvenu objektivnost spoznaje o promjenama. Time, posredno, konstrukti sami autoreferencijalno opravdavaju legitimnost politika i mjera koje se tiču sprječavanja, ublažavanja i/ili adaptacije utjecaja promjena okoliša na društvo, gdje su migracije jedna moguća posljedica tog utjecaja.

No, vidjeli smo također kako su današnjem globalnom društvu rizika problemi okolišnih promjena uglavnom lokalno i regionalno locirani, iako naravno izviru iz globalne ekološke neravnoteže, kojoj nejednako pridonose različiti akteri, a primarno privatni i partikularni interesi država i korporacija kao glavnih zagađivača, te onih koji prvi uzmiču od odgovornosti za trenutno stanje okoliša. Nadalje, Luhmann je ukazao kako društveni sustav koji primarno ne pokreće zbivanja u okolini (kao što to rade neki drugi sustavi – ekonomski i tehnološki ponajviše), nema adekvatnu reakciju na povratne pritiske koji dolaze iz okoliša, te se rezonancija između sustava i okoline sve više zamućuje. Možda upravo ulazimo u vremena kada zatvaranje sustava prema okolini ipak zahtjeva sve veći stupanj reagiranja na svaki budući podražaj iz nje. Drugim riječima, ukoliko smo dosad mogli praviti distancu pa komunikacijskim procesom povlačiti granice našeg djelovanja i reakcije, te nastojati razumijeti okoliš koji se mijenja, utoliko ćemo ubuduće razumijevanje veze okolišne migracije i raseljavanja, nužno morati tumačiti iz različitih paradigmi, ali ujedinijujući perspektive političkog, pravnog, socijalnog, kulturnog, znanstvenog i drugih sustava.

10.2.1. Utjecaj promjena u okolišu na pitanja sigurnosti

U petom smo poglavlju detaljnije raspravljali o utjecaju promjena u okolišu analizirajući različite pristupe - pravni, politički, geografski, ekohistorijski i antropološki. Analiza je potvrdila da utjecaj promjena na ljudska društva vrlo često vodi ka novim oblicima okolišne ugroženosti i ranjivosti, ali različitog stupnja i oblika, obuhvaćajući različite dijelove populacije. Tako je bilo moguće sagledati problematiku okolišne diskriminacije i okolišne

pravde te načina na koji ostali faktori (političke nesigurnosti, socioekonomska deprivacija, geografska izloženost, povijesno iskustvo, kulturna prilagodba) utječu na pojačavanje učinaka okolišne ugroženosti na ljudska društva, te posljedično na nastanak migracija. To je posebice važno zbog razumijevanja na koji način promjene utječu na ljudska obitavališta kao i na zdravlje, kvalitetu života i opće blagostanje ljudi. Vidjeli smo da ljudi ugroženi okolišnim stresom i/ili pogođeni okolišnim rizikom najčešće prvo pokušavaju *in situ* mjere ublažavanja posljedica i prilagodbe na neumitne promjene. No, kada one ne daju zadovoljavajuća i adekvatna rješenja, zbog zagađenja i ugroženosti, kao i zbog iscrpljenosti ekosustava, moguć je i nastanak i/ili zaoštavanje lokalnih, komunalnih sukoba (često međuetničkog karaktera), te tada migracija (posredno) postaje vrlo izglednom opcijom.

Istaknuli smo važnost sociopolitičkih čimbenika koji pod utjecajem promjena rezultiraju generiranjem konflikata koji mogu ugroziti opću sigurnost države, društva i samog okoliša.¹⁸³ Teško je posve utemeljeno i nedvosmisleno utvrditi utjecaj promjena u okolišu na međudržavne odnose i ravnotežu globalne moći svjetskih velesila. Također, malo je čvrstih dokaza sustavne, jednoznačne i nepobitne veze u objašnjenju prave prirode odnosa između promjene u okolišu i oružanog sukoba, kao i utjecaja obje varijable na migraciju i raseljavanje. Buhaug i Thiesen (2012:52) pišu kako „to upućuje na [činjenicu] da su i drugi čimbenici, kao što su loša državna uprava, velike heterogene populacije, društvene nejednakosti, loši ekonomski rezultati i sklonost sukobu važniji u objašnjenju varijacije oko rizika [izbijanja] sukoba“, što je zaključak koji se protezao i u raspravi o utjecaju promjena u okolišu na sigurnost u petom poglavlju.

Na temelju prikazanih teorija iz konzultirane literature zaključujemo kako promjene u okolišu na nekoliko načina utječu na međunarodne odnose tj. pitanja moći, sigurnosti i potencijalnih sukoba unutar međunarodne zajednice: a) utječu na samu fizičku opstojnost pojedinih međunarodno priznatih, samostalnih i suverenih država (kao u primjeru 'tonućih' otoka); b) utječu na teritorijalne granice te uvjetuju moguću potrebu za redefinicijom tih granica; c) utječu na simboličke (identitetske) granice, prvenstveno u pogledu razumijevanja koncepata suvereniteta i državljanstva; d) utječu na politike upravljanje okolišem i promjenama u okolišu te na moguće adaptacijske odgovore; e) utječu na spremnost i volju, na koje će međunarodna zajednica tretirati nove izazove; f) utječu na konstelacije geopolitičke moći i (ne)stabilnost međunarodnog političkog poretka, prvenstveno kroz moguće prijetnje

¹⁸³ Brown i Crawford (2009:7) navode tri čimbenika koji će nastaviti utjecati na okolišnu sigurnost: mjera i brzina klimatskih promjena (strukturni uvjeti); sposobnost države da se prilagodi tim promjenama (institucionalni kapacitet); te kako pojedinci, zajednice i vlade reagiraju na izazove koje nastaju (izravni odgovori).

tom poretku u vidu međudržavnih napetosti induciranih posljedicama promjena; g) shodno tome, utječu i na pitanja sigurnosti bilo da ih sagledavaju kao (primarno) državnu sigurnost, ili pak ljudsku ili okolišnu sigurnost, te h) mogu posredno ili neposredno utjecati na izbijanje sukoba u svijetu te utjecati na tok i na sve moguće posljedice tog sukoba, čega i prisilne migracije mogu biti dio.

10.2.2. Utjecaj promjena na ljudska društva i strategije prilagodbe

Promjene u okolišu i izravno i posredno potkopavaju politike i mjere održivog ekonomskog razvoja, a time i potencijal za oporavak od štetnih posljedica dosadašnjih promjena i izgradnju novih kapaciteta za otpornost na buduće promjene. Izravno ih potkopavaju izazivanjem gospodarske (materijalne i financijske) štete nacionalnim ekonomijama i svjetskom globalnom gospodarstvu, zbog čega (kao i zbog samih promjena) najviše pate nerazvijene tj. „zemlje u razvoju“. Sternovo izvješće iz 2007. savjetovalo je međunarodna ekonomska ulaganja od 2% globalnog BDP-a godišnje za ublažavanje posljedica promjena u okolišu, jer bi, prema njegovu izračunu, taj iznos mogao biti dovoljan kako bi se spriječilo katastrofalne posljedice nedjelovanja, što bi značilo „veliko narušavanje ekonomskih i socijalnih aktivnosti“ (Stern, 2007:vi). Posljedice nedjelovanja bi, prema autoru, u materijalnom smislu koštale više nego oba svjetska rata zajedno. U najcrnjem scenariju kada bi se emisije stakleničkih plinova nastavile bez ikakvog pokušaja smanjivanja, a u toj situaciji temperatura porasla za više od 4°C do kraja 21. st., Stern (2007:52) prognozira neizbježna masovna prisilna kretanja populacije. No, takve bi migracije i raseljavanja posredno također utjecale na ekonomsko zaostajanje Globalnog Juga i nastavak podrazvijenosti, jer se njima snižava socijalni kapital i ljudski resursi koji bi se inače, u slučaju ostanka (okolišnih) migranata u području porijekla, mogli učinkovito koristiti za adaptaciju.

Veze između promjena u okolišu i migracije komplicirane su, a promjene u okolišu same po sebi ne moraju nužno dovesti do migracija. Međutim, kada bi se političke i gospodarske prilike i popravile te smanjilo siromaštvo i podrazvijenost stanovništva, promjene bi i dalje bile pokretač migracija tj. važan čimbenik u odlukama o migriranju. To posebice vrijedi za one promjene u okolišu koje podrazumijevaju prirodne i tehnološke nagle, ekstremne i katastrofalne učinke po ekosustave i biosferu, na koje ne postoji alternativni odgovor, kako naglašavaju Barnett i Webber (2010:6). Ostanak u tako narušenom okolišu značio bi smrtne ishode po život i ozbiljno narušavanje zdravlja. Stoga je migracija potaknuta prirodnim ili tehnološkim katastrofama najvjerojatniji ishod koji bi svatko radije pokušao

izbjeći premda je, nerijetko, to jedini mogući adaptacijski odgovor kako bi se izbjegle još nepoželjnije posljedice.

Isto tako, migracija kao adaptivna mjera na okolišne rizike nije nužno i uvijek (najviše) ekonomičan oblik prilagodbe. Naime, seljenje može biti i neuspješno te još više pogoršati egzistenciju i kvalitetu života onih koji su odlučili seliti, iako na to nisu bili prisiljeni. Bez obzira na sve posljedice, jasno je kako promjene u okolišu mogu imati ekonomske, društvene i političke implikacije koje će utjecati na povećavanje migracijskih tokova, podsjećaju Bardsley i Hugo (2010). Primjerice, ako promjene u okolišu djeluju devastirajuće po pojedinca i društvo porastom morbiditeta i mortaliteta, te smanjenjem pristupa prirodnim resursima, smanjenjem prihoda i mogućnosti privređivanja, što sve može ili ne mora voditi nastanku konflikta, ljudi će svejedno biti spremniji izabrati migrirati na mjesta koja percipiraju kao sigurnija i kao ona koja nude bolje životne uvjete (Warner i sur., 2008).

Nadalje, u ruralnim područjima učinci klimatskih promjena imaju manju šansu biti ublaženi ili posredovani drugim društvenim, gospodarskim i političkim čimbenicima, jer velika većina ruralnog stanovništva izravno ovisi o prirodnim resursima, produktivnosti zemljišta, klimatskim uvjetima ili drugim prirodnim uvjetima proizvodnje. S druge strane, u urbanim područjima, opseg ranjivosti na klimatske promjene bit će značajno posredovan snagom urbane ekonomije. Jaka ekonomija može pružiti raznolik spektar mogućih mehanizama prilagodbe i zaštite od najgorih učinaka okolišnog rizika (Black i sur., 2008). Stoga autori naglašavaju važnost demografskih predviđanja prema kojima će urbano stanovništvo u svijetu rasti idućih 20 do 30 godina, čemu će pridonijeti i ruralno-urbana i urbano-urbana migracija koja će biti zasigurno potaknuta i okolišnim faktorima. Ekspanzija i gustoća urbanog stanovništva u mnogim zemljama u razvoju može sama po sebi biti čimbenik koji izaziva sukob, i migraciju, i devastaciju urbanog okoliša ili pak kombinaciju tih faktora.

Naznačili smo i rasprave o tome kako su prirodni okoliš, ekosustavi i biosfera uvijek u stanju dinamične interakcije, iako je moguće da je „ravnoteža okoliša“, kao neko priželjkivano stanje, zapravo idealnotipska ideja pogonjena setom religijskih ili kulturnih predodžbi o homeostazi čovjeka i prirode, i koja možda nikad nije ni postojala (Cifrić, 1990). Ili uvijek jest, ovisno o perspektivi iz koje se promatra. Iako su ekosustavi stalno pod utjecajem antropogenih i prirodnih faktora, oni imaju razinu otpornosti pa ukoliko nisu posve degradirani i iscrpljeni, preko „točke s koje nema povratka“, mogu pružiti adekvatne razine resursa i usluga društvu, podsjećaju Renaud i sur. (2007). No, kada je degradacija toliko ozbiljna da više ne može zadovoljavajuće pružati resurse i usluge, tada se javljaju i drastične

okolišne posljedice. One će imati izravne i neizravne utjecaje na društva koja najvjerojatnije neće imati drugog izbora nego da 'upotrijebe' privremenu ili trajnu migraciju kao strategiju prilagodbe.

10.2.3. Tipologija promjena u okolišu i njihovog utjecaja na ljudska društva

Hoće li zajednica izložena promjenama u okolišu pokušati prilagodbu *in situ*, konflikt ili se odlučiti na migraciju ovisi o karakteru i intenzitetu promjene u okolišu, ranjivosti stanovništva te drugim kontekstualnim čimbenicima (npr. koliko je međunarodna zajednica spremna pomoći). Vrlo je vjerojatno da postupne i dugotrajne promjene, kao što su deforestacija, dezertifikacija i porast razine mora, općenito rezultiraju postupnim odgovorom u kojem razni oblici prilagodbe predstavljaju primarnu strategiju nošenja s promjenama.¹⁸⁴

Istraživanje Foresight (2011:16) jasno je pokazalo kako „promjena okoliša može voditi osiromašivanju, te povećati izloženost i ranjivost individua na konflikt, ekološke katastrofe i ekonomske probleme“. Pri tome, mogućnosti ograničavanja kretanja osim što stavljaju ljude u situaciju 'zarobljene populacije', i samo raseljavanje čine rizičnijim i problematičnijim. Stoga, na temelju svega do sad prikazanog i analiziranog predložimo određenu tipologiju u vidu shematskog prikaza konceptualizacije utjecaja promjena u okolišu na ljudska društva, u kojem se, s obzirom na predmet našeg istraživanja, usmjeravamo na one aspekte utjecaja koji se tiču okolišne ugroženosti tih društava u pred-migracijskoj fazi.

Tablica 2 - Tipologija promjena u okolišu i njihovog utjecaja na ljudska društva (okolišna ugroženost u predmigracijskoj fazi) – shematski prikaz autora

	Tip promjene u okolišu		
	ekstremne vremenske prilike i prirodne katastrofe	ekološka neravnoteža i degradacija uzrokovane ljudskim faktorom	tehnološke katastrofe
Stupanj ranjivosti na izravni okolišni rizik i stres	Kod prirodnih katastrofa izrazito visok; kod ekstremnih vremenskih prilika umjeren do visok i ovisan o stupnju otpornosti na promjene	Umjeren do visok ovisno o stupnju, brzini, obimu i jakosti nastupajuće promjene, te stupnju otpornosti na promjene	Kod tehnoloških katastrofa izrazito visok; kod razvojnih projekata visok, ovisno o snazi utjecaja na okoliš
Stupanj i modalitet moguće adaptacije na promjenu	Kod prirodne katastrofe praktički nepostojeći (većinom <i>ex situ</i> prilagodba); kod ekstremnih vremenskih prilika nizak do umjeren ovisno o otpornosti (<i>in situ</i> i <i>ex situ</i> prilagodba)	Umjeren, ali prvenstveno ovisi o nizu drugih čimbenika (posebice socioekonomskih, političkih i demografskih) - ne/dobrovoljna <i>in situ</i> i <i>ex situ</i> prilagodba	Praktički nepostojeći ili izrazito nizak (gotovo uvijek <i>ex situ</i> prilagodba)

¹⁸⁴ To je ilustrirano na primjeru Maldiva, koji se, unatoč tomu što će dugoročno gledano biti potopljen uslijed podizanja razine mora, prvo okrenuo strategijama prilagodbe. Država je pokrenula opsežnu prilagodbenu shemu koja uključuje zaštitu priobalja, melioraciju i poboljšanje sustava upravljanja otpadom. Čak i sama vlada Maldiva, svjesna činjenice da otok nepovratno tone, moguće iseljavanje ljudi smatra neuspjehom prilagodbe, prije nego adaptivnom strategijom (Kothari, 2014).

Stupanj šanse za pokretanje migracije	Kod prirodne katastrofe najviši mogući (dominantan pokretač); kod ekstremnih vremenskih prilika umjereno do vrlo visok i ovisi i o drugim faktorima (posebice socioekonomskim)	Nizak do visok ovisno o intenzitetu i trajanju okolišnog stresa, ranjivosti populacije, stupnju otpornosti i uspješnosti adaptacije te općim socioekonomskim, političkim i demografskim čimbenicima	Kod nesreća neizbježan, najviši mogući (dominantan pokretač); kod razvojnih projekata izrazito visok
Mogućnost odabira nemigriranja i faktor osobne sigurnosti	Kod prirodnih katastrofa izrazito mala, po cijenu života i zdravlja; kod ekstremnih vremenskih prilika umjerena, uz prijetnju zdravlju i kvaliteti života	Umjerena do visoka, ali ovisi o vremenskoj dimenziji i stupnju progresije degradacije okoliša; sigurnost niska do umjerena, uz prijetnju zdravlju, snižavanje kvalitete života i blagostanja	Praktički nepostojeća, ili po cijenu života i zdravlja; kod razvojnih projekata niska uz ugroženost kvalitete života (npr. u rezervatu)
Nemogućnost migriranja (imobilnost)	Praktički jednaka za sve one najugroženije (siromašni, ruralna populacija, urbana sirotinja, posebno ranjive skupine), uz visoku vjerojatnost mortaliteta i morbiditeta (pogotovo u slučaju katastrofa) – okolišno ugroženi i nemobilni		

Iz predložene je tipologije vidljivo kako je stupanj ranjivosti na izravni okolišni rizik i stres najveći kod prirodnih i tehnoloških katastrofa, dok je umjereniji do visok kod ekstremnih vremenskih prilika, kod razvojnih projekata i kod ekološke neravnoteže i degradacije uzrokovane ljudskim faktorom. Taj stupanj ranjivosti ovisi, dakle, u potonjim slučajevima o snazi samog utjecaja tih prilika na narušavanje okolišnih uvjeta, te o samoj okolišnoj otpornosti na promjene. Donekle je i logično da se stupanj ranjivosti kod razvojnih projekata po svom intenzitetu približava onome uvjetovanom degradacijom uzorkovanom ljudskim faktorom, jer on u svojoj biti i jest upravo određena vrst antropogene degradacije okoliša, poradi razvojnog projekta koji zadire i narušava prirodni okoliš poradi ekonomskih imperativa, a pomoću tehnoloških sredstava.

Stupanj i modalitet adaptacije na promjenu najmanji je kod tehnoloških katastrofa i kod prirodnih katastrofa, i u oba slučaja prvenstveno je uvjetovan s naravi samog katastrofalnog događaja. Istovremeno je taj stupanj i modalitet nizak do umjeren u situacijama ekstremnih vremenskih prilika i ekološke neravnoteže i degradacije uzrokovane ljudskim faktorom, te je u ovim slučajevima puno više ovisan o brojnim drugim čimbenicima. Ti čimbenici su ujedno oni o kojima smo raspravljali kao o (su)pokretačima migracije na makro razini (sukladno predloženom modelu Blacka i sur., na str. 133): društveni, ekonomski, politički i demografski. Oni, uz faktore intenziteta i trajanja okolišnog stresa, ranjivosti populacije, te stupnja otpornosti i uspješnosti adaptacije utječu na stupanj šanse za pokretanje migracije, naravno, još uvijek samo kao dio procesa planiranja odlaska (ili bijega) iz prebivališta u pred-migracijskoj fazi. Takva je šansa manja kod ekološke neravnoteže i degradacije, a najveća kod prirodnih i tehnoloških katastrofa.

Mogućnost odabira nemigriranja je kod katastrofa oba tipa takva da najviše ugrožava osobnu sigurnost, te tako u najvećoj mogućoj mjeri ugrožava život i zdravlje, tj. sam opstanak. Istodobno je ta mogućnost umjerenija kod situacija ekstremnih vremenskih prilika te ekološke neravnoteže i degradacije uzrokovane ljudskim faktorom, a u toj situaciji prvenstveno ide na štetu zdravlja, kvalitete života i općeg blagostanja. Okolišno ugroženi i nemobilni su najugroženiji u slučaju prirodnih i tehnoloških katastrofa, njihov je stupanj okolišne ranjivosti najveći, stupanj adaptacije najslabiji, a njihova šansa za pokretanje migracije je najmanja.

Ovdje predloženom tipologijom jasno je kako tipovi promjene u okolišu kao vid utjecaja (prirodnog) okoliša na društveni svijet, koje smo predložili i definirali u drugom poglavlju, ne korespondiraju u potpunosti s utjecajem tih pojava na modalitete i stupnjeve okolišne ranjivosti, okolišne otpornosti, potencijala *in situ* adaptacije na promjene, potencijala odabira migracije kao *ex situ* prilagodbe, te odabira mogućnosti nemigriranja. Ipak, ovdje predložena i razrađena tipologija ima svoje opravdanje i smisao uz uvažavanje obje obje koje smo na početku, u trećem poglavlju postulirali: međupovezanost prirodnih i antropogenih uzroka promjena okoliša, kao i višeznačnost i suovisnost pojava oblika promjena te, nerijetko, istovremeno preklapanje različitih tipova promjena, imaju različit (ali bitan) utjecaj na pokretanje migracije.

Ovdje, na kraju naše analize apstrahirali smo i naglasili još jednom kako te promjene okoliša, različite po svojoj učestalosti pojavljivanja, intenzitetu pojave, trajanju i stupnju u kojem utječu na ljudska društva, u nekim aspektima djeluju slično na stupnjeve i modalitete ranjivosti, otpornosti, sigurnosti, adaptacije, pokretanja migracije i/ili nemigriranja. Pri tome su se prirodne i tehnološke katastrofe grupirale na stranu onih s najvećim utjecajem na navedene stupnjeve i modalitete. Dotle su ekstremne vremenske prilike, te ekološka neravnoteža i degradacija uzrokovane ljudskim faktorom, grupirale se na stranu onih koje imaju nizak do srednji, ali i visok, no ipak umjereniji utjecaj na te iste stupnjeve i modalitete.

Naša daljnja istraživanja mogla bi rezultirati jasnijom i preciznijom razradom tipologije promjena u okolišu i njihovog utjecaja na ljudska društva. Npr. obzirom na orijentiranost spram stupnjeva ugroženosti kao preduvjeta i temelja potencijalne migracije i raseljavanja moguće bi bilo preinačavanje trihotomne tipologije promjena okoliša u onu dihotomnu koja bi s jedne strane obuhvaćala katastrofične događaje, a s druge, one trajnije ekološki degradirajuće procese i postupnije vremenske (ne)prilike (nepogode). Time se i dalje ne bi jasno razgraničilo prirodne uzročnike okolišne ugroženosti od onih antropogenih, no ta je podjela ionako, vidjeli smo, često idealnotipska i ne odgovara realitetu. Ipak, tu dilemu

ostavljamo za neke buduće istraživačke pothvate. O utjecaju promjena na nastanak migracije i raseljavanja, njihovo očekivano trajanje i razdaljinu, očekivanu veličinu migracijskog toka te na mogućnosti za povratkom, više raspravljamo u sljedećem potpoglavlju.

10.3. Zaključna razmatranja o utjecaja promjena na nastanak okolišnih migracija i okolišnog raseljavanja

U šestom smo poglavlju raspravljali o načinima na koje promjene u okolišu neravnomjerno utječu na izloženost okolišnim rizicima, kako u geografskom smislu, tako i u društvenom. Vidjeli smo koje su regije svijeta pojedinačno ili kumulativno najizloženije utjecaju vremenskih ekstrema, postupne degradacije i nekim nepovratnim procesima poput tonjenja zbog dizanja globalne razine mora. Raspravljajući o okolišnoj ranjivosti pokazali smo kako su neke društvene skupine ranjivije, a time ujedno i manje otporne na promjene. Podsjećamo kako su to prvenstveno siromašni, oni u zemljama u razvoju, ruralna populacija, stanovnici urbanih slamova, ali i posebno ranjive skupine u koje spadaju i sami raseljenici i izbjeglice. Objasnili smo kako su, uz predloženu trihotomnu tipologiju okolišnih promjena kao generatora migracija (potisni ili privlačni faktori) mogući i ostali čimbenici iz okoliša, poput bioloških ili zdravstvenih, kao pokretači migracija. Također smo raspravljali o posljedicama koje migracija i raseljavanje mogu imati po daljnje produbljivanje štetnih učinaka po okoliš, pri čemu to može voditi u novi ciklus okolišne ugroženosti za raseljene. S obzirom da će se posljedice promjena najviše osjetiti u drugoj polovici 21. st., naznačili smo i neke od probabilističkih scenarija buduće okolišne ugroženosti.

U sedmom poglavlju prikazali smo nekih od teorija i terminoloških određenja (ne)dobrovoljnih okolišnih migracija. Analizirali smo koje su sve terminološke poteškoće oko nepostojanja jedinstvene definicije ovog fenomena te koji su prijepori teoretičara i eksperata oko protežiranja pojedinih koncepata (npr. okolišne izbjeglice). Raspravili smo i metodološke nejasnoće i nepreciznosti oko statističkih podataka potencijalnih i stvarnih okolišnih migranata, kao i oko projekcija budućih tokova okolišnih migracija.¹⁸⁵ Opisali smo i kritički analizirali tri detektirane perspektive (tehnokratsko-ekspertnu, alarmantno-katastrofičnu i skeptično-kritičku) o povezanosti promjena u okolišu i migracija. Raspravljali smo i o nekim od najčešćih političkih i medijskih diskursa koji utječu na kreiranje stavova javnosti. Ti stavovi povratno imaju utjecaja na državne politike upravljanja i kontrole (okolišnim)

¹⁸⁵ Foresight (2011:11) upozorava kako je metodološka zamka poistovjetiti populaciju koja živi u području koje je ugroženo okolišnim rizikom i stresom s populacijom prisilnih migranata jer taj deterministički redukcionizam zanemaruje sve druge potencijalne čimbenike i pokretače migracija koji ju mogu uzrokovati, potaknuti i usmjeravati kada započne.

migracijskim tokovima, te na kreiranje, ili pak izostanak, politika zaštite okolišnih raseljenika. Predložili smo i opisali tipologiju okolišnih (ne)dobrovoljnih migranata, utemeljenu na dosadašnjim istraživanjima, razlikujući okolišne migrante, okolišne raseljenike i okolišne izbjeglice. Na kraju poglavlja raspravili smo o izrazito važnom problemu nemogućnosti migracije okolišno ugroženih tj. pisali smo o 'okolišnim ne-migrantima (nemobilnima)'.

Black (2001) i Castles (2002) suglasni su oko toga da su društveni procesi koji stvaraju i održavaju siromaštvo i pod-razvijenost možda važniji pokretači migracija od promjene u okolišu. No sigurno je kako promjene u okolišu imaju vrlo značajan utjecaj na te društvene procese te time posredno i na migracijske tokove. Promjene u okolišu na različite načine ograničavaju ljudske aktivnosti, čine štetu gospodarstvu i infrastrukturi, te tako uvjetuju raseljavanje i bijeg populacije. To nužno ne znači da će promjene uvijek i svuda uzrokovati nove migracijske tokove, nego mogu ojačati one već postojeće. Pri tome će veliku važnost imati i demografski trendovi koji će utjecati na obim migracija iz ruralnih u urbana područja. Ako će migranti zbog oskudice resursa iseljavati iz ruralnih područja, ključni politički izazov bit će održivost rasta urbanih središta (Black i sur., 2011:10).

Hugo (1996) je predložio da odluke o migriranju s obzirom na uvjete u okolišu promatramo kao kontinuum koji prikazuje stupanj kontrole nad odlukom o migraciji u situaciji promjena u okolišu. Na toj ideji Bates (2002) je predložila da migracije uzrokovane okolišnom katastrofom smjestimo na prisilnom kraju kontinuumu, dok migracije koje su rezultat postupne degradacije okoliša smjestimo bliže dobrovoljnom kraju kontinuumu. Međutim, pitanje je do koje mjere čak i u dobrovoljnim migracijama osobe imaju stvarnu mogućnost izbora otići ili ostati. Ponekad izbor ostanka znači izbor okolišnog stresa i ugroze, ili barem egzistencijalne neizvjesnosti. Prinudni okolišni migranti prinuđeni su seliti zbog, primjerice, opasnosti od stresa poveznog s nestašicom hrane, no nerijetko se u područjima u koja useljavaju smatraju tipičnim „ekonomskim migrantima“. Ipak selidba „trbuhom za kruhom“ također je vrst prinudne migracije. Stoga dobrovoljnost i prisilnost migriranja možda jesu dva idealnotipska primjera na kontinuumu odlučivanja o migriranju, ali je sigurno da su migracije kao odgovor na ekstremne promjene okoliša (suša i poplava ili degradacija tla i deforestacija), po svojoj prirodi mnogo više prisilne nego dobrovoljne. Zato ni odluku o preseljenju, zbog uočenih rizika povezanih s budućom promjenom okoliša, ne možemo smatrati isključivo dobrovoljnim migriranjem.

Ipak, iz ovog primjera čini se moguće postulirati još jednu tezu koja nam se u početnom razvijanju primarnih ciljeva istraživanja nije činila toliko bitnom, no vrijedno bi ju bilo spomenuti i o njoj raspravljati, posebice radi daljnjih istraživačkih napora u ovom smjeru.

Nakon svih uvida o prirodi utjecaja okolišnih promjena na nastanak migracija u ljudskim društvima, te posebice nakon sučeljavanja različitih teorijskih perspektiva, rakursa i diskursa o ovom fenomenu, opravdano je pitati jeli „okolišna paradigma“ uspjela nedvosmisleno uspostaviti i precizno definirati vlastitu „okolišno-migracijsku“ (?) istraživačku terminologiju i metodologiju.¹⁸⁶ S obzirom na dominantnost s jedne strane ekonomske migracijske paradigme, a s druge strane one političke, „okolišna migracijska paradigma“, da ju tako nazovemo, tek traži svoje mjesto u okviru Migracijskih studija, jednako tako i u okviru Izbjegličkih studija. Na ovaj ćemo se problem osvrnuti ubrzo, nakon našeg prijedloga mogućeg doprinosa uspostavljanju takve paradigme u vidu predložene tipologije o utjecaju promjena u okolišu na nastanak okolišnih migracija i okolišnog raseljavanja.

10.3.1. Tipologija migracija i raseljavanja s obzirom na promjene u okolišu

Klimatske promjene mijenjaju prirodni i društveni okoliš te utječu na percepcije okolišnog rizika i percepcije koristi od ostanka u usporedbi s odabirom migracije kao strategije nošenja s okolišnim promjenama. Težina degradacije okoliša ili okolišne nepogode djeluje kao potisni faktor, a u određenim situacijama to može samo ubrzati odluku o napuštanju stresnog okoliša koja bi bez tog poticaja vjerojatno bila donesena kasnije. Povećanje percepcije opasnosti iz okoliša može dovesti do povećanja broja osoba koje migriraju iz područja koja su pogođena promjenama. Prisilne migracije koja će se javiti uslijed tih razloga sadržavat će, osim okolišnih, zasigurno i elemente određene vrste društvenih, ekonomskih, političkih, demografskih, zdravstvenih, a moguće je i kulturnih pokretača. Prepoznatost tih pokretača ovisi o poznavanju konteksta u kojima se oni javljaju.

Dakle, već smo nekoliko puta naglasili, migracija je jedan od mogućih odgovora na okolišne rizike i stres. No, istraživanja su pokazala kako neće svatko izložen riziku odgovoriti na te rizike i stres migriranjem (Black, 2001; McLeman i Smit, 2006; Adamo 2008). U većini slučajeva migracija i raseljenost obično se odvija na malim udaljenostima: malo onih koji su iseljeni zbog okolišnih faktora prelaze međunarodnu granicu, ili to čine odlaskom u susjedne pogranične teritorije. Obrasci pokreta u velikoj su mjeri određeni društvenim mrežama, tj. ljudi najčešće, u slučaju masovnijeg bijega, sele zajedno s pripadnicima obitelji, rodbine i prijatelja. Također, migranti odlaze tamo gdje već postoje (ako postoje) uspostavljene socijalne mreže i kontakti, čime obrazac okolišne migracije postaje vrlo sličnim onoj zbog ekonomskih, pa i zbog političkih razloga. I laički je shvatljivo da ljudi odlaze tamo gdje već

¹⁸⁶ Posebno sam zahvalan dr. sc. Draganu Bagiću na komentarima i sugestiji oko potrebe za daljnjom razradom ovog istraživačkog pitanja.

imaju nekoga, ili barem informaciju, da je to područje sigurno, akceptivno i/ili prosperitetno. Takva migracija i raseljavanje najčešće nastoje biti privremen čin, jer, barem u teoriji, većina se raseljenih želi vratiti mjestima i načinima života koje su imali prije odlaska (Castles 2002; Piguet 2008).

Nadalje, privremena ili pak kružna (cirkularna) migracija na kratke udaljenosti često se javlja kao odgovor na neke od potisnih čimbenika okolišnog stresa (npr. nestašica vode) ili okolišnog rizika (npr. prirodna nepogoda). Trajnije migracije na velike udaljenosti jednako su pokretane potisnim i privlačnim okolišnim, kao i ekonomskim, faktorima. Pri tome postoje brojna ograničenja koja treba uvažiti pri donošenju odluke o migraciji kao što su troškovi kretanja i transporta do odredišta, pronalaženje smještaja i osiguranje sredstava za život u novom odredištu. Stoga su daleka transkontinentalna kretanja zbog promjena u okolišu teško ostvariva (EACH-FOR, 2009). Često je (okolišna) migracija dio planirane odluke kućanstva o 'investiranju' u migraciju pojedinih članova obitelji, ne bi li se ostvarile dugoročne koristi za obitelj putem novčanih doznaka ili se otvorila prilika za migraciju ostalih članova kućanstva.

Ciklična je migracija i mobilnost na kratke udaljenosti osjetljivija na promjene, jer oni koji migriraju kratkoročnije uglavnom su siromašniji te ugroženiji i ranjiviji od onih koji su u mogućnosti ulagati u trajnije migracije i na veće udaljenosti (Black i sur., 2008:24-25). Pojedinci koji uopće nisu u prilici migrirati vrlo će vjerojatno na devastaciju okoliša odgovoriti reaktivno, privremenim pomicanjem na vrlo kratke udaljenosti, i/ili što bržim povratkom u svoja područja porijekla ubrzo nakon prestanka okolišnog hazarda.

Na temelju dosadašnje analize predlažemo shematski prikaz konceptualizacije okolišnih migracija i raseljavanja s obzirom na tipologiju promjena u okolišu, u fazi pokretanja i odvijanja migracije i raseljavanja. U zadnjem retku u tablici predlažemo kategorije okolišnih migranata i raseljenika, koje obuhvaćaju i moguće dodatne termine, među kojima smo u prethodnim poglavljima posebno opisali i one nazvane 'okolišnim izbjeglicama'.

Tablica 3 - Tipologija migracija i raseljavanja s obzirom na promjene u okolišu (faza pokretanja i odvijanja okolišne migracije i raseljavanja) – shematski prikaz autora

	Tip promjene u okolišu		
	ekstremne vremenske prilike i prirodne katastrofe	ekološka neravnoteža i degradacija uzrokovana ljudskim faktorom	tehnološke katastrofe
Vremenski okvir i modalitet pokretanja migracije ili raseljavanja	Iznenadno, silovito u slučaju katastrofa (izbjeći najgore), dugotrajnije i s oscilacijama u slučaju ekstremnih vremenskih prilika (npr. suša)	Postupno, sporije, dugotrajno, strateški (preduhitriti najgore, ili osigurati si bolje uvjete života, ili sačuvati postojeću kvalitetu i blagostanje)	Iznenadno, snaga ovisi o stupnju nesreće i brzini širenja posljedica nesreće/katastrofe (izbjeći najgore)

Voljnost u donošenju odluke i faktor planiranja o migraciji ili raseljavanju	Uglavnom nevoljno i reaktivno; prisilno i neplanski u slučaju katastrofe; prinudno i dijelom uz planiranje u slučaju ekstremnih vremenskih prilika (zbog stvarne prijetnje)	Dobrovoljno u preventivnom smislu; nevoljno (uglavnom prinudno) u smislu odlaska zbog okolišnog stresa; oboje uz moguće individualno i grupno planiranje (zbog stvarne i percipirane prijetnje)	Nevoljno i reaktivno; planski i prisilno u slučajevima raseljavanja zbog razvojnih projekata (najčešće u vidu prisilne kolektivne relokacije)
Polazišni i odredišni okolišni čimbenici	U slučaju prirodnih katastrofa potisni, u slučaju ekstremne vremenske prilike većinom potisni, ali i privlačni	Uglavnom potisni, ali i privlačni u slučajevima želje za osiguravanjem bolje kvalitete života ili zbog životnog stila	Potisni i u slučaju tehnoloških i industrijskih nesreća i u slučaju razvojnih projekata
Očekivana veličina migracijskog ili raseljeničkog toka	U slučaju prirodnih katastrofa kolektivna i masovna; u slučaju ekstremnih vremenskih prilika uglavnom individualna, grupna (obiteljska) ili kolektivna (lokalna zajednica)	Uglavnom individualna ili grupna (najčešće obiteljska); rjeđe kolektivna (lokalna zajednica, etnička skupina); ponekad masovna (npr. u slučaju kolonizacija)	U pravilu kolektivna ili masovna, ovisno o stupnju i doseg u posljedica nesreće ili planiranog razvojnog projekta
Očekivana razdaljina migriranja ili raseljavanja	Uglavnom interna (unutardržavna) i na kraće relacije, ili regionalna	Uglavnom interna, ili međunarodna (moguće cirkularna ili etapna u obje varijante)	Najčešće interna, odlazak u nekontaminirano područje; ili u novi habitat
Očekivana trajnost migracijskog ili raseljeničkog ciklusa	Uglavnom kratkotrajno (do tri mjeseca) ili privremeno (do godine dana)	Uglavnom polutrajno ili trajno, posebice u slučaju napuštanja tonućih otoka	Privremeno (do godine dana), u slučaju teške nesreće i zagađenja trajno
Interakcija okolišnih s ostalim makrouzročnicima i važnost njihova utjecaja na čitav proces migracije i raseljavanja te povratka	Kod prirodnih katastrofa minimalna u fazi samog masovnog odlaska, u fazi povratka jako važna; u slučaju ekstremnih vremenskih prilika socijalni, ekonomski i demografski uzročnici srednje do vrlo važni kod oba procesa	Interakcija s drugim makrouzročnicima važna i kod pokretanja migracije i kod određivanja opsega, razdaljine i trajnosti; njihov utjecaj varira ovisno o drugim intervenirajućim čimbenicima na mikro i mezo razini	Kod tehnoloških katastrofa minimalna u fazi samog masovnog odlaska; kod razvojnih projekata izrazito važna i varira ovisno o drugim, uglavnom ekonomskim i političkim pokretačima
Tip migranata ili raseljenika	Okolišni raseljenici okolišni prisilni migranti <i>okolišne/klimatske izbjeglice</i>	Okolišni migranti okolišni dobrovoljni migranti okolišni prinudni migranti <i>ekološke izbjeglice</i>	Okolišni raseljenici razvojni raseljenici <i>tehnološke/razvojne izbjeglice</i>

Slično kao i kod prethodne tipologije (na str. 218) prirodne i tehnološke katastrofe generiraju raseljenost koja nastupa brzo, iznenada, u okolnostima hitnosti i neodgodivosti, u svrhu izbjegavanja najgoreg. Ta je raseljenost nedobrovoljna i nastaje kao reakcija na neposrednu ugrozu koja je glavni potisni čimbenik migracije. S druge strane, ekstremne vremenske prilike te ekološka neravnoteža i degradacija uzrokovana ljudskim faktorom generiraju migraciju koja se pokreće sporije i postupnije kako bi se ublažile posljedice okolišnog stresa ili kako bi se dugoročno preduhitriilo najgore. One su u pravilu planirane, u određenoj mjeri su i dobrovoljne, ako se želi sačuvati postojeće ili osigurati bolje uvjete života, što onda djeluje kao privlačni faktor u mjestima za koja se smatra da mogu to osigurati. Ali one su također i prinudne, zbog stvarne ili percipirane prijetnje, naročito ako je vrst okolišne ugroze takva da će uvjeti života bit nepovratno narušeni. U slučaju tzv.

razvojnog raseljenja ono jest prisilno, ali može biti vrlo plansko (najčešće od strane države) u vidu neodgodivog kolektivnog preseljenja.

Kod prirodnih i tehnoloških katastrofa očekivana veličina migracijskog ili raseljeničkog toka je kolektivna i/ili masovna jer podrazumijeva momentalnu evakuaciju, preseljenje ili bijeg cjelokupnog stanovništva s ugroženog i pogođenog područja. U slučaju ekstremnih vremenskih prilika migriraju uglavnom pojedinci, obitelji i lokalne zajednice, dok kod okolnosti dugotrajne i postupne degradacije okoliša, uz njih, mogu migrirati i čitave etničke skupine, a ponekad je i moguće i preseljenje cijelog kontingenta stanovništva zbog sprege ekonomskih, demografskih i okolišnih razloga (kao u slučaju kolonizacija, na primjeru Indonezije na str. 156).

Kada su pojedini habitati pogođeni prirodnim nepogodama i katastrofama očekivana razdaljina migriranja ili raseljavanja najčešće je interna (unutardržavna), na kraće relacije. Stanovništvo se seli na najkraće moguće udaljenosti od mjesta okolišne ugroze, jer se očekuje da će se po povlačenju posljedica katastrofe vratiti u mjesta iz kojih su privremeno prisiljeni pobjeći. Ostvarivanje svakih većih razdaljina odlaska u materijalnom, organizacijskom i logističkom smislu iziskuje više osobnih financijskih i socijalnih resursa, kao što to onda isto zahtjeva i organizacija samog potencijalnog povratka. Stoga su kraće relacije izglednije. Kod većih razvojnih projekata moguće su i veće regionalne razdaljine (češće unutardržavne) koje se prelaze, ovisno o veličini i utjecaju samog projekta na okoliš i ljudske habitate, te strategiju i plan onog aktera koji je zadužen za ostvarenje razvojnog projekta i garante preseljenja te očuvanja životnog standarda ljudi koje se preseljava.

Očekivana trajnost migriranja ili raseljavanja kod prirodnih i tehnoloških katastrofa je uglavnom kratkotrajna ili privremena, osim u slučaju kada je razina industrijskog ili tehnološkog zagađenja i degradacije takva da je nemoguć povratak u kontaminirano i devastirano područje iz kojeg se iselilo. Slično očekivano trajanje primjenjivo je i za neke ekstremne okolnosti promjene okoliša zbog prirodne katastrofe – npr. nakon erupcije vulkana koje određeno, do tad naseljeno, područje, ne čini više adekvatnim za život pa raseljenost iz njega postaje trajna. Za slučajeve ekstremnih vremenskih prilika i ekološke neravnoteže i degradacije uzrokovane ljudskim faktorom trajnost migracijskog ili raseljeničkog ciklusa uglavnom je srednjoročna i dugoročna, a trajnom može biti posebice u slučaju postupnog, ali očekivanog definitivnog fizičkog nestanka habitata, kao u slučaju tonjenja pacifičkih otoka.

Iz ovdje predložene tipologije vidljivo je kako postoje bitno različita obilježja migracija i raseljavanja s obzirom na kriterije hitnosti, ne/voljnosti, početnih pokretačkih impulsa, obimnosti, razdaljine i trajnosti migracijskog i/ili raseljeničkog toka. Također je

potrebno uzeti u obzir utjecaj drugih potisnih čimbenika tj. makrouzročnika migracije (socijalnih, ekonomskih, političkih, demografskih, te ostalih poput spomenutih bioloških i epidemioloških), kao i onih privlačnih – ekonomskih, zdravstvenih, identitetskih, kulturnih, turističkih i drugih 'komoditetskih' faktora. S obzirom na tip okolišne ugroze drugi potisni čimbenici (makrouzročnici) mogu bitno utjecati i predodrediti modalitete i stupnjeve vremenskog okvira pokretanja migracije, njenog trajanja, veličine toka, očekivane razdaljine i trajnosti, kao i samog aspekta dobrovoljnosti ili prinudnosti/prisilnosti napuštanja mjesta dotadašnjeg prebivanja. Već smo vidjeli kako brojni drugi intervenirajući faktori posebice oni socioekonomski i demografski imaju utjecaja na migracije i raseljavanje koje smo nazvali okolišnim.

Kod prirodnih i tehnoloških katastrofa, u fazi pokretanja migracije i raseljavanja, ostali su makropokretači u drugom planu, zbog same naravi tj. intenziteta i obima okolišne ugroze. No oni postaju sve važnijima u fazi nakon evakuacije i za vrijeme privremene raseljenosti, a posebice u fazi planiranog i anticipiranog povratka nakon povlačenja posljedica katastrofe, kao što smo vidjeli u primjeru povratka nakon uragana Katrina. Kod razvojnih projekata ekonomski i politički makrouzročnici jednako su važni i presudni za plansku vrst prisilnog preseljena, jer oni ustvari induciraju faktor svjesno izazvane okolišne ugroze poradi 'viših razvojnih ciljeva'. Proces povratka u tom je smislu trajno onemogućen ekonomskim i tehnološkim faktorima koji su doveli do trajne, nepovratne promjene okoliša u dotada naseljenom području, te političkim faktorima koji nastoje kontrolirati okoliš i populaciju.

Kod ekstremnih vremenskih prilika, kao i kod ekološke neravnoteže i degradacije uzrokovane ljudskim faktorom, interakcija okolišnih s drugim makrouzročnicima migracija i raseljavanja važna je i u fazi pokretanja migracije, kao i kod stvaranja i usmjeravanja njezina toka te očekivane razdaljine i trajnosti. Posebice su važni socijalni, ekonomski i demografski razlozi. Primjerice, suša će izazvati pokretanje migracije u trenucima kada ekonomska struktura koja određuje sredstva za život za lokalno stanovništvo određenog područja postane neodrživom za opstanak populacije. Ukoliko je to područje prenaseljeno, utoliko će i demografski razlozi, u sprezi s ostalima, generirati migracijski tok. Svi će makrouzročnici utjecati i oblikovati taj tok, u smislu obimnosti, u smislu razdaljine i u smislu trajnosti napuštanja teritorija ugroženog sušom, opustošenog ekonomskom deprivacijom, opterećenog prenaseljenošću, i nerijetko, kako smo već pojasnili - destabiliziranog socijalnim nedaćama i političkim konfliktima.

Drugi intervenirajući faktori na mezo i mikro razini u tom smislu doista predstavljaju otežavajuće ili olakšavajuće elemente za donošenje odluke pojedinca, obitelji, društvene

skupine, drugih aktera, pa i same države o pokretanju migracijskog toka. U pojašnjenju toga mogu poslužiti brojne sociodemografske varijable, kao i one socioprofesionalne, statusne, obrazovne, preferencijalne i brojne druge. Postojanje i razgranatost socijalnih mreža potencijalnih migranata i raseljenika s onima koji su okolišno ugroženo područje već napustili može olakšati samo pokretanje i usmjeravanje novog tj. idućeg toka okolišne migracije.

Također, na njegovu spacijalnu (relacijsku) i temporalnu dimenziju mogu utjecati aktivne državne politike koje nastoje taj tok bilo spriječiti, bilo potaknuti, usmjeravati, i/ili se njime okoristiti. Stoga je i pravno-politički okvir unutar kojeg se takva migracija pokreće izrazito važan. Ova politička i socijalna dimenzija, kao i ona ekonomska, možda je još važnija u fazi nakon odvijanja same okolišne migracije i raseljavanja, kada bi mogla uslijediti očekivana faza planiranog povratka, što su brojna istraživanja i potvrdila. Naprosto, povratak je omogućen prvo onima koji su višeg socioekonomskog položaja (primjer Katrine), kao i onima koji su politički 'podobniji' (primjer odnosa spram migrantske populacije između Indije i Nepala, u poredbi s onom između Indije i Bangladeša ili Pakistana). Ti faktori imaju i veliku važnost u raspravi o mogućim rješenjima za asistenciju i zaštitu spram okolišno ugroženih i okolišnih raseljenika na koje se sad u ovoj finalnoj sintezi usmjeravamo, pri čemu ćemo se još dodatno osvrnuti i na samu tipologiju (okolišnih) migranata i raseljenika iz tablice 3 (str. 224).

10.4. Zaključna razmatranja o mogućnostima asistencije i zaštite okolišno ugroženih i raseljenih osoba

U osmom smo poglavlju opisali i analizirali neke od kontroverzi oko konceptualizacije i određenja statusa okolišnih izbjeglica u svijetu. Vidjeli smo kako je upotrebu termina i njegovu definiciju popularizirao naročito od sredine 1990-ih ekolog Myers. Objasnili smo da ne postoje specifični pravni instrumenti za zaštitu ljudi koji 'bježe' pred devastacijskim učinkom okolišne prijetnje. Njih se, dakle, često naziva okolišnim, klimatskim ili ekološkim izbjeglicama, što je određenje koje treba shvatiti u sociološkom i antropološkom, a ne pravnom smislu. Pokazali smo kako pravni instrumenti za zaštitu 'okolišnih izbjeglica' nisu prisutni unutar međunarodnog izbjegličkog režima, ili su tek naznačeni u nekim regionalnim instrumentima. Sagledali smo i dostupnost institucionalnih mehanizama zaštite i asistencije, unutar područja humanitarnog i okolišnog prava, te područja ljudskih prava. U fokusu nam je posebno bilo bitno razmotriti mogućnosti zaštite okolišnih raseljenika unutar Zajedničkog europskog sustava azila.

Potvrdili smo da unutar međunarodno najraširenijeg pravnog instrumenta koji jamči izbjegličku zaštitu (Konvencije o statusu izbjeglica iz 1951.) ne postoje kriteriji tj. temelji za

priznanje zaštite okolišnim/klimatskim izbjeglicama. Ujedno, u dogledno vrijeme ne čini se moguće očekivati niti donošenje potpuno nove konvencije, niti njenu izmjenu i dopunu, kako bi se njome obuhvatile i nove kategorije 'okolišnih raseljenika'. No, isto tako, usprkos zalaganju nekih autora, analiza je pokazala kako ni ideja da je za zaštitu okolišnih izbjeglica dovoljno odredbe postojeće konvencije tumačiti na novi način - zapravo nije ostvariva. Vidjeli smo kako neki drugi (regionalni) instrumenti imaju određene provizije zaštite okolišnih izbjeglica, ali također i vrlo ograničen geografski doseg primjene i upitnu kvalitetu ostvarive zaštite. Analiza institucionalnih mehanizama potvrdila je kako se čak i međunarodni akteri koji aktivno skrbe (i) o okolišno raseljenim osobama (UNHCR, IOM, Crveni križ) odupiru korištenju termina okolišni izbjeglice.

U raspravi u sedmom poglavlju o diskursima koji okolišne raseljenike promatraju kao 'nevjerodostojne izbjeglice', vidjeli smo da pravni instrumenti i državne politike mogu, također, biti dijelom diskreditirajućih praksi nepriznavanja (tj. neprepoznavanja) nečijeg izbjegličkog statusa. U rijetkim slučajevima (uglavnom kod prirodnih i tehnoloških katastrofa) razlozi migriranja zbog promjena u okolišu mogu se razdvojiti od ostalih pokretača migracije. No, ono što može imati diskreditirajući učinak pri traženju zaštite jest često stav samih tražitelja zaštite koji vjerodostojno tvrde da su svoja obitavališta napustili zbog nemogućnosti osiguravanja sredstava za preživljavanje, pri čemu seljenje ne povezuju primarno s okolišnim čimbenicima koji leže u pozadini ekonomske depriviranosti, te ih se upravo zato, nerijetko, diskreditira kao 'lažne', tj. „ekonomske izbjeglice“ (McAdam, 2011).

Kategorizacije i tipologizacije oblikuju identitet žrtava, upozorava Gemenne (2010), a to može utjecati na politike i odluke raznih aktera spram te populacije, kao i na njihovo samorazumijevanje i način nošenja sa situacijom. Zbivanja nakon uragana Katrina iz 2005. ukazala su na pravu narav značenja ranjivosti, koja nije isključivo okolišna, ali su ukazala i na upitne prakse kategorizacije stradale populacije. Gemenne (2010:39) je pokazao da su mediji uglavnom isticali ranjivost i nejednakost onog dijela siromašnog afroameričkog stanovništva koje nije odmah ili uopće evakuirano. Tako je jedan 'rasni diskurs' i medijski okvir potencirao ranjivost nazivajući ljude („bijelce“) koji su uz asistenciju napustili grad „evakuiranima“, a one („crnce“) koji su ostali ili su kasnije evakuirani „izbjeglicama“. Pri tome se zaboravljalo da je socioekonomska nejednakost i jednako okolišna kao i ekonomska ranjivost postojala i prije same prirodne katastrofe (Dyson, 2006, prema Gemenne, 2010:36).¹⁸⁷

¹⁸⁷ Stanovništvo nije pristajalo na taj diskurs i označavanje izbjeglicama i kritički se odnosilo spram vladinih reakcija na cijeli proces evakuacije i povrata, jer je propust i greška nadležnih što je pravovaljana i učinkovita reakcija na katastrofu i sanacija štete izostala. To je samo još više podcrtalo socijalne razlike među bogatijim

Bez obzira na činjenicu da je većina okolišnog raseljavanja interna (i to u zemljama u razvoju), neki će nepovratni procesi promjena okoliša uzrokovati trajno prekogranično raseljavanje – poput onog zbog tonjenja otoka. Čini se kako otočne oceanske države, čije se populacije broje u desetinama tisuća ljudi, s podizanjem razine mora zapravo neće imati druge opcije nego emigrirati iz tih područja. Do tad, adaptacija u kontinentalnom obalnom pojasu može uključivati i pokušaje drugih strategija kojima bi se migracija spriječila, ili barem odgodila (Piguet, 2010:81). Zato Biermann i Boas (2010:64) zamjeraju da se često osobe ugrožene porastom razine mora ustvari smatra jedinim budućim „pravim“ klimatskim izbjeglicama, jer će nedvosmisleno „morati“ napustiti svoj teritorij. Autori smatraju da je politički važno donijeti protokol o njihovoj zaštiti u sklopu UNFCCC-a, jer će se na taj način jasnije i čvršće povezati migracijska pitanja s globalnim okolišnim i klimatskim politikama. Posredno, to može utjecati s jedne strane na učinkovitiji i pravedniji sustav zaštite prava i položaja migranata, a s druge na podupiranje okolišne pravde, te politikâ globalne, ali nacionalno diferencirane okolišne odgovornosti, tvrde Biermann i Boas (2010).

10.4.1. Tipologija prijedloga rješenja za asistenciju i zaštitu spram okolišno ugroženih i okolišno raseljenih osoba

U devetom smo poglavlju opisali način na koji su neke od mjera asistencije ugroženom stanovništvu provedene prilikom poplava u Hrvatskoj 2014. Sigurno da neka od privremenih rješenja za raseljene nisu posve zadovoljavajuća (npr. uvjeti u kontejnerskom naselju), ali pokrenuti proces sanacije štete i obnove usmjeren je ka trajnom rješenju povratka evakuiranih i raseljenih. Barnett i Webber (2010:46) naglašavaju kako je potreban zajednički napor međunarodne zajednice pri praćenju i pravodobnom reagiranju na promjene u okolišu i na posljedice tih promjena na ljudska društva, naročito ona u osjetljivim i ugroženim dijelovima svijeta. Potrebna je pravovremena i pouzdana humanitarna pomoć onima koji su pogođeni katastrofama.

No, osim reaktivnih mjera saniranja štete i pomoći nakon katastrofa (u) zemljama u razvoju, potrebno je i ulaganje u proaktivne mjere za smanjenje rizika od katastrofe i za održivu adaptaciju na postupne promjene u okolišu. S druge strane, u ekstremnim okolnostima prirodnih i tehnoloških katastrofa, u kojima je nužna evakuacija i preseljenje, i

„bjelačkim“ stanovništvom koje je prvo evakuirano i čiji je povratak prvi uslijedio te siromašnijeg „crnačkog“ stanovništva koji su evakuirani posljednji, a zadnji se vraćali, ako uopće, i kojima se najviše „lijepila“ oznaka izbjeglica. U svakom slučaju, zaključuje Gemenne (2010), termin „okolišne izbjeglice“ u slučaju stradanja od uragana Katrina, nije pogrešan iz samo pravno-regulativnih razloga, već prvenstveno iz sociopolitičkih i moralnih razloga i pozicija.

međunarodna zajednica, a ne samo vlade pogođenih država, moraju preuzeti odgovornost za zaštitu raseljenih osoba, i to ne samo onih interno, nego i onih prekogranično raseljenih. Ta je potreba posebice vidljiva danas u situacijama kako političkog tako i okolišnog stradanja.

Što se tiče pitanja povratka u područja pogođena prirodnim katastrofama, u prvo vrijeme povratak može naglo jačati jer se raseljene osobe vraćaju kako bi započele proces obnove. No, s njima kao pomoć mogu doći i članovi njihovih rodbinskih zajednica, kao i ostalo osoblje domaćih i međunarodnih organizacija, agencija, raznih eksperata i aktera koje skrbe o povratnicima i/ili o obnovi. Ako se planira unaprijed, procesi obnove, rekonstrukcije i povratka mogu dovesti do novih i poboljšanih razvojnih procesa koji pak mogu smanjiti ranjivost područja u slučaju budućih nepogoda i katastrofa (Hugo 2008). Proces obnove može značiti i otvaranje novih radnih mjesta, a ekonomski zamah, mada traje privremeno, razmjerno trajanju procesa obnove i povratka, donosi trenutačno smanjenje ekonomske ranjivosti, barem za dio populacije. Prihodi i protok novčanih doznaka na oštećena područja povećavaju se nakon katastrofe ne bi li se pomoglo kućanstvima i zajednicama u oporavku. Dokaz za ovo je i porast doznaka poslanih zajednicama pogođenim azijskim Tsunamijem u 2004. (Laczkó i Collett, 2005, prema Barnett i Webber, 2010:7).

No, valja imati na umu i pojedine, ali sve masovnije i sve glasnije kritičke stavove 'antiglobalista' koji današnju globalnu okolišnu problematiku ne gledaju izdvojeno od ostalih problema i izazova socijalnih i ekonomskih nejednakosti u suvremenom svijetu. Oni tako izražavaju skepsu oko toga da, primjerice, Svjetska banka za obnovu i razvoj, ili Međunarodni monetarni fond, mogu biti dio rješenja, ukoliko su shvaćeni kao kreatori problema, tj. oni koje te nejednakosti stvaraju i perpetuiraju. Oni podsjećaju - bez okolišne pravde nema ni one socijalne, i obratno. Pred svjetskom zajednicom dug je put da osvijesti tu spoznaju i usvoji taj pristup rješavanju problema; nadamo se da se neće previše odgađati. No, kako bilo, na temelju svega do sad raspravljenog predložimo shematski prikaz uočenih i analiziranih prijedloga rješenja za zaštitu okolišnih migranata i raseljenika u svim fazama raseljeničkog ciklusa.

Tablica 4 – Tipologija prijedloga rješenja za asistenciju i zaštitu spram okolišno ugroženih i okolišnih raseljenika (u fazi prije, za vrijeme i nakon raseljavanja) – shematski prikaz autora

Tip migranata ili raseljenika	Okolišni raseljenici okolišni prisilni migranti <i>okolišne/klimatske izbjeglice</i>	Okolišni migranti okolišni dobrovoljni migranti okolišni prinudni migranti <i>ekološke izbjeglice</i>	Okolišni raseljenici razvojni raseljenici <i>tehnološke/razvojne izbjeglice</i>
Asistencija pri pokretanju migracije ili raseljavanja	U slučaju prirodnih katastrofa evakuacija, u slučaju ekstremnih vremenskih prilika uglavnom kroz mandat humanitarnih i razvojnih agencija	Uglavnom nepostojeća jer se sredstva ulažu u adaptacijske mjere kojim bi se prevenirala migracija, a jačao <i>in situ</i> kapacitet otpornosti	Evakuacija i asistencija tijekom raseljavanja; u slučaju razvojnih projekata organizirano preseljenje i <i>ex post</i> asistencija (u teoriji)

Optimalno dugotrajno rješenje	Dobrovoljni i održivi povratak po povlačenju posljedica katastrofe; u slučaju dugotrajnih ekstremnih vremenskih prilika sezonska (pendularna ili cirkularna) migracija, ili održiva lokalna integracija u području primitka	Jačanje kapaciteta otpornosti i adaptabilnih mehanizama u novouseljenoj sredini; pendularna i/ili cirkularna migracija; trajno preseljenje i lokalna integracija, npr. u slučaju tonućih otoka	Preseljenje i lokalna integracija u slučaju nesreće s dugotrajnim posljedicama; kod razvojnih projekata relokacija na drugo područje uz osiguravanje adekvatnih uvjeta prihvata i kvalitete života
Postojanje međunarodnih pravnih instrumenata zaštite okolišnih migranata i raseljenika	Konvencija OAJ i Deklaracija iz Kartagene, Kampalška konvencija (ograničeni geografski doseg zaštite); Vodeća načela o internoj raseljenosti; UN-ove Operativne smjernice o ljudskim pravima i prirodnim katastrofama; EU direktiva o privremenoj zaštiti i Europska Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (ograničeni geografski doseg zaštite)	Okvirna konvencija UN-a o klimatskoj promjeni; Agenda 21 iz Rio de Janeira; UN Konvencija o suzbijanju dezertifikacije; Vodeća načela o internoj raseljenosti; Europska Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (ograničeni geografski doseg zaštite)	Konvencija o statusu osoba bez državljanstva; Konvencija o smanjenju bezdržavljanstva; Vodeća načela o internoj raseljenosti; Kampalška konvencija i EU direktiva o privremenoj zaštiti (ograničeni geografski doseg zaštite)
Postojanje međunarodnih institucionalnih mehanizama zaštite i pomoći	UNEP-ov Program post-konflikta i katastrofa; Fond Crvenog križa za hitnu asistenciju kod katastrofa; fondovi UN Ureda za koordinaciju humanitarnih poslova (OCHA), UN Središnji fond za hitne situacije (CERF)	UNFCCC Specijalni fond za klimatske promjene; UNEP-ov fond za okoliš; Nacionalni adaptacijski programi djelovanja (NAPA), različiti fondovi UN Razvojnog programa (UNDP)	Fondovi UN ureda za koordinaciju humanitarnih poslova (OCHA); različiti fondovi UN Razvojnog programa (UNDP) i Svjetske banke za obnovu i razvoj
Akteri pružanja zaštite i asistencije	UNHCR, IOM, Crveni križ i Crveni polumjesec, UN OCHA, OHCHR, UNICEF	UNEP, UNDP, IOM, Svjetska banka, UN Organizacija za hranu i poljoprivredu (FAO)	UNHCR, IOM, Crveni križ, UN OCHA, UNDP, Svjetska banka
Prijedlozi novih instrumenata i mehanizama zaštite	Protokol o priznavanju, zaštiti i preseljenju klimatskih izbjeglica, u sklopu UNFCCC. Uz to, i Fond za zaštitu i preseljenje klimatskih izbjeglica. Odnosi se na 'izbjeglice' zbog „porasta razine mora, ekstremnih vremenskih pojava te suše i nestašice vode“ (Biermann i Boas, 2010)		Prijedlog se ne odnosi na okolišne raseljenike zbog tehnoloških katastrofa (i razvojnih projekata)

U slučaju prirodnih i tehnoloških katastrofa okolišno raseljene osobe mogu očekivati pomoć kod prvotnih mjera evakuacije i asistencije, prvenstveno od strane vojnih i civilnih službi za zaštitu i spašavanje organiziranih od strane njihovih vlastitih država (čemu smo svjedočili i su slučaju prošlogodišnjih poplava). Razvojni raseljenici bi se mogli nadati organiziranom planskom i potpomognutom preseljenju, *ex post* asistenciji i kompenzaciji za gubitak svojih staništa, no vidjeli smo ako u praksi to zapravo nerijetko izostaje jer se nadležni (državni, korporativni) autoriteti izuzimaju odgovornosti. U slučaju ekstremnih vremenskih prilika, npr. suše, asistencija je moguća s obzirom na mandat humanitarnih i razvojnih agencija i programa humanitarne pomoći u kriznim situacijama. Asistencija za okolišne migrante nije toliko zagarantirana, iako ne tvrdimo da je nepostojeća, jer se odvija unutar nekih postojećih međunarodnih humanitarnih mehanizama pomoći (npr. UN OCHA).

Optimalno dugotrajno rješenje za okolišne raseljenike i okolišne izbjeglice zbog prirodnih katastrofa bio bi dobrovoljni i održivi povratak po povlačenju posljedica katastrofe.

Za razliku od toga okolišni raseljenici zbog tehnoloških katastrofa, kao i oni zbog razvojnih projekata kao dugotrajno rješenje svog položaja trebaju relokaciju ili preseljenje te lokalnu integraciju, uz osiguravanje adekvatnih uvjeta prihvata i kvalitete života.

Okolišni migranti, oni dobrovoljni kao i oni prinudni, kao optimalno dugotrajno rješenje, trebaju raditi na jačanju kapaciteta otpornosti i adaptabilnih mehanizama u novouseljenoj sredini kako ne bi bili iznova okolišno ugroženi, te kako se ne bi ponovio ciklus (neželjene) okolišne (re)migracije. Dugotrajno rješenje može biti i u pendularnoj i/ili cirkularnoj migraciji kao adaptabilnoj strategiji na promjene okoliša. U slučaju postupne i nepovratne promjene okoliša kod tonuća pacifičkih otoka rješenje može biti u momentalnom ili etapnom preseljenju i lokalnoj integraciji. Bitno je istaknuti da kod svih ovog slučaja okolišni migranti prvenstveno moraju koristiti osobne materijalne i socijalne resurse kako bi sami sebi omogućili dugotrajno rješenje situacije. U tom smislu optimizacija tih resursa stavlja ih u poziciju da su sami agenti vlastite prilagodbe koja može, ali ne mora uključivati asistenciju države ili drugih međunarodnih aktera, u fazi pokretanja i fazi trajanja migracije/raseljavanja, kao i u postmigracijskoj fazi. Njihov prihvata i uspješnost u daljnjoj integraciji ovisit će prvenstveno o stavu lokalne zajednice u području primitka tj. prihvata, gdje atmosfera solidarnosti može pridonijeti tome, a atmosfera hostiliteta znatno odmoći.

Iz tablice 4 iščitavamo također kako postoje brojni međunarodni pravni instrumenti zaštite migranata i raseljenika, time i onih okolišnih, kao i mnogi međunarodni institucionalni mehanizmi zaštite i pomoći, te međunarodni akteri, organizacije i asocijacije koje skrbe, ili barem načelno mogu skrbiti o okolišno migrirajućoj populaciji. U osmom smo poglavlju detaljnije opisali neke od tih instrumenta, mehanizama i aktera te analizirali koji je njihov stvarni potencijal za pružanje asistencije, pomoći i zaštite okolišnim raseljenicima, okolišnim migrantima, okolišnim izbjeglicama i okolišno ugroženoj nemobilnoj populaciji.

Ipak, najviše je upitno hoće li se i kada uspjeti na razini međunarodne zajednice donijeti jedinstvena strategija, ujednačena politika i precizno razrađene mjere, te delegirati implementno tijelo koje bi garantiralo njihovu provedbu, poradi asistencije i zaštite okolišnih migranata, raseljenika i nemigranata. U sadašnjoj situaciji globalne političke nemoći da se uhvati u koštac sa prisilnom raseljenošću zbog političkih razloga, kao i onih ekonomskih, okolišna bi se paradigma činila samo kao dolijevanje ulja na vatru. Pa ipak takva jedinstvena politika je nasušno potrebna. U tom smjeru je išao i jedan mogući prijedlog Biermanna i Boas, koji nije naišao na odaziv međunarodne zajednice, koja je još uvijek više zabavljena svojim vlastitim partikularnim nacionalnim ili parcijalnim multinacionalnim (korporativnim) interesima, prvenstveno energetskim i ekonomskim te posljedično geostrateškim i vojnim.

10.5. Relevantnost novih koncepata okolišnih (ne)dobrovoljnih migranata u području sociologije migracija

U četvrtom smo poglavlju vidjeli kako su okolišni čimbenici u sociološkoj tradiciji od začetaka sociologije imali drugorazredno značenje u objašnjavanju društvenih fenomena, prvenstveno zahvaljujući Durkheimovom antiredukcionističkom stavu, kao i odbacivanju 'sumnjivog' okolišnog determinizma socijalnih evolucionista. Također, klasici su naglasak u pojašnjavanju socio-okolišnih fenomena stavljali ili na ekonomske (Marx) ili na političke čimbenike (Weber). Pa ipak, još od kraja 19. st. unutar područja istraživanja stanovništva i migracija postojali su pojedinci (Ravenstein, Ratzel) koji su okolišnim čimbenicima davali manje ili veće značenje i eksplanatornu vrijednost. Razdoblje od početka 20. st. do 1970-ih značilo je svojevrсно zanemarivanje okolišnih čimbenika kao mogućih varijabli kojima se mogu (tj. kojima bi se trebali) objašnjavati društveni fenomeni.

Ovo je zanemarivanje okolišnih čimbenika bilo evidentno i u području sociologije migracija, koja je posebice nakon Drugog svjetskog rata bila uglavnom fokusirana na ekonomske aspekte dobrovoljne migracije (unutar polja Migracijskih studija), ili nešto kasnije, na političke aspekte prisilne migracije (unutar polja Izbjegličkih studija). Vraćanju tj. „ponovnom otkrivanju“ okolišnih čimbenika u objašnjenju društvenih i migracijskih fenomena pridonijela je, s jedne strane nova okolišna paradigma (od 1970-ih) i nova agenda „održivog razvoja“, a s druge, brojna ekspertna izvješća (UNEP, IPCC) iz područja studija o okolišu, koja su ukazivala na sve važniji i obimniji utjecaj promjena okoliša na društvo (Piguet, 2013; Mesić i Župarić-Iljić, 2014).¹⁸⁸

Nakon opisa i analize različitih pristupa, perspektiva, diskursa i definicija promjena u okolišu, kao i migracija uzrokovanih ili potaknutih tim promjenama, zaključujemo da je sociologija migracija (posebice polje Studija prisilnih migracija i Izbjegličkih studija), uvođenjem okolišne paradigme obogaćena za još jednu važnu eksplanatornu i eksplikativnu dimenziju. Unutar posebnih sociologija, sama Sociologija migracija približila se polju Sociologije okoliša kao i drugim poljima i područjima, dijelom i prirodnih znanosti. Ovakva interdisciplinarnost, prema našem mišljenju, može samo dodatno ojačati epistemološku i metodološku poziciju istraživanja fenomena okolišnih migracija. Time Sociologija migracija može u svom razumijevanju i objašnjavanju fenomena migracija i raseljavanja dosadašnje

¹⁸⁸ Richmond je početkom 1994. kao jedan od rijetkih teoretičara prisilnih migracija u svojim analizama uvrstio okolišne varijable u objašnjenja fenomena prisilnih migracija (uz društvene, ekonomske, političke i tehnološke varijable). Ipak, ovo nije bilo dovoljno da se unutar polja prisilnih migracija razvije zasebno polje istraživanja upravo 'okolišnih migracija' (prema Piguet, 2013:152).

dominantne (ekonomske i političke) čimbenike proširiti i s okolišnim čimbenicima te time pojačati svoju eksplanatornu (možda dijelom i prediktivnu) snagu.

Pa ipak, valja imati u vidu da je potrebno preciznije definiranje osnovnih pojmova i određenja, premda to možda i nije uvijek moguće jer su definicije temeljnih pojmova uglavnom opisna određenja ovog kompleksnog fenomena. Uostalom, u mjeri u kojoj ne postoji jedinstvena tipologija i klasifikacija, tj. opća teorija migracija (vidi Mesić, 2002), teško je jedinstvenost očekivati od (specifičnih) teorija 'okolišnih migracija', ili čak nečega što bi bile 'Studije okolišnih migracija'. Pri tome ne mislimo kako bi olako trebalo odustati od takvih terminoloških, teorijskih i metodoloških nastojanja. Iako smo ih na početku koristili kao radne definicije osnovnih pojmova (vidi str. 16-18), mislimo da one i dalje prilično dobro definiraju u ovom radu obrađene teme vezane za interakciju okoliša, društva i migracija, uz neke preinake naznačene u idućem potpoglavlju. Shvatimo li ove koncepte kao metodološka pomagala, prije nego li supstancijalne i nepromjenjive označitelje iskustva okolišne raseljenosti, sve daljnje analize mogu započeti uvažavajući otklon od (ideal)tipizacije fenomena. Osim toga, vidjeli smo da pojedini nazivi, shvaćeni kao etikete, ustvari previše pojednostavljaju utjecaj različitih uzroka okolišnih prisilnih migracija, na tragu makro pokretača o kojima pišu Black i sur. (2011).

Većim metodološkim problemom držimo to što različite, i nerijetko posve dispartatne procjene mogućeg broja okolišnih migranata u 21. st., potkopavaju temelj za formuliranje adekvatne okolišno-migracijske politike i mogućih adaptacijskih strategija na okolišno potaknutu raseljenost. Stoga smatramo nužnom razradu jedinstvene tipologije, praćenje i mapiranje migracijskih trendova i tokova povezanih s promjenama u okolišu kako bi se utro put pratećim politikama i strategijama. Naročito je potrebna bolja i preciznija statistika o vrsti promjene okoliša, lokacijama iz kojih se seli, opsegu i trajanju, te razdaljini na koju se migracija odvija.¹⁸⁹ Time će, sigurni smo, sve važniji značaj tog fenomena postati sve većim interesom sociologa i drugih istraživača iz područja društvenih znanosti. Posredno, to će vratiti okolišne čimbenike u fokus analize migracijskih fenomena, ali i omogućiti daljnju analizu i razumijevanje njihove povezanosti sa svim drugim čimbenicima i intervenirajućim varijablama, kako smo pokazali predočavajući model Blacka i sur. (2011). Stoga smatramo da pozicija skeptično-kritičke perspektive u danome momentu najbolje objašnjava uvjete nastanka (ne)dobrovoljnih migracija potaknutih promjenama u okolišu.

¹⁸⁹ Gemenne (2011a) upozorava da su neke od predikcija i metodoloških poteškoća jednostavno inherentne i zajedničke ovim brojkama kao i onima u području Izbjegličkih tj. Studija prisilnih migracija, dok su druge specifične samo za okolišne migracije i raseljenost.

Ova perspektiva ima svoju teorijsku važnost za utemeljenje sociološki relevantne teorije koja će objasniti kompleksnost područja promjena u okolišu i migracija, a također će imati i političke implikacije utjecaja na kreiranje politika koje se tiču podjednako migracija i pitanja zaštite ljudi i okoliša. U tom smislu bi i primjenjivost istraživanja ove problematike mogla biti aplicirana na izradu npr. migracijske, azilne, okolišne, humanitarne, dijelom i ekonomske i razvojne politike, na nacionalnoj ili regionalnoj razini, o čemu više ubrzo.¹⁹⁰

10.5.1. Rezultati istraživanja kao mogući doprinos daljnjoj razradi teorije u polju okolišno-migracijskih studija

Nakon razrade gorepredloženih triju tipologija, i uvažavajući sve druge makrouzročnike i intervenirajuće varijable, jasno je da postoje specifične karakteristike migracijskih tokova sukladno tipu okolišne ugroze, i s obzirom na faze migracijskog i raseljeničkog ciklusa. Ove tipologije većinom korespondiraju (ali ne u potpunosti) s prvopredloženom shemom i konceptualnom razradom tipologije okolišno uvjetovanih migranata, koju smo opisali u sedmom poglavlju. Dakle, sumiramo, migracijski tokovi koji su potaknuti prirodnim i tehnološkim katastrofama očituju se u: iznenadnosti i silovitosti pojave, uz dominantnost okolišnih uzročnika i pokretača kao potisnim čimbenicima; hitnosti i neodgodivosti reakcije na direktnu okolišnu ugroženost; nedobrovoljnosti odlaska; kolektivnosti i masovnosti toka; teritorijalno kraćim relacijama; te vremenski privremenom stanju raseljenosti uz očekivani povratak (s iznimkom za razvojne raseljenike).

S druge strane, specifične karakteristike migracijskih tokova s obzirom na tip okolišne ugroze koja uključuje ekološku neravnotežu i degradaciju uzrokovanu ljudskim faktorom (a u određenom smislu i ekstremne vremenske prilike) očituju se u: postupnijem pokretanju odlaska; manje intenzivnom pokretaču, uz značajno veći utjecaj drugih makrouzročnika i intervenirajućih čimbenika, kao istovremeno i potisnih, ali i privlačnih faktora; planiranosti migracije kao preventivne reakcije ili adaptabilne strategije na okolišni stres; dobrovoljnosti ili prinudnosti odlaska; malenosti, ograničenosti ili pak kolektivnosti toka; teritorijalno kraćim, srednjeudaljenim ili velikim udaljenostima; te vremenski trajnijem stanju (e)migracije i/ili raseljenosti, sa ili bez očekivanog povratka neovisno o temporalnoj dimenziji.

¹⁹⁰ Ovo može biti i svojevrsni dvosjekli mač, ističe Castles (2003), jer neka od programskih slabosti studija prisilnih migracija, tiču se vezanosti predmeta istraživanja i mogućih zaključka i spoznaja za njihovo utiliziranje u svrhu izrade migracijskih, razvojnih, antidiskriminacijskih i drugih politika. Stoga su one vezane često za rad i djelovanje međunarodnih i nacionalnih humanitarnih organizacija te rad vlade i donositelja odluka, prvenstveno u smislu financiranja istraživanja. Castles naglašava kako migracija ne smije biti viđena isključivo birokratski, kao čin koji se može po potrebi pokrenuti, poticati i zaustavljati, kroz zakone i politike. Nego se mora shvatiti kao „kontinuirani, dinamični društveni proces povezan sa širim obrascima društvene transformacije“ (2003:26).

Dakle, s obzirom na prvopredložene tipove promjena u okolišu i karakteristike migracijskih i raseljeničkih tokova koje one izazivaju u slučaju prirodnih katastrofa mogli bismo govoriti o ljudima kao „okolišnim raseljenicima“, ako ostaju unutar granica vlastite zemlje, ili o „okolišnim izbjeglicama“ ako zbog primarno okolišnih razloga prelaze granice vlastite zemlje tražeći osobnu i okolišnu sigurnost. Uvjetno ih u sociološkom smislu možemo smatrati tj. nazvati i „okolišnim/klimatskim izbjeglicama“. Kako oni koji bježe od tehnoloških katastrofa uglavnom odlaze u najbliža nekontaminirana područja najtočnije bi ih bilo zvati „okolišnim raseljenicima“. Razvojni bi raseljenici bili ona kategorija koji su zbog razvojnih projekata trajno raseljeni najčešće unutar teritorija vlastite države. U sociološkom smislu možemo ih smatrati također „tehnološkim izbjeglicama“ i „razvojnim izbjeglicama“, prvenstveno ako bi njihov teritorijalne doseg i razdaljina raseljenosti bila prekogranična. Ovo pogotovo u slučaju da se radi o raseljavanju u primjerice susjednu državu, te također, ako je takvo raseljavanje ustvari vrsta sekundarnog gibanja, nakon što unutar granice svoje države nisu mogli ostvariti održive uvjete života, poslije primarnog raseljavanja zbog teške kontaminacije habitata ili njegove devastacije zbog razvojnog projekta.

Termin „okolišnih migranata“ obuhvaćao bi sve one koji zbog ekološke neravnoteže i degradacije, kao i dijelom zbog sve ekstremnijih vremenskih prilika, prinudno sele da bi preduhitрили i prevenirali posljedice percipirane ili stvarne okolišne ugroze. Termin obuhvaća i sve one koji dobrovoljno i planski migriraju kako bi uz taj isti razlog, sebi i svojim obiteljima osigurali bolje uvjete života, ili sačuvali postojeću kvalitetu i blagostanje. Neke od njih bismo u sociološkom smislu mogli nazvati i „ekološkim izbjeglicama“, ako se radi o ljudima koji su zbog ekološke neravnoteže prinuđeni migrirati preko granica svoje države, neovisno o tome kakva je perspektiva njihova povratka, a posebno ako uopće ne postoji; u primjeru tonućih otoka govori se o „klimatskim izbjeglicama“, no podizanje razine mora zbog globalnog zatopljenja jednako je 'klimatski' kao i problem degradacije okoliša.

I na kraju, termin okolišnih nemigranata (okolišno nemobilnih osoba) ukazao je kako izvan svake rasprave o utjecaju promjena u okolišu na nastanak migracija i raseljavanja, vrlo često (iz)ostaju oni najugroženiji – populacija koju jednako, i bez okolišne ugroze, najjače pogađaju svi ostali faktori i makrouzočnici promjena. Ti su nemigranti jednako u stanju osobne ugroženosti što zbog prostornih faktora (segregacija, getoizacija), društvenih faktora (izolacija, marginalizacija), zbog ekonomskih faktora (siromaštvo, deprivacija) zbog političkih faktora (ugnjjetavanje, diskriminacija), pa i onih pravnostatusnih (bezdržavljanstvo). Okolišno najugroženiji su istovremeno i najčešće nemobilni. Njima pripadaju ponajviše siromašni, ruralna populacija, urbana sirotinja, indigeno stanovništvo, posebno ranjive

skupine (među njima i 'klasične izbjeglice' same). Svi oni mogu doživjeti visoku razinu okolišne ugroženosti, uz visoku vjerojatnost mortaliteta i morbiditeta, pogotovo ako ostanu zarobljeni u situaciji okolišnog stresa i okolišne prijetnje, pa čak i tokom najintenzivnijih prirodnih i tehnoloških katastrofa.

Zaključno ističemo, kako se čini da ipak u određenom smislu okolišno-migracijska paradigma u nekim aspektima ostaje previše ovisnom o terminologiji iz ekonomske i političke migracijske paradigme. To je ponajbolje vidljivo u pitanjima terminološkog određenja i kategorizacije onih osoba koje napuštaju tonuće otoke. Kako ih nazvati, kako prema njima postupiti? Jesu li oni sadašnji okolišni migranti dok odlaze primjerice iz Tuvalua u Australiju, bliski 'klasičnim ekonomskim migrantima'? Ili su okolišni raseljenici kada s manjih otočića sele na središnji Funafuti? Ili ih možemo čak smatrati okolišnim izbjeglicama, sličnim donekle 'klasičnim političkim izbjeglicama', kada jednom u budućnosti budu morali posve preseliti s otočja na kontinent? Sve su to i dalje otvorena pitanja koja samo podsjećaju da u današnjim okolnostima multipliciranja migrantskih tokova i diversifikacije uzročnika migracija, u situaciji posvemašnjeg povećavanja raseljeničkih i izbjegličkih kriza u svijetu (s posljedicama kojih se u 2015. i Europa progresivno suočava), sve većeg broja snažnijih i razornijih klimatskih i okolišnih promjena, potrebno je uspostaviti novu paradigmu tzv. okolišno-migracijskih studija, na što se osvrćemo i u samom zaključku.

10.6. Relevantnost predloženih koncepata za migracijske politike (upravljanja okolišnim migracijama)

Istraživanja EACH-FOR (2009) i Foresight (2011) nedvosmisleno su ukazala kako će se okolišna migracija nastaviti u budućnosti, pogotovo zato jer će utjecaj promjena još rasti i intenzivirati se, naročito od druge polovice 21. st. U tom smislu, pred svjetskim je vladama izazov hoće li takva migracija biti regulirana i upravljana u svrhu zaštite migranata i izbjeglica, ili će politike i mjere kojima se nastoji spriječiti migrantske i izbjegličke tokove rezultirati daljnjom neplaniranom, prisilnom i neregularnom migracijom, te nastavkom ugrožavanja i stradanja ljudi, kakvim svjedočimo na Mediteranu.¹⁹¹ Foresight (2011) tvrdi kako je nužno da kreatori javnih politika rade na razvoju specifičnih politika koje se tiču:

¹⁹¹ Mjere prevencije migracije ustvari mogu imati suprotne, još štetnije, učinke po okolišno ugrožene. Ovakve mjere dugoročno mogu rezultirati posve suprotnim efektom u vidu povećanja nedobrovoljne i neregularne migracije. Ovo je stoga jer njihovo inicijalno ograničavanje tj. pokušaj sprječavanja, može oslabiti kućanstva i lokalne zajednice čija okolišna otpornost i *in situ* prilagodba ovisi i o primanju novčanih doznaka pojedinih članova koji su već (okolišno) migrirali (tj. koji su mobilni), ne bi li olakšali situaciju okolišnog stresa za one koji ostaju (Black i sur., 2013). U krajnjem slučaju, ovakve mjere prevencije okolišne migracije mogu rezultirati većim humanitarnim krizama jer povećavaju šansu da ugroženi ljudi ostanu zarobljeni i ranjiviji na promjene, bez obzira hoće li to kasnije voditi raseljavanju, ili ne.

jačanja otpornosti onih lokalnih zajednica i onog stanovništva koje može ostati zarobljeno u okolnostima okolišne ugroženosti, te onog stanovništva koje će se zbog okolišne ranjivosti raseljavati. No, za takvo djelovanje potrebne su mjere proaktivnog upravljanja migracijama, za obje navedene populacije. Jedino se tako, slažemo se s autorima, može djelovati na „maksimiziranju benefita, gradnji otpornosti i transformiranju adaptabilnog kapaciteta“ (Foresight, 2011:17).

Učinkovito upravljati migracijama uzrokovanim promjenama u okolišu značilo bi osiguravati razvojne perspektive raseljenih u mjestu dolaska ili u mjestu povratka. Sustav upravljanja takvim migracijama pripomogao bi mjerama izbjegavanja sukoba, što bi spriječilo daljnje produbljivanje humanitarne krize (Adger i sur., 2009). Određene zemlje mogle bi imati i koristi od promjena u okolišu iskorištavajući potencijale (okolišnih) imigranata u ekonomskom smislu, ali i kao faktor socijalne transformacije sociodemografskog razvoja (Castles, 2010). Kako naglašavaju Bardsley i Hugo (2010:239) učinkovita migracijska politika olakšala bi mobilnost ljudi za njihovu dobrobit i, gdje bi to bilo moguće, povećala društveni i gospodarski razvoj i u područjima porijekla i na odredišnim lokacijama. Razvoj takve migracijske politike bi, prema autorima, zahtijevao „ponovnu rekonceptualizaciju uloge [prostorne] pokretljivosti u odnosu na okolišni rizik.“

Buduće migracijske politike pojedinih zemalja, gdje je značajan dio populacije ugrožen promjenama u okolišu, trebale bi uvažiti i uključiti određene mjere upravljanja migracijama kao odgovarajuće prilagodbene odgovore na te promjene. Migracija kao odgovor na promjene u okolišu nije nužno loša stvar ni za ljude koji migriraju, kao što ne mora biti ni za mjesta porijekla ili mjesta odredišta. Prema Gemenne (2011b), pokušaji konceptualizacije okolišne migracije unutar politika i mjera zaštite okoliša, prije nego unutar migracijskih politika, znak su alarmantne perspektive. Autor smatra kako treba, gdje god je moguće, uočavati i naglašavati dobrovoljne dimenzije migracije, što bi onda u slučaju prisilnih okolišnih migracija odredilo smjer prema mjerama upravljanja i usmjeravanja migracijskih tokova, prije nego li na strategije „zaštite i kompenzacije“.

Bardsley i Hugo (2010) također upozoravaju da ako migracije postanu uobičajeni adaptacijski odgovor pojedinih zajednica na promjene okoliša, onda promjene migracijskih obrazaca ustvari zadobivaju potencijal za podrivanje migracijske politike pojedine države. To je moguće prevenirati poduzimanjem odgovarajuće pripreme tj. pri planiranju migracijske politike uključiti stavke o utjecaju promjena u okolišu na populaciju i o migraciji kao mogućem odgovoru na okolišni rizik. Buduća politika za unutarnje i međunarodne migracije treba „osigurati najveće moguće društvenoekonomske i humanitarne ishode“ (Bardsley i

Hugo, 2010:238). Stoga migracija i privremena integracija ili stalna reintegracija u novu sredinu može djelovati pozitivno kao učinkovita *ex situ* prilagodbu promjenama u okolišu. To se ostvaruje poglavito kroz način kojim se gradi financijski, društveni i ljudski kapital koji će ojačati daljnju otpornost i adaptabilnost na buduće promjene (Black i Sessay 1998; UN DESA, 2011). Razvojni programi trebaju stoga biti koncipirani tako da mogu donositi koristi domicilnoj populaciji i populaciji imigranata. To bi sigurno smanjilo napetosti i povećalo šanse za skladnu integraciju. Pri tome, posebna pozornost treba biti usmjerena ka najranjivijim skupinama.

10.7. Relevantnost novih koncepata za zaštitu nedobrovoljnih okolišnih migranata/raseljenika/izbjeglica/nemobilnih osoba

Boano i sur. (2008) podsjećaju kako relativno raširena upotreba pojma klimatske ili okolišne izbjeglice potvrđuje sve veći značaj i pitanja zaštite ljudskih prava migranata koji mogu biti iseljeni zbog promjene u okolišu. No, autori smatraju kako ključan politički odgovor na promjene u okolišu mora biti stabiliziranje koncentracije globalne emisije stakleničkih plinova, a prilagodba na promjene u okolišu migracijom, može biti samo komplementarni odgovor i sigurno ne prva i najvažnija strategija.

Pokazali smo da unutar instrumenata međunarodnog prava postoje neke odredbe čija bi eventualna primjena omogućila, zasad vrlo upitne, standarde zaštite. Fokus u osmom poglavlju bio je na zaštiti koja je potrebna u post-migracijskoj fazi, za populaciju okolišnih raseljenika. No, mjere adaptacije na promjene i u području porijekla i u području primitka, također mogu biti učinkovit vid nošenja s promjenama, kao model preventivne zaštite. Barnett i Webber (2010:42-44) predlažu set preporuka za brojne *policy* mjere koje ciljaju na populaciju migranata, ali i na lokalnu zajednicu, u svrhu smanjenja rizika i izbjegavanja negativnih utjecaja migracija nastalih zbog promjena u okolišu. Takve mjere javnih politike usmjerene su na pozitivne rezultate, tj. iskorištavanje potencijala za probitak obiju zajednica (one iz koje se seli i one u koju se seli) i obiju populacija (migranata i domaće populacije društva primitka).

Castles, de Haas i Miller (2013:210-211) ističu, da iako se čini kako će migracija potaknuta okolišnim čimbenicima u budućnosti biti sve vjerojatnija, možda će ustvari, biti sve manje moguća, u okolnostima kada ljudi zbog okolišne i socioekonomske ugroženosti neće imati dovoljno materijalnih sredstava za seljenje. U takvim uvjetima je zapravo migracija potrebna baš zato jer može biti učinkovit način i mehanizam adaptacije i jačanja otpornosti na promjene. Stoga ju i ne treba pokušavati prevenirati, jer će to za posljedicu imati „povećano

osiromašivanje, raseljenost i neregularnu migraciju“ (2013:210). Također, osobe koje su prisiljene migrirati zbog promjena u okolišu mogu biti prostorno koncentrirane na novim lokacijama u 'opasnom okolišu', u kojemu im i dalje prijete okolišni stres i ugroza.

Na isti način na koji broj ljudi koji nisu u prilici migrirati zbog ekonomske depriviranosti daleko premašuje broj onih koji zbog istog razloga sele, tako i broj ljudi koji ne mogu relativno dobrovoljno migrirati kao odgovor na okolišnu prijetnju može predstavljati znatno veći humanitarni problem, nego broj onih koji su u prilici otići. Oni koji možda nisu u mogućnosti ili se ne žele odlučiti na migraciju, vrlo će vjerojatno iskusiti povećane zdravstvene tegobe, kraće očekivano trajanje života, pad životnog standarda (Kothari, 2003). Međutim, postoje dokazi da siromašni također migriraju, samo se kreću na vrlo kratke udaljenosti (Barnett i Webber, 2010:16). Stoga bi istraživački interes trebalo usmjeriti ka onima koji ne mogu zbog siromaštva i marginaliziranosti migrirati čak i u okolišnim uvjetima opasnim po život. Ovo vrijedi za mnoge siromašne stanovnike urbanih slumova, koji su često najranjiviji i najugroženiji jednako zbog prirodnih i tehnoloških katastrofa, kao i zbog postupne degradacije okoliša (tzv. zarobljena populacija, o čemu smo pisali u sedmom poglavlju). Zbog toga se i njihovo prisilno raseljavanje čini problematičnim, jer dokazi upućuju da kada do njega dođe, vrlo često završava vrlo brzim povratkom u mjesto porijekla, čim prvi i izravni utjecaj promjena prođe. Taj često znači povratak u razorene i oštećene domove, te praktičko beskućništvo ili, za mnoge od njih, život na ulici (Black i sur., 2013).¹⁹²

U slučaju rasprava o okolišnoj pravdi i migracijskim politikama bitno je naglasiti kako neki analitičari tvrde da migracija treba biti „nužan element globalne preraspodjele pravde i važan odgovor na klimatske promjene“ (prema Brown, 2008:39). S obzirom na taj princip, države kao najveći zagađivači 'trebale bi' preuzeti onaj omjer okolišnih/klimatskih migranata i raseljenika u skladu s njihovim (povijesnim) emisijama stakleničkih plinova, što ipak ne smatramo izglednim u današnjim konstelacijama globalne geopolitičke moći. Zbog tromosti klimatskog sustava, globalno će se zatopljenje nastaviti još barem 50 godina, pa će se time nastaviti i posljedice (negativnih) promjena u okolišu. Međunarodna zajednica suočena s mogućnošću značajnih migracija nastalih pod utjecajem okolišnih i drugih faktora danas se ne postavlja dovoljno jasno spram ovog izazova. Problem se ne adresira eksplicitno, barem ne u onoj mjeri koliko je prisutan među nekim humanitarnim organizacijama, među lobistima i ekspertima katastrofičarima.

¹⁹² Ovo je bilo evidentno i prilikom posjete pape Franje Filipinima u siječnju 2015., kada je obišao područje grada Taclobana, koji je bio teško pogođen supertajfunom Haiyan u studenom 2013. Danas, nakon 15 mjeseci, od svih ukupno evakuiranih i raseljenih nakon prvog naleta tajfuna, većina se vrlo brzo vratila razorenim domovima, no najsiromašniji dio pogođenih i danas žive u vrlo lošim uvjetima, u situaciji sličnoj beskućništvu.

10.8. Relevantnost novih koncepata za okolišno, klimatski i socijalno osjetljive razvojne politike

Giddens (2009:9, 93-94) smatra da bi klimatske promjene trebale postati jedno od najvažnijih političkih pitanja današnjice, pri čemu podrazumijeva barem tri bitna zadatka za ostvarenje tog cilja: to da se političari moraju obvezati, bez obzira kojih provenijencija bili, na kontinuirani rad na rješavanju izazova iz okoliša te da ova problematika mora obvezno postati djelom školskog programa i nastavnih kurikuluma. Drugi zadatak je priprema adaptacije na posljedice promjena, dok je treći integriranje međunarodnih, nacionalnih, regionalnih i lokalnih aspekata klimatske politike, radi iznalaženja učinkovitog rješenja na klimatske i okolišne izazove.

Nesumnjivo je da se okolišne politike ublažavanja i prilagodbe na promjene paralelno razvijaju i nastoje implementirati s drugim politikama koje također smanjuju ljudsku ranjivost i ugroženost. One se prvenstveno komplementiraju s politikama smanjenja siromaštva i opće socioekonomske depriviranosti te politikama osnaživanja i institucionalizacije održivog razvoja, posebice onoga u lokalnim zajednicama (Adger i sur., 2003:194). Čini se kako se, zasad, migracijske politike ne smatraju u većoj mjeri potencijalnim doprinosom okolišnim politikama smanjenja okolišnog stresa, jer ih se još uvijek ne uzima temeljnom ili barem prioritetnom adaptacijskom strategijom na promjene.¹⁹³

Biermann i Boas (2010) ističu kako je pitanje zaštite okolišno raseljenih osoba, ustvari, dugoročno pitanje razvoja, s čime se slažemo. Vlade država pogođenih promjenama u okolišu zasada su u vrlo malom opsegu zajedno s međunarodnim tijelima za razvojnu pomoć, realizirali programe adaptacije za područja u kojima bi to preveniralo okolišnu raseljenost. Ipak, do danas nismo svjedočili pokretanju programa anticipirajućeg preseljavanja, privremenog ili trajnijeg karaktera, za ona područja gdje se čini kako adaptacija više ne može pomoći. No, na taj bi se način u rješavanje problema unijelo bolje planiranje, organizaciju, sustavnost i učinkovitost umjesto straha, stresa, katastrofičnosti i hitnosti, onoga što autori nazivaju „programima hitnih odgovora i olakšanja od katastrofe“ (2010:83).¹⁹⁴

¹⁹³ Postoje i mišljenja koja smatraju kako su i same globalne klimatske politike i mjere upravljanja okolišem zapravo takve da samo produbljuju socioekonomsku ugroženost i nesigurnost upravo najranjivijeg dijela populacije (Williams, 2011). Po Williamsu, neefikasni i neimplementirani zakoni koji se tiču zaštite okoliša, pa i sam način na koji su pojedini zakoni i odredbe definirani, stvara strukturalne preduvjete za okolišnu ranjivost.

¹⁹⁴ Biermann i Boas se ograđuju od alarmantno-katastrofične perspektive, te diskursa krize i hitnosti intervencija, ali naglašavaju kako je potrebno djelovati već danas s osmišljavanjem programa planiranog i organiziranog dobrovoljnog preseljenja i reintegracije. Ističu da kada je u pitanju rast razine mora, nema potrebe čekati ekstremne vremenske pojave kada bi šteta zbog nepreseljavanja mogla biti znatnija. Autori ističu kako ti programi preseljenja trebaju biti 'procesnog karaktera', možda ne jednokratni, kako bi bili što prihvatljiviji i podnošljiviji pogođenim osobama. Ti programi zahtijevaju uspostavu učinkovitih i odgovarajućih mehanizama upravljanja kriznim situacijama (Biermann i Boas, 2010:76).

Nove „klimatski osjetljive razvojne politike“ trebaju biti osmišljene kao politike koje grade lokalnu otpornost i sposobnost prilagodbe, ističu Black i sur. (2008). Na taj bi se način pokušalo utjecati na smanjenje potreba siromašnih i najugroženijih da sele/bježe daleko izvan pogođenih područja. Mjere tih politika ne smiju dodatno potkopati osjetljivost, tj. ranjivost na promjene već moraju jačati otpornost i razvijati stupanj adaptabilnosti kod svih, jer autori podsjećaju kako je dosad istraživački fokus bio uglavnom na siromašnim državama u razvoju kao „zemljama potencijalnih migranata zbog klimatskih primjena“ (2008:61-62). Autori tvrde da danas u fokus također treba staviti istraživanja o tome kako se 'razvijene' zemlje nose s promjenama i njima potaknutim migracijama.

Vidjeli smo kako je malo dokaza da će okolišno potaknut konflikt oko resursa potaknuti migraciju, kao i to da bi migracija potaknuta okolišnim stresom nužno uzrokovala konflikt. Ipak okolišna migracija može pojačati geopolitičke probleme i tenzije te tako utjecati na nastanak konflikta u odredišnim lokacijama. U većini zemalja u razvoju takva se migracija očekuje u smjeru ruralno-urbanih migracija. Očekuje se da će to biti češće ako je migracija „dugotrajna, prekogranična, nezakonita/neregularna, koncentrirana u određenim destinacijama i/ili neočekivana“ (Foresight, 2011:21). Strateške politike koje bi mogle značiti rješenje za takve izazove uključuju sljedeće: politike za smanjenje tenzija i izbjegavanje konflikta u gradovima; politike izbjegavanja da stanovništvo bude zarobljeno i time i ranjivo na okolišne promjene; politike sprječavanja konflikta oko resursa; te mjere sustavnog ranog upozorenja na katastrofe (Foresight, 2011:20-21). No, bitno je i neizostavno migraciju prepoznati kao strategiju dugoročne otpornosti na promjene iz okoliša.

Siromašni su najranjiviji na utjecaj promjena u okolišu, a postoji i rizik dodatnog osiromašenja s pogoršavanjem devastirajućih učinaka promjena u okolišu u lokalnom kontekstu. Štoviše, većina klimatsko i okolišno uvjetovanih raseljavanja dogodit će se među najsiromašnijim populacijama u državama s niskim dohotkom i višim stupnjem podrazvijenosti. Uspješni programi preseljenja iziskuju znatna materijalna sredstva i ljudske resurse da bi se spriječilo daljnje osiromašenje, smrtnost i obolijevanje raseljenih. Stoga su prije svega potrebne razvojne investicije koje bi osigurale i priliku za održivo preživljavanje u novim odredišnim područjima. Bardsley i Hugo (2010:256) preporučuju da se politike i mjere preseljenja usmjere na razvojna pitanja, na implementaciju efikasnih mehanizama upravljanja resursima te na poticanje sigurnog prijenosa i učinkovito korištenje novčanih doznaka (Hugo, 2008). Vjerujemo kako bi ti mehanizmi bili također primjenjivi i za politike povratka okolišno raseljenih osoba.

11. ZAKLJUČAK

Glavni cilj disertacije bio je utvrditi teorijsku relevantnost konceptualizacije (ne)dobrovoljnih okolišnih migracija u području sociologije migracija, tj. opisati i analizirati na koji način raznorodne promjene u okolišu danas utječu na nastanak migracija u svijetu.

Analiza je pokazala kako su promjene u okolišu (u koje smo ubrojili ekstremne vremenske prilike i prirodne katastrofe, ekološku neravnotežu i degradaciju okoliša uzrokovanu ljudskim faktorom, i tehnološke katastrofe) tijekom prapovijesti i povijesti uzrokovale nastanak brojnih migracijskih kretanja. Sukladno podacima iz obrađenih istraživanja, i našim glavnim rezultatima, nedvosmisleno je utvrđeno kako promjene i danas utječu na nastanak sve značajnijih i sve masovnijih migracija, koje smo označili terminom (ne)dobrovoljne okolišne migracije. Nadalje, analiza je ukazala da je, sukladno projekcijama i predviđanjima budućih promjena i njihova utjecaja na ljudska društva, s velikim stupnjem sigurnosti moguće tvrditi kako će se takve migracije nastaviti, na još većoj skali nego danas, i u budućnosti, potaknute sve obimnijim i intenzivnijim promjenama okoliša. Time iznesena argumentacija rezultata istraživanja potvrđuje glavnu, početnu hipotezu ovoga rada.

Naime, rezultati istraživanja pokazali su da bez obzira na koji se način teorijski i praktično razmatraju klimatske i okolišne promjene, kao društveni konstrukt ili realnost, kao rezultat prirodne varijabilnosti ili ljudskog utjecaja, ili zapravo jednog i drugog, one su prisutne i bit će sve važniji društveni, politički, ekonomski, sigurnosni i humanitarni izazov tijekom 21. stoljeća. S nastavkom učinaka globalnog zatopljenja broj ekstremnih vremenskih uvjeta, kao i klimatskih i hidrometeoroloških događaja povećat će se i intenzivirati. Također će se nastaviti i produbljivanje ekološke neravnoteže i degradacije uzorkovane zagađenjima i iscrpljivanjem ekosustava, kao što je moguće i rast broja tehnoloških katastrofa i drugih okolišnih rizika (npr. bioloških). Vidjeli smo kako se razni aspekti tri tipa promjena u okolišu često isprepliću, pa je nekad teško razlučiti koji su hazardi presudni u realizaciji samog okolišnog rizika (kao npr. kod katastrofe u Fukushimi). Time su i okolišni rizici (značajnim) dijelom globalnog 'društva rizika'.

U radu smo pokazali i da nisu sva područja u svijetu jednako izložena utjecaju promjena okoliša, kao što nisu ni svi dijelovi populacije jednako ugroženi okolišnim stresom i okolišnim rizicima. Područja geografski najugroženija i najviše pogođena promjenama u svijetu su Jugoistočna Azija, Subsaharska Afrika te pacifičko i karipsko područje. Ekstremne vremenske prilike (poput suše) i degradacija (poput dezertifikacije) češće pogađaju afričke teritorije, a hidrometeorološke katastrofe (poput oluja i poplava) azijska područja. Porast

razine mora najveći je problem na području južnog Pacifika. Neka mjesta u svijetu višestruko su ugrožena i pogođena raznovrsnim okolišnim promjenama, posebice gradovi u priobalnim područjima, u slivovima i deltama rijeka, te atoli. Kod utjecaja promjena na obitavališta i na život i zdravlje ljudi, potresi i njima uzrokovani tsunamiji te oluje uzrokuju najviše poginulih, dok poplave i suše uzrokuju najobimnija raseljavanja u pogođenim područjima.

Konceptualizacija migracija potaknutih promjenama u okolišu kompleksan je zadatak koji do danas nije ponudio jedinstvenu definiciju ni tipologiju okolišnih migranata. Ipak moguće je govoriti o različitim stupnjevima dobrovoljnosti migriranja (kojima se uglavnom želi ostvariti ili sačuvati osobno i obiteljsko blagostanje, ili ostvariti okolišnu otpornost), kao i o različitim stupnjevima nedobrovoljnosti (prinude ili prisile) pri odlasku ili bijegu (kojima se nastoji spasiti ili sačuvati život i zdravlje pogođenih). Stoga su promjene, različite po svojoj učestalosti i intenzitetu pojavljivanja, različite i po stupnju i načinu na koji utječu na nastanak migracija i raseljavanja. Promjene uzrokuju migraciju na kontinuumu od posve dobrovoljne (anticipirajuće) preko prinudne (prevenirajuće) pa sve do prisilne (evakuirajuće), što sve, dakle, može varirati ovisno o stupnju i intenzitetu pojave tj. procesa promjene u okolišu.

Pri tome, promjene snažnijeg intenziteta i naglog pojavljivanja (prirodne i tehnološke katastrofe) uglavnom rezultiraju prisilnim, neplaniranim, stihijskim, masovnim i kratkoročnim raseljavanjem ili bijegom, na kraće relacije, tj. interno, gdje najčešće povratak uslijedi vrlo brzo nakon prolaska nepovoljnog događaja, ili njegove najintenzivnije faze. Promjene povezane s postupnijom degradacijom rezultiraju češće dobrovoljnom migracijom ili prinudnim raseljavanjem koje je češće planirano, organiziranije, manjeg obima (individualno ili obiteljsko), na kraće i dulje relacije, ponekad i prekogranično, mada češće interno. Ono je često s tendencijom ili permanentnog napuštanja prebivališta, ili pak privremenog (sezonskog - pendularnog ili cirkularnog) kretanja.

Slično kao što je (ekonomska) migracija često strategija nošenja sa socioekonomskom ugroženošću i siromaštvom, tako je i (okolišna) migracija mehanizam nošenja (i) s okolišnim stresom. Dok je bijeg od progona sredstvo smanjenja političke ugroženosti, dotle je bijeg od katastrofa sredstvo ublažavanja okolišne ugroze. Pa ipak, navedeni su uzroci migracije međusobno povezani i najčešće isprepleteni, pogotovo u procesu donošenja odluke o odlasku. Odluka o seljenju, bilo pojedinačna bilo kolektivna, može uključivati različite strategije - od toga da odlazi samo jedan član obitelji koji onda pomaže one koji ostaju, preko obiteljske migracije cijelog kućanstva, pa sve do preseljenja ili bijega čitave lokalne zajednice ili cjelokupnog stanovništva određenog teritorija (npr. pacifičkih otočnih nacija).

Druga hipoteza rada bila je da se utjecaj promjena u okolišu, koji uvjetuje fenomene (ne)dobrovoljne migracije i raseljavanja u suvremenosti, ne pojavljuje kao izoliran, jedini i isključivi uzrok migracije, nego je povezan s drugim uzrocima/pokretačima migracija.

Rezultati su potvrdili da su okolišni razlozi izrazito rijetko, osim u slučajevima ekstremnih prirodnih i tehnoloških katastrofa, jedini i isključivi poticatelji migracija. Pogotovo su postupne promjene često povezane s ostalim društvenim, demografskim, političkim, ekonomskim, kulturnim i drugim mogućim pokretačima migracije. Na te pokretače djeluje sama promjena okoliša, a kao što su potvrdila mnoga istraživanja, oni sami djeluju u međusobnoj sprezi, uz niz drugih intervenirajućih varijabli, olakšavajućih ili otežavajućih okolnosti, kao i subjektivnih odrednica donošenja odluke o kretanju, s obzirom na stvarni ili percipirani okolišni rizik. Potvrda ove hipoteze dodatno je naglasila svu kompleksnost istraživanog fenomena i uvažavanje različitih, višestrukih, diversificiranih i interaktivnih uzroka, (ne)dobrovoljnih okolišnih migracija.

Okolišni se rizici multipliciraju i u određenom smislu usložnjavaju s obzirom na druge dimenzije ugroženosti. Zato, promjene u okolišu predstavljaju globalni izazov produbljivanja društvenih razlika te prijetnju za ekonomsku održivost i kvalitetu života. Siromaštvo i štetne promjene u okolišu različiti su simptomi šire društvene, ekonomske i političke nejednakosti te ekološke krize suvremenog svijeta. Stoga se promjene u okolišu ne smije shvaćati isključivo kao ekološki, nego i kao širi društveni problem, tj. socioekološki izazov. Demografski je aspekt također vrlo bitan, jer su se pokazala ugroženijima upravo prenapučena područja sa socioekonomski depriviranim, sociokulturno i politički marginaliziranim stanovništvom, koje je ugroženo i svim ostalim mogućim nepovoljnim faktorima iz prirodnog i ljudskog okoliša.

Ljudi svih zemalja, i unutar svih društava, u većoj su ili manjoj mjeri ovisni o resursima iz ekosustava. No, u raspravi o neravnopravnosti promjena u okolišu zaključili smo da su među okolišno najugroženijima upravo oni siromašni koji direktno ovise o ekosustavu za preživljavanje, žive u zemljama u razvoju, u ruralnim područjima ili slamovima velikih gradova, a među njima posebice žene, djeca i starci, te pripadnici marginaliziranih manjinskih (etničkih, indigenih) skupina, kao i drugih depriviranih i 'isključenih' društvenih skupina, poput samih izbjeglica i interno raseljenih osoba.

U konceptualizaciji termina 'okolišna migracija' zagovaratelji alarmantno-katastrofične perspektive navode brojke koje je teško jednoznačno potvrditi, dok realniju sliku daju zagovornici skeptično-kritičarske perspektive. Više je problema pri sistematizaciji brojeva i projekcija budućih okolišnih migracija i raseljenosti, i to prvenstveno oko mjerenja broja ukupnog stanja ili broja trenutnog toka migranata. Potom je tu i pitanje da li ubrajati u

predviđene brojke i one kratkotrajno raseljene (npr. putem evakuacije, do šest mjeseci). Naime, alarmisti-katastrofičari su iskoristivši podatke o broju ljudi koji žive u okolišno rizičnim područjima svijeta naprosto čitave populacije proglasili potencijalnim migrantima, uslijed 'očekivanog' javljanja novih prirodnih katastrofa i nastavka degradacije okoliša. Ovdje, naravno, nije uzeta u obzir mogućnost da će velika većina ljudi pokušati druge strategije *in situ* adaptacije, prije nego li se odluče na migraciju. Prije svega, zbog egzistencijalne i emotivne vezanosti za svoje obitavalište i, češće, nepostojanja sredstava i prilika za odlazak. U tom smislu je za očekivati da će se okolišno ranjivije, a manje otporne zajednice prije odlučiti na migraciju nego one okolišno manje ranjive i osjetljive, a istovremeno okolišno otpornije.

Ipak, smatramo da u mjeri u kojoj je alarmatno-katastrofična perspektiva vrlo jednoznačno i monokauzalno određivala migracije kao, uglavnom, negativnu posljedicu promjena u okolišu, skeptično-kritičarska perspektiva ponekad je pokušavala umanjiti značaj okolišnih faktora poradi drugih čimbenika migracije. Drugim riječima, kritičari tvrde da do sad nije bilo velikog raseljavanja zbog okolišnih razloga, no podaci iz 'ekspertnih' izvješća i baza navedenih u ovom radu, izvještavaju o stotinama milijuna ljudi godišnje koji su pod utjecajem promjena okoliša, od čega je oko petine (tj. nekoliko desetaka milijuna) njih i raseljeno. Dakle, Myersova predviđanja o oko 50 milijuna okolišno raseljenih u 2010. možda i nisu bila toliko pretjerana, iako nisu bila posve precizno metodološki utemeljena.

Analiza različitih političkih, medijskih i javnih diskursa potvrdila je da diskursi straha i nesigurnosti vode daljnjoj 'sigurnosnizaciji' ove teme, koja se češće postavlja kao pitanje državne, nego li ljudske sigurnosti. Diskursi krize i hitnosti nastojeći alarmirati javnost o ovoj problematici izazivali su suprotan učinak - zatvaranje granica razvijenih zemalja, čime okolišni raseljenici uglavnom ostaju problemom u vlastitim zemljama u razvoju. Diskursi pak humanitarizma i ranjivosti okolišnim raseljenicima odriču mogućnost aktivnog suočavanja s promjenama. Kritičari naglašavaju da na migraciju i raseljavanje ne smijemo gledati samo kao na problem, jer one mogu biti i korak ka rješenju problema, kao jedna od adaptabilnih strategija na okolišne promjene. Brojni navedeni primjeri iz literature potvrdili su kako migracija služi kao proaktivna (i efikasna) strategija *ex situ* nošenja i adaptacije na promjene.

Treća hipoteza - da današnji međunarodni režim izbjegličke zaštite ne pruža adekvatnu zaštitu i pomoć 'okolišnim izbjeglicama', te je stoga, moguće pretpostaviti proširenje temeljnih kriterija Konvencije o statusu izbjeglica, ili pak novo tumačenje njenih odredbi, na način da bi obuhvatila davanje zaštite i za novu kategoriju 'prekogranično okolišno raseljenih osoba' - nije potvrđena, tj. tek je djelomično potvrđena. Naime, instrumenti međunarodnog

izbjegličkog režima ne garantiraju osiguravanje zaštite specifično 'okolišnim raseljenicima i izbjeglicama'. A nema naznaka da će se Konvencija izmijeniti i nadopuniti da bi priznavala (i) okolišne izbjeglice.

Neku vrst zaštite sukladno ostalim pravnim instrumentima (posebice azilnog, humanitarnog, ljudskopravnog i/ili okolišnog prava) moguće je ostvariti (barem u teoriji). Zaštita je zajamčena i nekim institucionalnim mehanizmima, koji se već primjenjuju na interno raseljene osobe, ili na osobe titulirane za privremenu zaštitu, premda smo iskazali sumnju u opravdanost te vrste statusa kao adekvatnog i kvalitetnog vida zaštite. Zaštita je također omogućena i u regionalnim instrumentima zaštite izbjeglica i interno raseljenih osoba zbog okolišnih razloga, ali s ograničenim područjem primjene, i upitnom kvalitetom zaštite, u zemljama Afrike i u Latinske Amerike.

Pokazali smo kako su kategorizacije i tipologije izbjeglištva samo jedna vrst administrativno-birokratskog označavanja tj. etiketiranja te uniformiranja inače unikatnog i kontekstualno ovisnog iskustva raseljenosti. Ipak, u slučaju (ne)dobrovoljnih okolišnih migranata nije nevažno kako ćemo ta iskustva nazvati i koje ćemo im statuse dodijeliti, jer bi to moglo predodrediti daljnje korake u pokušaju zaštite osoba koje su prisiljene napustiti svoja obitavališta (i) zbog okolišnih razloga, kao i onih okolišno ugroženih osoba koje tu priliku nemaju. No, termin „klimatske/okolišne izbjeglice“ ne smatramo legitimnim u smislu pravne upotrebe, niti protežiramo njegovo korištenje, ali smatramo kako je validan sociološki termin kada se njime želi opisati karakter prekograničnog okolišnog (prisilnog) raseljavanja, te kada se naglašava sličnost raseljeničkog iskustva i životne pozicije ljudi koji bježe pred posljedicama promjena u okolišu, u usporedbi s iskustvima i položajem tzv. „klasičnih“ (konvencijskih) izbjeglica. To se naročito odnosi na dimenziju u kojoj je takvo okolišno raseljavanje relativno dugotrajno, na dalje relacije, što svakako znači prelazak međunarodnih granica, te kada je vjerojatnost povratka, ne implicitno odbačena, ali u praksi teško izvediva.

Način na koji će europske države reagirati na fenomen okolišne raseljenosti teško je predvidjeti. Mišljenja smo kako će u pravilu nastaviti slijediti uglavnom restriktivne politike priznavanja statusa te da će na individualne slučajeve, pogotovo okolišnih migranata, koji anticipirajući posljedice postupne degradacije odlaze iz područja porijekla, gledati sa sumnjom kao na novu vrstu tzv. „lažnih, nevjerodostojnih izbjeglica“. S druge strane, moguće je da će u slučajevima masovnog dolaska onih koji bježe pred iznenadnim katastrofama, ipak osigurati neku vrst asistencije i privremene zaštite (makar samo u smislu toleriranog ostanka).

Rad je došao do još nekih dodatnih istraživačkih rezultata i zaključaka o podtemama koje nisu bile zamišljene kao inicijalni ciljevi istraživanja, ali su se tijekom istraživačkog

procesa iskristalizirale tematski važnima i metodološki opravdanima. Npr. neravnomyjnost utjecaja promjena, kao i nejednakost u pristupu resursima iz okoliša potvrđuju probleme okolišne nepravde i okolišne diskriminacije, a koje uvijek najviše pogađaju upravo najranjivije. Promjene okoliša mogu imati određeni utjecaj na nastanak društvenog sukoba i nasilja, najčešće zbog nestašice i kompeticije oko preostalih oskudnih resursa. Kao takve, promjene su shvaćene kao potencijalni uzročnici migracija tj. raseljavanja koje nastaje bijegom iz konfliktnih uvjeta okolišne i političke ugroženosti i ranjivosti.

Jednako kao što promjene u okolišu mogu biti dominantan faktor okolišnog stresa i rizika koji može potaknuti migraciju, u nekim slučajevima okolišni stres jest dio post-migracijske faze selidbe i raseljavanja. Tako je posebice u situaciji kada se populacija naseljava u područje koje je okolišno više degradirano od područja iz kojeg su iselili ili su ga bili prisiljeni napustiti, zbog političkih, ekonomskih i/ili okolišnih razloga. No, i sami raseljenici mogu doprinijeti degradaciji okoliša u određenoj mjeri. S druge strane, neke od promjena u okolišu mogu proizvesti i dobitak za pojedine zemlje, gdje te promjene postaju privlačni čimbenici, jer klimatski ugodnije područje privlači klimatski motivirane dobrovoljne migrante, što je poznato kao fenomen 'migracije ugone' ili 'migracije životnog stila'.

S obzirom na poznate faze izbjegličkog iskustva i relevantnost dugoročnih rješenja za izbjeglice, možemo pretpostaviti kako će se velika većina okolišnih prisilnih migranata (okolišnih raseljenika) nastojati vratiti nakon privremene evakuacije zbog prirodne katastrofe. Potvrdu takvog razmišljanja dao nam je primjer ponašanja raseljenih osoba nakon velike poplave koja je pogodila područje Hrvatske, Bosne i Srbije u svibnju 2014. Zaključili smo kako su potrebna daljnja istraživanja slijede li okolišni raseljenici jednake ili slične faze bijega, kao i opcije dugoročnih rješenja povratka, re-integracije ili pak preseljenja u treće područje kao odgovor na okolišnu raseljenost, a koje inače koriste 'klasične' izbjeglice. Također, ukazali smo na potrebu daljnjih istraživanja okolišne raseljenosti u sredinama koje su zbog rata već proživjele iskustva raseljavanja, u vidu 'klasičnih' izbjegličkih i tokova interne raseljenosti, ili koje u kasno ljeto 2015. postaju i mjestima tranzita za brojne izbjeglice unutar mješovitog toka iz Sirije i drugih država. S druge strane, većina okolišnih raseljenika zbog tehnoloških katastrofa će imati manje šanse za povratak, poradi izgledne trajne kontaminacije svog dotadašnjeg habitata.

Na tragu razlikovanja mogućih utjecaja promjena u okolišu na identificirane pokretače migracije (ekonomske, političke, društvene, okolišne, demografske), zaključili smo, sukladno istraživanjima, kako su moguća tri ishoda: migracija, raseljavanje, nemobilnost. Nerijetko se potvrđuje da iako se okolišna migracija prikazuje kao neuspjeh adaptacije, okolišnim rizikom

i stresom najviše su ugroženi oni nemobilni, koji uslijed okolišne ranjivosti nemaju priliku za odlazak iz pogođenog područja, ili se ubrzo vraćaju u njega, iako uvjeti ne omogućuju siguran i zdrav život. Njih je mnogo, a ujedno su i najranjiviji na ostale oblike socioekonomskog stresa i ugroženosti. „Zarobljena populacija“ je tako najviše pogođena okolišnim rizicima, okolišnim stresom i okolišnom prijetnjom/ugrozom.

Raspravljali smo i kako je potrebno je uspostaviti i razvijati novu paradigmu tzv. Okolišno-migracijskih (ili Migracijsko-okolišnih?) studija. Ona bi na jedan obuhvatniji način nastojala definirati svoju terminologiju, teorijske postavke, istraživačko-metodološke pristupe i, ako je moguće, razviti preciznije prediktivne i prognostičke modele budućih okolišnih migracija i raseljavanja. Nakon naše analize, jasno da ih nećemo moći jednoznačno odrediti kao ekonomske migracije, političko raseljavanje, ili pak okolišne migracije i okolišno raseljavanje. No, ako su ekonomija i politika zapravo dio šireg ljudskog (društvenog) okoliša, možda onda i termin 'okolišna migracija' u sebi može supsumirati one migracije koje su potaknute dominantno ekonomskim i/ili političkim uzrocima tj. makropokretačima? Ipak, nismo sigurni da će se takvo objedinjavanje terminologije, i/ili teorije, ostvariti (nit ga zagovaramo, samo promišljamo moguće teorijske pravce i izazove), prvenstveno iz razloga jer sami termini još uvijek određuju i aktivne politike (migracijske, protektivne, okolišne, razvojne) spram populacije i teritorija unutar kojih se promjene okoliša i migracije događaju.

Sama činjenica da je ponekad teško jasno razgraničiti tipove promjene u okolišu kao uzrok, i vrstu migracijskog toka kao posljedicu, u tom suodnosu okoliša i ljudskih društava, ukazuje da ne možemo idealnotipski napraviti preciznu shemu i uspostaviti jedinstvenu teoriju okolišnih migracija i raseljenosti. No nadamo se kako je i ovaj doktorski rad jedan korak bliže u postavljanju kategorijalnog i terminološkog aparata i teorijskog korpusa koji će poslužiti za daljnja istraživanja na ovu temu u kontekstu hrvatske sociologije i migracijskih studija.

Naposljetku, tipologija okolišnih (ne)dobrovoljnih migracija koju smo predložili, na tragu prethodnih istraživanja, potvrdila je teorijsko-konceptualnu relevantnost pojmova „okolišni migranti“, „okolišni raseljenici“ i „okolišne izbjeglice“. Sinteza konceptualizacije dodatno je pokazala njihovu važnost za buduće analize i evaluacije ovog fenomena te mogući doprinos kreiranju specifičnih državnih politika u vezi analiziranih fenomena. Stoga polazeći od svih utvrđenih spoznaja, rezultati ovoga rada, kojim se nastojalo razumjeti utjecaj promjena u okolišu na nastanak (ne)dobrovoljnih migracija, mogu se upotrijebiti kao polazište za daljnja istraživanja ovog fenomena na nacionalnoj, europskoj i globalnoj razini, u postojećim poljima Migracijskih i Izbjegličkih studija, ali i u novonastajućem istraživačkom polju Okolišno-migracijskih studija.

12. LITERATURA

Abbott, Chris (2008). An Uncertain Future: Law Enforcement, National Security and Climate Change. *Fride Comment 2008*. Oxford Research Group

Abercrombie, Nicholas; Hill, Stephen i Turner, Bryan (2008). *Rječnik sociologije*. Zagreb: Jesenski i Turk

Adamo, Susana B. (2010). Environmental migration and cities in the context of global environmental change. *Current Opinion in Environmental Sustainability*. 2010(2): 161-165

Adano, Wario i Daudi, Fatuma (2012). Links between climate change, conflict and governance in Africa. *Institute for Security Studies – Paper 234*, May 2012

Adger, Neil; Huq, Saleemul; Brown, Katrina; Conway, Declan i Hulme, Mike (2003). Adaptation to climate change in the developing world. *Progress in Development Studies* 2003(3): 179-195

Adger, Neil; Arnell, Nigel i Tompkins, Emma L. (2005). Successful adaptation to climate change across scales. *Global Environmental Change*. 2005(15): 77-86

Adger, Neil (2006). Vulnerability. *Global Environmental Change*. 2006(16): 268-281

Adger, Neil W.; Dessai, Suraje; Goulden, Marisa; Hulme, Mike; Lorenzoni, Irene; Nelson, Donald; Naess, Lars Otto; Wolf, Johanna i Wreford, Anita (2009). Are there social limits to adaptation to climate change? *Climatic Change* 2009(93): 335-354

Afifi, Tamer i Warner, Koko (2008). *The Impact of Environmental Degradation on Migration Flows across Countries*, Working Paper No. 5. UNU-EHS, Bonn

Ager, Alastair (1999). Perspectives on the refugee experience. u: Alastair Ager (ur.) *Refugees: Perspectives on the Experience of Forced Migration*. New York: Cassell. 1-23

Agnew, Robert (2012). Dire forecast: A theoretical model of the impact of climate change on crime, *Theoretical Criminology*. 2012(16): 21-42

Ahtonen, Annika; Chiorean-Sime, Serban; Schneider, Caroline i Sudbery, Imogen (2012). The climate is changing – is Europe ready? Building a common approach to adaptation. *European Policy Centre*. Issue Paper No. 70, September 2012

Allenby, Braden R. (2000). Environmental Security: Concept and Implementation. *International Political Science Review*. 2000(21): 5-21

Alston, Margaret (2011). Gender and climate change in Australia. *Journal of Sociology*. 2011(47): 53-70

Antypas, Alexios; Cahn, Claude; Filcak, Richard i Steger, Tamara (2008). Linking environmental protection, health, and human rights in the European Union: an argument in favour of environmental justice policy. *Environmental Law & Management*. 2008(20): 8-21

Archer, David i Rahmstorf, Stefan (2010). *The Climate Crisis*. Cambridge: Cambridge University Press

Arnall, Alex; Kothari, Uma i Kelman, Ilan (2013). Introduction to politics of climate change: discourses of policy and practice in developing countries. *The Geographical Journal*, 2013: 1-4

AU - African Union (2009). *African Union Convention for the Protection and Assistance of Internally Displaced Persons in Africa*. <http://www.au.int/en/treaties> (12.9.2014.)

Bačić, Arsen (2008). Ustavni temelji i problemi zaštite okoliša u hrvatskom i europskom pravu. u: *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*. 2008(4): 727-743

Bardsley, Douglas K. i Graeme, J. Hugo (2010). Migration and climate change: examining thresholds of change to guide effective adaptation decision-making. *Population and Environment*. 2010(32): 238–262

Bara, Mario i Lajić, Ivan (2009). Prisilne, iznuđene i organizirane migracije u etnodemografskom oblikovanju Hrvatske: primjer Slavonije. *Migracijske i etničke teme*. 25(4): 337-362

Baričević, Vedrana (2013). *Europeanization of Asylum System and Refugee Protection: Croatian Asylum and Migration Policies*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede (doktorska disertacija)

Baričević, Vedrana (2014). „Europeizacija azilnih politika i izbjeglička prava: razvoj hrvatskog sustava azila i zaštita izbjeglica u Hrvatskoj. u: Anđelko Milardović (ur.). *Stranci pred vratima Europe*. Zagreb: Pan liber. 111-136.

Barić, Ante; Grbec, Branka i Bogner, Danijela (2008). Potential Implications of Sea-Level Rise for Croatia. *Journal of Coastal Research*. 24(2): 299–305

Barnett, Jon (2001). Adapting To Climate Change In Pacific Island Countries: The Problem Of Uncertainty. *World Development*. 29(6): 977-993

Barnett, Jon i Adger, Neil (2003). Climate dangers and atoll countries. *Climatic Change*. 2003(61): 321–337

Barnett, Jon i Adger, Neil W. (2007). Climate change, human security and violent conflict. *Political Geography*. 2007(26): 639-655

Barnett, Jon (2008). The Effect of Aid on Capacity to Adapt to Climate Change: Insights From Niue. *Political Science*. 2008(60): 31

Barnett, Jon i Chamberlain, Natasha (2010). Migration as Climate Change Adaptation: Implications for the Pacific, u: Bruce Burson (ur.). *Climate change and migration: South Pacific perspectives*. Wellington: Institute of Policy Studies, 51-60

Barnett, Jon i Webber, Michael (2010). Accommodating Migration to Promote Adaptation to Climate Change, u: Stockholm: Commission on Climate Change and Development, <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/3757/WPS5270.pdf> (12.9.2014.)

Bartlett, Sheridan (2008). Climate change and urban children: Impacts and implications for adaptation in low- and middle-income countries. *Environment and Urbanization* 20(2): 501–519

Bates, Diane (2002). Environmental Refugees? Classifying Human Migrations Caused by Environmental Change. *Population and Environment*. 23(5): 465-477

Bauer, Jordan i Melosi, Martin (2012). Cities and the Environment, u: John R. McNeill i Erin S. Mauldin (ur.). *A Companion to Global Environmental History, First Edition*. Blackwell Publishing Ltd., 361-376

Bazzi, Samuel; Gaduhz, Arya; Rothenberg, Alexander i Wong, Maisy (2014). *Skill Transferability, Migration and Development: Evidence from Population Resettlement in Indonesia*. Boston university: RAND Corporation

BBC - British Broadcasting Corporation (2014). *Swiss 'Ecopop' referendum calls for big immigration cut*. 29 November 2014. by Imogen Foulkes BBC News, Geneva <http://www.bbc.com/news/world-europe-30195633> (15.12.2014.)

Beck, Ulrich (1992). *Risk society: towards a new modernity*. London – Thousand Oaks – New Delhi: SAGE Publications.

Beck, Ulrich (1995). *Ecological enlightenment: essays on the politics of the risk society*. New Jersey: Humanities Press

Bell, Derek R. (2004). Environmental refugees: What rights? Which duties?. *Res Publica*, 10: 135–152

Benson, Michaela i O'Reilly, Karen (2009). Migration and the search for a better way of life: a critical exploration of lifestyle migration. *The Sociological Review*, 57(4): 608-625

Biermann, Frank i Boas, Ingrid (2010). Preparing for a Warmer World: Towards a Global Governance System to Protect Climate Refugees. *Global Environmental Politics*. 10(1): 60-88

Bilandžić, Mirko (2013). Nacionalna sigurnost i ekologija: analiza strategija (nacionalne) sigurnosti SAD-a, EU-a i Republike Hrvatske, u: Branka Galić i Krešimir Žažar (ur.). *Razvoj i okoliš – perspektive održivosti*. Zagreb: FF Press, 171-194

Black, Richard (1998). *Refugees, environment and development*. London: Longman

Black, Richard i Sessay, Mohamed (1998). Refugees and environmental change in West Africa: the role of institutions. *Journal of International Development*. 10: 699-713

Black, Richard (2001). *Environmental refugees: myth or reality?* UNHCR: new issues in refugee research. Working Paper No. 34. Geneva: UNHCR

Black, Richard; Kniveton, Dominic; Skeldon, Ronald; Coppard, Daniel; Murata, Akira i Schmidt-Verkerk, Kerstin (2008). *Demographics and Climate Change: Future Trends And their Policy Implications for Migration*. Development Research Centre on Migration, Globalisation and Poverty, Working Paper T-27, Brighton

Black, Richard; Adger, Neil; Arnell, Nigel; Dercon, Stefan; Geddes, Andrew i Thomas, David (2011). The effect of environmental change on human migration. *Global Environmental Change*, 21: 3–11

Black, Richard; Arnell, Nigel; Adger, Neil; Thomas, David i Geddes, Andrew (2013). Migration, immobility and displacement outcomes following extreme events. *Environmental science & policy*, 27: 32-43

Boano, Camillo; Zetter, Roger i Morris, Tim (2008). *Environmentally displaced people: Understanding the linkages between environmental change, livelihoods and forced migration*. Refugee Studies Centre, Forced Migration Policy Briefing 1, November 2008, <http://www.rsc.ox.ac.uk/files/publications/policy-briefing-series/pb1-environmentally-displaced-people-2008.pdf> (12.9.2014.)

Boswell, Christina (2003). The „External Dimension” of EU Immigration and Asylum Policy, *International Affairs*, 79 (3): 619–638

Boswell, Christina i Geddes, Andrew (2011). *Migration and mobility in the European Union*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan

Božić, Saša (2001). Posljednja avantura: umirovljeničke migracije, klima i »ugodnosti«. *Migracijske i etničke teme*. 17(4): 310- 326

Božić, Saša (2014). Hrvatska migracijska politika: od skice prema strategiji. u: Vlado Puljiz, Josip Tica i Davorko Vidović (ur.). *Migracije i razvoj Hrvatske – Podloga za hrvatsku migracijsku strategiju*. Zagreb: Hrvatska gospodarska komora, 285-300.

Braudel, Fernand (1990). *Civilizacije kroz povijest*. Zagreb: Globus

Brettell, Caroline i Hollifield, James Frank (2000). *Migration Theory: Talking Across Disciplines*. Brighton: Psychology Press

Brown, Lester R.; McGrath, Patricia i Stokes, Bruce (1976). *Twenty-Two Dimensions of the Population Problem*. March 1976. Worldwatch Paper 5. Worldwatch Institute, Washington DC. <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED128282.pdf> (12.9.2014.)

Brown, Oli (2008). *Migration and Climate Change*. IOM Migration Research Series, No 31., IOM, Geneva. www.iom.cz/files/Migration_and_Climate_Change_-_IOM_Migration_Research_Series_No_31.pdf (12.9.2014.)

Brow, Oli i Crawford, Alec (2009). *Climate Change and Security in Africa. A Study for the Nordic-African Foreign Ministers Meeting*, March 2009, International Institute for Sustainable Development, www.iisd.org/pdf/2009/climate_change_security_africa.pdf (12.9.2014.)

Brown, Oli i McLeman, Robert (2013). Climate change and migration: an overview, u: Immanuel Ness (ur.). *The Encyclopedia of Global Human Migration*. Blackwell Publishing Ltd., 1-4

Brunnee, Jutta (2009). Climate change, global environmental justice and international environmental law, u: Jonas Ebbesson i Phoebe Okowa (ur.). *Environmental Law and Justice in Context*. Cambridge: Cambridge University Press, 316-332

Brzoska, Michael (2012). Climate change and the military in China, Russia, the United Kingdom, and the United States. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 68(43)

Buhaug, Halvard i Theisen, Ole Magnus (2012). On Environmental Change and Armed Conflict, u: Jürgen Scheffran, Michael Brzoska, Hans Günter Brauch, Peter Michael Link i Janpeter Schilling (ur.). *Climate Change, Human Security and Violent Conflict: Challenges for Societal Stability, Hexagon Series on Human 43 and Environmental Security and Peace 8*. Heidelberg: Springer (43-56)

Burson, Bruce (2010). Environmentally Induced Displacement and the 1951 Refugee Convention: Pathways to Recognition, u: Tamer Afifi i Jill Jäger (ur.). *Editors Environment, Forced Migration and Social Vulnerability*. Springer, 3-16

Burton, Ian; Robert, Kates i White, Gilbert F. (1993). *The environment as hazard (Second Edition)*. The Guilford Press

Buttel, Frederick; Dickens, Peter; Dunlap, Riley i Gijswijt, August (2002). *Sociological Theory and the Environment: An Overview and Introduction*, u: Frederick Buttel, August Gijswijt, Peter Dickens i Riley Dunlap (ur.). *Sociological Theory and the*

Environment: Classical Foundations, Contemporary Insights Paperback. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 3-32

Buzan, Barry; Wæver, Ole i de Wilde, Jaap (1998). *Security: A New Framework for Analysis*, Boulder. Kumarian Press: Lynne Rienner

Carević, Melita (2015). *European Union climate change regulation and its impact on global standard-setting*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet (doktorska disertacija)

Carr, David (2009). Population and deforestation: why rural migration matters. *Progress in Human Geography*, 2009(33): 355-378

Carter, Neil. (2007). *The Politics of the Environment: Ideas, Activism, Policy*, (2nd ed). New York: Cambridge University Press

Castles, Stephen (2002). *Environmental change and forced migration: making sense of the debate*. UNHCR: new issues in refugee research. Working Paper No 70. Geneva: UNHCR

Castles, Stephen (2003). Towards a Sociology of Forced Migration and Social Transformation. *Sociology BSA Publications Ltd.*, 37(1): 13–34

Castles, Stephen (2010a). Understanding global migration: a social transformation perspective. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(10): 1565–1586

Castles, Stephen (2010b). Afterword: What Now? Climate-Induced Displacement after Copenhagen, u: Jane McAdam (ur.). *Climate Change and Displacement. Multidisciplinary Perspectives*. Hart Publishing, 239-246

Castles, Stephen (2011). Concluding comments on the climate change-migration nexus. u: Etienne Piguet, Antoine Pecoud, i Paul de Guchteneire (ur.). *Migration and Climate Change*. Cambridge: Cambridge University Press, 415-27

Castles, Stephen i Miller, Mark (2003). *The age of migration (3rd ed)*. Guilford Press

Castles, Stephen; de Haas, Hein i Miller, Mark (2013). *Age of Migration (5th ed)*, (chapter 9: Migration, Security and the Debate on Climate Change). Palgrave Macmillan, 198-214

Castree, Noel; Demeritt, David i Liverman, Diana (2009). Introduction: Making Sense of Environmental Geography, u: Noel Castree, David Demeritt, Diana Liverman i Bruce Rhoads (ur.). *A Companion to Environmental Geography*. Blackwell Publishing Ltd., 1-16

Catton, William i Dunlap, Riley (1978). Paradigms, theories, and the primacy of the HEP-NEP distinction. *American Sociologist*, 1978(13): 256-259

Chandran, Anu; Bhadri, Rajib i Swamy, Anjaneya (2012). The role of doomsday tourism in setting new paradigms towards addressing climate change issues – a qualitative study on the indian perspective. *Cultur – Revista de cultura e Turismo*, 6(3): 99-110

Christian Aid (2007). *Human tide: The real migration crisis. A Christian Aid report*. May 2007. www.christianaid.org.uk/images/human-tide.pdf (12.9.2014.)

Cifrić, Ivan (1989). *Socijalna ekologija: Prilozi zasnivanju discipline*. Zagreb: Globus

Cifrić, Ivan (1990). *Ekološka adaptacija i socijalna pobuna*. Zagreb: Radničke novine

Cifrić, Ivan (2000). *Bioetika i ekologija: bioetičke i ekološke teme u sociološkoj perspektivi*. Zaprešić: Matica hrvatska Zaprešić

Cifrić, Ivan (2012a). *Kultura i okoliš (drugo doručeno izdanje)*. Zaprešić: Visoka škola za poslovanje i upravljanje, s pravom javnosti "Baltazar Adam Krčelić"

Cifrić, Ivan (2012b). *Leksikon socijalne ekologije*. Zagreb: Školska knjiga

CNN – Cable News Network (2014a). *Typhoon Hagupit pummels Philippines, killing at least two*. By Holly Yan, Mark Morgenstein and Saima Mohsin, CNN. December 8, 2014. <http://edition.cnn.com/2014/12/07/world/asia/philippines-typhoon-hagupit-ruby/index.html> (12.12.2014.)

CNN (2014b). *Ebola fears spark backlash against Latino immigrants*. By Maria Santana, CNN. October 12, 2014. <http://edition.cnn.com/2014/10/10/politics/ebola-fears-spark-backlash-latinos/> (12.12.2014.)

Conisbee, Molly i Simms, Andrew (2003). *Environmental Refugees: The Case for Recognition*, London: New economics foundation

Corendea, Cosmin; Warner Koko i Yuzva Kristina (2012). *Security, Social Vulnerability and Adaptation in Fragile States*. United Nations University Institute for Environment and Human Security (UNU-EHS), SOURCE No.11/2012, 121

Council of the European Union and European Parliament (2001). *Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof*. L 212/12 EN Official Journal of the European Communities 7.8.2001. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=celex:32001L0055> (17.7.2014.)

Council of the European Union and European Parliament (2003). *Council Directive 2003/86/EC of 22 September 2003 on the right to family reunification*. OJ L 251. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=URISERV:l33118&from=EN> (17.7.2014.)

Council of the European Union and European Parliament (2011). *Directive 2011/95/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on standards for the qualification of third-country nationals or stateless persons as beneficiaries of international protection, for a uniform status for refugees or for persons eligible for*

subsidiary protection, and for the content of the protection granted. OJ L 337, 20.12.2011. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32011L0095> (17.7.2014.)

Council of the European Union and European Parliament (2013a). *Regulation (EU) No 604/2013 of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 establishing the criteria and mechanisms for determining the Member State responsible for examining an application for international protection lodged in one of the Member States by a third-country national or a stateless person.* OJ L 180, 29.6.2013. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R0604&from=EN> (17.7.2014.)

Council of the European Union and European Parliament (2013b). *Regulation (EU) No 603/2013 of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on the establishment of 'Eurodac' for the comparison of fingerprints for the effective application of Regulation (EU) No 604/2013 establishing the criteria and mechanisms for determining the Member State responsible for examining an application for international protection lodged in one of the Member States by a third-country national or a stateless person and on requests for the comparison with Eurodac data by Member States' law enforcement authorities and Europol for law enforcement purposes, and amending Regulation (EU) No 1077/2011 establishing a European Agency for the operational management of large-scale IT systems in the area of freedom, security and justice.* OJ L 180, 29.6.2013. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32013R0603> (17.7.2014.)

Council of the European Union and European Parliament (2013c). *Directive 2013/33/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 laying down standards for the reception of applicants for international protection.* OJ L 180, 29.6.2013. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32013L0033> (17.7.2014.)

Council of the European Union and European Parliament (2013d). *Directive 2013/32/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on common procedures for granting and withdrawing international protection.* OJ L 180, 29.6.2013. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32013L0032> (17.7.2014.)

Courtland, Robinson (2004). *Risks and Rights: The Causes, Consequences, and Challenges of Development-Induced Displacement.* The Brookings Institution-SAIS Project on Internal Displacement. Occasional Paper. www.brookings.edu/fp/projects/idp/articles/didreport.pdf (12.9.2014.)

Cullen, Heidi (2010). *The Weather of the Future.* New York: Harper.

Curtis, Sarah i Oven Katie (2012). Geographies of health and climate change. *Progress in Human Geography*, 36(5): 654–666

Čaldarović, Ognjen (1995). *Socijalna teorija i hazardni život: rizici i suvremeno društvo* Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo: Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta

Čaldarović, Ognjen i Rogić, Ivan (1997) Analiza strukture ekološkog rizika. u: Ognjen Čaldarović, Ivan Rogić i Damir Subašić (ur.). *Kako živjeti s tehničkim rizikom*. Agencija za posebni otpad. Zagreb. 37-53

Čaldarović, Ognjen (2012). *Prema društvu uspješno reguliranog rizika?* Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo: Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu

Dailymail (2014). 'We're f*****': *Climate change will be catastrophic for mankind after study reveals methane leaking from the Arctic Ocean, scientist warns*. By Ellie Zolfagharifard. 8 August 2014. <http://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-2719727/Were-f-ked-Climate-change-catastrophe-mankind-study-shows-methane-leaking-Arctic-Ocean-scientist-warns.html> (12.12.2014.)

de Haas, Hein (2007). The complex role of migration in shifting rural livelihoods: a Moroccan case study, u: Ton Naerssen, Ernst van Spaan i Annelies Zoomers (ur.). *Global Migration and Development*. New York, London: Routledge. 21-42

de Haas, Hein (2011). Mediterranean migration futures: Patterns, drivers and scenarios. *Global Environmental Change*, 21(1): 59-69

Delort, Robert i Walter, François (2002). *Povijest europskog okoliša*. Zagreb: Barbat: Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja

Detraz, Nicole i Betsill, Michelle (2009). Climate change and environmental security: For whom the discourse shifts. *International Studies Perspectives*, 10(3): 303-320.

DHMZ – Državni hidrometeorološki zavod (2014a). *Klima i klimatske promjene*. http://klima.hr/klima.php?id=klimatske_promjene (12.8.2014.)

DHMZ (2014b) *Stoljetna poplava na donjem toku rijeke Save*. Zagreb, 20. svibnja 2014., http://klima.hr/razno/priopcenja/poplava_sava_2014.pdf (12.8.2014.)

Diamond, Jared (2005). *Collapse - how societies choose to fail or succeed*. London: Penguin books

Dobson, Andrew i Eckersley, Robyn (2006). *Political Theory and the Ecological Challenge*. Cambridge: Cambridge University Press

Docherty, Bonnie i Giannini, Tyler (2009). Confronting a rising tide: a proposal for a convention on climatechange refugees. *Harvard Environmental Law Review*, 33: 349–403

Domazet, Mladen (2014). Treba nam promjena: Ideje rasta i razvoja u doba krize fosilne energije i kapitalizma. *Etnološka tribina*. 37(44): 3-36

Doocy, Shannon; Daniels, Amy; Dooling, Shayna i Gorokhovich, Yuri (2013). The Human Impact of Volcanoes: a Historical Review of Events 1900-2009 and Systematic Literature Review. *PLOS Currents Disasters*, 16(1)

Dove, Michael (2014). *The Anthropology of Climate Change: An Historical Reader*. New Jersey: Wiley Blackwell

Dunlap, Riley (2002). Paradigms, Theories, and Environmental Sociology. u: Frederick H. Buttel, August Gijswijt, Peter Dickens i Riley Dunlap (ur.). *Sociological Theory and the Environment: Classical Foundations, Contemporary Insights*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 329-350

Dunlap, Riley i Catton, William (1979). Environmental Sociology. *Annual Review of Sociology*, 5: 243-273

Dunlap, Riley i Rosa, Eugene (2000). Environmental sociology, u: Edgar Borgatta i Rhonda Montgomery (ur.). *Encyclopedia of Sociology - Volume 2 (second edition)*. New York: MacMillan, 800-813

Dunlap, Riley (2010). The maturation and diversification of environmental sociology: from constructivism and realism to agnosticism and pragmatism, u: Michael Redclift i Graham Woodgate (ur.). *The International Handbook of Environmental Sociology (second edition)*. Northampton: Edward Elgar Publishing Limited, 15-32

Durkheim, Emile (2008). *Elementarni oblici religijskog života*. Zagreb: Jesenski i Turk

DUZS – Državna uprava za zaštitu i spašavanje (2014). *Poplave u Vukovarsko-srijemskoj županiji u svibnju 2014*. http://www.duzs.hr/download.aspx?f=dokumenti/Clanci/Poplave_u_Vukovarsko-srijemskoj_zupaniji_u_svibnju_2014.pdf (19.12.2014.)

Düvell, Franck (2008). Migration, Global, u: Vincent N. Parrillo (ur.). *Encyclopedia of Social Problems*. Los Angeles: Sage, 582-585

Düvell, Franck (2011). Paths into Irregularity: The Legal and Political Construction of Irregular Migration. *European Journal of Migration and Law*, 13: 275–295

DZS – Državni zavod za statistiku (2014). *Kontingenti stanovništva po gradovima/općinama, popis 2011*. Državni zavod za statistiku. http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/htm/H01_01_03/h01_01_03_zup16.html (28.8.2014.)

EACH-FOR (2008) *Environmental Change and Forced Migration Scenarios: Preliminary Findings from the EACH-FOR project on Environmentally Induced Migration*

EACH-FOR (2009) *EACH-FOR: Environmental Change and Forced Migration Scenarios – D.3.4. Synthesis Report*. http://www.each-for.eu/documents/EACH-FOR_Synthesis_Report_090515.pdf (14.7.2013.)

EC - European Commission (2009): *White Paper on Adapting to climate change: Towards a European framework for action*. COM, 147: 5. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0147:FIN:EN:PDF> (17.11.2014.)

EC (2015). *European Agenda on Migration*. Communication from the commission to the european parliament, the council, the european economic and social committee and the committee of the regions. COM(2015) 240 final, 13.5.2015., http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/european-agenda-migration/background-information/docs/communication_on_the_european_agenda_on_migration_en.pdf (17.5.2015.)

Ehrhart, Charles, Andrew Thow; de Blois, Mark i Warhurst, Alyson (2009). *Humanitarian implications of climate change: mapping emerging trends and risk hot spots*, http://www.care.org/sites/default/files/documents/CC-2009-CARE_Human_Implications.pdf (28.8.2014.)

El-Hinnawi, Essam (1985). *Environmental Refugees*. Nairobi: United Nations Environment Programme

Elliott, James i Pais, Jeremy (2006). Race, Class, and Hurricane Katrina: Social Differences in Human Responses to Disaster. *Social Science Research*, 35: 295-321

EM-DAT – International disaster database (2015). <http://www.emdat.be/database> (28.8.2014.)

EM-DAT/CRED (2014). *Disaster Data: A Balanced Perspective - Natural disasters in 2013*. u: CRED CRUNCH. Issue No.35. April 2014. www.cred.be/sites/default/files/CredCrunch34.pdf (3.1.2015.)

FAO – Food and Agriculture organization of United Nations (2011). *State of food insecurity in the world*. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations

FAO (2012). *State of the World's Forests 2012*. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations

Faist, Thomas i Schade, Jeanette (2013). The Climate–Migration Nexus: A Reorientation, u: Thomas Faist i Jeanette Schade (ur.). *Disentangling Migration and Climate Change: Methodologies, Political Discourses and Human Rights*. Dodrecht: Springer, 3-28

Farbotko, Carol i Lazrus, Heather (2011). The first climate refugees? Contesting global narratives of climate change in Tuvalu, *Global Environmental Change*, 22 (2), 382-390.

Fiddian-Qasmiyeh, Elena; Loescher, Gil; Long, Katy i Sigona, Nando (2014). *The Oxford Handbook of Refugee and Forced Migration Studies*. Oxford: Oxford University Press

Filčák, Richard (2010). Migration to Contaminated Sites: Migrant's Settlements in Central and Eastern Europe Built-in Places with High Environmental and Social Vulnerability, u: Tamer Afifi i Jill Jäger (ur.). *Environment, Forced Migration and Social Vulnerability*. Heidelberg: Springer, 133-144

Findlay, Allan M. (2011). Migrant destinations in an era of environmental change. *Global Environmental Change*, 21: 50–58

Findley, Sally E. (1994). Does Drought Increase Migration? A Study of Migration from Rural Mali during the 1983-1985 Drought. *International Migration Review*, 28(3): 539-553

Foresight (2011). *Migration and Global Environmental Change: Final Project Report*. London: The Government Office for Science

Frey, Scott; McCormick, Sabrina i Rosa, Eugene (2007). The sociology of risk, u: Clifton Bryant i Dennis Peck (ur.). *21st century sociology: A reference handbook vol.2*. Sage, 81-87

Frontex (2014). *Annual Risk Analysis*. Warsaw: European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union

Fussell, Elizabeth; Narayan, Sastry i Van Landingham, Mark (2010). Race, socioeconomic status, and return migration to New Orleans after Hurricane Katrina. *Population and Environment*, 31(1-3): 20–42

García-Acosta, Virginia (2007) Risks and Disasters in the History of the Mexico Basin: Are they Climatic or Social? *The Medieval History Journal*, 10: 127

Geiger Zeman, Marija i Zeman, Zdenko (2010). *Uvod u sociologiju (održivih) zajednica*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar

Gemenne, Francois (2010). What's in a Name: Social Vulnerabilities and the Refugee Controversy in the Wake of Hurricane Katrina, u: Tamer Afifi i Jill Jäger (ur.). *Environment, Forced Migration and Social Vulnerability*. Springer, 29-40

Gemenne, Francois (2011a). Why the numbers don't add up: A review of estimates and predictions of people displaced by environmental changes. *Global Environmental Change*, 21: 41–49

Gemenne, Francois (2011b). How they became the human face of climate change: Research and policy interactions in the birth of the “environmental migration” concept. u:

Etienne Piguet, Antoine Pecoud, i Paul de Guchteneire (ur.). *Migration and climate change*. Cambridge: Cambridge University Press and UNESCO publishing. 225-259

Gemenne, Francois, Brücker, Pauline i Ionesco, Dina (ur.). (2012). *The State of Environmental Migration 2011*. Institute for Sustainable Development and International Relations (IDDRI); International Organization for Migration (IOM)

Gibney, Matthew (2004). *The Ethics and Politics of Asylum*. Cambridge: Cambridge University Press

Giddens, Anthony (1990). *Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press

Giddens, Anthony (1999). Risk and Responsibility. *Modern Law Review*, 62(1): 1-10

Giddens, Anthony (2009). *The Politics of Climate Change*. Cambridge: Polity Press

Gilbert, Roy (2001). *Doing More for Those Made Homeless by Natural Disasters*. Disaster Risk Management Series No. 1, Washington, DC: World Bank. <http://siteresources.worldbank.org/INTDISMGMT/Resources/housing.pdf> (4.4.2013.)

Gleditsch, Nills Peter; Wallensteen, Peter; Eriksson, Mikael; Sollenberg, Margareta i Strand, Havard (2002). Armed Conflict 1946–2001: A New Dataset, *Journal of Peace Research*, 39: 615–637

Gleditsch, Nils Petter (2012). Whither the weather? Climate change and conflict. *Journal of Peace Research*, 49: 3

Global Humanitarian Forum (2009). *The Anatomy of a Silent Crisis. Human Impact Report ClimateChange*. Geneva: Global Humanitarian Forum. <http://www.ghf-ge.org> (4.4.2013.)

Goodwin, Gill i McAdam, Jane (2007). *The Refugee in International Law (3rd edition)*. Oxford: Oxford University Press

Goldammer, Johann i Nikolov, Nikola (2007). *Ecological damage assessment of the wildfires in the Former Yugoslav Republic of Macedonia in 2007*. Joint UNEP/OCHA Environment Unit. Final Draft – 30 September 2007. <http://www.fire.uni-freiburg.de/GlobalNetworks/SEEurope/FYROM-2007.pdf> (4.4.2013.)

Goldstone, Jack (2001). Demography, environment, and security, u: Paul Diehl i Nills Gleditsch (ur.). *Environmental conflict*. Boulder: Westview Press, 84-108

Gorlick, Brian (2007) *Environmentally Displaced Persons: a UNHCR perspective*. http://www.equatorinitiative.org/images/stories/events/2009events/brian_gorlick_environmentally_displaced_persons_unhcr_perspective.pdf (4.4.2013.)

Goudie, Andrew (2013). *The human impact on the natural environment: past, present, and future (7. edition)*. Malden, MA: Oxford: Blackwell Pub.

Goudsblom, Johan i de Vries, Bert (ur.) (2003). *Mappae Mundi Humans and their Habitats in a Long-Term Socio-Ecological Perspective: Myths, Maps and Models*, Amsterdam: Amsterdam University press

Guha-Sapir, Debarati; Hoyois, Philippe i Below, Regina (2014). *Annual Disaster Statistical Review 2013: The Numbers and Trends*. Brussels: Centre for Research on the Epidemiology of Disasters. www.cred.be/sites/default/files/ADSR_2013.pdf (4.9.2014.)

Gushulak, Brian i MacPherson, Douglas (2004). *Globalization of Infectious Diseases: The Impact of Migration 1742-8*. CID 38 (15 June), Travel medicine

Haberle, Simon i Lusty, Alex (2000). Can climate influence cultural development? A view through time. *Environment and History*, 6: 349-369.

Haines, Andy; Kovats, Sari; Campbell-Lendrum, Dick i Corvalan, Carlos (2006). Climate change and human health: Impacts, vulnerability and public health. *Public Health*, 120: 585–596

Hall, Michael (2012). Tourism and climate change: knowledge gaps and issues, u: Tej Vir Singh (ur.). *Critical debates in tourism*. Buffalo: Channel View Publications, 318-337

Hammer, Thomas (2004). Desertification and migration: a political ecology on environmental migration in West Africa, u: Jon Unruh, Maarten Krol i Nurit Kliot (ur.). *Environmental Change and its Implications for Population Migration*. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers, 231-246.

Hannigan, John (2006). *Environmental Sociology (second edition)*. London: Routledge

Harrel-Bond, Barbara (1986). *Imposing Aid: Emergency Assistance to Refugees*. Oxford: Oxford University Press

Hartmann, Betsy (2010). Rethinking climate refugees and climate conflict: rhetoric, reality and the politics of policy discourse. *Journal of International Development*, 22: 233–246

Hathaway, James (1991). *The Law of Refugee Status*. Toronto: Butterworths

Hathaway, James (2007). Why refugee law still matters, *Melbourne Journal of International Law*, 8: 89–103

Hajat, Shakoor i Telfar Barnard, Lucy (2014). Heat-related and Cold-related Mortality and Morbidity, u: Colin Butler (ur.). *Climate Change and Global Health*. CABI: Wallingford, 21-37

Hearn Morrow, Betty i Phillips, Brenda (1999) What's Gender „Got to Do With It“?. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 17 (1): 5-11

Heimann, Martin (2010). How Stable Is the Methane Cycle? *Science*, 327(5970): 1211-1212

Heinrichs, Harald i Gross, Matthias (2010). Introduction: New Trends and Interdisciplinary Challenges in Environmental Sociology, u: Matthias Gross i Harald Heinrichs (ur.). *Environmental Sociology, European Perspectives and Interdisciplinary Challenges Migration*. Heidelberg: Springer, 1-18

Henson, Robert (2011). *The Rough Guide to Climate Change*. London: Rough Guides

Heršak, Emil (2005). *Drevne seobe: prapovijest i stari vijek*. Zagreb: Školska knjiga

Homer-Dixon, Thomas, (1994). Environmental Scarcities and Violent Conflict: Evidence from Cases, *International Security* 19(1): 5–40.

Homer-Dixon, Thomas (1999). *Environment, scarcity, and violence*. Princeton University Press

Hrvatska vodoprivreda (2014). Poplave u Hrvatskoj. *Hrvatske vode*. 22(207)

Hugo, Graeme (1996). Environmental concerns and international migration. *International Migration Review* 30: 105–131.

Hugo, Graeme (2008). Migration, Development and Environment. *IOM Migration research series*, 35. Geneva: IOM

Hugo, Graeme (2010). Climate Change-Induced Mobility and the Existing Migration Regime in Asia and the Pacific, u: Jane McAdam (ur.). *Climate Change and Displacement: Multidisciplinary Perspectives*. Oxford: Hart Publishing, 9-36

Huysmans, Jef (2006). *The politics of insecurity: fear, migration and asylum in the EU*. London: Routledge

Huysmans, Jef i Squire, Vicki (2009). Migration and Security, u: Myriam Dunn Cavelty i Victor Mauer (ur.). *Handbook of Security Studies*. London: Routledge

IASC - Inter Agency Standing Committee (2011). *Guidelines on the Protection of Persons in Situations of Natural Disasters*. Brookings – Bern Project on Internal Displacement, Washington, DC.

IDMC/NRC - Internal Displacement Monitoring Centre/Norwegian Refugee Council (2011). *Displacement due to Natural Hazard-Induced Disasters. Global Estimates for 2009 and 2010*. Geneva: IDMC & NRC.

IDMC/NRC (2014a). *Global Estimates 2014: People displaced by disasters*. Geneva: Internal Displacement Monitoring Centre/Norwegian Refugee Council.

IDMC/NRC (2014b). *Global Overview 2014: People internally displaced by conflict and violence*. Geneva: Internal Displacement Monitoring Centre/Norwegian Refugee Council.

IDMC/NRC (2014c) *Bosnia and Herzegovina Ethno-political agendas still prolonging displacement*. Geneva: Internal Displacement Monitoring Centre/Norwegian Refugee

Council. <http://www.internal-displacement.org/assets/library/Europe/Bosnia-and-Herzegovina/pdf/201411-eu-bosnia-overview-en.pdf> (11.11.2014.)

IDMC/NRC (2015) *Global Estimates 2015. People displaced by disasters*. Geneva: Internal Displacement Monitoring Centre/Norwegian Refugee Council.

IFRC/RCS (2012). *World Disasters Report 2012: Focus on forced migration and displacement*. International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, Geneva

IOM - International Organization for Migration (2013). *World Migration Report 2013 – Migrant Well-being and Development*. Geneva: International Organization for Migration

IOM (2014). *IOM Outlook on Migration, Environment and Climate Change*. Geneva: International Organisation for Migration

IPCC IV - Intergovernmental Panel on Climate Change (2007). *Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge: Cambridge University Press.

IPCC V (2013a). *Climate Change 2013: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fifth Assessment Report of the IPCC*. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA

IPCC V (2013b): *Principles governing IPCC work*. <https://www.ipcc.ch/pdf/ipcc-principles/ipcc-principles.pdf> (11.11.2014.)

IPCC V (2014) *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part B: Regional Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge University Press, Cambridge

ISRBC - International Sava River Basin Commission (2014) *Preliminary Flood Risk Assessment in the Sava River Basin*. July 2014. http://www.savacommission.org/dms/docs/dokumenti/documents_publications/publications/other_publications/pfra/preliminary_flood_risk_assessment_in_the_sava_river_basin_20140701.pdf (23.11.2014.)

Jacobson, Jodi (1988). *Environmental Refugees: a Yardstick of Habitability*. World Watch Paper, no. 86, Washington, DC: World Watch Institute

Jacques, Peter (2009). *Environmental Skepticism: Ecology, Power and Public Life*. Farnham: Ashgate

Jöst, Frank (2003). Population, u: Edward A. Page, John Proops (ur.). *Environmental thought*. Cheltenham, UK; Northampton, MA, (276-298)

Kalanj, Rade (1994). *Moderno društvo i izazovi razvoja*. Hrvatsko sociološko društvo: Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta

Kälin, Walter (2012). Protecting People Crossing Borders in the Context of Climate Change Normative Gaps and Possible Approaches, u: Walter Kälin i Nina Schrepfer (ur.). *Legal and protection policy research series*. Switzerland: University of Bern

Katunarić, Vjeran (2014). Katastrofe i migracije: kritičko-hermeneutički pristup. *Migracijske i etničke teme*. 30(3): 297-330

Kelley, Colin; Mohtadi, Shahrzad; Cane, Mark; Seager, Richard i Kushnir, Yochanan (2015). Climate change in the Fertile Crescent and implications of the recent Syrian drought. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 112(11): 3241–3246

Kibreab, Gaim (1997). Environmental causes and impact of refugee movements: a critique of the current debate. *Disasters*, 21(1): 20-38

Kiss, Alexandre i Shelton, Dinah (2007). *Guide to International Environmental Law*. Boston: Martinus Nijhoff Publishers

Kniveton, Dominic; Schmidt-Verkerk, Kerstin; Smith, Christopher i Black, Richard (2008). *Climate change and migration: improving methodologies to estimate flows*. IOM Migration Research Series, No.33. Brighton: Sussex University Press

Kolmannskog, Vikram (2008). *Future Floods of Refugees: A comment on climate change, conflict and forced migration*. Oslo, Norway: Norwegian Refugee Council

Kolmannskog, Vikram i Myrstad, Finn (2009). Environmental Displacement in European Asylum Law. *European Journal of Migration and Law*. 11(2009): 313–326

Koska, Viktor (2009). Return and Reintegration of Minority Refugees: The Complexity of the Serbian Returnees Experiences in the Town of Glina. *Politička misao*, 45(5): 191–217

Kothari, Uma (2003). Staying put and staying poor? *Journal of International Development*, 15: 645-657

Kothari, Uma (2014). Political discourses of climate change and migration: resettlement policies in the Maldives. *The Geographical Journal*, 180(2): 130–140

Krause, Monika (2008) Undocumented Migrants: An Arendtian Perspective. *European Journal of Political Theory*, 7(3): 331-348

Ksentini, Fatma Zohra (1994). Human Rights and the Environment: Final Report. *United Nations. Sub-commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities*. UN: New York

Kumar Jha, Madan (2010). Natural and Anthropogenic Disasters: An Overview, u: Madan Kumar Jha (ur.). *Natural and Anthropogenic Disasters: Vulnerability Preparedness and Mitigation*. New Delhi: Capital Pub, 1-16

Laczkó, Frank i Aghazarm, Christine (2009). *Migration, Environment and Climate Change: assessing the evidence*. Geneva: IOM

Lalić Novak, Goranka (2013). Sustav azila u Republici Hrvatskoj: dosadašnji razvoj i moguće perspektive. u: Župarić-Iljić, Drago (ur.). *Prvih deset godina razvoja sustava azila u Hrvatskoj (s osvrtom na sustave azila u regiji)*, Zagreb : Institut za migracije i narodnosti, Centar za mirovne studije, Kuća ljudskih prava, 2013. 14-32.

Lancet – Lancet and University College London Institute for Global Health Commission (2009). Managing the health effects of climate change. *Lancet*, 373: 1693–1733

Lay, Vladimir; Kuftrin, Krešimir i Puđak, Jelena (2008). *Kap preko ruba čaše: Klimatske promjene - Svijet i Hrvatska*. Zagreb: Hrvatski centar “Znanje za okoliš”

Lee, Shin-Wha (2001). Emerging Threats to International Security: Environment, Refugees, and Conflict. *Journal of international and area studies*, 8(1): 73-90

Lemos, Maria Carmen i Agrawal, Arun (2006). Environmental governance. *Annual Review of Environmental Resources*, 31: 297–325

Loescher, Gil; Betts, Alexander i Milner, James (2008). *The United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), The politics and practice of refugee protection into the twenty-first century*. Routledge: London i New York.

Lovelock, James (1972). Gaia as seen through the atmosphere. *Atmospheric Environment*. 6(8): 579–580

Luhmann, Niklas (1986). *Ecological communication (prvo izdanje)*, Chicago: University of Chicago Press

Luhmann, Niklas (1993). *Risk: a sociological theory*. Berlin: De Gruyter

Macnaghten, Phil i John Urry (1998). *Contested Natures*. Los Angeles: SAGE

Malkki, Liisa (1996). Speechless Emissaries: Refugees, Humanitarianism, and Dehistoricization. *Cultural Anthropology*, 11(3): 377-404

Markus, Tomislav (2004). *Ekologija i antiokologija: kasna tehnička civilizacija i mogućnosti radikalnog ekologizma*, Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo: Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta

Mayerfeld Bell, Michael (2012). *An Invitation to Environmental Sociology (4. edition)*. California: Pine Forge press

Markešić, Ivan (2013). Kriza eko-sustava iz perspektive Luhmannove teorije sustava. *Socijalna ekologija*, 22(3): 201-219

Maslin, Mark (2009). *Global Warming*. Oxford: Oxford University Press

Massey, Douglas; Arango, Joaquin; Graeme, Hugo; Kouaouci, Ali; Pellegrino, Adela i Taylor, Edward (1998). *Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium*. Oxford, England: Clarendon Press

Massey, Douglas; Axinn, William i Dirgha, Ghimire (2010). Environmental change and out-migration: evidence from Nepal? *Population and Environment* 32(2-3): 109-136

McAdam, Jane (2011a). *Climate Change Displacement and International Law: Complementary Protection Standards*. UNHCR Legal And Protection Policy Research Series. Geneva: UNHCR

McAdam, Jane (2011b). Swimming against the Tide: Why a Climate Change Displacement Treaty is Not the Answer, *International Journal of Refugee Law*, 23(1): 2–27

McAdam, Jane (2012). *Climate Change, Forced Migration, and International Law*. Oxford: Oxford University Press

McGranahan, Gordon; Balk, Deborah i Anderson, Bridget (2007). The rising tide: assessing the risks of climate change and human settlements in low elevation coastal zones. *Environment and Urbanization*, 19: 17-37

McLeman, Robert i Smit, Barry (2006). Migration as an adaptation to climate change. *Climatic Change*, 76: 31–53

McNamara, Karen Elizabeth i Gibson, Chris (2009). „We do not want to leave ourland“: Pacific ambassadors at the United Nations resist the category of „climate refugees“. *Geoforum*, 40: 475–483

McNeill, John (2003). Observations on the Nature and Culture of Environmental History. *History and Theory* 42(1): 5–43

Mesić, Milan (1992). Ekološke migracije. *Socijalna ekologija*, 1(2): 167-177

Mesić, Milan (1993). Međunarodno izbjegličko pravo: od uspona do krize, *Migracijske teme* 9 (2): 191-203.

Mesić, Milan (1994). Izbjeglice i izbjegličke studije: uvod u problematiku, *Revija za socijalnu politiku*, 2(1): 113-123

Mesić, Milan (2002). *Međunarodne migracije : tokovi i teorije*. Zagreb: Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta

Mesić, Milan (2006). *Multikulturalizam*, Zagreb: Školska knjiga

Mesić, Milan i Bagić, Dragan (2011). *Manjinski povratak u Hrvatsku - Studija otvorenog procesa (Minority Return to Croatia - Study of and Open Process)*. Zagreb: UNHCR

Mesić, Milan (2014). Međunarodne migracije – teorijski pristupi, u: Vlado Puljiz, Josip Tica i Davorko Vidović (ur.). *Migracije i razvoj Hrvatske: Podloga za hrvatsku migracijsku strategiju*. Hrvatska gospodarska komora, 157-174.

Mesić, Milan i Župarić-Iljić, Drago (2014b). Promjene i okolišu i ljudske migracije. *Migracijske i etničke teme* 30(3): 331-354

Mežnarić, Silva (2003). Migracijske aktualnosti: stanje, problemi, perspektive paradigmi istraživanja. *Migracijske i etničke teme*. 19(4): 323–341

Meybatyan, Silva (2014). Nuclear disasters and displacement. *Forced Migration Review*. No 45, <http://www.fmreview.org/en/crisis/meybatyan.pdf>63-65

Millennium Ecosystem Assessment (2005). *Ecosystems and Human Well-being: Desertification Synthesis*. Washington DC: World Resources Institute

Moeller, Dade (2005). *Environmental health (3rd edition)*. London: Harvard University Press

Mortreux, Colette i Barnett, Jon (2009). Climate change, migration and adaptation in Funafuti, Tuvalu. *Global Environmental Change* 19(1): 105–112

Munich Re (2014). *Loss events worldwide 1980 – 2013*. Münchener Rückversicherungs-Gesellschaft, Geo Risks Research, NatCatSERVICE

Munich RE (2015). *Loss events worldwide 1980 – 2014*. NatCatSERVICE. January 2015. www.preventionweb.net/files/44281_19802014paketworldusde4zu3.pdf (1.2.2015.)

Myers, Norman (1993). Environmental refugees in a globally warmed world. *Bioscience* 43: 752–761

Myers, Norman i Kent, Jennifer (1995). *Environmental Exodus: An Emergent Crisis in the Global Arena*. Washington DC: Climate Institute.

Myers, Norman (2002). Environmental refugees: a growing phenomenon of the 21st century. *Philosophical Transactions of the Royal Society London*, 357: 609–613

Myers, Norman i Kent, Jennifer (2001). Food and hunger in Sub-Saharan Africa. *The Environmentalist* 21: 41–69

NAPA - National Adaptation Programmes of Action (2012). *Migration in National Adaptation Programmes of Action (NAPAs)*. Migrating out of poverty Research Programme Consortium, Briefing Paper No. 2. March 2012. <http://migratingoutofpoverty.dfid.gov.uk/files/file.php?name=napas-bp-15-mar-2012.pdf&site=354> (11.11.2014.)

NAPA (2015). *NAPAs received by the secretariat*. http://unfccc.int/adaptation/workstreams/national_adaptation_programmes_of_action/items/4585.php (9.1.2015.)

Neumayer, Eric (2005). Bogus Refugees? The determinants of asylum migration to Western Europe, *International Studies Quarterly*, 49(3): 389–410

Nicholls, Robert (2004). Coastal flooding and wetland loss in the 21st century: changes under the SRES climate and socioeconomic scenarios. *Global Environmental Change*, 14(1): 69–86

NIPCC – Non-governmental International Panel on Climate Change Web-site (2014). Climate Change Reconsidered. [www.nipccreport.org](http://climatechangereconsidered.org/) i <http://climatechangereconsidered.org/> (11.8.2014.)

Nordas, Ragnhild i Gleditsch, Niels Petter (2007). Climate change and conflict. *Political Geography*, 26: 627-638

Nyers, Peter (2006). *Rethinking Refugees: Beyond State of emergency*. London: Routledge

O'Brien, Karen i Barnett, Jon (2013). Global Environmental Change and Human Security. *Annual Review of Environment and Resources*, 38: 373-391

Ofak, Lana (2013). Pravo na zdrav okoliš i okolišna demokracija, u: Branka Galić i Krešimir Žažar (ur.). *Razvoj i okoliš – perspektive održivosti*, Zagreb: FF Press, 195-205

OECD - Organisation for Economic Co-operation and Development (2012), *OECD Environmental Outlook to 2050: The Consequences of Inaction*, Paris: OECD Publishing

OAS – Organization of American States (1984). *Cartagena Declaration on Refugees*. http://oas.org/dil/1984_Cartagena_Declaration_on_Refugees.pdf (12.9.2013.)

OAU - Organization of African Unity (1969). *Convention Governing the Specific Aspects of Refugee Problems in Africa*. <http://www.au.int/en/treaties> (12.9.2013.)

Ombudsman - Republika Hrvatska Pučki Pravobranitelj (2014). *Izješće pučke pravobraniteljice o ljudskim pravima u kontekstu katastrofe uzrokovane poplavom u Vukovarsko-srijemskoj županiji* 5. prosinca 2014. <http://www.sabor.hr/fgs.axd?id=41313> (2.2.2015.)

OXFAM International (2009). *Suffering the Science - Climate change, people, and poverty*. Oxfam Briefing Paper 6 July 2009. OXFAM International

Pain, Rachel (2010) The New Geopolitics of Fear. *Geography Compass* 4/3(2010): 226–240

Papadakis, Elim (2002). Social theory and the environment: A System-theoretical perspective, u: Frederick H. Buttel, August Gijswijt, Peter Dickens i Riley Dunlap (ur.). *Sociological Theory and the Environment: Classical Foundations, Contemporary Insights*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 119-142

Pelling, Mark (2011). *Adaptation to Climate Change: From resilience to transformation*. London: Routledge

Perch-Nielsen, Sabine; Bättig, Michele i Imboden, Dieter (2008). Exploring the link between climate change and migration. *Climatic Change*, 91: 375–393

Perković, Marijan i Puljiz, Vlado (2001) Ratne štete, izdaci za branitelje, žrtve i stradalnike rata u Republici Hrvatskoj, *Revija za socijalnu politiku*, 8(2): 235-238

Perrow, Charles (2011). *Normal Accidents: Living with High Risk Technologies (3rd edition)*. Princeton: Princeton University Press

Petersen, Hanne (2009). Gender and environmental law and justice: thoughts on sustainable masculinities, u: Jonas Ebbesson i Phoebe Okowa (ur.). *Environmental Law and Justice in Context*. Cambridge: Cambridge University Press, 98-113

Piguet, Etienne (2008). *Climate change and forced migration*. New issues in refugee research. Research Paper No. 153, UNHCR, January 2008

Piguet, Etienne (2010a). Climate and Migration: A Synthesis, u: Tamer Afifi i Jill Jäger (ur.). *Environment, Forced Migration and Social Vulnerability*, Heidelberg: Springer, 73-86

Piguet, Etienne; Pecoud, Antoine i De Guchteneire, Paul (ur.). (2011). *Migration and Climate Change* (Introduction chapter). Cambridge: Cambridge University Press

Piguet, Etienne (2013). From “Primitive Migration” to “Climate Refugees”: The Curious Fate of the Natural Environment in Migration Studies. *Annals of the Association of American Geographers*, 103(1): 148-162

Podgorelec, Sonja (2008) *Ostarjeti na otoku - Kvaliteta života starijega stanovništva hrvatskih otoka*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 2008

Poncelet, Alice; Gemenne, François; Martiniello, Marco i Boussetta, Hassan (2010). A Country Made for Disasters: Environmental Vulnerability and Forced Migration in Bangladesh, u: Tamer Afifi i Jill Jäger (ur.). *Environment, Forced Migration and Social Vulnerability*, Heidelberg: Springer, 211-222

Pretty, Jules i Ward, Hugh (2001). Social Capital and the Environment. *World Development*, 29(2): 209-227

Rajaram, Prem Kumar (2002). Humanitarianism and Representations of the Refugee. *Journal of Refugee Studies*, 15(3): 247-264

Reliefweb (2014). *Floods in Serbia, Bosnia and Herzegovina, and Croatia*. 23 May 2014. <http://reliefweb.int/report/serbia/floods-serbia-bosnia-and-herzegovina-and-croatia-23-may-2014> (12.10.2014.)

Raleigh, Clionadh i Urdal, Henrik (2007). Climate Change, Environmental Degradation and Armed Conflict, *Political Geography* 26(6): 674–694

Renaud, Fabrice; Bogardi, Janos; Dun, Olivia i Warner, Koko (2007). Control, Adapt or Flee: How to Face Environmental Migration, *InterSecTions*, UNU-EHS, no. 5/2007, www.ehs.unu.edu/file.php?id=259_ (12.10.2014.)

Renaud, Fabrice, Dun, Olivia, Warner, Koko i Bogardi, Janos (2011). A Decision Framework for Environmentally Induced Migration, *International Migration*, 49(1): 5-29

Renner, Michael (2002). *The Anatomy of Resource Wars*. Worldwatch paper 162. Washington, DC: Worldwatch Institute

Ritzer, George i Ryan, Michael (2011). *The Concise Encyclopedia of Sociology*. Oxford: Blackwell

Rofi, Abdur; Doocy, Shannon i Courtland, Robinson (2006). Tsunami mortality and displacement in Aceh province, Indonesia. *Disasters*, 30(3): 340–350

Sands, Philippe (2003). *Principles of International Environmental Law*. Cambridge University Press

Sanghi, Apurva; Ramachandran, Sam; de la Fuente, Alejandro; Tonizzo, Martina; Sahin, Sebnem i Adam, Bianca (2011). *Natural hazards, unnatural disasters: the economics of effective prevention*. Washington DC ; World Bank Group

Saxton, Alison (2003). 'I Certainly Don't Want People Like That Here': The Discursive Construction of 'Asylum Seekers'. *Media International Australia, Incorporating Culture & Policy*, 109(2003): 109-120

Semyonov, Moshe; Rajzman, Rebeca i Gorodzeisky, Anastasia (2006). The Rise of Anti-Foreigner Sentiment in European Societies, 1988–2000, *American Sociological Review*, 71(3): 426–49

Shackley, Simon i Wynne, Brian (1995). Global Climate Change: The mutual construction of an emergent science-policy domain. *Science and Public Policy*, 22(4): 218-230

Shen, Shawn i Gemenne, Francois (2011). Contrasted Views on Environmental Change and Migration: the Case of Tuvaluan Migration to New Zealand. *International Migration*, 49: 224–242

Shiva, Vandana (2008). *Soil Not Oil: Environmental Justice in an Age of Climate Crisis*. New York: South End Press

Smith, Keith i Petley, David (2009). *Environmental hazards. Assessing risk and reducing disaster*. (5. ed). Routledge: London i New york

Sobel, Russel i Leeson, Peter (2006). Government's response to Hurricane Katrina: A public choice analysis. *Public Choice*, 127: 55–73

Stern, Nicholas (2007). *The Economics of Climate Change: The Stern Review*. Cambridge, UK: Cambridge University Press

Stone, Philip (2005). Consuming Dark tourism: A call for research. *Review of tourism research*, 3(5): 109-117

Strydom, Piet (2002). *Risk, environment and society*. Open University Press

Suhrke, Astri. (1994). Environmental degradation and population flows. *Journal of International Affairs*, 47: 473–496

Supek, Rudi (1973). *Ova jedina Zemlja: idemo li u katastrofu ili u Treću revoluciju?* Zagreb: Naprijed

Šimleša, Dražen (2010). *Ekološki otisak - Kako je razvoj zgazio održivost*. Zagreb: Tim press

Tainter, Joseph (2007). *Kolaps kompleksnih društava*. Zagreb: Jesenski i Turk

Theisen, Ole Magnus; Gleditsch, Nils Petter i Buhaug, Halvard (2013). Is climate change a driver of armed conflict? *Climatic Change*, 117(3): 613–625

Truong, Thanh-Dam i Gasper, Des (ur.) (2011). *Transnational Migration: The Migration-Development-Security Nexus and Human Security*. Berlin: Heidelberg, Springer-Verlag, 3-22

Udovičić, Božo (2009). *Čovjek i okoliš*. Zagreb: Kigen

UK Telegraph (2010). *Hungary threatened by 'ecological catastrophe' as toxic sludge escapes factory*, Telegraph (UK), 5 October 2010. <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/hungary/8043969/Hungary-threatened-by-ecological-catastrophe-as-toxic-sludge-escapes-factory.html> (12.12.2014.)

UN General Assembly, Convention Relating to the Status of Refugees, 28 July 1951, United Nations, Treaty Series, vol. 189

UN General Assembly, Protocol Relating to the Status of Refugees, 31 January 1967, United Nations, Treaty Series, vol. 606

UN – United Nations (1992a). *Rio Declaration on Environment and Development*. United Nations Conference on Environment & Development Rio de Janeiro, Brazil, 3 to 14 June 1992

UN (1992b). *AGENDA 21*. United Nations Conference on Environment & Development Rio de Janeiro, Brazil, 3 to 14 June 1992

UN (2007). *World Population Prospects: The 2006 Revision*. United Nations Population Division, <http://esa.un.org/unpp/> (7.9.2013.)

UN Serbia (2014) – *Serbia floods 2014*. Belgrade. http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/press_corner/floods/20140715-serbia-rna-report.pdf (7.9.2014.)

UNCCD (1994). *UN Convention to Combat Desertification In Those Countries Experiencing Serious Drought And/or Desertification, Particularly In Africa*. UN A/AC.241/27. 12 September 1994

UNCTAD - United Nations Conference on Trade and Development (2014). *The Least Developed Countries Report 2014 - Growth with structural transformation: A post-2015 development agenda*. 27 November 2014. http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ldc2014_en.pdf (12.1.2015.)

UN DESA - United Nations Department of Economic and Social Affairs (2011). *Population Distribution, Urbanization, Internal Migration and Development: An International Perspective*. UN DESA - Population Division

UN DESA (2013a). *World Population Prospects: The 2012 Revision, Key Findings and Advance Tables*. ESA/P/WP.227. UN DESA Population Division (2013).

UN DESA (2013b). *Cross-national comparisons of internal migration: An update on global patterns and trends*. UN DESA Population Division, *Technical Paper No. 2013/1*

UNDP - United Nations Development Programme (2007). *Human Development Report 2007/2008, Fighting Climate Change. Human Solidarity in a Divided World*. Houndmills: Palgrave Macmillan for UNDP

UNDP (2009). *Human Development Report 2009: Overcoming Barriers, Human Mobility and Development*. New York: UNDP

UNDP (2014). *Human development report 2014 - Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience*. New York Oxford, Oxford University Press

UNEP - United Nations Environment Programme (2007). *Global Environmental Outlook, GEO4 - Environment for development*. Malta: Progress press ltd.

UNEP (2012) *Global Environmental Outlook. GEO5. Environment for the future we want*. Malta: Progress press ltd.

UNFCCC (1992). *United Nation Framework Convention on Climate Change*. <http://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf> (7.9.2013.)

UNFPA - United Nations Population Fund State of World Population (2009). *Facing a Changing World: Women, Population and Climate*. www.unfpa.org/webdav/site/global/shared/documents/publications/2009/state_of_world_population_2009.pdf (7.9.2013.)

UN-HABITAT - United Nations Human Settlements Programme (2012). *State of the World's Cities Report 2012/2013: Prosperity of Cities*. Nairobi: UN-HABITAT

UNHCR - United Nations High Commission for Refugees (1991). *Guidelines on the Protection of Refugee Women*. Geneva: UNHCR

UNHCR (1996). *Environmentally-Induced Population Displacements and Environmental Impacts Resulting from Mass Migrations*. October 1996. <http://www.refworld.org/docid/4a54bbd6d.html> (7.9.2013.)

UNHCR (2002). A critical time for the environment. *Refugees*, No. 127.

UNHCR (2007). *Refugee Protection and Mixed Migration: A 10-Point Plan of Action*. Geneva: UNHCR

UNHCR (2009). *Climate change, natural disasters and human displacement: A UNHCR perspective*. Geneva: UNHCR.

UNHCR (2013). *Global trends 2012*. Geneva: UNHCR

UNHCR (2014). *Global trends 2013*. Geneva: UNHCR

UNHCR (2015). *Global trends 2014*. Geneva: UNHCR

UNISDR (2012). *Impacts of Disasters since the 1992 Rio de Janeiro Earth Summit*. The United Nations Office for Disaster Risk Reduction

UNISDR i CRED (2013). *2012 Disasters in numbers*. Geneva: United Nations Office for Disaster Risk Reduction

UNISDR (2014). *UN lauds Philippines handling of Typhoon Hagupit (Ruby)*. GENEVA, 8 December 2014. <http://www.unisdr.org/archive/41031> (7.9.2013.)

UN OCHA - Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (2004, [1998]), *Guiding Principles on Internal Displacement*, 22 July 1998, E/CN.4/1998/53/Add.2, www.refworld.org/docid/3c3da07f7.html (7.9.2013.)

UN OCHA (2015). Nepal earthquake, flash appeal revision. April-September 2015. https://www.humanitarianresponse.info/en/system/files/documents/files/nepal_earthquake_2015_revised_flash_appeal_draft_as_of_11june_10h.pdf (20.6.2015.)

Urry, John (2007). *Mobilities*. London: Polity Press

USA Today (2010). *Gulf oil spill now largest offshore spill in U.S. history as BP continues plug effort*. USA Today. <http://www.cacoastkeeper.org/news/gulf-oil-spill-now-largest-in-us-history-as-bp-continues-plug-effort> (12.12.2014.)

Večernji list (2015). *Obnova pri kraju - načelnik Gunje: Nitko iz kontejnera neće biti izbačen na silu*. Branimir Bradarić. 1. rujan 2015. <http://www.vecernji.hr/hrvatska/nacelnik-gunje-nitko-iz-kontejnera-nece-bit-izbacen-na-silu-1022312> (2.9.2015.)

Vertovec, Stephen (2009). *Transnationalism*. London: Routledge

Vlassopoulos, Chloe Anne (2010). Institutional Barriers to the Recognition and Assistance of Environmentally Forced Migrants, u: Tamer Afifi i Jill Jäger (ur.). *Environment, Forced Migration and Social Vulnerability*. Heidelberg: Springer, 17-27

Vörösmarty, Charles; Green, Pamela; Salisbury, Joseph i Lammers, Richard (2000). Global water resources: vulnerability from climate change and population growth. *Science*, 289(5477): 284-288

VUSZ – Vukovarsko-srijemska županija (2014). *Izješće o katastrofi na području Vukovarsko-srijemske županije*. Županijski stožer za zaštitu i spašavanje Vukovarsko-srijemske županije. lipanj 2014. godine.

Warner, Koko (2010). Global environmental change and migration: Governance challenges. *Global Environmental Change*, 20(2010): 402–413

Warner, Koko; Afifi, Tamer; Dun, Olivia; Stal, Marc i Schmidl, Sophia (2008). *Human Security, Climate Change and Environmentally Induced Migration*. United Nations University, Institute for Environment and Human Security

Warner, Koko; Afifi, Tamer; Kälin, Walter; Leckie, Scott; Ferris, Beth; Martin, Susan i Wrathall, David (2013). Changing climates, moving people: Framing migration, displacement and planned relocation. *UNU-EHS, Policy Brief No.8*

Warren, Rachel; Arnell, Nigel; Nicholls, Robert; Levy, Peter i Price, Jeff (2006). *Understanding the Regional Impacts of Climate Change*. Tyndall Centre Working Paper 90, Norwich: Tyndall Centre for Climate Change Research, 67

Westing, Arthur (2013). *From Environmental to Comprehensive Security*. Heidelberg: Springer

Westra, Laura, (2009). *Environmental Justice and the Rights of Ecological Refugees*. London: Sterling

Wilkinson, David (2003). Law. u: Edward Page i John Proops (ur.). *Environmental thought*. Northampton: Cheltenham, 102-121

Williams, Angela (2008). Turning the tide: Recognizing climate change refugees in international law. *Law and Policy*, 30(4): 502–529

Williams, Angela (2011). Climate Change Law: Creating and Sustaining Social and Economic Insecurity. *Social & Legal Studies*, 20(4): 499–513

Willis, Evan (2009). Climate change and medical sociology. *Medical Sociology Online*, 4(2): 53–63

World Bank (2010). *World Development Report 2010: Development and climate change*. Washington, DC: The World Bank

WHO- World Health Organization (2014a). *Quantitative risk assessment of the effects of climate change on selected causes of death, 2030s and 2050s*.

WHO (2014b). *Ebola response roadmap - Situation report*. World Health organization. 10 December 2014. (6.1.2015.)

WHO (2015). *Ebola data and statistics*. World Health Organization. <http://apps.who.int/gho/data/node.ebola-sitrep.quick-downloads?lang=en> (31.8.2015.)

Xu, Xibao; Tan, Yan i Yang, Guishan (2013). Environmental impact assessments of the Three Gorges Project in China: issues and interventions. *Earth-Science Reviews*, 124: 115-125

Zetter, Roger (2007). More labels, fewer refugees: remaking the refugee label in an era of globalization. *Journal of Refugee Studies*, 20(2): 172–192

Zetter, Roger (1991). Labelling Refugees: Forming and Transforming a Bureaucratic Identity. *Journal Studio*, 4(1): 39-62

Zetter, Roger (2009). The role of legal and normative frameworks for the protection of environmentally displaced people. u: Frank Laczkó i Christine Aghazarm (ur.). *Migration, Environment and Climate Change: assessing the evidence*. IOM. 385-441

Zetter, Roger (2011). *Protecting Environmentally displaced people: Developing the capacity of legal and normative frameworks*. University of Oxford: Refugee Studies Centre

Zierler, David (2011). *The Invention of Ecocide Agent Orange, Vietnam, and the Scientists Who Changed the Way We Think About the Environment*. Athens: University of Georgia Press

Zolberg, Aristide R. i Benda, Peter M. (ur.). (2001). *Global Migrants, Global Refugees: Problems and Solutions*. Berghahn: Providence Press

13. POPIS PRILOGA

Grafikoni:

Grafikon 1.	Prikaz globalne raseljenosti u razdoblju 2008.-2014.	87
Grafikon 2.	Prirodne katastrofe u svijetu 1980.-2014.	89
Grafikon 3.	Konceptualni okvir za razumijevanje pokretača migracije	133
Grafikon 4.	Sektorska dimenzija kreiranja okolišno-azilnih politika	195

Tablice:

Tablica 1	Ukupni broj izbjeglica i interno raseljenih osoba u svijetu 2008.-2014.	85
Tablica 2	Tipologija promjena u okolišu i njihov utjecaj na ljudska društva (okolišna ugroženost u predmigracijskoj fazi)	218
Tablica 3	Tipologija okolišnih migracija i raseljavanja obzirom na promjene u okolišu (faza pokretanja i odvijanja okolišne migracije i raseljavanja)	224
Tablica 4	Prijedlozi rješenja za zaštitu okolišnih migranata i raseljenika (u fazi prije, za vrijeme i nakon raseljavanja)	231

Slike:

Slika 1	Kumulativna područja okolišnih hazarda u svijetu	78
Slika 2	„Smrtonosne poplave diljem Hrvatske, Bosne i Srbije“	201
Slika 3	Područje poplavljenog sela Gunja, 19.5.2014.	203

14. ŽIVOTOPIS

Drago Župarić-Iljić rođen je u Županji 1981. godine, gdje je završio osnovnu i srednju školu. Dvopredmetni studij sociologije i povijesti upisao je akademske godine 1999/2000. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Završetkom studija 2005. stekao je naziv profesor sociologije i povijesti. U akademskoj godini 2006/2007. pohađao je magistarski studij sociologije i socijalne antropologije na Srednjoeuropskom sveučilištu (*Central European University*) u Budimpešti, Republika Mađarska. Završetkom tog studija stekao je naziv *Master of Arts in Sociology and Social Anthropology*. Od 2009. zaposlen je u Institutu za migracije i narodnosti kao znanstveni novak, isprva na znanstvenoistraživačkom projektu *Nacionalne manjine u Hrvatskoj i eurointegracijski procesi* (voditelj dr. sc. Dragutin Babić), a od 2010. na projektu *Utjecaj migracija na regionalni razvoj Hrvatske* (voditelj dr. sc. Ivan Lajić). Poslijediplomski doktorski studij sociologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu upisao je akademske godine 2008/2009. Područje njegovog istraživačkog interesa su Sociologija migracija i Sociologija etničkih odnosa, a posebno znanstvena polja Studija prisilnih migracija, Izbjegličkih i azilnih studija. Uz to, još se bavi i tematikom nacionalnih manjina, problematikom integracije imigranata, te migracijskim politikama. Unutar i izvan Instituta sudjelovao je u nekoliko istraživanja. Objavio je desetak znanstvenih i stručnih radova, samostalno ili u suautorstvu, u domaćim i inozemnim znanstvenim i stručnim časopisima. Sudjelovao je s izlaganjem na nekoliko znanstvenih i stručnih skupova. Suautor je jedne znanstvene, jedne stručne knjige i suurednik jednog znanstvenog zbornika radova. Samostalno je uredio prvi zbornik na temu razvoja sustava azila u Hrvatskoj. Od 2009. član je Hrvatskog sociološkog društva.

BIBLIOGRAFIJA

Knjige:

(2011). Babić, Dragutin; Škiljan, Filip; Župarić-Iljić, Drago. *Nacionalne manjine u Zagrebu: položaj i perspektive*. Zagreb: Plejada (znanstvena monografija).

(2006). Benčić, Sandra; Miletić, Goran; Parić, Andrijana; Župarić-Iljić, Drago. *Azil u Hrvatskoj – integracijske politike*. Zagreb: Centar za mirovne studije (stručna monografija).

Uredničke knjige i zbornici radova:

(2013). Župarić-Iljić, Drago (ur.). *Prvih deset godina razvoja sustava azila u Hrvatskoj (s osvrtom na sustave azila u regiji)*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Centar za mirovne studije, Kuća ljudskih prava.

(2010). Babić, Dragutin; Župarić-Iljić, Drago (ur.). *Nacionalne manjine kao faktor stabilnosti u međunarodnim odnosima Hrvatske i Srbije*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.

Radovi u časopisima, zbornicima radova i poglavlja u knjigama:

(2015). Valenta, Marko; Župarić-Iljić, Drago i Vidović, Tea. The Reluctant Asylum-Seekers: Migrants at the Southeastern Frontiers of the European Migration System. *Refugee Survey Quarterly*. 34 (3): 95-113.

(2014). Mesić, Milan; Župarić-Iljić, Drago. Promjene u okolišu i ljudske migracije. *Migracijske i etničke teme*. 30 (3): 331-354.

(2014). Župarić-Iljić, Drago; Bara, Mario. Unutrašnje i vanjske migracije u Hrvatskoj: povijesni i suvremeni kontekst. u: Vlado Puljiz, Josip Tica i Davorko Vidović (ur.). *Migracije i razvoj Hrvatske: Podloga za hrvatsku migracijsku strategiju*. Zagreb: Hrvatska gospodarska komora, 197-213.

(2014). Kranjec, Julija; Župarić-Iljić, Drago. Croatia - Diversity of Migration Trends and Policies. u: Felicita Medved (ur.). *Proliferation of Migration Transition: Selected EU New Member States*. Brussels: European Liberal Forum, 152-188

(2014). Župarić-Iljić, Drago. Neregularne migracije na Mediteranu: Na razmeđu politika isključivanja, straha i humanitarizma. u: Anđelko Milardović (ur.). *Stranci pred vratima Europe*. Zagreb: Pan liber, 91-110.

(2013). Župarić-Iljić, Drago; Gregurović, Margareta. Stavovi studenata prema tražiteljima azila u Republici Hrvatskoj. *Društvena istraživanja*. 22 (1): 41-62.

(2013). Župarić-Iljić, Drago. Brojnost, status i aspekti organiziranosti Srba u Zagrebu. *Stanovništvo*. LI (1): 43-68.

(2013). Župarić-Iljić, Drago. Percepcija tražitelja azila u javnosti i medijski prikazi problematike azila u Hrvatskoj. u: Drago Župarić-Iljić (ur.). *Prvih deset godina razvoja sustava azila u Hrvatskoj (s osvrtom na sustave azila u regiji)*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Centar za mirovne studije, Kuća ljudskih prava, 201-220.

(2012). Župarić-Iljić, Drago. Balkan Partition - Return, Resettlement and Reintegration Policies for Displaced Persons in Croatia. *Refugee Watch: A South Asian Journal on Forced Migration*. 39-40 (2012): 36-50.

(2012). Župarić-Iljić, Drago. Od očuvanja identiteta do asimilacije: Aktualni položaj i integriranost srpske nacionalne manjine u Zagrebu. u: Darko Gavrilović (ur.). *Croatian-Serbian Relations: Resolving Outstanding Issues*. Novi Sad: Center for History, Democracy and Reconciliation, 189-207.

(2011). Župarić-Iljić, Drago. Predstavljenost nacionalnih manjina i prisutnost njihovih medija u hrvatskome medijskom prostoru. *Politička misao: Croatian Political Science Review*. 48 (4): 133-153.

(2011). Župarić-Iljić, Drago. Razmatranja predstavnika zagrebačkih Srba o prekograničnoj suradnji Srba u Hrvatskoj sa Srbijom. u: Darko Gavrilović (ur.). *Srpsko-hrvatski odnosi u XX veku: Dvadeset godina od početka rata*. Novi Sad: Center for History, Democracy and Reconciliation. 269-287.

(2011). Bužinkić, Emina; Kranjec, Julija; Župarić-Iljić, Drago. Europe Without Borders - an Illusion? Seeking Asylum in Croatia u Vida Bakondy et al. (ur.). *Viel Glück! Migration heute/Good luck! Migration today (Wien, Belgrad, Zagreb, Istanbul)*. Beč: Initiative Minderheiten, Wien, 348-354.

(2010). Župarić-Iljić, Drago. Percepcija prekogranične suradnje Srba u Zagrebu sa Srbijom i Hrvata u Srbiji s Hrvatskom. u: Dragutin Babić i Drago Župarić-Iljić (ur.). *Nacionalne manjine kao faktor stabilnosti u međunarodnim odnosima Hrvatske i Srbije*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 99-116.

(2010). Bužinkić, Emina; Kranjec, Julija; Župarić-Iljić, Drago. *Usklađenost zakonodavstva i prakse hrvatskih institucija s europskom pravnom stečevinom u području azila i neregularnih migracija (Policy izvještaj)*. Zagreb: Centar za mirovne studije.

(2009). Župarić-Iljić, Drago; Matijević, Andrija. "Rođen sam gdje se sije rđa, a junaci niču": Relevantnost biografije Marijana Matijevića u raspravi o višestrukim identitetima Like. u: Željko Holjevac (ur.). *Identitet Like: korijeni i razvitak*. Zagreb; Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 637-657.